2475

Մղեմբարարութիւր Չարուկս
բաֆում Կրամեֆց 1924

82
Կ-58

82 ազ
4-58

14 JUN 2005
20 OCT 2009
A. DEVEJIAN LIBRARY
NEW YORK
Ա. ՏԷՎԷՃԵԱՆ ԳՐԱՏՈՒՆ

ՈՒԻԼԵԸՄ ԼԸ ՔԷՕ

ԵՂԵՐԱԲԱԽՏ ԶԱՐՈՒՀԻԻՆ
ԹԱՔՈՒՆ ԿԵԱՆՔԸ

ԶԳԱՅԱՑՈՒՆՑ ՅԱՅՏՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԻՐ ՊԱՏՈՒԱԿԱԼ ՏԻԿՆՈՋ ԵՒ ՄՏԵՐՄՈՒՀԻԻՆ
ՊԱՐՈՆՈՒՀԻ ԶԷՆԷԻՏ ՅԱՆՔՕՖԻ
ԿՈՂՄԷ ՊԱՏՄՈՒԱԾ

Թարգմանեց՝ ՕՆՆԻԿ ՄԱՀՏԵՍԵԱՆ

LIBRAIRIE S. AGOPIAN
Tchakmakdjilar N. 20
ՍԱՐԳԻՍ ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌ

4949

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ԵՂԲ. Աղեքսանդրիա
1924

22.05.2013
2415
1189
39

ՁՕՆ

Գերյարգոյ եւ սիրեցեալ բարեկամիս

Տեար ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏԻՉԵԱՆի

Ի նշան մեծարանաց եւ երախտագիտութեան

ԹԱՐԳՄԱՆԻՉԷՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Անգլիացի ծանօթ հեղինակի մը այս մեծահռչակ երկասիրութիւնը որ կը ներկայացնէ Ռուսաց վերջին Զարուհիին՝ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի՝ թագուն կեանքը և կատարած քաղաքական դերը, շատ մեծ յուզում յառաջ բերած է Եւրոպայի և Ամերիկայի քաղաքական շրջանակներուն մէջ: Ան, արդարև, լի է գայթակղեցուցիչ և զգայացունց յայտնութիւններով, որոնք կը պատկերացնեն գերմանացի այդ մեծ Իշխանուհիին՝ Վիքթորիա Թագուհիին թոռան՝ երիտասարդական աշխարհիկ կեանքը հաճոյամոլ և անսանձ, զոր ան վարեր է արքունիքէ արքունիք: Իր առաջին զոհը կ՚ըլլայ գերմանացի երիտասարդ մը զոր կը ճանչնայ ու կը սիրէ Հռոմի մէջ, որմէ սակայն կը ծածկէ իր ինքնութիւնը, և այս բանը պատճառ կ՚ըլլայ անոր դժբախտութեան, և հուսկ ուրեմն ինքնասպանութեան: Այս դէպքը թէև պահ մը կը ցնցէ Իշխանուհիին էութիւնը, սակայն չի կրնար կասեցնել ընթացքը անոր ապերասան կեանքին, որ ծայրէ ծայր լի է սիրային արկածախնդրութիւններով և գայթակղութիւններով:

Հէսի Մեծ-Դքսութեան այս շառաւիղը, իր փայլուն իմացականութեամբ և ձեռներէց ոգիով մանաւոր ուշադրութիւնը գրաւած էր Գերմանիոյ Վիլհէլմ Կայսեր, «Համաշխարհային պատերազմի մեծ հեղինակին», որ ուզելով այդ ձիրքերը օգտագործել՝ կը մօտըէ և կը յաջողցնէ Իշխանուհի Ալիքսի՝ ձարական գահ բարձրացումը, զանի ծառայեցնելու համար իր գաղտնի ծրագիրներուն, որոնց իրագործումովը Ռուսաց մեծազօր կայսրութիւնը տկարացած ու կազմալուծուած՝ պիտի իյնար Գերմանիոյ ամենազօր ազդեցութեանը տակ:

Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, արդարև, եղաւ այն սքանչելի գործիքը, որուն պէտք ունէր Քայզէրը իր քաղաքական մեքենայութիւնները տիրաբար վարելու և

յաջողելու համար Ռուսիոյ մէջ: Գերմանական լրտեսական հսկայ կազմակերպութիւնը՝ որ իր ցանցին մէջ առած էր ոչ միայն ռուս քաղաքացիներու լեգէոն մը, այլ և զինուորական բարձրաստիճան պաշտօնատարներ, նախարարներ ու նախարարապետներ, որոնք վարձկան գործակալները էին Պերլինի, նուազ արժէք ունէր Վիլհէլմի համար քան ինքը՝ Զարուհին, որ իր վեհապետական աթոռէն կը վարէր այս դաւաճանական գործը, առանց կասկածելու թէ ինքը և իր գահը վերջին զոհերը պիտի ըլլային անոր:

Թէ ինչո՞ւ համար և ի՞նչ պայմաններու տակ այս անարգ դերը խաղաց Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, որ Ռուսիոյ վերջին Զարուհին եղաւ. թէ ինչո՞ւ համար ռուս ժողովուրդը առաջին օրէն իսկ անհաւատարմութեամբ լեցուած էր իր նորապսակ վեհապետուհիին հանդէպ, և թէ ո՞րոնք էին այն հանգամանքները որ նպաստաւորեցին «Գերմանուհի»ին վրէժխնդրական ատելավառ և յիմարական գործունէութիւնը. թէ ի՞նչ էին պատճառները Ռուսիոյ ներքին քաղաքական հալածանքներուն և կատարուող անվերջ մահափորձերուն. թէ ի՞նչ էր եղած Նիքոլա Բ. Զարին իշխանութիւնը և Ռասփութինի կատարած դերը, այն «սրբակեաց վանական»ին՝ որ յաջողած էր ներս մտնել կայսերական պալատէն և իր «գերբնական» ազդեցութեան տակ առնել Զարուհին և անոր միջոցաւ Զարը. թէ ի՞նչ էին ռուս-ճարոնական պատերազմին, համաշխարհային պատերազմին մէջ Ռուսիոյ պարտութեան և վերջապէս ռուսական յեղափոխութեան պատճառները. թէ ի՞նչ պայմաններու և պարագաներու մէջ տեղի ունեցան Նիքոլա Բ.ի գահազրկութիւնը և կայսերական ընտանիքին աքսորը դէպի Սիպերիա, այս բոլորը պիտի տեսնեն ընթերցողները այն ընտիր երկասիրութեան մէջ, որուն նիւթը գրի առնուած է նոյնինքն Զարուհիին մտերմութեան և դաստիարակութեան ընկերուհիին, և իր գահակալութենէն վերջն ալ՝ իր պատուական օրերը մինչև վերջը իր քով ծառայող Պառոնուհի Զէնէիտ Ցանքոֆի

կողմէ, որ ականատես վկան եղած է իր վեհափառ Տիրուհիին բոլոր քաղաքական մեքենայութեանց: Պառոնուհին ըլլալով ռուս անկեղծ հայրենասէր մը, անհուն դառնութեամբ հետեւած է Զարուհիին դաւաճանական գործունէութեան, ու նախ փորձած է թէեւ ցոյց տալ անոր իր հակառուս և հակապետական ընթացքին ահաւոր հետեւանքները, բայց չէ յաջողած: Ու, այնուհետեւ, Պառոնուհի Ցանքոֆ եղած է պարզ հանդիսատես մը ու խոր կսկիծով և անձկութեամբ արձանագրած կատարուող բոլոր իրադարձութիւնները, որ պիտի յանգէին Ռուսիոյ վերջնական քայքայման և Ռոմանոֆներու Տան անկման:

Այս նշանաւոր երկասիրութիւնը, որ վէպ մը չըլլալով հանդերձ նոյնքան — և աւելի — շահագրգռութեամբ կը կարդացուի որքան ոստիկանական արկածապատում ամենէն հետաքրքրաշարժ վէպը, թարգմանուած էր արդէն եւրոպական շատ մը լեզուներու, երբ «Արեւ»ի համար զայն թարգմանելու ձեռնարկեց Պ. Օննիկ Մահտեսեան, որ անծանօթ մը չէ մեր լրագրութեան և գրականութեան մէջ, չորս տարիէ ի վեր պատկանելով յիշեալ թերթին խմբագրական մարմնոյն և լինելով հեղինակը «Արիւնի ճամբէն դէպի վերածնունդ» յորջորջուած հայրենասիրական սիրուն բանաստեղծութեանց փոքրիկ հատորի մը:

Այն խանդավառ ընդունելութիւնը զոր «Արեւ»ի թերթօնը գտաւ ընթերցող հասարակութեան բոլոր խաւերուն մօտ անխտիր՝ երախտապարտ բարեկամիս ներշնչած է յոյժ բարեպատեհ գաղափարը զայն գրքի ձեւով ի լոյս վերընծայելու, մեր թարգմանական գրականութիւնը օժտելով այսպէս շահեկան երկով մը և խիստ յաջող թարգմանութեամբ մը:

Արդարեւ, — և այս հանգամանքը կ'արդարացնէ իր կալուածին չպատկանող գործի մը համար՝ գրագէտի մը կողմէն գրուած այս յառաջաբանը — Պ. Օննիկ Մահտեսեան յաջողած է իր թարգմանութիւնը ընել մեծապէս խնամեալ և գնահատելի գործ մը: Անիկա կատարած է

ոչ միայն ուղիղ և հարազատ թարգմանութիւն մը, — ինչ որ տարրական պայմանն է ամէն ճշմարիտ թարգմանութեան, — այլ, շնորհիւ հայերէնի իր հմտութեանը և երկարամեայ վարժութեանը, կրցած է կատարելապէս հայացնել բնագրին լեզուն, այնպէս որ օտարոտի ո՛չ մէկ չեշտ կը լսէք որ հնչէ իր թարգմանութեան մէջ, և ընթերցողը կ'ունենայ տպաւորութիւնը կարդալու հայ հեղինակի մը ինքնագիր արտադրութիւնը, — ինչ որ յաջող թարգմանութեան մը չի խաբող ստուգանիշն է (critérium):

Գ. Մահտեսեան իր այս գործին մէջ՝ գործածած է յստակ, ճիշդ և սահուն հայերէն մը, որուն չեն պակսիր ոչ ճոխութիւն, ոչ պէսպիսութիւն, ոչ ալ գրական տեսակ մը վայելչութիւն և շնորհք:

Կը մաղթեմ ուրեմն բարեկամիս այն բոլոր յաջողութիւնը որուն արժանի է իր թարգմանածոյ գործը, ու հետաքրքրաշարժ ընթերցումներու սիրահարներուն և զուտ գրասէրներուն միանգամայն՝ ջերմապէս կը յանձնարարեմ զայն:

ՄԻՔԱՅԷԼ Ս. ԿԻՒՐՃԵԱՆ

Աղեքսանդրիա, 22 Մարտ 1924

ՈՒԻԼԵԸՄ ԼԸ ՔԷՕՅԻ ՆԱԽԱԲԱՆԸ

Այն շահեկան և զգայացունց էջերը որ պիտի կարդացուին Ռուսաց նախկին կայսրուհի Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի ներքին թաղուն կեանքի մասին, գրուած են Պարոնուհի Ջէնէիտ Ցանքօֆի կողմէ: Առաջին անգամ ե՛ս է որ զանոնք կը յանձնեմ հանրութեան:

Պարոնուհի Ցանքօֆին, ծնեալ Բամէնաքի, պատիւը ունեցայ ներկայացնելու Սաքսոնիոյ նախկին գահաժառանգ իշխանուհիին՝ Լուիզի միջոցաւ, Տրէզտէնի պալատը առած իմ մէկ այցելութեանս առիթով:

Պարոնուհի Ցանքօֆ, որ կը պատկանի հին ազնուական ընտանիքի մը, և որուն հայրը կարևոր անձնաւորութիւն մըն էր Հէսի Մեծ Դուքս Լուիի պալատին մէջ, մանկութեան ընկերն էր գահազրկուած Զարուհիին և անոր ուսումնակիցը Տարմշթատի պալատին մէջ:

Իր ընտանիքը յարաբերութեան մէջ էր գերմանական բարձր դասուն հետ, և երբ 1894ին, Ալիքս Իշխանուհին ամուսնացաւ Նիքօլա Կայսեր հետ, Պարոնուհին հետևեցաւ Կայսրուհիին իբր պատուակալ օրիորդ, այնքան փնտռուած նախանձելի դիրք մը՝ զոր գրաւեց երկար տարիներ:

Պատերազմէն երեք տարի առաջ, Օր. Ջէնէիտ Բամէնաքի քնքոյշ զգացումներով կապուած էր Պարոն Պօրիս Ցանքօֆին, որուն հետ ամուսնացաւ, ի մեծ վիշտ Կայսրուհիին, որ բուռն կերպով հակառակեցաւ այդ միութեան, և որ, սակայն գաղտնապէս ուրախացուց Տիկին Վիրիւպօվան, Կայսրուհիին սիրական պատուակալ տիկինը: Այս վերջինը իր ի գործ դրած մեքենայութիւն-

ներով չէր յամենար չնորհազուրկ ընել տալ Պառոնուհի Ցանքօֆը, որ հեռացուեցաւ Զարսքօյէ Սէլօյի կայսերական պալատէն և արտասահման տարագրուեցաւ։

Պառոնն ու իր երիտասարդ Տիկինը քաշուեցան Լոնտոն, ուր ամբողջ տարի մը մեծ յարգ վայելեցին դիւանագիտական շրջանակներու մէջ։ Դժբախտաբար Քէնսինկթընի մէջ, ուր կը բնակէր, Պառոն Ցանքօֆ մեռաւ թոքատապի մը հետեւանքով։ Կայսրուհին, որուն տեղեկացուած էր այս դժբախտութիւնը, անմիջապէս Փեթրօկրատ հրաւիրեց իր վաղեմի բարեկամուհին, որ ամենամտերիմ յարաբերութիւն մը ունեցաւ կայսերական ընտանիքին հետ Զարսքօյէ Սէլօյի և Բեթերհօֆի մէջ, մինչև այն թուականը երբ յեղափոխութիւնը ծագեցաւ և կայսերական ամոլը ձերբակալուելով տարագրուեցաւ։

Այն դէպքերը, զորս Պառոնուհի Ցանքօֆ կը յայտնաբերէ այս էջերուն մէջ, ունին բոլորովին մտերմիկ հանգամանք մը, և շատ մը պարագաներու մէջ կոչուած են ամենախոր յուզում պատճառել։ Ան կը վերցնէ թանձր քօղը, որուն ետին ռուսական պալատը կը ծածկէր ապշեցուցիչ նրբամտութեամբ մը Գերմանիոյ ի նպաստ իր նիւթած մեքենայութիւնները։ Պառոնուհի Ցանքօֆ առաջին անգամ ըլլալով Եւրոպայի հասարակութեան կը ծանօթացնէ իրականութիւնը այն տեսակ անկեղծութեամբ և համարձակութեամբ մը որ ոչ մի երկիւղ կը ճանչնայ։

Պառոնուհիին ձեռագիրը մեծ մասամբ գերմաներէն և իտալերէն գրուած է. ես անոր թարգմանութեան մէջ ջանացած եմ հնարաւոր եղածին չափ կրճատել բնագիրը։

Յեղափոխութենէն վերջ, Ռուսիոյ մէջ իշխանութեան գլուխ անցնող իրերայաջորդ անձնաւորութիւններէն, Պառոնուհին յաջողած է ձեռք բերել կարգ մը բընագիրներ և բազմաթիւ պատճէններ այն հեռագիրներէն որ փոխանակուեցան Զարուհիին և անոր գերման բարեկամներուն միջև, պատերազմի տեւողութեան։

Ահաւասիկ Պառոնուհիին նամակը, որով ինծի ղրկած է իր ձեռագիրը։

Վիլլա Պէնա, Հիէր (Վառ)
16 Նոյմ. 1917

Սիրելի Պ. Լը Բէօ,

Քանի մը տարի իրարմէ հեռանալէ վերջ, երբ հաճոյքը ունեցանք վերջին Մայիսին Բարիզի մէջ իրարու հանդիպելու, մեր սիրելի բարեկամին՝ Ժիւլ Տարպուր արուեստագէտին քով, ձեզի խոստացած էի յայտնութիւններ ղրկել Ռուսաց նախկին Կայսրուհիին թագուն կեանքին շուրջ։

Հոս, ծովեզերքը հաստատուելէս ի վեր ամէն օր գրելով կը զբաղիմ. դժբախտաբար գրագէտ չեմ և շատ կը վախնամ որ ձեռագիրս ոճը կ՚ազդուի անկէ։ Այսուհանդերձ ձեզ կը ղրկեմ զայն, այն մտածումով թէ պիտի կրնայ շահագրգռել և շատ հաւանաբար պիտի զարմացնէ ձեր ընթերցողներու շրջանակը, որ կը տարածուի ամբողջ աշխարհի մէջ։

Վտանգաւոր գործ մըն է հարկադրել մարդ մը և կին մը որ զիրար սիրեն ամուսնական պայմանագրութեամբ։

Բարիզի կամ Լոնտոնի մէջ ի մօտոյ կը տեսակցինք։ Մինչ այդ, սիրելի բարեկամս, ձեզ կը ղրկեմ իմ լաւագոյն բարեւներս։

ԶԷՆԱԻՏ ՑԱՆՔՕՖ

ԵՂԵՐԱԲԱԽՏ ԶԱՐՈՒՀԻԻՆ ԹԱՔՈՒՆ ԿԵԱՆՔԸ

ԳԼՈՒԽ Ա.

«Թայմզ» իր 1890 Յունիս 11ի թիւին մէջ հետեւեալ խորհրդաւոր տողերը կը հրատարակէր. «Հարցաքննիչ դատաւորին նախագահութեան տակ Վինտէրմէրի մէջ երեկ գումարուած ատեանը վճիռ մը տուաւ «մըտաքի խանգարման հետեւանքով տեղի ունեցած ինքնասպանութեան» մը մասին: Խնդիրը կը վերաբերէր երիտասարդի մը, որ թէեւ ինքզինքին Տանիթ անունը տուած էր, ակներեւ էր որ օտարական մըն էր եւ մեռած գտնուած էր Ռավըն Օթէլին մէջ իր գրաւած սենեակը, Պօնէս-Ան-Վինտէրմէրի մէջ: Կատարուած քննութիւնը հաստատած էր թէ ան Լոնտոն հասած էր եւ իր յարակից սրահով պանդոկին մէջ սենեակ մը գրաւած, եւ երկար պտոյտ մը կատարել գացած էր Ամպըլսայտէն անդին գտնուող վայր մը: Ան այդ տեղւոյն հեռագրատունէն Գերմանիա հեռագիր մը ղրկած էր, գերմաներէն լեզուով գրուած, եւ պանդոկ վերադարձած էր կէս գիշերէն վերջ միայն: Յաջորդ առտուն, սենեակին դուռը բռնի բանալէ վերջ, զինքը գտած էին աշխատանքի սեղանին առջեւ, աթոռի մը վրայ մահուամբ սառած վիճակի մէջ: Տախտակամածին վրայ թոյն պարունակող փոքրիկ շիշ մը գտնուած էր, եւ առջեւն ալ, սեղանին վրայ, սեւ կնքամոմով զմռուած նամակ մը, զոր գրած էր անձնասպան ըլլալէ առաջ, եւ որ նախագահին կողմէ չի կարդացուեցաւ ատեանին առջեւ, որովհետեւ այս վերջինը յայտարարած էր թէ այդ նամակը ոեւէ շահեկանութիւն չունէր հանրութեան համար»:

Այս էր բոլորը ինչ որ անգլիական թերթերը հաղորդեցին իրենց ընթերցողներուն այն վիպական արկածախնդրութեան եղերական վախճանին մասին:

Իրականութեան մէջ այս հասարակ եւ կարճառօտ տողերուն տակ թաքնուած էր գայթակղութիւն մը, որ եթէ երբեք խնամով սքօղուած չըլլար, պիտի արատաւորէր գերմանական արքայական մեծ գերդաստան մը, Հէսի Տունը:

Գաղտնիքը, զոր ընդնշմարել եւ կասկածեցնել կուտային «Թայմզ»ի այս տողերը, հետաքրքրութիւնը չարժեց ընթերցողներուն, որոնց տեսողութենէն վրիպեցաւ այս լուրը: Կ'ուզէին ինքնութիւնը հաստատել այս երիտասարդ օտարականին որ այնքան լաւ անգլիերէն կը խօսէր, եւ պանդոկի տոմարին մէջ արձանագրուած էր Զարլս Տանիթ անունով: Գերմանիա հեռագիր մը ղըրկած էր, որուն բնագիրը նամակատան ընդհանուր տընօրէնին ձեռքն էր, եւ վերջապէս ինքնասպանութենէն առաջ այն նամակը գրած էր, որուն համար նախագահը իր խոհականութեամբը պատշաճ դատած էր յայտարարել թէ ոեւէ շահեկանութիւն չէր ներկայացներ հանրային տեսակէտով:

Այդ թուականին հրատարակուած թերթերուն ընթերցողները—որովհետեւ այդ միեւնոյն տողերը լոյս տեսան անոնցմէ շատերուն մէջ — հասկցան թէ բան մը կար որ իրենցմէ կը պահուէր: Այսուհանդերձ չէին կրնար այդ բանին համար մեղադրել մամուլը: Հաւանաբար չէին գիտեր նաեւ թէ դատաւորին նախագահութեան տակ գտնուող ատեանը կազմուած էր ճշդելու համար երիտասարդին մահուան պարագաները, եւ ոչ թէ քննելու անոր անցեալը: Այդ տեսակ քննիչ մարմնոյ մը պաշտօնը կը սահմանափակուի, արդարեւ, ինչպէս ծանօթ է ինքնին, որոշելուն մէջ թէ՝ մահը ոճիրի՞ մը, արկածի՞ մը, թէ ինքնասպանութեան մը հետեւանք է: Անոր իրաւասութիւնը աւելի հեռուները չէր երթար:

Բաց աստի, դատաւորը շատ իրաւամբ կրցած է ը-

սել թէ ինքնասպանին նամակը ոչ իրեն և ոչ ալ քննիչ ատեանի անդամներուն հետ աղերս մը ունէր: Բայց ճըշմարիտն ըսելու համար պարտիմ աւելցնել թէ ատեանի 12 անդամները կատարելապէս կ՚անգիտանային թէ դատարանին ետին աննշան երեւոյթով մարդուկ մը նստած էր, որ ղրկուած էր Լոնտոնի պետական մէկ պաշտօնատան կողմէ, և հրահանգ ստացած էր ձեռք անցընելու ինքնասպանին գրած այդ թանկագին նամակը:

Միւս կողմէ, անձնաւորութիւն մը՝ որ բնաւ իր անունը տուած չէ, հրահանգներ ղրկած էր յանձնակատարի մը, և կարեւոր գումար մը տրամադրած՝ որ ննջեցեալին յուղարկաւորութիւնը կատարէր առանց երբեք նկատի առնելու ծախուց քանակը, և անոր շիրմին վրայ դնէր կրանիթեայ խաչ մը հետեւեալ արձանագրութեամբ. «Ի յիշատակ Չարլս Տ.նթի, վախճանած 1890 Յունիս 7»:

Այս է միայն անգլիացի ժողովուրդին գիտցածը այն գաղտնիքին շուրջ, որով կը ծածկուէր անսովոր վիպական պատմութիւն մը, որուն վրայ ի վիճակի եմ առաջին լոյսը սփռելու:

Բայց, մինչեւ հիմայ նախանձախնդրօրէն պահուած այս գաղտնիքը քօղազերծելէ առաջ, ընթերցողին հաճելի պիտի ըլլայ յուսամ որ ինքզինքս ներկայացնեմ:

Հայրս, Կոմս Փէթէր Բամէնսքի, ծագումով ռուս և Բազանի մէջ ծնած, արարողապետն էր Հէսի արքունիքին, աւելի քան քսան տարի: Հօրս այս բարձր դիրքին շնորհիւ էր որ իր ծաղկագեղ մանկութենէն սկսեալ կըրցայ ճանչնալ Ալիքս Իշխանուհին, Վիքթորիա Թագուհիին թոռը, որ ի վերջոյ եղաւ Ռուսիոյ Զարուհին:

Անգլիոյ Ալիս Իշխանուհին մեռաւ այն ժամանակ երբ Ալիքս տակաւին շատ փոքրահասակ էր, և ես հազիւ թէ տասը տարեկան էի երբ փոքրիկ Իշխանուհիին խաղի ու ուսման ընկերը նշանակուեցայ: Մենք միասին կրթուեցանք Տարմշթատի պալատին մէջ, որ, ինչպէս ընթերցողներէս ոմանց ծանօթ է, կը բարձրանայ Մարշէի Հրապարակին վրայ, մասնաւոր հոգածութեամբ մը պահ-

ուած գեղեցիկ պարտէզներու մէջ: Այս պալատը ԺԸ. դարու մէկ հսկայ ձեռակերտն է, ծակուծուկերով լեցուն, Գերմանական Վերածնունդի հոյակապ ոճով, որուն աշտարակը մեծարժէք զանգակ մը ունի միեւնոյն դարաշրջանէն մնացած: Բայց սրահները մեծ մասամբ ցուրտ և մութ են, թէեւ շատերը հիանալի տախտակամածներ ունին, ուր ամենուրեք կարելի է գտնել յիշատակներ որ կը խօսին աւատապետական դարու մը կեանքէն: Սրահներէն մէկ քանին գորգեր և որմազարդեր ունին, որոնք մգլոտութեան հոտեր կ՚արտաբուրեն, ինչպէս նաեւ հին արուեստագէտներու նկարներ՝ որոնց մէջ կը գտնուի Հոլպէյնի հռչակաւոր «Մատոն»ը: Ուրիշ յարկաբաժիններ կահաւորուած են գերմանական ճաշակով, և անոնցմէ մէկուն մէջն էր որ կը կենակցէի և կ՚ուսանէի Իշխանուհի Ալիքսի հետ:

Պալատի կեանքը ոչինչ ունի զուարթ և ոչ ալ յարատեւ հաճոյքներ, ինչպէս որ կը սիրեն վերագրել անոր անո՛նք միայն որ ի լրոյ զայն կը ճանչնան: Աւա՜ղ, շատ յաճախ արքունիքը ուրիշ բան չէ բայց եթէ փոքրիկ աշխարհ մը՝ խստօրէն կաշկանդուած կապանքներովը տաղտկալից քաղաքավարական ձեւակերպութեանց, և որ ուրիշ բան չունի զբաղելիք բայց եթէ անվերջ մեքենայութիւնները, խարեպատիր չարախօսութիւնները բոլոր անոնց՝ որ այդ կեանքը կ՚ապրին, և անոնցմէ իւրաքանչիւրը պայքար մըն է կը մղէ իր վրայ հրաւիրելու համար վեհապետներու ժպիտն ու շնորհը: Մերթ ընդ մերթ տեղի ունեցող պաշտօնական խնջոյքները, արքունական ընդունելութիւններն ու պարահանդէսները այս միօրինակ կեանքին աչքառու շրջանները կը կազմեն:

Ալիքսին մայրը մեռած էր երբ ինքը վեց տարեկան էր և այս կերպով ան զրկուած էր մայրական այն թանկագին խնամքներէն զորս ոչինչ կրնայ փոխարինել աշխարհիս վրայ:

Հայրը, պէտք է խոստովանիլ, իր աղջկան հանդէպ ցոյց կուտար գերագոյն ազնուութիւն մը և չափազանց

նկրողամտութիւն, բայց այնքան շատ տարբեր խնդիրներով զբաղուած էր որ անոր դաստիարակութեան հոգը բաւական անտարբեր կը թողուր զինքը։ Այսպէս, մեր պատանեկան շրջանը անցուցինք ըստ մեր հաճոյաչափութեան, հեգնելով մեր բոլոր դաստիարակները, մեր ուզած ատենը աշխատելով և քէնիս խաղալով այն պահերուն՝ երբ մենք պարտէինք զբաղիլ մեր դասերով։

Այսու հանդերձ, Մեծ Դուքսը՝ ռուսական տան հետ իր ունեցած ազգականական կապերուն բերումով, շատ կարեւորութիւն կ'ընծայէր որ իր աղջիկը ռուսերէն սորվի։ Հայրս, որ ինչպէս ըսի, ծագումով ռուս էր, ձեռնարկեց անոր առաջին դասաւանդութիւնները ընելու։ Յետոյ, տեսնելով որ ոեւէ յաջողութիւն չէր ունենար, Փեթերսպուրկէն բերել տուաւ պատուական ուսուցիչ մը որ Փոլ Մալէնիքօֆ կը կոչուէր։ Բայց Իշխանուհին բացարձակապէս ըմբոստացաւ այս ուսուցումին դէմ, և նոյնիսկ մերժեց ոեւէ փորձ ընել, յոյժ ցաւալի յամառութիւն մը՝ որուն դժբախտ հետեւանքները պիտի կրէր ապագային։

Ութը երկար տարիներ ապրեցայ հնամենի և տըխրատեսիլ այս դղեակին մահու չափ տաղտկալի միջավայրին մէջ, մեր դաժան դաստիարակուհիին անողոք թաթին տակ, գանգատելով ընդ միշտ իմ ծնողացս այս արգելափակ կեանքին դէմ, որմէ առաջին օրէն զզուած էի, և անոնցմէ թախանձագին կը խնդրէի որ զիս արտօնեն տուն դառնալ։ Սակայն հայրս՝ արքունիքին մէջ իր ունեցած դիրքին բերումով, ինքզինքը կաշկանդուած կ'զգար ինծի գոհացում տալու։ Ան զիս հարկադրեց որ շարունակեմ մնալ Իշխանուհիին ընկերակցութեան պաշտօնիս մէջ։

Բարեբախտաբար մեր կեանքը հիմնովին փոխուեցաւ երբ Ալիքս Իշխանուհին 18 տարին թեւակոխեց։ Մեր դաստիարակին խնամակալութենէն ձերբազատուելով կատարեալ տիրուհիներ դարձանք՝ մեր երիտասարդական անկախութեան պահանջքներուն համա-

ձայն ըստ հաճոյս ապրելու համար, դէթ մենք մեզի տուինք, առանց ոչ ոքի հարցնելու, այն ազատութիւնները զորս մեզի կը զլանային։

Իշխանուհիին հօրը, Մեծ Դուքս Լուիի հետ այցելութեան ելած էինք արդէն եւրոպական արքունիքները Քօփէնհակ, Սթօքհօլմ և Վիէննա։

Հօֆպուրկի պալատին մէջ, Ալիքս առաջին անգամ ըլլալով հանդիպած էր Իշխանուհի Լուիզին, Թօսքանայի Մեծ-Դուքս ալեհերին Ֆէրտինանտին այս շնորհալի աղջկան, յեղակարծ նկարագրի տէր և քմայքոտ էակ մը, որ պիտի ամուսնանար Սաքսոնիոյ գահաժառանգ իշխանին հետ, որ ի վերջոյ թագաւորական գահը պիտի բարձրանար, և դժբախտաբար այս միութիւնը պիտի յանգէր այն զգայացունց ամուսնալուծութեան որ ծանօթ է արդէն։

Անմիջապէս կազմեցինք. երջանիկ երրորդութիւն մը, որուն շուրջը կ'ուգար թռչկոտիլ և իր թեւերն այրել Վիէննայի ոսկեղէն երիտասարդութիւնը՝ շքեղ պարահանդէսներու մէջ, որոնք կը տրուէին ի պատիւ մեզի, և մենք չէինք թերանար մեր ծնողքներէն գաղտնի, խենդ արշաւանքներ ընել, առանց երբեք մտահոգուելու անոնց ունենալիք հետեւանքներովը։

Ահա այսպէս, Ալիքս խօլաբար անձնատուր եղաւ անխորհուրդ արարքի մը, — որ շատ մեծ դայթակղութիւն յառաջ պիտի բերէր, — Արշիդքսուհի Լուիզի մէկ բարեկամին՝ Կոմս Ռիւզլիւքայի հետ, երիտասարդ Հունգարացի մը, որուն հետ ծանօթացած էր Քարթներշթրասէի Հօֆնէր ճաշարանին մէջ, առանց որ երիտասարդը գիտնար թէ ինք ո՞վ էր։

Տարաբախտաբար Մեծ-Դուքս Եօժէն, որ Վիէննայի մէջ ծանօթ էր «Գեղեցիկն Եօժէն» անուամբ, զինքը ճանչցաւ, հետապնդեց, և նոյն հետայն՝ եղածին պէս պատմեց իր յայտնաբերած եղելութիւնը ալեհերին Ֆրանսուա Ժօզէֆին։ Կայսրը, որ պատշաճութեանց խնդրին մէջ ամենաթեթեւ օրինազանցութիւններուն անգամ

աններող հոգի մը ունէր, չափազանց զայրացաւ և ըն-տիպողաբար ալ գրեց Ալիքսին հօրը, որ մեզ ետ կանչեց հեռագրաւ, վերստին մեզ յանձնելու համար Տարմըշթատի տխուր առանձնութեան, ամենախիստ հսկողութեան մը տակ:

Բայց ո՛չ վանդակը և ո՛չ ալ փականքը կարող էին սանձահարել երիտասարդ աղջկանց անսպառ տրամադրութիւնները, նոյնիսկ երբ անոնք ծնած են գահոյքի մը պատուանդանին տակ, և Վիէննայի անխոհեմ արկածախնդրութեան յաջորդեցին բազմաթիւ ուրիշներ, տարբեր մայրաքաղաքներու մէջ, ուր երբեմն Լուիզի ընկերակցութեամբ, ծպտեալ և կեղծ անուններով, անձնատուր կ'ըլլայինք հաճոյամոլութեանց, յոժ կարճատեւ պահերու մէջ ապրելով աշխարհիկ կեանքը ազատ ու անյագ:

Ոչ ոքի զարմանք պիտի պատճառեմ, երբ ըսեմ թէ այս արշաւանքներուն նախաձեռնարկ եղողը նոյնինքն Արշիդքսուհի Լուիզն էր:

Ան մինչև անգամ յանձնառու եղաւ Ալիքսին համար գտնելու Փրանսացի նաժիշտ մը, Անրիէթ Միշօ անուամբ, որ ըստ ամենայնի փորձուած ճշմարիտ սատանի մըն էր՝ իր խորամանկութեամբը, և զմեզ ամենավատթար քայլերու առաջնորդող հնարամտութեամբը:

Անրիէթի գալէն շուրջ մէկ ամիս վերջը, Հռոմ հըրաւիրուեցանք Իտալիոյ Մարկրիթա Թագուհիին կողմէ: Մեր առաջին այցելութիւնն էր, և մենք մեր ժամանման օրէն իսկ յափշտակուած էինք Քիրինալի այն զուարթառատ չէնչող մթնոլորտով, որուն նմանը տեսած չէինք ուէ արքունիքի մէջ:

Նորին Վեհափառութիւն Թագաւորը, որուն պատրողական շնորհը ծանօթ է, մեզի հետ վարուեցաւ այն տեսակ մեծարանքով մը որ մեր անմիջական յաղթանակը կազմեց և մեզ առիթ տուաւ վայելելու այն տեսակ ազատութիւններ՝ որոնց նմանը չէինք արտօնուած ճաշակել Գերմանիոյ մէջ:

Իր որդին, Գահաժառանգ Իշխանը, այժմ Էմմանուէլ Թագաւոր, յոյժ տպաւորուած կը թուէր անճեղի գեղեցկութեամբը Ալիքսի, և և առաջին պատեհութեամբ իսկ նկատելի էր որ ան ուէ առիթ չէր փախցներ Իշխանուհիին յայտնելու համար իր հիացումը պերճախօս ժպիտներով, որ անշուշտ չէին անցներ Թագուհիին տեսողութենէն:

Հիւմպէրթ Թագաւոր որ վերջէն Մօնզայի մէջ սպաննուեցաւ, այդ պահուն Ռաքօնիկի պալատը կը գըտնուէր, Փիէմօնի մէջ: Քիրինալի հրաւիրեալներուն մէջ կը գտնուէին երկրորդական իշխանաւորներ, ի մէջ այլոց Պուլկարիոյ Ֆէրտինանտ Իշխանը, որ արքունեաց հրաւէրը ընդունած էր այն յոյսով որ պիտի կրնար համդիպիլ Թօսքանայի Լուիզ Իշխանուհիին, որուն հետ ամուսնանալ կ'ըղձար:

Արդարև, Հիւմպէրթ Թագաւորի վերադարձին առիթով տրուած շքեղ խնջոյքէ մը վերջ, գիշերը երիտասարդ Արշիդքսուհին հե ի հե սենեակս մտաւ, ու Ալիքս պահիկ մը առաջ եկած էր, պառկելէ առաջ: Լուիզ՝ ոստոստուն քայլերով և հեգնական ժպիտով մը, զոր հազիւ թէ կը զսպէր, զուարթօրէն մեզ ըսաւ:

—Ֆէրտինանտ պատիւ ըրաւ ինձմէ խնդրելու ձեռքս:

—Եւ դուք ընդունեցի՞ք, հարցուց Ալիքս, որ չէր հաւատար իր լսածներուն:

—Ընդունի՜լ, վրայ բերաւ Իշխանուհին, խնդալէն մարելով, կը խորհի՞ք: Ո՛չ, բայց զիս կ'երևակայէ՞ք տիկինը մէկուն որ այդ տեսակ քիթ մը ունի և դեղին կօշիկներ: Ո՛հ, ո՛չ, հազար անգամ ոչ: Այդ էր պակաս...:

Յաջորդ օրը, Փիացա Նավոնայի վրայ տեղի պիտի ունենար այն մեծ տօնը, զոր Հռովմայեցիք Պեֆանա կը կոչեն, և որ կ'անցնի անօրինակ խանդավառութեան և անպատում հանդիսաւորութեան մը մէջ, և ուր կը փութայ Հռոմի բնակչութեան մեծ մասը:

Մարկրիթա Թագուհիին և իր պատուական տիկնոջ Իշխանուհի Պօրկէզի հետ, ընտանեօք շատ խաղաղ օր մը

անցուցած էինք, և գիշերը ընթրիքէն վերջ, պատրուակով մը ալ յոգնութիւն խնդրեցինք մեկնելու:

Անմիջապէս որ առանձին մնացինք, Ալիքս բացագանչեց:

—Ինչ լաւ պիտի ըլլար եթէ հանդէսին երթայինք, ինչ կ'ըսէք Ջէնէվա:

Ուրախութենէս կը ցատկռտէի այս առաջարկութեան վրայ, որովհետև ժողովրդական խրախճանութեանց մէջ անցուած գիշեր մը տարբեր հաճոյքներ պիտի տար ինծի, Իշխանուհի Փորկէզի անվերջ դաշնակահարութիւնը մտիկ ընելու փոխարէն:

Լուիզ Լուքքա գացեր էր, ուր իր մայրը կը գըտնուէր Պարոճեաններու հետ: Հետևաբար բացարձակապէս ազատ էինք:

Մեր ճարտար Աննէթային օժանդակութեամբ ձեռքի մէկ շարժումով մեր շրջազգեստները փոխեցինք և փոքրիկ խանութպանուհիի երևոյթ տուող զգեստներ հագանք, և մեր նրբամիտ նաժիշտին ալ խոստանալով որ ժամը 11ին պիտի վերադառնանք, սպասաւորներու յատուկ դռնէն գաղտագողի դուրս սահեցանք պալատէն և իջանք Քիրինալի ճամբան:

Յունվարի աստեղազարդ գիշեր մըն էր և խածնող ցուրտ մը կար դուրսը. բայց մենք հաստ վերարկուներ ունէինք որ մեզ տաք կը պահէին: Արագ քայլերով շուտ մը հասանք Վիթթօրիօ Էմմանուէլէ հրապարակը որ շքեղօրէն լուսազարդուած էր, և ուղղուեցանք դէպի այն ընդարձակ վայրը, ուր տեղի կ'ունենար Աստուածայայտնութեան Տօնին հանդիսակատարութիւնը: Այդ գիշեր ամբողջ Հռոմ ոտքի վրայ էր և գլխաւոր ճամբաները ողողուած էին ամէն դասակարգի մարդոցմով, որոնք արտորանքով դէպի մեծ տօնավաճառը կ'երթային: Վայելչագեղ օտարականներ, —որովհետև Յաւիտենական Քաղաքին շիք եղանակն էր այս, —խառնուած էին գաւառացիներու հետ, որոնք տօնական օրերու յատուկ վառգոյն զգեստներ հագած, Սաբինայի բլուրներէն իջած էին, մինչդեռ հագուած շքուած զինուորականներ, բարձր հասակնին իրենց մոխրագոյն վերարկուներուն մէջ փաթթած և սուրերնուն ծայրը գետինը քարշ տալով և շարունակ հրմշտկուելով ճամբայ կը բանային: Սրճարանները արդէն լեփ լեցուն էին, որովհետև գիշերային խրախճանքները սկսելու վրայ էին:

Հսկայ հրապարակը կը վխտար ծովածաւալ բազմութեամբ մը, ասեղ ձգելիք տեղ չկար, հոն ինքզինքնիս գտանք ահաւոր ժխորի մը մէջ: Բազմաթիւ նուագներ, որոնցմէ իւրաքանչիւրը եղանակ մը կ'արձագանգէր, մեր ականջները կը խլացնէին իրենց մեքենական աղմկահարութեամբ:

Մարդիկ հսկայ թմբուկներ շալկած էին պարաններու առջև, որոնց գոյնզգոյն յայտարարութեանց թուղթերը երկգլխանի և բազմաձեռն անճոռնիութիւններ կը ցուցադրէին ներսէն: Ճաթռտած պղինձի ձայներ հանող ծնծղաներ, ձեռնածուներու այլանդակ խեղկատակութիւններ կը ծանուցանէին աճպարարական ներկայացման մը խաղարկութիւնը: Ամէն վայրկեան օդին մէջ կը լըսուէին շոգեպինդ սուլոցներ: Շարժական նշանատախտակներու պարպուած հրացանի անթիւ հարուածներ անօրինակ աղմուկով մը կը լեցնէին չորս բոլորը: Անկիւնէ մը՝ գիւտնած ջութակի մը վրայ դնչուական խաղ մը կը թրթռար, որուն երաժշտութիւնը կը խնդացնէր գիւղացիները: Սև ու կարմիր հագուած աղջիկ մը սարաւանդակի մը վրայ դարանդապար կը ցուցադրէր, փոքր թմբուկ մը ձեռքին մէջ: Վերջապէս մարդիկ կօնֆէթթիներ և սերփանթիններ կը գնէին և զանոնք լիաբուռն կը նետէին իրենց քովիններուն դէմքին, և կամ օդին մէջ կը թռցնէին:

Բազմութիւնը այնքան ստուարաթիւ ու խիտ էր որ զմեզ քշեց տարաւ իր յորձանքին մէջ, հեղեղի մը նըման, տօնավաճառի մէկ պողոտան, դառադեղի մը առջև ուրկէ կը լսուէին առիւծներու մռնչիւններ և փիղերու ձայներ:

Աս ինչ անհելի ամբոխ է, կարելի չէ աւելի առաջ երթալ, անհնար է աւելի երկար դիմանալ, կը գոչեմ հեւասպառ, շունչս կտրուած երկու հսկայ գիւղացիներու միջեւ, որոնց ճնշումին տակ կէս մը ճզմուած էի եւ հազիւ թէ ույժ ունէի այս բառերը մրմնջելու։

—Ահ, եթէ երբեք գիտնայի այսպէս ըլլալիքը՝ բնաւ չպիտի ուզէի գալ։

Բայց Ալիքս, որ իմ քովէս հրմշտկելով ճամբայ կը բանար, խնդալէն մարեցաւ եւ անգլիերէն լեզուով գոչեց —որովհետեւ երբ մ՛ասին ըլլայինք, կ՛նախընտրէինք անգլիերէն խօսիլ—.

Մի ըսէք այդ բանը։ Ընդհակառակը շատ զուարճալի է այս. ես ամէն բան պիտի ուզէի զոհել՝ այս հաճոյքէն չի զրկուելու համար։

Ալիքս տակաւին նախադասութիւնը աւարտած չէր երբ մանչուկ մը չարաճճիօրէն իր ականջին փչեց մանկական փող մը, չորս փարանոց խաղալիկ մը՝ որ սուր ճիչ մը կ՛արձակէր, մինչդեռ ուրիշ մը անոր անգլիերէն խօսիլը լսելով՝ անոր քթին տակ պռպռուն ճռճռակ մը կը դարձնէր, բան մը՝ որ ինծի մտածել տուաւ թէ իր կարծիքը փոխեց քիչ մը։ Արդարեւ Պէֆանայի տօնավաճառին յարուցած այդ աղմուկին կեանքիս մէջ առաջին անգամն էր որ կը հանդիպէի։

Մինչ այդ, ամբոխին համախմբումը վայրկեանէ վայրկեան կ՛աւելնար։ Մարդիկ եւ կիներ զիրար կը հրմըշտըկէին քիչիկ մը տեղ գրաւելու եւ քիչ մը շունչ առնելու համար, եւ այդ պահուն է որ կը հասկընայի թէ տօնավաճառին ամբողջ միջոցը կորած էինք, անդիմադրելի հոսանքէ մը տարուած, երբ յանկարծ սուր ճիչ մը լսեցի ետիս, եւ գլուխս դարձնելով Ալիքսը տեսայ, ըստ երեւոյթին նուաղած վիճակի մէջ, ուժասպառ, երկու երիտասարդներու բազկացը մէջ։ Անոնցմէ մին միւսէն աւելի մեծ էր եւ շատ սիրուն դիմագիծ մը կը միացնէր խիստ շնորհալի ձեւերու։

Անմիջապէս պէտք է զինքը ասկէց դուրս հանել, ըսաւ ան իր ընկերոջ, իտալերէն լեզուով։ Իր ուժերէն վեր է այս նեղութեան դիմանալ։

Այս խօսքը իմանալով եւ վախնալով որ Ալիքս ամէն վայրկեան այս ցնորած ամբոխէն ոտնակոխ ըլլալու վըտանգին մէջն էր, բոլոր ուժերս ժողուեցի, ճամբայ մը բանալու եւ անոր մօտենալու համար։ Երբ մեծ դժուարութեամբ կրցայ յաջողիլ, երիտասարդներուն ըսի թէ Ալիքս քոյրս էր եւ յայտնեցի անոնց իմ սրտագին երախտագիտութիւնս, եւ խնդրեցի որ բարեհաճին անկարելին ընել զինքը այս յոգնախուռն բազմութենէն դուրս հանելու համար։

Այդ բանը յաջողեցուցին հազար դժուարութիւններով եւ իսկական կռիւէ մը վերջ, որուն ընթացքին ըստիպուեցան գործածել իրենց ամբողջ կորովը եւ իրենց առոյգ բազուկներուն ուժը։ Վերջապէս, չորսերնիս ինքզինքնիս գտանք հրապարակին թոհուբոհէն դուրս, ապաստանած հնամենի եւ նսեմաստուեր պալատի մը մեծատարած կտուրին տակ։ Վերջէն է որ հասկցայ թէ Փալացցօ Պրասքիին տակն էինք։ Երկու երիտասարդները միշտ իրենց բազուկներուն մէջ ունէին Ալիքսը, որ տակաւին չէր սթափած։

Օտարականներէն երիցագոյնը խոշոր երկաթապատ դրան ձեռքի քանի մը հարուած տուաւ, ու պահ մը վերջ ալեխառն մօրուքով մարդու մը դէմքը երեւցաւ վանդակներուն ետեւէն։

— Շնորհ ըրէք մեզ ներս առնելու, որպէսզի կարենանք օգնել այս նուաղած տիկնոջ, ըսաւ երիտասարդը, Պրասքի իշխանին դռնապանին, որ առանց ուրիշ բացատրութեան սպասելու, անմիջապէս դուռը բացաւ մեծաշռինդ, եւ մենք ներս մտանք միջնադարեան գաւիթի մը մէջ, աղօտ կերպով լուսաւորուած։

—Խնդրեմ մեզի քիչ մը պաղ ջուր բերէք, ըսաւ մեր նոր բարեկամը աճապարագին շեշտով մը, մինչ իր ընկերոջ օգնութեամբ Ալիքսը կը փոխադրէր ձախակողմեան

յարկաբաժնի մը սենեակին մէջ: Դռնապանին կինը վերադարձաւ իսկոյն ամա՛ն մը ջուր ձեռքին, և քանի մը վայրկեանի մէջ յաջողեցանք Իշխանուհին սթափեցնել:

Ինքզինքին գալով, Ալիքս սենեակին չորս կողմը պտտցուց իր մոլորուն նայուածքը, որուն մէջ նկարուած էր ամենախորունկ զարմանք մը:

Երբ իրեն պատմեցի պատահածը, իսկոյն աղաղակեց.

— Ինչ յիմար եմ որ նուաղած եմ օղորմելի արարածի մը պէս: Ապա դառնալով իր ազատարարներուն ջերմագին շնորհակալութիւններ յայտնեց անոնց, ինչպէս նաև դռնապանին և իր կնոջ:

Վերջապէս դուրս ելանք, շրջապատուած երիտասարդներէն, որոնցմէ երիցագոյնը Ալիքսի թևը մտած էր, և փոքրիկ սրճարան մը մտանք, Քօրսօ Վիթթօրիայի վրայ, ուր Իշխանուհին յայտարարեց իր նոր բարեկամներուն թէ իր անունն էր Օր. Ալիքս Տէլթմօլտ, մինչ ես ինքզինքս կը ներկայացնէի իբր անոր քոյրը՝ Մարի:

Երիտասարդները առ ի փոխադարձութիւն, իրենց այցաքարտերը տուին մեզ: Անոնցմէ երիցագոյնը — բաւական հետաքրքրական զուգադիպութիւն, — գերմանացի մըն էր, Ռօտոլֆ Վայստորֆ անունով, և իր բարեկամը իտալացի մըն էր, ճենովացի, և կը կոչուէր Քարլօ Փիրօնթի:

Մեր մասին ուրիշ մանրամասնութիւններ չտուինք, բայց մեզմէ խոստում առին որ յաջորդ գիշերը իրարու պիտի հանդիպէինք: Հրաժեշտ առնելով վերադարձանք Քիրինալի Պալատը, գոհունակ տպաւորութեանը տակ այս վիպական պտոյտին, որ պահ մը արկածախնդրական դարձուածք մը պիտի առնէր, և որ սակայն կը խոստանար յառաջիկային համար հետաքրքրաշարժ իրադարձութեանց շարք մ'ըլլալ:

ԳԼՈՒԽ Բ.

Յաջորդ օրը, առտուանց, Գօրկէզ Իշխանուհին և ուրիշ պալատական տիկնանց ընկերակցութեամբ Վալէի Ս. Անդրէա եկեղեցին գացինք, ուր Ս. Պատարագի միջոցին Մօգերու Երկրպագութեան պատկերը ցուցադրուեցաւ: Զուարճութիւններէ զուրկ տաղտկալի օր մ'անցուցինք, որ անվերջանալի թուեցաւ մեզ: Յետոյ ճշդապահօրէն յարգեցինք մեր ժամադրութիւնը զոր տուած էինք մեր շնորհալի Cavalieriներուն, քաղաքի առաջնակարգ սրճարաններէն միոյն, Քօլօնայի մէջ, համանուն հրապարակին վրայ:

Այս ժամադրութիւնը սկիզբը պիտի ըլլար յաջորդական բազմաթիւ ժամադրութիւններու: Եւ այն պատճառով որ մեր ինքնութեան մասին ամենախիստ լռութիւն մը կը պահէինք, երկու երիտասարդները աւելի ևս հետաքրքիր կը դառնային գիտնալու համար թէ ո՞վ էինք մենք, և անհատնում հարցումներ կ'ուղղէին մեզ: Ալիքս մտայածին պատմութիւն մը չինեց ըսելով թէ մեր հայրը տնօրէնն էր Տարմշթատի Հօֆթէաթրը օփէրային, իսկ Ռուտոլֆ ըսաւ թէ՝ իր հայրն ալ կը կոչուէր Հայնրիխ Վայստորֆ, Միհլինկէնի մեծ մանարանին տնօրէնը, Սաքսոնիոյ Շէմնից քաղաքին մէջ, և թէ ինք Իտալիոյ մէջ կը ճամբորդէր այդ մեծ հաստատութեան հաշուոյն:

Քարլօ Փիրօնթի, որ նրբաճաշակ և զուարճախօս ընկեր մը եղաւ ինծի, հետևակազօրաց 119 րդ վաշտին տեղակալներէն էր, և քաղաքային զգեստ կը կրէր, Պէ-Ֆանայի հանդէսին մէջ ըստ հաճոյս ապրելու համար: Պէտք է խոստովանիմ թէ շատ համակրեցայ իրեն և թէ մեր միասին անցուցած բազմաթիւ երեկոյթներուն մէջ իր ընկերակցութիւնը շատ հաճելի եղաւ ինծի:

Համոզուած ըլլալով թէ մենք Տարմշթատի Հօֆթէաթրը Օփէրային տնօրէն Տէլթմօլտի աղջիկներն ենք, և

Հոս եկած էինք մեր պրուխատագիտական ուսումը կատարելագործելու նպատակով, երկու երիտասարդները ջանք չէին խնայեր մեզ հաճոյք պատճառելու համար այն զըւարճալի երեկոյթներուն մէջ, որոնց յիշատակը յաւէտ կենդանի պիտի մնայ Ալիքսի և իմ յիշողութեանս մէջ։

Հնարամիտ պատրուակներով, անհանգստութեան և այլ անմեղ սուտերով բազմաթիւ առիթներ գտանք Բերլինայի մեծ ճաշկերոյթներուն մասնակցութենէն խուսափելով, երթալ միանալու մեր երկու երկրպագուներուն, պարզուկ զգեստներ հագած, զորս կը պատրաստէր մեզ Աննէթան։ «Երկրպագու» բառը կը գործածեմ, որովհետև մեր առաջին հանդիպումին իսկ տեսայ թէ Ռիւտոլֆ Վայստորֆ բուռն կերպով սիրահարած էր Ալիքսին, և իր բոլոր խօսքերուն և արարքներուն մէջ ցոյց կուտար ճշմարիտ անձնուիրութիւն մը անոր հանդէպ, իբրև աստուածային էակի մը։

Գուցէ անոր համար որ բաղդը զիս իշխանուհի մը ծնուցած չէր արքայական արիւնով, բազմիցս տարտամ խռովք մ'զգացի, և ինքզինքս յանդիմանեցի մեր թեթևաբարոյութեան համար։ Ու այս կը յուսամ ընթերցողներս ներողամտաբար պիտի դատեն մեր յանցանքները, որովհետև վերջապէս տասնըութը տարեկան երիտասարդուհիներ էինք, որ կը ջանայինք խզել սոսկալի պայմանադրականութեանց այն խեղդող կապերը, որոնք մահացու բան մ'ունէին մեր հոգիներուն համար և որոնք միշտ ալ պաշարած են Գերմանական Դաշնակցութեան բաղկացուցիչ պետութեանց փոքր արքունիքը։

Երբեմն երբեմն, երեկոները կ'ընթրէինք ժողովրդական ճաշարանի մը մէջ, փոքր հաստատութիւն մը՝ կիրով ճերմկցուած պատերով, ուր մարդ շատ աւելի ախորժակով կ'ուտէ, և շատ աւելի աժան քան՝ Լոնտոնի կամ Բարիզի ամենաարդիական ճաշարաններուն մէջ։ Ի վերջոյ մնացած ժամանակը կ'անցնէինք Բօսթանցիի կամ Ատրիանոյի Սալօն Մարկրիթայի երեկոյթներուն մէջ։

Այսպէս կ'անցնէին այնքան քաղցր ժամեր, զորս չպիտի մոռնանք բնաւ, և որոնց համար պիտի ուզէինք զոհել, առանց երբեք աւաղելու, այն բոլոր հաճոյքը զոր ապրեցանք Վիէննայի կամ Պերլինի մեր արկածախնդրական կեանքին մէջ։

Հետզհետէ աւելի աչքառու կը դառնար Ալիքսի և Ռիւտոլֆի իրարու հանդէպ տածած սէրը, ու ես չափազանց մտահոգ էի այս արկածախնդրութեան վախճանին մասին, որովհետև Մարկրիթա Թագուհիին մեր տուած այցելութեան ժամանակամիջոցը լրանալու վրայ էր և Մեծ-Դուքսը արդէն իսկ գրած էր Ալիքսին որ ամենակարճ ժամանակի մէջ վերադառնայ Տարմշթատ, մեր բացակայութիւնը նախատեսուած միջոցն ալ գլած անցած ըլլալով։ Ուստի և մեր մեկնումը օրուան խնդիր էր այլևս։ Ան մինչև անգամ յանկարծական եղաւ, ինչ որ չէինք մտածեր բնաւ, և մեր մտերմական ընկերակցութիւնը, որ այնքան հաճելի էր մեզ համար, վերջ կը գտնէր այնքան կտրուկ կերպով՝ Տիկին Հէրթֆիլտի Հոս ժամանումով։ Այս վերջինը հօրը կողմէ մասնաւոր կցորդ նշանակուած էր Ալիքսին, և պաշտօն ունէր զինքը Տարմշթատ առաջնորդելու։ Տարեց և խստաբարոյ կին մըն էր Տիկին Հէրթֆիլտ, որուն աչալուրջ հսկողութենէն կարելի չէր խուսափիլ, որովհետև ան մեզ կը հետևէր անբաժան, ինչպէս իր ստուերին։ Նոյն իսկ ամէն պատասխանատուութենէ զերծ մնալու համար, իր առաջին գործն ըրաւ յաջորդ օրն իսկ մեզ Գերմանիա ղրկել, առաջին ճեպընթացով։

Այսու հանդերձ, մեկնելէ առաջ, չվարանեցանք ամէն վտանգ աչք առած մոլորեցնել իր արթնամիտ հսկողութիւնը և երթալ հրաժեշտ առնել մեր սիրելի բարեկամներէն, — որոնցմէ չափազանց ծանր էր բաժնուիլ — անոնց հետ ապրելու համար մեր վերջին իրիկունը։

Ալիքս՝ երիտասարդ Գերմանացիին տուաւ Էրպախէրշթրասէի մէջ տան մը հասցէն, ուր կուգային մեր հաւատարիմ Աննէթային նամակները, և իրարմէ բաժնուե-

ցանք կրկին անգամ զիրար տեսնելու խոստումով։ Եւ այս իմ կողմէս խոստացայ գրել Քարլօ Ֆիրօնթիին, որ իր հասցէն տուած էր Վիա Քավուրի մէջ։

Հռոմ անցուցած ձմեռնային եղանակի մեր ազատ ու փառաւոր կեանքէն վերջ, Տարմշթատի մեծ–դքսական հնամենի պալատը շատ աւելի տխուր և նսեմաստուէր երեւցաւ մեզ։ Յաւիտենական քաղաքը մեզ գիւթած էր իր ամբողջ հաճոյքներով, Փինչօյի վրայ կառքով մեր կատարած կենսուրախ պտոյտները, և այն քաղցր ժամերը յորում կը թափառէինք զուարթ ու երջանիկ, Քօրսօյի խանդավառ բազմութեան մէջ, զմեզ կը կապէին իրենց թանկագին յիշատակներուն։

Ալիքս օրէ օր աւելի մտածկոտ և տխրամած կը դառնար, ու թէև ան ոեւէ բան չըսաւ ինծի, բայց ես կ'զգայի թէ ան իր սիրտը Հռոմ թողած էր։ Ի զուր տեղ ամէն միջոցով կը փորձէի զինքը զբաղեցնել, իր մտածումները մոռցնել տալ և զինքը իր լռութենէն դուրս հանել։ Պարապ տեղը ժամավաճառ կ'ըլլայի։

Չէի յաջողեր իրմէ բառ մը կամ ժպիտ մը կորզել։ Նոյն իսկ Տիկին Հէրթֆիլտ վերջապէս նշմարեց Ալիքսի դիմագծին մելամաղձոտութիւնը, անվերջ երազկոտութիւնը և ամէն բանի հանդէպ ունեցած անտարբերութիւնը։

Օր մը, արքունի արարողապետ Պառոն Ֆօն Այզէնպախ ներս մտաւ Իշխանուհիին փոքրիկ շքեղ խօսարանէն, ուր կարդալով և ձեռագործ ընելով զբաղած էինք։ Ծերուկ պալատական մըն էր Պառոնը, որուն երկարակ խոշոր գլխուն վրայ կը բարձրանային ճերմակ մազերու հիւսկէններ, որոնց տակ կը պարզուէր զուարթ դիմագիծ մը՝ իր մսեղ ծնօտով փառաւոր երեւոյթ մը ստացած։ Ան, ըստ սովորութեան, լաւ տրամադրութեան մէջ էր, և, արքունեաց մէջ յաջորդ օրն իսկ տրուելիք մեծ պարահանդէսի մը մասին Ալիքսի հետ խօսելէ վերջ, յանկարծ գոչեց

—Բայց Ձերդ Բարձրաշնորհութիւնը մտազբաղ կը

թուի ինծի... արդեօք մտահոգուելու պատճա՞ռ մը ունի։

Եւ անմիջապէս յետոյ, չարաճճի ժպիտ մը շրթունքին, յարեց.

— Սէրն է թերեւս... մեզմէ ո՞վ, գոնէ անգամ մը, չէ տառապած այս զմայլելի հմայիչ ցաւով...։ Իմ անխորհրդապահութեանս համար ներեցէք ինծի Իշխանուհի, բայց կարելի՞ է իմանալ թէ ո՞վ է այն երջանիկ անձը որ...։

—Տակաւին զինի ճանչնամ, Պառոն, պատասխանեց Ալիքս, մինչև մազերուն ծայրը կարմրած, որովհետև կը վստահեցնեմ ձեզ թէ ոեւէ մարդ չեմ սիրեր։

Իսկ ես, Իշխանուհի, յարեց պալատականը, միեւնոյն չարաճճի ժպիտը շրթունքին, ձեզ կ'ապահովցնեմ թէ նշաններ կան, որոնցմէ չխաբուիր ինծի պէս ապրած մարդ մը, երբ այնքան յստակօրէն գծուած կը տեսնէ զանոնք երիտասարդ աղջիկներու դէմքին վրայ։

Եւ այս խօսքէն վերջ ոտքի ելաւ։

— Պառոնը ոեւէ բա՞ն ունի ըսելու տակ, հարցուց Ալիքս, որ ջղային և մտահոգ երեւոյթ մ'առած էր այս խօսակցութենէն։

— Ձեզ կը վստահեցնեմ որ բան մը չի գիտեր հաւատացէք։ Խենդ ծերուկ մըն է. ա՛ն պարզապէս ուզեց ձեզի հետ խնդալ։

— Կ'ենթադրեմ, հառաչեց Ալիքս։ Բայց հիմայ աւելի քան շաբաթ մըն է որ ոեւէ տեղեկութիւն ստացած չեմ Ռիւտոլֆէն. կը մտածեմ թէ ի՞նչ պատահած է արդեօք։

— Շաբա՞թ մը, վրայ բերի ես, և ատո՞ր համար նեղուած էք։ Ես տակաւին միայն մէկ նամակ ստացած եմ Քարլօյէն, Հռոմէն մեր մեկնելէն ի վեր։

— Այո՛, բայց դուք այնպէս սիրահարուած չէիք, ինչպէս էինք ես և Ռիւտոլֆ։

— Իրա՞ւ է Ալիքս, կը բացագանչեմ զարմանք ձեւացնելով, ա՞յդ աստիճան զիրար կը սիրէք։

Ալիքս պատասխան չտուաւ, և ես յստակ կերպով

նշմարեցի թէ բառ մ՛իսկ արտաբերելու կարող չէր, այնքան որ յուզումը զինքը կը խեղդէր։ Մէկէն ի մէկ տեղէն վեր ցատկեց, թոյլ չտալու համար որ իմ առջեւս թափին իր աչքերը թրջող արտասուքները։ Ու առանց երբեք ետին դառնալու, դուրս ելաւ սենեակէն։

Այդ պահուն էր որ առաջին անգամ ըլլալով տեսայ ողջութիւնը իր զգացումներուն, մինչ ես կը կարծէի թէ պարզ սիրաբանութիւն մըն էր եղածը։

Յաջորդ օրը տեսայ որ Աննէթ իրեն կը յանձնէր նամակ մը, իտալական դրոշմաթուղթ կրող և Օրիորդ Ալիքս Տէթմօլտ հասցէով։

Այդ օրը իր գեղեցիկ դէմքը ճառագայթեց անպարագրելի բերկրութեամբ մը, և ներս մտնելով արքունի պարահանդէսէն, վերագտաւ իր նախկին զուարթութիւնը, և յաճախակի պարեց Պրունսվիքի Էրնէսթ Իշխանին հետ, որ մեզի այցելութեան եկած էր իր երկու քոյրերով՝ Մարի և Ալեքսանդրա։ Առաջինը այլեւս Պատի Իշխանուհին էր և Ալեքսանդրա քիչ ժամանակէն պիտի ամուսնանար Մէքլէնպուրկ-Շվէրէնի Ֆրէտէրիք Մեծ-Դուքսին հետ։ Էրնէսթ Իշխանը յոյժ համակրելի երիտասարդ մըն էր, և ինծի ևս պատիւ ըրաւ երկու անգամ հետս պարելու։

Այս երեկոյթը ինծ համար մասնաւոր նշանակութիւն ունեցաւ, որովհետև պարահանդէսէն վերջ, ժամը առաւօտեան մէկուկէսին, երբ Ալիքսին հետեւելով սենեակը կ՚երթայի, ուր Աննէթ իրեն կ՚սպասէր զինքը հանուեցնելու համար, նաժիշտը իրեն յանձնեց Իտալիայէն եկած երկրորդ նամակ մը։

Ալիքս դողդոջուն մատներով բացաւ նամակը, կարդաց ուրախութեամբ ցնծուն և ինծի երկարեց որ կարդամ։

Ռիւտոլֆի կողմէ ստորագրուած կարճառօտ նամակ մըն էր, որ կ՚ըսէր թէ ստիպողաբար Հռոմէն կը մեկնի և յաջորդ ուրբաթ օր Տարմշթատի Թրօպ Օթէլը պիտի

ըլլայ։ Կը խնդրէր իրմէ որ անմիջապէս պատասխան տար և ժամադրութիւն մը։

— Ահա թէ ինչ է որ ինծի հաճոյք չպատճառեր ինչպէս ձեզի, ըսի Ալիքսին, երբ Աննէթ մեզ առանձին ձգեց։

Եւ ապա գլուխս երերցնելով աւելցուցի։

— Պէտի խոստովանիք որ անոր հոս գալը չափազանց ցաւալի է ձեզ համար։

— Ցաւալի՛, ինչու՞ համար, հարցուց զգածուած շեշտով մը։

— Որովհետեւ ոչինչ աւելի դիւրին պիտի ըլլայ իրեն համար քան երեւան հանել ձեր ինքնութիւնը։

Օ՜, եթէ այդ է խնդիրը, պատասխանեց Իշխանուհին, կրնաք վստահ ըլլալ թէ ամենաթեթեւ անխոհեմութիւն իսկ չպիտի գործեմ որ ինքզինքս մատնեմ։ Այլեւս ոեւէ դիտաւորութիւն չունիմ երկրորդ անգամ ինքզինքս ենթարկելու այն տաղտուկին զոր ինծ պատճառեց Վան Օփրնի սարսափելի գործը։

Ուրբաթը հասաւ, և Ալիքս գրելէ վերջ Թրօպ Օթէլը, որ կը գտնուի Լուիզըն-Բլածի վրայ, մեծ-դքսական պալատին առընթեր, երեկոյեան դուրս ելաւ առանձին, շատ պարզուկ ֆուրփիւմ-բայյեօր մը հագած և գնաց միանալ իր բարեկամին։

Մեծ-Դուքսը տեսնելով իր բացակայութիւնը ճաշարանէն, հարցուց պատճառը։ Պատասխանեցի թէ Իշխանուհիին գլուխը կը ցաւէր և խնդրած էր իր չքմեղանքները ներկայացնել իրեն։

—Կարծեմ թէ Ալիքս բաւական յաճախ գլխու ցաւ կ՚ունենայ, դիտել տուաւ Մեծ-Դուքսը, ինծի ուղղելով կասկածոտ նայուածք մը։ Ասիկա բնական չէ, յարեց, և աւելցուց թէ պէտք էր լուր տալ Էնվալտին (այս էր անունը արքունի բժիշկին) որ գայ և զինքը քննէ։

Սակայն Նորին Բարձրապատուութիւնը անհունապէս հեռու էր կասկածելէ թէ իր աղջիկը այդ պահուն

քաղաքին արուարձանին մէջ կը գտնուէր, մանարանի տնօրէնի մը տղուն հետ։

Երկու սիրահարներու ժամադրութիւնը կրկնուեցաւ երեք գիշեր մէկզմէկու վրայ, և աւելորդ է ըսել թէ որքա՜ն դժուարութիւն քաշեցի Իշխանուհիին բացակայութիւնը ծածկելու համար լրտեսող աչքերէն մեր արքունիքին, որուն Մեծ-Դուքսը պաշտօն յանձնած էր հսկելու՝ իր աղջկան ամենաաննշան արարքներուն խոյ։ Այդ ջանքիս մէջ յաջողեցայ տեսակ մը հրաշքով. բայց տարաբախտ լրտես մըն էր մեր այս Տիկին Հէրթֆիլտը, և միանգամայն գրեթէ անսահման իշխանութիւն մը ունէր արքունեաց մէջ։ Արդարև, ան իրեն հետ ունէր Մեծ-Դուքսին վստահութիւնը, որմէ կ'օգտուէր բոլոր կամս գործածելու համար պալատին բնակիչները, մէջն ըլլալով նաև զանազան դասակարգի բարձրաստիճան պաշտօնատարները, որոնցմէ շատեր ուրիշ բան չէին բայց եթէ [illegible] խամաճիկներ, զորս գերմանացի փոքր իշխանները կը գործածեն իրենց արքունեաց մէջ։

Չորրորդ գիշերը, Ալիքս իր մէկ հետեւորդին միջոցաւ զիս փնտռած էր. գացի տեսայ որ ծանր հարբուխէ մը կը տառապէր։ Տիկին Հէրթֆիլտի սրատես աչքերը վերջապէս երեւան հանած էին իր ախտանութեան մէկ մասը, այս կարծեցեալ անհանգստութեան հետեւանքով, և ան վայրկենապէս կանչած էր Բրօֆ. Էհվալդը, որ Իշխանուհիին պատուիրած էր սենեակէն դուրս չելլել։

— Մտիկ ըրէ՛ք Ջէնէիտ, ըսաւ ինծ ականջէս վար փութկոտ շեշտով մը, և ըրէ՛ք ինչ որ ձեզի պիտի ըսեմ։ Պէտք է անմիջապէս երթաք Ռիւտոլֆին քով, զոր պիտի գտնէք ծաղկարար Էկլապէրկի խանութը, Ռայխշթրասէի մէջ։ Ռիւտոլֆ հոն պիտի գտնուի ժամը 7ին. անոր ըսէք որ այսօր հիւանդ եմ, բայց մէկ կամ երկու օրէն պիտի կրնամ ըստ բաւականին հանդստանալ և զինքը տեսնել։ Թողէք որ միշտ ան կարծէ թէ դուք իմ քոյրս էք, և թէ մեր հայրը Օփէրային տնօրէնն է։

Լաւ հասկցա՞ք ինչ որ ըսի։

Կէս առ կէս կը գործադրէի Ալիքսի տուած հրահանգները։ Ուղղակի գացի ծաղարարին խանութը, ուր հազիւ թէ նստած էի փոքրիկ սեղանի մը առջև, երբ Ռիւտոլֆ Վայտորֆ ներս մտաւ, և զիս բարեւելէ վերջ աթոռ մը առաւ և դէմս նստաւ։

Արագօրէն բացատրեցի թէ ինչո՞ւ համար «քոյրս» չէր կրցած ժամադրութեան պատասխանել, և Ռիւտոլֆ՝ ըսելէ վերջ թէ որքան սրտաբեկած էր զինքը այս տխուր լուրը, թախանձագին ձեւով մը խնդրեց որ իրեն հետ միասին ճաշեմ։ Իմ ուզածս ալ այդ ըլլալով, անվարան ընդունեցի իր հրաւէրը։ Ու Նէքարշթրասէի Քազինօ կոչուած փոքրիկ բայց բանուկ ճաշարանին մէջ միասին ճաշեցինք։ Ի վերջոյ պտոյտ մը կատարեցինք, որու ընթացքին մեծապէս հետաքրքրուեցաւ, — ինչ որ շատ բնական էր, — թէ ու՞ր կը բնակէինք։

— Բացի այն յայտնութենէն որ ձեր հայրը Հօֆթէաթրը Օփէրային տնօրէնն է, ձեր քոյրը ոչինչ կ'ուզէ ըսել ինծ, յարեց շեշտով մը, որ բուռն սրտնեղութիւն մը կը մատնէր։ Բայց, աւելցուց Ռիւտոլֆ, անզեկացայ որ Հէր Քլօսն է որ կը վարէ այդ պաշտօնը։

— Այո՛, այո՛, վրայ բերի ես, հայրս վերջերս իր հրաժարականը տուաւ, Քօլօնեի Օփէրային տնօրէն անուանուած ըլլալով, և Հէր Քլօսն է որ իրեն յաջորդեց։ Միջոց մը ես Տարմշթատ մնալէ յետոյ, աւելցուցի, ի մօտոյ մենք ես Քօլօնեը պիտի փոխադրուինք։ Համի մէջ մեր բնակութենէն վերջ չափազանց տաղտկալի կը թուի մեզ այստեղի կեանքը։

— Թէ՛ դուք և թէ՛ ձեր քոյրը կը մերժէք ուրեմն յայտնել ձեր բնակարանը, որպէսզի չի կարենամ ձեզի այցելել, աղերսեց երիտասարդը։

— Շատ կը ցաւիմ, բայց չեմ կրնար պատասխանել, որովհետև կը վախնամ որ մայրս խստութեամբ պիտի դատէ մեր արարքը զոր «արտառոցութիւն» պիտի համարէ, ըսի խնդալով։ Կը խնդրեմ որ ներողամիտ ըլլաք, բայց կը կարծեմ թէ աւելի լաւ է որ առայժմ գործը մնայ իր ներկայ վիճակին մէջ։

—Ա՛հ, կը տեսնեմ թէ՝ ի մեծ դժբախտութիւն ինձ, դուք յուսահատեցնող խորհրդապահութիւն մը ցոյց կու տաք, Օրիորդ, ըսաւ յանդիմանական շեշտով մը, որուն մէջ վշտահար համակրութիւն մը դրաւ Ռուտոլֆ, այն՝ որուն կը պարտէր Ալիքս իր ողջամբ ազատուիլը ՊեՖաՆ այն խուժանին մէջէն, մեր գիշերային արշաւանքին առթիւ։ Եւ յուզումէն դողդոջուն ձայնով մը աւելցուց.

—Բայց նայեցէ՛ք անգամ մը, կարելի՞ է որ դէմքիս վրայ չկարենաք կարդալ թէ որքան խորունկ ու խանդագին սիրով կը պաշտեմ ձեր քոյրը։ Այս աշխարհի վրայ ամէն բան է ինձ համար։ Ու եթէ այդպէս չըլլար ես Տարմշթատ չէի գար։

—Ձեր անկեղծութեանը կը հաւատամ Հէր Վայստորֆ, պատասխանեցի։ Բայց յանուն այդ սիրո՛յն կը խնդրեմ ձեզմէ որ ըմբռնէք թէ ինձ համար աւելի խոհեմութիւն է լռութիւն պահելը։

Ռուտոլֆ չի յուսահատեցաւ, և, ստուերին մէջ՝ իր ձեռքը ուսիս վրայ դնելու համար կանգ առնելով, մտահոգ շեշտով մը ինձ հարցուց.

—Գոնէ ըսէ՛ք ինձ, խնդրեմ, կը խորհի՞ք թէ ձեր քոյրը իրապէս քիչ մը խանդաղատանք ունի ինձ հանդէպ։

Պահ մը վարանեցայ, խորհելով թէ արդեօք ո՞րը լաւ էր, խաբե՞լ թէ ճշմարտութիւնը խօսիլ։ Տուած որոշումս նպաստաւոր եղաւ այս վերջնոյն։

—Այո՛, պատասխանեցի. քոյրս ձեզ կը սիրէ։ Լաւ գիտեմ, և այս մասին պատւոյ խօսք կ'ուտամ ձեզ։

—Իրա՞ւ է թէ ճիշդ է։ Ան ինձմէ զատ ո՞չ ո՞ք կը սիրէ, վրայ բերաւ, սիրտը ի կախ պահած իմ շրթունքներէս, խելայեղօրէն սիրահարուած մէկու մը պաղատագին շեշտով, ու կրկնեց՝ «կ'երդնո՞ւք որ ձեր ըսածը ճիշդ է, Մարի»։

—Այո՛, կ'երդնում։

—Ո՛հ, դուք գիս կ'սփոփէք ծանր վիշտէ մը, գոչեց ուրախութեամբ, և չեմ գիտեր թէ ինչպէ՛ս յայտնեմ ձեզ իմ երախտագիտութիւնս, որովհետեւ պէտք է խոստովանիմ թէ կը սիրեմ Ալիքսը իմ ամբողջ սրտովս ու բոլանդակ հոգիովս։ Կեանքիս մէջ ուրիշ նպատակ չունիմ, բայց եթէ ամուսնանալ իրեն հետ։

Այս խօսքերը, որ թոյլ կուտային ինձ չափել աւելորդ անգամ մը ևս Ռուտոլֆի յայտնաբերած սիրոյն խորութիւնն ու ուժգնութիւնը, կսկիծիս մէջ խեղդեցին հառաչանք մը, որովհետեւ, աւա՛ղ, շատ ուշ է որ կըմբռնէի թէ ընկերային դասակարգային տարբերութիւնը երկու սիրող սրտերուն մէջ կանգնած էր պատուար մը զոր բառնալ անկարելի էր։

Հրաժեշտ առնելէ վերջ Ռուտոլֆէն, կողմնակի ճամբով մը պալատ վերադարձայ, և ուղղակի Ալիքսին քով երթալով պատմեցի ինչ որ պատահած էր։

—Ա՛հ, Ջէնէիտ, ըսաւ խորունկ հառաչանքով մը, Ռուտոլֆ ազնուական և պարկեշտ տղայ մըն է, որ այնքան քիչ կը նմանի արքունի համազգեստաւոր սա խամաճիկներուն, որքան ցերեկը կը նմանի գիշերուան։ Ահա՛ թէ ինչո՞ւ համար զինքը կը սիրեմ այնքան խանդաբորբ սիրով, և գիտեմ թէ ինքն ալ սէրս կը փոխադարձէ նոյնքան անկեղծութեամբ։

—Ո՛հ, կը պատասխանեմ, չէ՞ք խորհիր ինծի հետ թէ գործը արդէն շա՜տ հեռուները գացած է։ Ինչո՞ւ համար իրեն չի խոստովանիլ ճշմարտութիւնը։ Դուք լաւ գիտէք թէ չէք կրնար ամուսնանալ իրեն հետ, և հետեւաբար ինչո՞ւ չէք յայտներ իրեն ձեր ինքնութիւնը։ Ըստ իս, դուք խաղ մը կը խաղաք որ երբ և իցէ չի կրնար արդիւնքի մը յանգիլ, բայց որ սակայն կրնայ շատ վտանգաւոր դառնալ։

—Բայց ի՞նչ կ'ուզէք որ ընեմ, յարեց կրկին հառաչելով։ Հոն ուր հասած ենք, դժբախտաբար կարելի չէ այլեւս պատրանաթափ ընել Ռուտոլֆը։ Ան կը հաւատայ բոլոր ըսածներուս, և եթէ վերահաստ ըլլայ իմ ինքնութեանս, հաւանաբար անմիջապէս պիտի հեռանայ Տարմշթատէն, իրեն հետ տանելով միայն յիշատակը վիպական արկածախնդրութեան մը։

Չպատասխանեցի իրեն, բայց դժնդակօրէն մտահոգուած էի այն ահաւոր վտանգով զոր նախազգացնել կուտար ինծի այս անել կացութիւնը։ Ե՛ս էի միայն որ գիտէի երիտասարդ գերմանացիին զգացումներուն բովանդակ ուժգնութիւնը հանդէպ Ալիքսի, և գիտէի նաև թէ անկէ նուազ խանդաղատանքով լեցուած չէր Իշխանուհիին սիրտը։

Յաջորդ օրը, Տիկին Հէրթֆիլտ ճաշի հրաւիրուած ըլլալով արքունի դիւանապետ Պարոն Քարլօ Ֆօն Ռիտըրէլի քով, Ալիքս աւուր պատշաճի արդուզարդ մ'ընելով, յաջողեցաւ առանց նշմարուելու դուրս ելլել պալատէն, մեր հաւատարիմ նաժիշտին՝ Աննէթի օժանդակութեամբ։

Գիշերուան ժամը տասն էր երբ Ալիքս տուն վերադարձաւ, և հազիւ թէ ժամանակ ունեցած էր իր շըրջազգեստը փոխելու, երբ մեր վերակացուն, — որ նախ չէր գիտեր բնաւ, -- այս թշուառական Տիկին Հէրթֆիլտը, որ կրնար դաս տալ սպանիացի պառաւներուն անգամ, սենեակէն ներս մտաւ՝ Իշխանուհիին առողջական վիճակը հարցնելու պատրուակով։

Անմիջապէս որ ան մեկնեցաւ և մենք առանձին մնացինք, Ալիքս որ չափազանց խռոված երևոյթ մը ունէր, ցած և տխուր ձայնով մը ըսաւ.

—Շա՜տ կը տառապիմ Զէնէիտ, երբե՛ք չէի խորհեր որ Ռուտոլֆ ա՛յս աստիճան կը սիրէր զիս։

—Բայց չէ՞ որ ձեզի ըսի, յանդիմանեցի, թէ կացութիւնը վտանգաւոր էր և չափազանց վտանգաւոր։ Կ'աղաչեմ, ուշադրութիւն ըրէք։

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք սակայն, գոչեց Ալիքս, չարունակ ինծի խոհեմութեան խրատներ կը կարդաք, միթէ խոհեմ չե՞մ արդէն։

— Անշուշտ, պատասխանեցի։ Բայց դուք բոլորովին կը մոռնաք որ ձեր Իշխանուհիի դիրքը զձեզ այն աստիճան հանրածանօթ կ'ընծայէ որ դուք առաջին իսկ պատեհութեամբ ենթակայ էք ինքզինքնիդ մատնելու։

Հետևեալ երեկոյին, Ալիքս Վայստօրֆի տուած իր ժամադրութիւնը չի կրցաւ յարգել։ Ան պաշտօն յանձնեց ինծի զինքը փոխարինելու, և իր չքմեղանքները ներկայացնելու իր բացակայութեան մասին։ Իմանալով որ Ալիքս անկարող եղած է գալու, խեղճ երիտասարդին դէմքը ամենադառն յուսախաբութիւն մը արտայայտեց, և խուլ ձայնով մը գոչեց.

—Բայց ես մեծ յոյս ունէի որ պիտի կրնայի Ալիքսը տեսնել այս գիշեր, և սիրտս չափազանց դառնացած է որ իր խոստման մէջ թերացաւ, որովհետև այս պահուս նամակ մ'ստացայ հօրմէս, որ կը հրամայէ ինծի ստիպողաբար Անգլիա մեկնիլ, գործի համար։

Այս խօսքերը հաղորդեցի Իշխանուհիին, որ յարտասուս փղձկեցաւ։ Երկու օր մէկմէկու վրայ միջոցը գտաւ երթալ Ռուտոլֆը տեսնելու։ Չափազանց ուշ վերադարձաւ ու զիս ահաւոր մղձաւանջի մը մատնեց, որովհետև ամենաթեթև շշուկ մը լսածիս պէս, վախէս կը դողայի որ մի գուցէ տեսնեմ անիծեալ Հէրթֆիլտը որ կրնար պատահիլ որ հոտ առած ըլլար այս չարունակական բացակայութիւններէն։

Երբ վերջապէս Ալիքս վերադարձաւ, նշմարեցի արտասովոր դալկութիւն մը և յուսահատութիւն մը նկարուած իր ջղագրգիռ դէմքին վրայ։ Իր այս երևոյթը դժնդակ տպաւորութիւն մը գործեց վրաս և ճակատագրական ահաւոր վախի մը նախազգացումը ցնցեց զիս, աղէտ մը՝ որ պիտի պատահէր եւրոպական Արքայական Տան մը հետ կիսով չափ ազգականացած Մեծ-Դուքսի մը աղջկան, և առևտրական հասարակ մարդու մը միջև։

—Ռուտոլֆ վաղը պիտի մեկնի, մրմնջեց... այլևս զինքը չի պիտի տեսնեմ։

—Պահ մը ափ ի բերան մնացի բոլորովին շփոթած։

—Ի՞նչ, ըսի վերջապէս, որոշած էք...

Գլխով հաստատական պատասխան տուաւ, ու հեծեծանքէն խեղդուած՝ փախաւ խենդի մը պէս, առանց երբեք կարենալ բացատրութիւն մ'աւելցնելու։

Յաջորդ առտուն, ժամը 11ի ատենները պալատէն դուրս կ՚ելլէինք մեր սովորական պտոյտը կատարելու համար, և հազիւ թէ անցած լինք վերնադուռը, և հասած դրան պահակին քով, երբ զարհուրած մնացինք մեզմէ քանի մը քայլ անդին տեսնելով երիտասարդ Վայտորֆը, պատանքի մը պէս սպիտակ, և վայրագ աչքերով, որ կանգ առաւ Ալիքսին առջև, կտրելով անոր ճամբան։

Խելակորոյս վիճակ մը ունէր, և առանց նկատի առնելու Տիկին Հէրթֆիլտի ներկայութիւնը, խեղդուկ ձայնով մը ըսաւ.

—Ո՜հ, վերջապէս հասկցայ թէ ո՞վ էք․․ Դուք զիս անողորմաբար խաբեցիք․․․ Դուք Ալիքս Իշխանուհին էք․․․։

Նորին Բարձրաշնորհութիւնը, որ ինքն ալ կանգ առած էր, և այլայլած՝ այս անակնկալ հանդիպումէն, մեռելի մը պէս տժգունեցաւ, մինչ Տիկին Հէրթֆիլտ ծանրակշիռ բանէ մը կասկածելով, հրամայական շեշտով մը հարցուց․

—Ըսէ՛ք խնդրեմ, ո՞վ է այս պարոնը։

Առանց երբեք ուշադրութիւն ընծայելու անոր, երիտասարդ գերմանացին՝ հազիւ թէ զսպուած բարկութեամբ մը Իշխանուհիին ականջէն վար փսփսաց քանի մը հապճեպ խօսքեր, որոնք այլափոխեցին անոր չփոթած դէմքին արտայայտութիւնը։ Յետոյ, խորունկ յարգանքով մը մեզ ողջունելէ վերջ, խելագար ծիծաղ մը արձակելով, զայրագին դառնութեամբ մը հրաժեշտի խօսքեր արտասանեց ու խոյս տուաւ։

Ալիքս քանի մը վայրկեան լուռ ու մտածկոտ դիտեց խեղճ երիտասարդին հեռանալը, և իր նայուածքին անձկութիւնը ինծ կ՚ըսէր թէ եթէ առանձին եղած ըլլայինք պիտի ուզէր վազել անոր ետևէն, և ներողութիւն հայցել։

—Ո՞վ է այս մարդը կրկնեց Տիկին Հէրթֆիլտ, շրթունքները խածատելով և հետզհետէ աւելի զայրացած։

Բայց Իշխանուհին բաւականացաւ ուսերը շարժելով ի նշան անգիտութեան, և պատասխանեց․

—Խեղճ խելագար մը, անշուշտ։

Ի վերջոյ քալել սկսաւ, և շարունակեց իր ընդհատուած պտոյտը, երբեւ թէ երազի մը մէջ եղած ըլլար։

Ինչ որ գուշակած էի այնքան մեծ երկիւղով՝ կատարուած էր լիովին։ Ռուտոլֆ Վայտորֆ վերջապէս երևան հանած էր, ինչ որ ճակատագրականօրէն բնական էր, իր սիրած կնոջ անունը, և միանգամայն հասկցած էր թէ՝ այն բարձր աստիճանը, որուն մէջ ծնած էր ան, խոպան կ՚արգիլէր զինքը տեսնելէ իրականացումը իր փայփայած երազագեղ յոյսերուն։ Վերջապէս, ինչ որ աւելի ծանր էր, ան կարծած էր թէ իր սիրած էակը զինքը նկատած էր իբր զբօսանքի նիւթ մը։

Դէպքին յաջորդող օրերը կ՚անցնէին անձկալից սպասումի մը մէջ։ Արդեօք Ռուտոլֆ պիտի գրէ՞ր։ Ա՛յս էր հարցումը զոր Ալիքս ինծ կ՚ուղղէր օրական քանի անգամ, մինչ Տիկին Հէրթֆիլտ անդադար զիս կը հարցափորձէր բերնէս խօսք մը խլելու ջանադրութեամբ, երիտասարդ օտարականին մասին, որ իր աչքին կասկածելի թուող տեսարան մը պարզած էր, և որուն մէջ կը գուշակէր թէ գաղտնիք մը թաղնուած էր։ Աւելորդ է ըսել թէ ան հակառակ իր ցոյց տուած բոլոր հնարամտութեանց՝ ի զուր տեղ վատնեց իր ժամանակը։

Վերջապէս, շաբաթ մը յետոյ Լոնտոնէն ղրկուած նամակ մ՚ստացաւ Ալիքս, որուն բովանդակութեան մասին ոչինչ ըսաւ ինծ։ Ինչ որ կրցայ հասկնալ սա էր թէ Իշխանուհին անմիջապէս Աննէթը նամակատուն ղրկեց հեռագրաւ պատասխան մը տալու համար։

Միևնոյն իրիկունը, Բայզէրը Պէրլինէն քաղաք ժամանեց, յաջորդ օրը Էքզէրցիր-Բլացի վրայ աչքէ անցընելու համար զօրամասերը, ինչ որ առիթ տուաւ Իշխանուհիին իր վիշտերը մոռնալու պահ մը, և վեհապետը ընդունելու համար բարձրաստիճան անձնաւորութեանց գլուխը կանգնելու՝ արուեստական զուարթ տրամադրութեամբ մը։

Երկու օր վերջը Ալիքս նոր նամակ մ'ստացաւ Ռուտոլֆէն, որ դարձեալ Լոնտոնէն ղրկուած էր։ Անյապաղ անոր ալ պատասխանեց հեռագրաւ, և ընդարձակ նամակ մը ևս ղրկեց նամակատուն դարձեալ Աննէթի ձեռքով։ Բայց այսքան յուզում չափազանց էր արդէն իրեն համար և Իշխանուհին անկարող զգաց ինքզինքը՝ ներկայ գտնուելու ի պատիւ Վեհապետին տրուած հանդիսաւոր խնջոյքին։

Երրորդ օրը նոր հեռագիր մ'ստացաւ, որուն ևս պարունակութիւնը անծանօթ մնաց ինծի։ Ինչ որ կրնամ ըսել սա է թէ հեռագիրը կարդալէն վերջ Ալիքս իր վիշտէն խենդեցած երեւոյթ մ'առաւ։

Այլևս ոչինչ եկաւ։ Իր փութոյ պնդութեամբ տուած երկու հեռագիրներուն Անգլիայէն ոևէ պատասխան չըստացաւ։

Վերջապէս օր մը, անակնկալ կերպով իր սենեակը մտնելով զարհուրանքով տեսայ որ Ալիքս անկողնին վրայ նստած, դէմքը բարձին մէջ թաղած կը հեծկլտար չընչասպառ...։

Իր քովիկը ծնրադրեցի, ու ձեռքերը բռնելով ջանացի զինքը հանդարտեցնել, բայց ան մերժեց ամեն տեսակ մխիթարանք, և իմ անձկալից թախանձագին հարցումներուս պատասխանեց հեղձամղձուկ խռպոտ ձայնով մը.

—Ռուտոլֆ, իմ սիրական Ռուտոլֆս... մեռած է...։

Եւ ինձ երկարեց բացուած նամակ մը մը, զոր անկողնին քով դրած էր։ Այս նամակը, ինչպէս որ անմիջապէս հասկցայ, կեղծանուն «Զարլս Տանթ» դրած էր իր ինքնասպան ըլլալէն առաջ։ Նամակը կնքուած վիճակի մէջ և դիւանագիտական ճամբով ղրկուած էր Ալիքսին հօրը, Մեծ-Դուքսին, որ վերահասու ըլլալէ վերջ պարունակութեան, իր քով կանչած էր աղջիկը և անոր յանձնած սառն անտարբերութեամբ մը, և հետեւեալ չոր բացատրութեամբ։

—Ահաւասիկ նամակ մը Ալիքս, որ կարծեմ թէ քեզի կը պատկանի։

Ինչպէս որ ըսի արդէն, Լոնտոնի կարգ մը թերթերը իրենց սիւնակներուն մէջ կէս-կիսակատար նկարագրական մը հրատարակեցին այս վիպական խնդրին շուրջ, որ զբաղեցուց ժամանակակից բազմաթիւ անձեր ուրոնցմէ ես առաջինն եմ որ կու տամ անոր հարազատ լուսաբանութիւնը։

Ասիկա արեամբ վերջացող առաջին տռամը եղաւ եղերաբախտ Իշխանուհիին, Ռուսիոյ ապագայ Զարուհիին՝ որուն թաքուն կեանքը առաջադրած եմ ի յայտ բերել այս գրքիս մէջ, կեանք մը՝ որ լի է տարօրինակ գայթակղալից արկածախնդրութիւններով։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Իրողութիւն է որ Ռուսիոյ նախկին Զարուհիին կեանքը ուրիշ բան չէ եղած բայց եթէ անընդհատ շարք մը զգայացունց դէպքերու և տարօրինակ գայթակղութեանց։

Ամբողջ տարի մը Ռուտոլֆ Վայստորֆի եղերական մահէն վերջ Ալիքս ինք իր մէջ ամփոփուած և իր վիշտը սրտին խորը թաղած, ոչինչով հետաքրքրուեցաւ։ Իր ընտանեկան կեանքը հեռու էր երջանիկ ըլլալէ, ու թէև գերմանական կարգ մը արքունիքներու այցելութեամբ ունեցանք ժամանցի առիթներ, բայց ի պատիւ իրեն կազմակերպուած հանդիսաւորութիւնները չէին յաջողեր մոռցնել իր անդարմանելի ձանձրոյթն ու վիշտը։

Ալիքսին հայրը, Մեծ-Դուքս Լուի, յաջորդ մարտ ամսուան առաջին օրերուն մեռաւ, և հետեւաբար Իշխանուհին էր որ ստանձնեց վարչութիւնը նոր Մեծ-Դուքսին՝ իր եղբօրը տան։ Ալիքս այս գործը վարեց մեծ շնորհքով

և կատարեալ ձեռնհասութեամբ, բայց, քիչ յետոյ, եղբայրը ամուսնացաւ, ու թէև իր հարսը՝ Բօպուրկի Դուքսին աղջիկը, իր հարազատ զարմուհին էր, Ալիքս չկրցաւ համերաշխ ապրիլ անոր հետ։ Շուտով տունին խաղաղութիւնը վրդովեցաւ, ու այլևս ընտանեկան կեանքին մէջ երեւան եկան անվերջ վէճեր և չարունակական կռիւներ, որոնց յաճախ ստիպուած էի խառնուիլ, հակառակ կամքիս, և Տիկին Հէրթֆիլտ առիթէն կ'օգտուէր աւելի ևս լայն ասպարէզ տալու համար հանդէպ մեզի ունեցած չար տրամադրութեանց, և ամէն տեսակ թշնամութիւններ ի գործ դրաւ։

Թօսքանայի Լուիզ Իշխանուհիին հետ մեր ապրած երջանիկ օրերուն յաջորդած էին տխրութեան շաբաթներ և ամիսներ, որոնք անվերջանալի կը թուէին մեզ Տարմշթատի այս նսեմաստուեր պալատին մէջ, ուր շատ ցանցառ այցելութիւններ կ'ընդունէինք, և ուր արքունի հանդէսներն իսկ թախծագին հանգամանք մը կ'առնային։

Ալիքս տակաւին կը գտնուէր հարուածին տակ այն ողբերգութեան՝ որ տեղի ունեցած էր Անգլիոյ մէջ, և որ այնքան մեծ խնամքով ծածկուեցաւ հասարակութենէն։ Պէտք է ըսել թէ, կարծես ամէն ինչ իրարու հետ կը մրցէին իր վիշտը դառնացնելու և աւելի ևս խստացնելու իր նկարագիրը, որ արդէն իսկ հպարտ ու մեծամիտ էր, և ամենաթեթև բռնութեան դէմ անհամբեր ու աններող։ Արտակարգ խրթնութիւններով օժտուած բնութիւն մ'ունէր, զոր վերլուծել չափազանց դժուար էր, մինչև անգամ անոնց համար, որ, ինչպէս ես, շարունակաբար կ'ապրէինք անոր մտերմութեան մէջ։ Իր մայրը մեռած էր երբ Ալիքս անչափահաս էր և զրկուած այն քնքուշ հովանաւորութենէն, առանց որուն կատարեալ դաստիարակութիւն չըլլար։ Երբեք կարելի չէր եղած՝ իրեն սորվեցնել ազնիւ և շնորհալի վերաբերում ցոյց տալ, և իր կամայականութեանց թողլըքուած կեանքը ճիշդ ու ճիշդ հակառակն է որ տուած էր իրեն։

Իր առաջին տարիներուն հանդիպող այս ցաւալի պակասին մէջ է որ պէտք է փնտռել պատճառն ու սկիզբը իր նկարագրի տարօրինակութեան, որուն ապացոյցները պիտի տար հետագային։

Աշնան, Նոր Պալատը գացինք, երկու շաբաթի չափ հոն մնալու համար, ուր հրաւիրուած էինք Բայզէրին կողմէ, և հոն առիթը ունեցանք մոռնալու մեր թախծագին կեանքը, փոփոխութիւն մը՝ որուն անձնատուր եղանք ուրախութեամբ։ Կայսրը, Ալիքսի հանդէպ ցոյց տուաւ յոյժ շնորհալի վերաբերում մը ու անոր համար որ ամէն ոք կը փութար ի պատիւ մեզ ընդունելութիւններ սարքել, մեր հոն անցուցած ժամանակը գերազանցապէս հաճելի թուեցաւ մեզ, աւելի ևս անոր համար որ հոն հրաւիրուած անձնաւորութեանց մէջ կային բարձր ազնուականութեան պատկանող երիտասարդներ, որոնք իրենց շնորհալի հրապուրիչ կնամեծարութիւններով իրարու հետ կը մրցէին։ Այսպէս մեզ համար յոյժ ցանկալի թուեցաւ ճաշակել Պերլինի արքունեաց այս շքեղ և զուարթ կեանքը, Տարմշթատի մեր անվերջ կռուրտուքներէն ու տաղտուկներէն յետոյ։ Բայց ամէն ինչ իր վախճանը ունի. ու երբ մեր այցելութեան ժամանակամիջոցը լրացաւ, հարկադրուեցանք Մեծ-Դուքսին հետ վերադառնալ Հէսի մեր դժնդակ առանձնութեան։

Քանի մը ամիսներ անցան յուսահատեցուցիչ յամրութեամբ մը, առանց դէպքի, առանց ոեւէ փոփոխութեան, միեւնոյն տաղտուկին մէջ, մահու չափ տխուր, որու ընթացքին արքունական կեանքը աւելի քան երբեք անհանդուրժելի դարձաւ։

Վերջապէս օր մը, երբ Ալիքս այս մենակեաց անհրապոյր կեանքէն դառնացած, բոլորովին կորսնցուցած էր իր զուարթ չէնչող տրամադրութիւնը, իր Էլիզապէթ քրոջմէն, որ կինն էր Ռուսաց Սերժ Ալեքսանտրովիչ Մեծ-Դուքսին, նամակ մ'առացաւ, որով Սէն-Փեթէրսպուրկ կը հրաւիրուէր։

Ալիքս խանդավառութեամբ ընդունեց ուղղուած հը-

բուէրը, և մեկնեցաւ երկու օրէն, այնպէս որ հազիւ թէ ժամանակ ունեցանք պատրաստելու մեր պայուսակները։ Ալիքս գիս ալ հետը առաւ։ Մանկութեան հասակիս մէջ Ռուսիայէն հեռանալէ վերջ, առաջին անգամն էր որ կը վերադառնայի, և լաւագոյն եղանակը չէր որ ընտրուած էր վայելելու համար հայրենիքս, իր բովանդակ պայծառութեան և չքեղութեան մէջ, որովհետև ձմրան մէջ էինք, և եղանակը իր ամենախիստ օրերը կ'անցընէր։

Երբ մեծ-դքսական պալատը հասանք, Իշխանուհիին քոյրը ամենաջերմ ընդունելութիւն մ'ըրաւ մեզ, և մեզի ուղղած իր առաջին խօսքն եղաւ.

— Շիտակը, սիրելի Ալիքս, բնաւ չէի խորհեր որ այդքա՛ն տաղտկալի առանձնութեան մը և ա՛յդ աստիճան դառն պայմաններու մէջ կ'ապրէիր ի Տարմշթատ։ Պէտք եղաւ որ վերջերս Վիլհէլմ Կայսրը ինծ գրէ քու մասիդ, ու ես անմիջապէս հեռագրեցի որ քովս գաս։ Հիմայ որ ձեռքս անցաք՝ չեմ թողուր որ երթաք այլևս. պէտք է որ ամբողջ եղանակը իմ հետս անցնէք։

Մեր շնորհակալութիւնները յայտնեցինք զգածուած երախտագիտութեամբ մը, որ պիտի աւելցնէր այն սքանչացումը, որուն մէջ ապրեցանք ամբողջ քանի մը ամիսներ որ անընդհատ խրախճանութիւններ եղան մեզ համար։

Առաջին օրէն իսկ Ինքզինքնիս յորձանքին մէջ գտանք պերճաշուք զուարթութեան մը, որ Աղեքսանդր Գ.ի օրով կը յատկանշէր ռուսական մայրաքաղաքը, ձըմեռնային եղանակին մէջ։

Արդարև, առաջին անգամ ըլլալով, մեր ժամանումէն երեք օր վերջը Ալիքս հրաւիրուեցաւ մեծ պարահանդէսի մը, որ կը տրուէր արքունական Ձմեռնային Պալատին մէջ, և ես կ'ընկերանայի իրեն։

Ժամավաճառ չեմ ուզեր ըլլալ նկարագրելու համար հոս հոյակապ չքեղութիւնը «Նիքօլա» հսկայ Սրահին, որուն մէջ երեք հազար հոգի կրնար միաժամանակ պա-

րել, որուն պատերը կը ճառագայթէին յորդահոս առատութեամբ մէջ ջահերու լոյսերուն, և այն փառաշուք շողերուն տակ զորս կ'արձակէին միաձոյլ և մեծղի հազարաւոր ցցուակներ։ Այդ գիշեր ամբողջ Եւրոպայի ամենափայլուն դասն է որ փութացած էր լեցնել ռուսական վեհաշուք այս սրահը, կիները գոհարեղէններով զարդարուած, և ամենավերջին արդուզարդով, այրերը համազգեստ հագած և իրենց կուրծքը ճոխ պատուանշաններով զարդարուն, որոնցմէ լոյսեր կը ճառագայթէին փայփլուն աստղերու նման։ Բոլորին աչքերուն մէջ խինդ ու ծիծաղ կը կարդացուէին։

Ալիքս առաջին անգամ ըլլալով հանդիպեցաւ Զարեվիչ Նիքօլային, Գահոյից Սրահին մէջ, այն հսկայ սենեակին, որ անօրինակ չքեղութիւն մը կը ցուցադրէր, յասպեայ սիւներով զարդարուն, պատերը բոսորագոյն թաւիշով ծածկուած, որոնց վրայ ոսկի թելերով ասեղնագործուած էր ռուսական երկգլխանի արծիւը։ Զարեվիչը այն ժամանակ նիհարակազմ և ոժգոյն երիտասարդ մըն էր, քիչ մը ձախաւեր շարժուձևերով և ծայրայեղօրէն երկչոտ բնաւորութեամբ։ Ան քանի մը անգլիերէն խօսք ըրաւ Ալիքսին, երբ Իշխանուհին քովը կեցած էր Զարեվիչին մօրը, որ զիրենք իրարու ներկայացուցած էր։ Ի վերջոյ հասարակ չքմեղանք մը ներկայացնելով հեռացաւ, կարծես թէ այս խօսակցութիւնը զինքը նեղացուցած ըլլար և ինքը աճապարէր ազատիլ անկէ։

Այսուհանդերձ Զարուհին կը շարունակէր գերազանցապէս ազնիւ վերաբերում մը ցոյց տալ Ալիքսի հանդէպ, որ, քանի մը օր վերջը ներկայացուեցաւ Զարին, և հրաւէր ստացաւ արքայական սեղանին մասնակցելու։ Պարահանդէսի մը ներկայ գտնուած էի Պերլինի մէջ, հոս, տեսարանը որ պարզուեցաւ այդ գիշեր, իր չքեղութեամբը կը գերազանցէր բոլորը ինչ որ տեսած էի մինչև այդ ժամանակ։ Ալիքս ևս, երբ առտուն կանուխ մեծ-դքսական պալատը վերադարձաւ, կը թուէր հմայ-

ուած ըլլալ իր գտած մեծ յաջողութեամբ, և այն մասնաւոր վերաբերումով, որով պատուած էր զինքը Զարուհին։

Քանի մը օր վերջը, որ կոչուած էր ոչ-նուազ մեծ հաճոյք մը պատճառել մեզ, այցելութիւն մը տուինք համակրելի Կայսրուհիին, որ իր քով հրաւիրելու պատիւը ըրած է մեզ։ Մարի Ֆէօտորօվնա Զարուհին, ծնեալ Իշխանուհի Տակմար Տանիմարքայի, աշխարհի ամենահամակրելի և ամենաազնիւ կիներէն մին էր։ Կայսրը յաճախ զինքը կ'անուանէր «Ռուսիոյ պահապան հրեշտակը», ու թէև չար լեզուներ կը բամբասէին զինքը, ոչ-նուազ ճշմարիտ է որ ան իր համբերատարութեամբ, իր շնորհալիութեամբ ու հմայիչ ընթացքով ռուս ժողովուրդին չափազանց թանկագին էակ մը դարձած էր։ Ժողովուրդը շատ լաւ գիտէր թէ Զարուհին ոչինչ կը խնայէր բարւոքելու համար իր թշուառ վիճակը, և թէ՝ առ այդ իր ազդեցութիւնն ի գործ կը դնէր Վեհապետին քով։ Զարուհին յաջողած էր սիրտը շահիլ հըսկայազօր Ռուսիոյ Ինքնակալին իր ամուսնութեան առաջին օրերէն սկսեալ, և յուզիչ երեւոյթ մըն էր տեսնել որ այս տասապելական զօրութեան տէր մօրուեղ հսկան, ընդառաջ կ'երթար իր կնոջ ամենաաննշան բաղձանքին, և ապացոյցը կուտար անձնազոհութեան հասնող բարձրագոյն սիրոյ մը։

Զարուհին լիովին արժանի էր այդ տեսակ վերաբերումի մը, որովհետև մենք չուտով նշմարեցինք որ, մէկ կողմէ թէև գերազանց ճաշակը ունէր աշխարհիկ հաւաքոյթներու, պարի և գեղեցիկ արդուզարդերու, իր անհատական կեանքին մէջ սակայն ամբողջ կիներուն սքանչելի օրինակը կուտար կատարեալ ամուսինի մը և մօր մը։

Այս առաջին այցելութենէն սկսեալ, որ մեր վրայ շատ լաւ տպաւորութիւն մը գործած էր, Ալիքս շարունակ հրաւիրուեցաւ Զարսքօյէ-Սէլօ և Բեթերհօֆ, ուր

բնականօրէն իրեն կ'ընկերանայի։ Շատ անգամ հանդիպեցանք Գահաժառանգ Իշխանին, որ բաւական յաճախ պատիւը կ'ընէր ինձ հետ քանի մը խօսք փոխանակելու։ Գալով Ալիքսին, ան կը ջանար խուսափիլ Զարեվիչէն, որուն համար ան առանձնապէս ինձ խոստովանած էր թէ անհանդուրժելի կը գտնէր։

Օր մը, Փէթէրհօֆի ձմեռնային փառաշուք պարտէզին մէջ պատահեցաւ որ պտոյտ մը կատարեմ Գահաժառանգ Իշխանին հետ։ Անոր խօսակցութիւնը այնքան անիմաստ ու տղայական եղաւ որ դիւրութեամբ հասկցայ թէ ինչո՞ւ համար ան իր վրայ հրաւիրած էր Ալիքսի հակակրութիւնը։ Ոչ ոքի համար գաղտնիք մ'էր թէ Նիքօլա լաւագոյն յարաբերութեան մէջ էր հանրածանօթ բարիզեան Բաֆէ-Բօնսէրի երգչուհիի մը հետ, Օր. Լիան Ժիլօթի, որ երկար ժամանակամիջոցով մը Զըմեռնային Պարտէզին համար պայմանաւորուած էր։

Ամենուրեք կը խօսուէր թէ այս գեղանի աղջիկը, որուն գեղեցկութիւնը աշխարհի մայրաքաղաքներուն զօրաւոր սեռին մեծ մասը գլխէ հանած էր, իր երաժշտութեան խաբեպատիր վայելչութեամբը, պզտիկ պերճաշուք բընակարան մ'ունէր Քամէնօսթրօվսքիի դիմացը, ինչպէս նաև Բարիզի մէջ Շանզ-Էլիզէի վրայ պանդոկ մը որուն եկամուտը շատ աւելի էր քան իր թատրոնի մէջ շահածը։

Զօր. Տանիլօվիչ, որ յաջորդած էր Նիքօլայի անգլիացի ուսուցչին, պաշտօն ունէր հոգ տանելու անոր իմացականութեան և կենցաղագիտութեան զարգացման։ Բայց ան միջակ դասակարգին պատկանող անձնաւորութիւն մըն էր, բացարձակապէս անկարող տալու ըսպասուած դաստիարակութիւնը, որ անհրաժեշտ էր կայսր ըլլալիք երիտասարդի մը։ Ան ոչ դաստիարակութիւն ունէր և ոչ ալ կենցաղագիտութիւն, բառին ճշգրիտ իմաստովը, տրուած ըլլալով որ ծնունդով չէր պատկաներ այն տեսակ բարձր ընտանիքի մը որ կարենար այդ շնորհները տալ իրեն։ Ճանչնալով հանդերձ իրեն յանձ-

նուած պաշտօնին բովանդակ կարեւորութիւնը, Զօրավարը մէկն էր որուն կը պակսէր հարկ եղած կարողութիւնը իր կայսերական աշակերտին զգալ տալու համար այն քնքուշ նրբութիւնները որ նշանաւոր կ'ընծայեն մարդ մը, ըլլայ ազնուական ցեղէ երիտասարդ մը՝ որ իրապէս արժանի ըլլայ այդ անունին: Նիքոլա ես թերացաւ իրեն սահմանուած թանկագին դասերուն մէջ, որոնք իրեն պիտի սորվեցնէին արժանաւորապէս դիմագրաւել պատասխանատուութիւնները ահաւոր իշխանութեան մը որ այնքան դժուար էր ի գործ դնել: Արդարեւ Թագակիր գլուխ մը պարտականութիւնն ունէր ստանձնելու այդ պատասխանատուութիւնները, որոնց առջեւ պիտի գտնուէր ընդհուպ:

Քանի օրերը կը սահէին, կը տեսնէի որ Ալիքս այնքան աւելի չեշտուած հակակրութիւն մը կը տածէր հանդէպ Գահաժառանգ Իշխանին:

—Այս Ռուսերը բոլորն ալ իրարու կը նմանին, յայտարարեց ինծ օր մը: իրենց սառուցեալ ձիւնապատ երկրին մէջ ոչ բարոյականութիւն և ոչ ալ պարկեշտութիւն գոյութիւն ունի: Ի հարկէ ձմեռ եղանակը շատ հաճելի է հոս, այսուհանդերձ սոսկալի բան պիտի ըլլար եթէ երբեք հարկադրուած ըլլայի կեանքս հոս անցընել:

Մարդ կը զարմանայ երբ մտածէ թէ՝ տարի մը վերջ, այս խօսքերը ըսողը Ռուսիա պիտի դար Նիքոլա Զարին հետ ամուսնանալու համար:

Շատ չանցած հասկցայ թէ իրական պատճառը, որուն համար Քայզէրը զմեզ Ռուսիա հրաւիրել տուած էր, առիթ մը ստեղծելն էր որ երկու երիտասարդները իրարու հանդիպին:

Վիլհէլմ Կայսրը, համաշխարհային պատերազմի մեծ տիրոջ իր Թագուն փառասիրութիւններէն մղուած, ծրագրած էր որ գերմանացի Զարուհի մը բարձրանար Ռուսաց Գահուն վրայ և իր ընտրութիւնը կեդրոնացած էր Հէսի Դքսութեան իշխանուհիին վրայ:

Ասոր ապացոյցը տեսնուեցաւ նամակի մը մէջ, որ

Ալեքսանդր Գ. ի մահէն վերջը գտնուեցաւ անոր թուղթերուն մէջ: Ան ուղղուած էր Մարի Ֆէօտորօվնա Զարուհիին, որ զայն իր ամուսնոյն յանձնած էր: Այդ նամակը հետեւեալն էր:

«Ռօմանօվներու եւ Հէսի Տուներուն միջեւ խնամութիւն մը մեծապէս պիտի զօրացնէր Ռուսիոյ եւ Գերմանիոյ մէջ գոյութիւն ունեցող բարեկամական կապերը: Իմ ժողովուրդս ուրախութեամբ պիտի ողջունէր նմանօրինակ միութիւն մը, եւ ձեր սիրեցեալ ռուս ազգը եւս զայն պիտի նկատէր երաշխիք մը ապագայ ամէն տեսակ բարդութեանց դէմ: Այս գաղափարը ձեզ կը թելադրեմ, խնդրելով որ գաղտնի պահէք զայն: Այլեւս բանէ մը յուր չունիմ»:

ՎԻԼՀԷԼՄ

Այս նամակին մէջ, Քայզէրը ձախաւեր կերպով հանդէպ Ռուսիոյ իր տածած թշնամական դիտաւորութիւնները կը մատնէր, անգիտակցաբար, ընդունելով որ սահմանակից երկու կայսրութեանց միջեւ կրնար տագնապ մը յառաջ գալ:

Այս եղաւ սկիզբը դաւադրական ծրագրի մը զոր յօրինած էր ստուերին մէջ գործող ձեռք մը, և որուն տարողութիւնը անհաշուելի պիտի ըլլար, և հետեւանքները պիտի յանգէին աղէտի մը՝ որուն նմանը աշխարհ չէր տեսած բնաւ:

Մինչդեռ Նիքոլա երբ և իցէ չէր հետաքրքրուեր Ալիքսով, որ կարծես թէ գոյութիւն չունէր, միւս կողմէ Ալիքս ես անգիտակ ծրագրուելու վրայ եղող մեքենայութեանց, ամենախորունկ արհամարհանք մը կը տածէր հանդէպ Նիքոլայի, զայն համարելով ոեւէ շահեկանութենէ և ոեւէ զարգացումէ զուրկ մէկը:

Երբ առաջին անգամ ըլլալով Նիքոլայի հետ իր ամուսնութեան խօսքն եղաւ, Ալիքս ամենամեծ զզուանք արտայայտեց, այդ տեսակ առաջարկութեան մը համար: Գրգռուած վիճակի մը մէջ եկաւ զիս գտաւ և յայտարարեց թէ բացարձակապէս կը մերժէր անսալ իր ընտանիքին խորհուրդներուն, և աւելցուց թէ իրենները գաղտնօրէն դրդուած էին Քայզէրի կողմէ, որ այս խնդրին մէջ զինքը իբր գործիք պիտի ծառայեցնէր իր

ձեռքը, բան մը՝ որ անգնահատելի արժէք մը պիտի ըստանար օր մը։

Կայսրը Փօցտամէն ամենամեծ ուշադրութեամբ կը հետեւէր դէպքերու ընթացքին։ Մեզ ստիպողական հրաւէր մ'ուղղեց իրեն ներկայանալու, և երբ իր ձեռքին տակ ունեցաւ Ալիքսը, անոր հետ վարուեցաւ իբր չփացած տղու մը։ Ան ի գործ դրաւ իր ամբողջ շնորհքն ու փաղաքշանքը, քիչ քիչ զինքը տարհամոզելու համար և առ այս օգնութեանը դիմեց իր տիկնոջ և Իշխանուհիի ընտանիքին, անոր վրայ ամէն վայրկեան ի գործ դնելու համար այն տեսակ ճնշում մը, որ վերջ ի վերջոյ անձնատուր ըրաւ Ալիքսը, և 1894 Ապրիլ 19ին բոլոր եւրոպական թերթերը հրատարակեցին իր նշանախօսութիւնը Ռուսիոյ Գահաժառանգ Իշխանին հետ։

Չեմ մոռնար բնաւ այն առաւօտը երբ Ալիքս ինծի ցոյց տուաւ Տարմշթատի «Վօլքս Պլաթըր» թերթը, որ իր առաջին սիւնակին վրայ ընդարձակ նամակով մը կը ծանուցանէր պաշտօնական նշանտուքի այս զգայացունց դէպքը։ Թերթը ձեռքս տալէ վերջ, բազմոցի մը վրայ նետուեցաւ և իր դառնակսկիծ վիշտը դուրս պոռթկաց հետեւեալ բառերով·

—Կ'ատեմ զինքը... կ'ատե՜մ...

Բայց եղածը եղած էր, և այլեւս շատ ալ հարկաւոր չէր իր համաձայնութիւնն առնալ։ Անդարմանելին տեղի ունեցած էր արդէն, և հակառակ իր կամքին, Ալիքս հարկադրուեցաւ յաջորդ ամառն Ռուսիա երթալ Նիքօլայի հետ հանդիպում մ'ունենալու համար։ Այցելութիւնը չափազանց կարճ տեւեց· երկու խօսեցեալները մէկը միւսէն աւելի անտարբեր, ամենափոքր սիրոյ արտայայտութիւն մ'իսկ չունեցան և օտարներու պէս բաժնուեցան իրարմէ։

Ալիքս շատ պաղ ընդունելութիւն մը գտաւ ռուս ժողովուրդէն, որ միշտ յուսացած էր թէ Զարեւիչը պիտի ամուսնանար իր մէկ ցեղակցին կամ գոնէ անգլիացի իշխանուհիի մը հետ։ Գերմանական մամուլը եւս

զանազան մեկնութիւններ տուաւ ռուս ժողովուրդին արտայայտած այս տհաճութեան մասին, և վախ յայտնեց որ այս դէպքը նախանշանը կ'ըլլայ անորոշ և չարագուշակ ապագայի մը։

Մինչ այս մինչ այն, դէպքերը գահավիժօրէն իրարու կը յաջորդէին Ալիքսի նշանախօսութեան գաղտնի ողբերգութենէն յետոյ։ Իշխանուհին Սեպտեմբերի մէջ անակնկալ կերպով Լիվատիա կոչուեցաւ, ուր Ալեքսանդր Զարը մահամերձ վիճակի մէջ կը գտնուէր։ Ու հազիւ թէ Զարը իր աչքերը փակած էր, Նիքօլա գահը բարձրացաւ, և առանց երբեք պատշաճութիւնները նկատողութեան առնուելու, ամուսնութիւնը տեղի ունեցաւ դայթակղեցուցիչ փութկոտութեամբ մը։

Գալով ինծի, որ ծանօթ էի այս բռնի ամուսնութեան բոլոր գաղտնիքներուն, գիտէի Ալիքսի սրտին ամէն խորհուրդները, և չափած՝ այն անօրինակ արհամարհանքը զոր կը տածէր Նիքօլայի հանդէպ, չէի կրնար մտքէս հեռացնել այն չարագուշակ նախազգացումը թէ՝ օտար հողի վրայ Ալիքսին կ'սպասէր արտասուքով թաթաւուն, վշտով ու ատելութեամբ լի կեանք մը՝ որուն դառն բաժակը պիտի պարպէր ցմրուր։

Ո՛չ Ռուս և ո՛չ ալ գերման ժողովուրդը այս ամուսնութիւնը ուրախութեամբ ընդունած էր։

Գերման հասարակութիւնը իր անգիտութեամբ, ինչպէս և ամբողջ աշխարհ, որ ծանօթ չէր Քայզէրի այս ստորերկրեայ աշխատանքին, միշտ ալ կը յուսար թէ մինչև վերջին վայրկեանը աղմկալից խզում մը պիտի արգիլէր այս միութիւնը։ Այդ սպասումը սակայն ի դերեւ ելաւ, որովհետեւ Ալիքս իր դաւանանքին հետ փոխելով նաև իր անունը և կոչուելով Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա՝ յակամայս եղաւ Ռուսիոյ Զարուհին։

Ամուսնական հանդէսին և պսակադրութեան առթիւ տեղի ունեցած յոյժ յատկանշական դէպքերը չպատմուեցան բնաւ և անծանօթ մնացին։ Մտերմութիւնը, որուն մէջ ապրեցայ անդադար Նորին Վեհ. Զարուհիին

հետ, գլխ տեղեակ պահած ըլլալով այդ բոլոր մանրամասնութեանց, զանոնք պիտի պատմեմ ընթերցողներուս։

Զպիտի ծանրանամ այն մեծաշուք հանդիսաւորութեանց վրայ որոնց առիթ տուաւ Եւրոպայի ամենամեծ թագակիրներէն միոյն այս ամուսնութիւնը։ Ուրիշներ ինձմէ շատ առաջ այդ նկարագրականն ըրած են արդէն։ Կը բաւականանամ ըսելով թէ՝ երբ այս յիշատակելի պատմական օրը Ձմեռնային Պալատը հասանք, Սուրբ Պօղոսի տաճարին Մետրոպօլիտը կայսերական ամոլին՝ ներկայացուց օրհնուած ջուրը, և անմիջապէս յետոյ անոնք մտան Զարերու յատուկ մատուռը, ուր արարողութիւնն սկսաւ պերճափայլ հանդիսաւորութեամբ մը։ Մեծ թիւով գաղտնի ոստիկաններ գործի վրայ էին, որովհետեւ կ'ենթադրուէր թէ անիշխանականները ծրագրած էին Նիքոլայի և իր նշանածին սպանութիւնը։ Արդարև երեւան հանուած էր հսկայ դաւադրութիւն մը, և նախորդ գիշերուընէ հարիւրէ աւելի անձեր ձերբակալուած էին։

Ամուսնական հանդէսը տեղի ունեցաւ մեծվայելուչ շքեղութեամբ մը։ Բոլոր ներկայ գտնուող անձնաւորութեանց մէջ ամենէն աւելի հանդարտ եղողը Ալիքսն էր։ Նիքոլա, որ սովորականէն աւելի երկչոտ երեւոյթ մը ունէր, ցոյց կ'ուտար արտակարգ յուզում մը, և պէտք եղաւ որ եպիսկոպոսը զինքը քաջալերէ, մինչ Մայր Կայսրուհին Մարի Ֆէօտորօվնա՝ իր հանդիսական կեցուածքին մէջ համբերութիւնն սպառած, ինքզինքը յանձնած էր իր յուզման յորձանքին, առանց երբեք մտահոգուելու թէ ինչ մեկնութիւն պիտի տային ներկաները իր այս արարքին, և իր հեծկլտանքներով կ'ընդմիջէր Մետրոպօլիտին հանդիսաւոր խօսքերը։

Ցաջողած էի մատուռէն ներս մտնել և լաւ տեղ մը գտնելով հոն՝ կրցայ ականատես ըլլալ բոլոր մանրամասնութեանց։

Երբ արարողութիւնը վերջացաւ, կայսրը համբուրեց նոր կայսրուհին, ու երբ Թայգէրը, —որուն դէմքը կը շողար յաղթական ժպիտով մը, — ուրիշ օտար վեհա-

պետներու հետ իր ջերմագին շնորհաւորութիւնները ներկայացուց նորապսակ ամոլին, հանդիսաւոր պատարագն սկսաւ, որմէ վերջ՝ բոլոր բարձրաստիճան հրաւիրեալները վերադարձան իրենց մասնայատուկ յարկաբաժինը, ուր շքեղ սեղան մը տրուեցաւ ի պատիւ կայսեր, ընտանեաց և արքայական հիւրերուն։

Սեղանէն վերջ, նորապսակ ամոլը ընդունելու համար Մարի Ֆէօտորօվնա Կայսրուհին գնաց Անիչքովի պալատը, ուր յարկաբաժիններ պատրաստուած էին Կայսեր բնակութեան համար, մինչև որ Ձմեռնային Պալատը կատարելապէս նորոգուէր և փառաւոր կերպով զարդարուէր, կայսերական ամոլին բնակութեան արժանի շքեղութեամբ մը։

Կէս ժամ յետոյ Նիքոլա և իր օգոստափառ տիկինը դացին իրենց առժամեայ բնակարանը, արքայական շքեղ կառքով մը, որուն լծուած էին վեց ճերմակ ձիեր։

Առաջին ամիսէն իսկ յայտնի եղաւ թէ Նոցին Վեհափառութիւնք հեռու էին գրաւելէ մայրաքաղաքի բարձր դասուն համակրութիւնը։ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, առանց երբեք կարեւորութիւն ընծայելու իրեն տրուած խորհուրդներուն, որոնցմէ մէկ քանին նոյնիսկ իմ ներկայութեանս տրուած էին, իրեն մօտեցող ամէն մարդու հանդէպ հպարտ և մեծամիտ ընթացք մը բռնած էր, մինչդեռ իր ամուսնոյն իմացականութիւնը այնքան փոքր և աննշան կը թուէր, որքան իր տխեղծ անձը։

Նիքոլա հազիւ թէ գահը բարձրացած, համայն ժողովուրդը շուտով հասկցաւ թէ իր Զարը տկար և երկչոտ այն նկարագիրներէն էր, որ ոչ կորով ունին և ոչ ալ կամք, բայց միայն անկարեւոր խրդութիւններով ժամավաճառ կ'ըլլան, որոնց սակայն յոյժ էական արժէք մը կը վերագրեն։

Ճիշդ է թէ քանի մը պաշտօնական պարահանդէսներ կազմակերպուեցան այդ ձմեռ, բայց ամէնքը համակարծիք էին թէ երբեմնի գեղազուարճ պարահան-

դէմները վերջ գտած էին Ալեքսանդր Գ.ի մահով։ Ջանձրոյթը տիրապետած էր չուտով այդ հանդիսաւորութեանց մէջ, որոնցմէ ուրախութիւնն ու հաճոյքը, խանդավառութիւնն ու փայլը խոյս տուած էին, և ուր կը յաճախէին միայն անոնք որ իրենց դիրքին բերումով հարկադրուած էին չի բացակայիլ։

Ամուսնութենէն վեցչաբաթ վերջը, իրիկուն մը, Կայրուհին՝ հանդիսական արդուզարդով մը, գոհարեղէններով զարդարուած, պաշտօնական տաղտկալի խընջոյքէ մը վերադարձին, անակնկալ կերպով իմ սենեակս մտաւ։

Փոքրիկ գեղեցիկ սենեակ մըն էր ունեցածս, ճաշակաւոր կերպով կահաւորուած, որուն պատուհանները Նէվայի վրայ կը նայէին։ Զարուհին շատ կը սիրէր ամէն օր առանձնանալ սենեակս, հեռանալու համար զինքը շրջապատող մարդոցմէն, որ հաւասարապէս անհաճոյ էին, և հանդչելու՝ իր հազարումէկ հոգերէն որ նոյնքան առելի էին, իմ մտերմիկ խօսակցութեանս մէջ մոռնալու համար իր տաղտուկները, և մանրամասնօրէն ինձ պատմելու իր էն թաքուն խորհուրդները։

Զինքը տեսնելով՝ ոտքի ելայ, բայց ան նշան ըրաւ որ նստիմ ու ինքը թիկնաթոռի մը վրայ ինկաւ ծանր բեռան մը տակ կքած տառապագին երեւոյթով մը։

—Շատ ու շատ դժբախտ եմ, Ջէնէի՛տ, մրմնջեց ցած ու յուզիչ ձայնով մը, այո՛, չափազանց դժբախտ...։ Ժողովուրդը զիս կ'ատէ, որովհետեւ գերմանացի եմ։ Ան կ'ուզէր որ Նիքոլին ռուս օրիորդ մը առնէր։ Սխալեցայ իրեն հետ ամուսնանալով, այո՛, չափազանց մեծ սխալ մը գործեցի։ Հիմա՛յ է որ սխալս կ'ըմբռնեմ, բայց արդէն շատ ուշ է։ Այս բոլորը պիտի վերջանայ...ահաւոր աղէտով մը։

Այս բառերը արտասանեց ճշմարիտ սարսափով մը, և իր դէմքը ծածկեց ձեռքերուն մէջ, կարծես իր տեսողութենէն վանելու համար այն ահաւոր երեւոյթը որ զինքը կը հալածէր։

— Բայց ինչպէ՞ս, կը գոչեմ, այս անակնկալ յուբեկութեան փլուզումին առջեւ ապշահար։

— Պառաւ մարգարէուհի մը, ըսաւ, Աննա Փալէչէք անուն, որուն ըրած գուշակութիւններուն այս մարդիկը ապշեցուցիչ ոգիտութեամբ մը կը հաւատան Աւետարանի մը պէս, Նիքոլին յայտարարած է թէ՝ իմ հետս ամուսնանալով իր ընտանիքին վրայ ծանրացող անէծքը վերակենդանացուցած էր. և թէ ինքը Ռոմանոֆներու տան վերջին գահակալը պիտի ըլլար։

— Ո՞վ է որ համարձակած է այդքան յիմար բան մը ձեզ ըսել, կը հարցնեմ զայրացած չեշտով մը։

— Արքունի նախարար Կոմս Վօրոնցօֆ-Թաշքօֆը այս առտու պատմած է Նիքոլին, պատասխանեց Զարուհին։ Ամէն տեղ այս գուշակութեան խնդրով կ'զբաղին, և ժողովուրդը կ'աղաղակէ թէ ես ինծի հետ Կայսերական Տան դժբախտութիւնը բերած եմ։

Ալեքսանդրա Թէօտորօվնա չէր դադրած բուռն փափաքով մը հետաքրքրուելէ թաքուն գիտութեամբ, այն օրէն ի վեր երբ գաղտնաբար ներկայ գտնուած էր Տարմշթատի մէջ կայացած գաղտնի նիստի մը որ նուիրուած էր անդրաշխարհային հարցերու, Մէցճէր անուն կնոջ մը հետ, որ շատ կ'զբաղէր ոգեհարցութեամբ։

Քաջ գիտնալով երիտասարդ Զարուհիին հրաշալիքներով դիւրութեամբ ազդուող տպաւորականութիւնը, ջանացի հանդարտեցնել իր մտավախութիւնները, անոր ներկայացնելով լրջութիւնը իր էութեան մէջ, իբր պարզ օրինակ մը չարամիտ մարդոց կողմէ յօրինուած յերիւրանքներու։

— Դուք շատ լաւ գիտէք, գիտել տուի իրեն, որ բարձրագոյն շրջանակներու մէջ թշնամիներ ունիք, և թէ կան Մեծ-Դուքսեր և Դքսուհիներ որոնք խուլ ատելութիւն մը կը տածեն հանդէպ ձեզ, գերմանացի ըլլալնուդ համար։ Ուրեմն բնական է որ մարդիկ այդ տեսակ չարագուշակ մարգարէութիւն մը հրապարակ նետելով կը փափաքին զձեզ չարչարել, և վերջապէս ալ

առարկայ ընել ժողովրդական ատելութեան, երբ չար ոգի մը, որ երկրին վրայ ամենաահաւոր աղէտը թափել պիտի տայ:

— Հաւանական է արդարեւ, պատասխանեց Ալիքս, խոր մտածումներու մէջ թաղուած: Ո՛հ, կ՚ատեմ այս Թաշքօֆը: Ա՛ն է արմատը բոլոր չարիքներուն, վստահ եմ, բայց իրեն սուգի պիտի նստին այս ըրածները, որովհետեւ ամէն միջոց ի գործ պիտի դնեմ, կ՚երդնում քեզ Ջէնէիտ, Նիքքին անկէ պաղեցնելու եւ զայն շնորհազրկութեամբ մէկ կողմ հեռացնելու համար, մեր թագաւորութենէն առաջ: Գիտեմ թէ այս բանը շատ դժուար է, որովհետեւ Թաշքօֆ նախորդ Զարին էն հաւատարիմ ու յարգելի բարեկամն է եղած, ու ան մեզ հետ ունեցած իր յարաբերութեան մէջ իր դիրքը կը շահագործէ այնպէս մը որ կարծես թէ բուն իսկ կայսրը ինքն եղած ըլլար: Ճիշդ այս առտու էր որ Կոմսը մեզի եկաւ իրեն հետ բերելով մեր թագաւորութեան հանդէսին ծրագիրը զոր ինքը պատրաստած էր, եւ ան մերժեց ընդունիլ ամենաաննշան փոփոխութիւններն իսկ, զորս կ՚առաջարկէր ամուսինս: Նիքքին պզտիկ տղու մը տեղ կը դնէ եւ ինծի հանդէպ անսահման լրբութիւն մը ցոյց կուտայ: Վստահ եմ թէ ես իրեն համար այն եմ ինչ որ ժողովուրդը «գերմանացին» կը կոչէ արհամարհանքով: Չքաշուեցայ Նիքքիին ըսել այս առաւօտ թէ՝ ես չպիտի կրնամ հանգստութիւնս վերագտնել մինչեւ որ Թաշքօֆ պաշտօնանկ չըլլայ, եւ իրեն թելադրեցի միջոց մը:

Վերջին աստիճան զարմացած որ Զարուհին միջամուխ կ՚ըլլար ամենավտանգաւոր գործի մը, որպիսին էր արքունի նախարարի մը հեռացումը, յանդգնութիւնն ունեցայ իրեն հարցնելու թէ ի՞նչ էր Կայսեր թելադրած միջոցը որով պաշտօնանկ պիտի ընել տար Վօրօնցօֆ Թաշքօֆը: Այն տեսակ պատասխան մը տուաւ Ալիքս, որ շատ խորհիլ տուաւ ինծի եւ հաստատեց այն կարծիքս թէ Զարուհին արդէն իսկ սկսած էր կրկնակ դեր մը խաղալ, որուն մէջ լայն ասպարէզ կուտար իր սադրողական հընարագիտութեան:

—Չեմ մոռնար որ Ալիքս ըսաւ թէ Կոմսը երկար տարիներէ ի վեր Նիքքիին մտերիմն էր, եւ հետեւաբար անոր պաշտօնանկութիւնը մեծ չարիք յառաջ կը բերէր եւ վստահաբար աւելի եւս կը շեշտէր արքայական ամոլին անժողովրդականութիւնը: Բայց, աւելցուց Զարուհին, Թաշքօֆի շնորհազրկութիւնը քօղարկող պատրուակ մը գտայ որ կրկնակ առաւելութիւնները պիտի ունենայ մեզ իրմէն ազատելու եւ զինքը բարձրացնելու իր պաշտօնին ու դիրքին բաղդատմամբ յոյժ կարեւոր ծառայութեան մը: Յիշեցի թէ Կովկասի փոխ-արքայութեան պաշտօնը բաց էր, Մեծ-Դուքս Միքայէլ Նիքօլայէվիչի մահէն վերջը, եւ Կայսեր առաջարկեցի Կոմսին յանձնել այդ թափուր պաշտօնը: Նիքքի խոստացաւ որ մեր թագաւորութենէն առաջ տեղի պիտի ունենար այս կարգադրութիւնը:

— Լա՛ւ, ահա հանճարեղ գաղափար մը, ըսի հեգնախառն ծիծաղով մը:

Այս առաջին անգամն էր որ Զարուհին միջամուխ կ՚ըլլար Ռուսիոյ քաղաքական գործերուն, բայց կորովը զոր ցոյց կուտար՝ ինծի կ՚ըսէր թէ ան շատ անկարեւոր դեր մը չէր որ պիտի խաղար ապագային:

Ռուս ժողովուրդը տակաւին կ՚անգիտանայ թէ ինչ էին ճշմարիտ պատճառները Ալեքսանդր Գ.ի եւ անոր զաւկին հաւատարիմ նախարարին հեռացման, որ տեղի ունեցաւ այնքան արագ կերպով, եւ փոխ-արքայական պաշտօնով Թաշքօֆ դրկուեցաւ Կովկաս: Ոչ ոք կասկածեցաւ թէ այս յանկարծադէպ շնորհազրկութեան մէջ մատը կար երիտասարդ Զարուհիին:

Բայց պէտք է աւելցնեմ թէ քինախնդիր հեղինակաւոր մտքի մը այս արտայայտութիւնը ծնունդը չէր իր սեփական նախաձեռնութեան: Արդարեւ, երկու օր առաջ Պերլինէն մասնաւոր թղթատար մը իրեն նամակ մը բերած էր Վիլհէլմ Կայսրէն: Այս նամակը կարգ մը հրահանգներ կը պարունակէր որոնց գործա-

դրութիւնը կը խնդրէր, կամ լաւ եւս պիտի ըլլար ըսել կը հրամայէր Վիլհէլմ Կայսրը։

Ահա՛ թէ ի մէջ այլոց ի՛նչ կ՚ըսէր այս խորհրդապահական նամակը․

«Կոմս Վորոնցով-Դաշկով, իր արքունի նախարար կարգուելէն ի վեր, Գերմանիոյ հանդէպ ցոյց տուած է մասնաւոր թշնամութիւն մը։ Մինչեւ որ ան պաշտօնանկ չըլլայ, ոեւէ յաջողութեան կամ երջանկութեան երես չի պիտի կրնաք տեսնել։ Ուրեմն պատրուակ մը գտէք եւ ձեր բովանդակ ազդեցութիւնն ի գործ դրէք ձեր ամուսնոյն վրայ՝ զինքը Կովկասի փոխ-արքայ նշանակել տալու համար։ Ամէն պարագայի տակ ճնարաւոր եղածին չափ փութով հեռացուցէք զինքը, որովհետեւ ան մահացու ատելութեամբ մը լեցուած է մեզի դէմ։ Երեք ամիս է որ Դաշկով պատահմամբ ձեռք անցուցած է կարգ մը իրողութիւններ զորս գաղտնի պահած ըլլալ կը կարծէր իմ սպայակոյտս։ Կոմսը այս վայրկեանէն սկսեալ վտանգ մըն է մեզ համար։ Ձեր թագադրութեան հանդէսին ներկայ պիտի գտնուիմ։

Ձեր երջանկութեան անկեղծօրէն բարեմաղթու

ՎԻԼՀԷԼՄ

Թագաւոր եւ Կայսր

Երբ, շատ ուշ այս նամակը պատահմամբ ձեռքս անցաւ, առանց երբեք զարմանալու տեսայ թէ Աղեքսանդրա այս խնդրոյն մէջ շարժած էր Համաշխարհային Պատերազմի Տիրոջ թելադրութեանց համաձայն։ Արդարեւ միշտ ալ այն համոզումը ունէի թէ՝ Ալիքսի ամուսնութեան առաջին օրերէն իսկ, Վիլհէլմ Կայսրը սկսած էր զայն գործածել իբր հաւատարիմ գործիք մը, ամբողջովին իրեն տրամադրուած՝ դէպի աւերածութիւն առաջնորդելու համար Զարերու այս հսկայ կայսրութիւնը, որ մինչեւ այն ատեն անյաղթելի մնացած էր։

ԳԼՈՒԽ Դ.

Մեծ փութկոտութեամբ առաջ կը տարուէին Թագադրութեան հանդէսին պատրաստութիւնները, եւ համաշխարհային մամուլը իր սիւնակները կը լեցնէր այս հանդէսին մանրամասնութիւններով։ Վերջապէս շնորհիւ թափուած աշխատանքին, ամէն ինչ պատրաստ եղաւ Մայիս ամսուն։

Տենդագին գործունէութեան եւ յուզման շրջան մը եղաւ ասիկա, եւ Ալիքս յաճախ ինծի կը հաւատէր թէ ամէն օր ու ամէնուրեք առիթը կ՚ունենար տեսնելու թէ Ռուսիա ո՛չ մի անկեղծ համակրութիւն կը տածէր իրեն հանդէպ, եւ բացայայտօրէն կը տեսնուէր թէ տեղի ունեցող բոլոր ծափահարութիւններուն իսկ ազդանըշանը կը տրուէր ոստիկանութեան կամ կառավարական պաշտօնատարներու կողմէ։

Թէեւ կը հաւկնայի թէ Ալիքս շատ լրական ըմբըռնում մը ունէր տիրող կացութեան մասին, այսու հանդերձ կարելի ճիգ ըրի զինքը տարհամոզելու համար իր յայտնած գաղափարներուն մէջ։

Սէն-Փեթերսպուրկէն Մոսկուա պիտի մեկնէինք ներկայ գտնուելու համար Քրէմլինի Պալատին մէջ տեղի ունենալիք Թագադրութեան արարողութեանց։ Մեկնումէն օր մը առաջ, ռուս համակրելի տիկին մը կարճ տեսակցութիւն մը խնդրեց, խորհրդապահաբար քանի մը խօսք ըսելու համար ինծի։ Տիկին Նարիշքին կը կոչուէր ան, միջակ տարիքով, բարձրահասակ, մոխրագոյն աչքերով, բարի եւ խելացի միանգամայն եւ շնորհալի շարժուձեւերով, որ իր ամբողջ կեանքը արքունի պալատին մէջ անցուցած էր։ Ան առաջին պատուակալ օրիորդը եղած էր Մարի Ֆէօտորովնա Զարուհիին, երբ այս վերջինը նոր Ռուսիա եկած էր եւ դեռ կը կրէր Իշխանուհի Տակմար անունը։ Իր ամուսնոյն մահէն վերջ կրկին ստանձնած էր Օլկա Ֆէօտորովնա Մեծ-Դքսուհիին մօտ իր ունեցած հանդերձապահի նախկին պաշտօնը, եւ Ալիքսի ամուսնութենէն յետոյ նորապսակ Զարուհիին

քով գրուեցաւ միևնոյն պաշտօնով, և կարգուեցաւ նաև պատուակալ տիկին:

Բոլորն ալ զինքը կ'ընդունէին ամենամեծ հեղինակութիւնը պաշտօնական ձեւակերպութեանց մէջ, և բազմաթիւ զուարճալի զրոյցներ կը պատմուէին անոր որքան յանպատրաստից նոյնքան և հնարամիտ վարուելակերպին մասին, և ի՛նքն էր որ առանց վարանումի կը կարգադրէր ուրիշներուն համար դժուարալոյծ եղող խընդիրները, որոնք իր գնահատելի հեղինակութեանը կ'ենթարկուէին, ու բոլորը հաւասարապէս գոհ կը մնային իր ըրած կարգադրութիւններէն: Պալատականներն ու պաշտօնատարներն անգամ շարունակ իրեն կը դիմէին դժուարին պարագաներու մէջ, և իր տուած որոշումը վերջնական կը համարուէր նոյնիսկ Նիքօլայի կողմէ:

Պաշտօնական ձեւակերպութեանց յատուկ խնդրի մը կարգադրութեան համար էր որ Տիկին Նարիշքին այս տեսակցութիւնը կը խնդրէր ինձմէ, և կէսօրէն վերջը տեղի ունեցող մեր հանդիպումին առթիւ, որուն յիշատակը միշտ թարմ պիտի մնայ մտքիս մէջ, մեր ունեցած բացսիրտ խօսակցութիւնը, սկզբնաւորութիւնը եղաւ մեր ապագայ մտերմութեան, որ ընդմիշտ անաղարտ մնաց՝ արքունեաց մէջ անցուցած ժամանակիս ամբողջ տեւողութեանը:

Մեր այս խօսակցութեան ընթացքին, Տիկին Նարիշքին ի մէջ այլոց հետեւեալ դիտողութիւնն ըրաւ, որ այնքան խոր ազդեցութիւն գործեց վրաս, որ մինչև հիմայ մտքէս չէ ելած:

Շատ ցաւալի է, Օր. Բամէնսքի, ըսաւ ինձ մտերմական շեշտ մը դնելով իր ձայնին մէջ, որ Զարուհին շատ մեծ նախասիրութիւն ցոյց կ'ուտայ պալատին մէջ գտնուող գերմանացիներուն հանդէպ: Թէեւ բաղդը իբր երկրորդ հայրենիք տուած է ձեզ Գերմանիան, բայց դուք ռուս էք, առանց որուն բնաւ չպիտի ուզէի խօսիլ այս մասին:

—Բայց այդ բանը բոլորովին բնական չէ՞ք գտներ, կը հարցնեմ:

— Այո՛... դժբախտաբար, հառաչեց: Բայց աշխարհի մէջ չար լեզուներն ալ իրենց դերն ունին այս տեսակ խնդիրներու վերաբերմամբ, և մեկնութիւններ կը տրուին՝ որ բնոյթը չունին բարւոքելու Նորին Վեհափառութեան կացութիւնը: Աչքառու իրողութիւն մըն է թէ արքունիքի պաշտօններուն մեծ մասը յանձնուած է օտար կամ գերման ծագում ունեցող անձերու: Ա՜հ, ըսաւ նոր հառաչանք մը արձակելով, որքա՜ն լաւ պիտի ըլլար եթէ երբեք Ալիքս ռուս կայսրուհի մը կարենար ըլլալ, և մեր ժողովուրդին հանդէպ ցոյց տար ռուս զգացումներ:

Այս հանդիպումէն վերջ, քանի քանի անգամներ վերյիշած եմ Տիկին Նարիշքինի այս իմաստուն ու մարգարէական խօսքը, որ դառն խորհրդածութեանց առիթ կուտար ինձ:

Մարգարէական կ'ըսեմ, որովհետեւ Տիկին Նարիշքին այս խօսքերը արտասանեց Կոմս Ֆրէտէրիքսի և Գերմանիոյ նենգամիտ գործակալուհիին՝ Տիկին Վիրուպօվայի՝ հանդէս գալէն առաջ: Գիրքիս յաջորդ գլխուն մէջ պիտի փորձեմ քողազերծել այս վերջնոյն գաղտնածածուկ դաւերն ու ճարտար մեքենայութիւնները:

Ես ևս, սկիզբէն ի վեր, և նոյն իսկ թագադրութենէն շատ առաջ, ուշադրութեամբ կը հետեւէի իմ չուրջս անցող դարձող երեւոյթներուն, և նկատած էի որ ամէն վայրկեան գերմանասիրական ազդեցութիւն մը ի գործ կը դրուէր Ալիքսի վրայ Օր. Շնայտէրի կողմէ, գերմանացի աղջիկ մը, որ իրեն ընկերացած էր Քայզէրի թելադրութեանց համաձայն:

Մեր Մոսկուա հասած իրիկունը, աւստրիական դեսպան Լայթընշթայն Իշխանը մեծ պատրաստութիւններ տեսած էր շքեղ պարահանդէս մը տալու համար: Այս նպատակով իր վարձած փառաւոր պանդոկը բերել տուած էր մեծ քանակութեամբ հնարուեստ կարասիներ և զարդարանքներ, որ սերունդէ սերունդ փոխանցուած՝ իր պապենական ժառանգութիւնը կը կազ-

մէջին, որոնց կարգին կը գտնուէին իր հունգարական դղեակին գործերը, որ անգնահատելի արժէք մը կը ներկայացնէին, և դեսպանը ոեւէ ծախք խնայած չէր հանդէսին տալու համար արտակարգ շքեղութիւն մը, որուն մասին պիտի խօսէին երկար ժամանակ։

Պարահանդէսի բացումէն երկու ժամ առաջ, Ն. Վ. Դեսպանը յանկարծ հեռագիր մը ստացաւ, որով կը ծանուցուէր Ֆրանսուա Ժօզէֆ կայսեր եղբօր, Արշիդուքս Զարլս Լուիի անակնկալ մահը։

Առաջին անգամ Տիկին Նարիշքինի բերնէն է որ լսեցի թէ պարահանդէսը յետաձգուած էր, և թէ անմիջապէս Կայսրուհիին իմաց տալ կ'երթար։

— Իրա՞ւ կ'ըսէք, պատասխանեց Ալիքս սառն շեշտով մը։ Ինչ ցաւալի պատահար։ Բայց կը յուսամ թէ Ն. Քքի չպիտի ցաւի այս բանին համար, որովհետև պարը կ'ատէ բուռն կերպով։

Յաջորդ օրը Քրէմլինի Պալատին մէջ տեղի ունեցաւ Թագադրութեան հանդէսը։

Վեհապետներու մեկնման համար որոշուած ժամէն քիչ առաջ Կայսրուհիին զարդասրահը գացի, ուզելու համար Թղթակցութեանց յատուկ պայուսակը, որուն պահպանութեան հոգն ստանձնած էի, և մեծապէս զարմացայ հոն տեսնելով Վիլհէլմ Կայսրը որ ճերմակ համազգեստ մը կը կրէր, իսկ Կայսրուհին Թագադրութեան յատուկ արդուզարդ մը՝ որ ճշմարտապէս հաղուագիւտ հոյակապ շքեղութիւն մը ունէր։

Արդէն առանց նշմարուելու քանի մը քայլ յառաջացած էի սենեակին մէջ, որուն Թանձր ու փափուկ գորգը անլսելի կը դարձնէր քայլերուս աղմուկը, և երկու վեհապետները եւս բռնուած ըլլալով մտերմական անուշ խօսակցութեան մը, չէին նշմարած մուտքս սենեակին մէջ։

— Բայց բնաւ երբեք չեմ հասկնար թէ ի՞նչ ընել է ձեր նպատակը կ'ըսէր Զարուհին։ Այս բոլորը ինծի համար խորհրդաւոր և գաղտնածածուկ իմաստ մը ունին։

Վիլհէլմ սկսաւ խնդալ։

— Շատ լաւ գիտեմ, աւա՜ղ, ըսաւ ծիծաղկոտ շեշտով մը, որ ոչինչ պիտի կրնաք հասկնալ այժմ իմ խօսածներէս։ Բայց վերջէն պիտի հասկնաք ամէն բան, սիրելի Ալիքս, թէ ինչ որ ըսի՝ բացարձակ ճշմարտութիւնն էր։ Լաւ միտքերնիդ պահեցէք ըսածներս։ Այս Ռուսերը դար մը ետ մնացած են, և ասո՛ր համար է որ, դուք ըլլալով անոնց կայսրուհին, զանոնք պարտիք առաջնորդել դէպի քաղաքակրթութեան յաղթանակը, որ իրենց պիտի տայ զարգացում և ազատութիւն։

— Բայց ձեր առաջարկութիւնները կատարելապէս կը հակասեն Նիքքիի գաղափարներուն, յայտարարեց Զարուհին, առանց քաշուելու իմ ներկայութենէս, երբ վերջապէս զիս նշմարեց, որովհետև մեր ունեցած անսահման մտերմութեան հետեւանքով իմ ներկայութիւնս անմիտս կը նկատէր։

— Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի, սիրելի Ալիքս, պատասխանեց Քայզէրը, դարձեալ խնդալով։ Ձեր ձեռքն է ընտրել գործը յաջողցնելու եղանակը, առանց որ ան նկատէ թէ ինքը չի բաժներ մեր տեսակէտը։ Դուք շատ խելացի կին մըն էք՝ ձեր տան տիրուհին ըլլալու և գործերը ըստ կամս վարելու համար։ Կը մնայ ձեզ առնել հարկ եղած միջոցները, և ընտրել եղանակը։ Բայց այս մասին աներկմիտ եմ բոլորովին, որովհետև տարիներէ ի վեր կ'ուսումնասիրեմ զձեզ, և իմ ընտրութիւնս ձեզ վիճակուեցաւ, որ ձեր բովանդակ քաղաքագիտութեամբ օգնէք իմ այս դժուարին աշխատանքիս։ Մինչ այդ, կը խնդրեմ որ ընդունիք իմ ջերմագին բարեմաղթութիւններս ձեր երջանկութեան համար, և կրնաք վստահ ըլլալ թէ երբ ոեւէ ատեն պէտք ունենաք բարեկամի մը, իմ մէջս պիտի գտնէք զայն։

Թղթակցութեանց յատուկ խոշոր կաշիէ պայուսակը առնելով բոլորովին անտարբեր երեւոյթով մը սենեակէն դուրս կ'ելլեմ, իբրեւ թէ ոեւէ ուշադրութիւն ընծայած չըլլայի իրենց խօսակցութեան, և ոչինչ լսած ըլլայի։

Կէս ժամ յետոյ արքայական թափօրը ճամբայ ելաւ դէպի Քրէմլինի Պալատը, բայց Ալեքսանդրա Ֆէօտօրօվնա ամբողջ ճամբու ընթացքին ընդունուեցաւ սառն լռութեամբ մը, այնքան տպաւորիչ՝ որ հազիւ թէ ընդհատուեցաւ քանի մը ռուսերէն լեզուով արձակուած աղաղակներով, որոնց խորունկ իմաստը չվրիպեցաւ իր ուշադրութենէն, կարծէք թէ ռուսերէն կը հասկնար։ Ռուսերէնը ըլլալով իմ մայրենի լեզուս, ես շատ յստակ կերպով լսեցի բացորոշ թշնամանքով մը արտասանուած սա բառերը «Ահա՛ Գերմանացին»։

Թագադրութենէն անմիջապէս յետոյ միջադէպ մը տեղի ունեցաւ, զոր յաջողեցան երկար ժամանակ գաղտնի պահել, բացի այն փոքրաթիւ մարդոցմէն, որոնցմէ մին էի ես, և որոնք իրենց սեփական աչքերով տեսան տեղի ունեցածը։

Հանդէսէն վերջ, Կայսրն ու Կայսրուհին քով քովի կը քալէին այն նեղ ճամբէն որ Վերափոխման Մայր Եկեղեցիէն կը տանէր Հրեշտակապետաց Եկեղեցին, ուր կը գտնուէին Զարերու դամբարանները։ Հոն Նիքօլա յանկարծ կանգ առաւ, տատանեցաւ և գետին տապալեցաւ։ Արքայական գաւազանը, զոր իր ձեռքը բռնած էր, վար ինկաւ, և իր ամբողջ ծանրութեամբը գլորեցաւ քարերուն վրայ, ու ռուսական արծիւին մէկ ոսկի թեւը անմիջապէս ջախջախուեցաւ։

Նորին Վեհափառութիւնը իր ուշքը կորսնցուց և իր քովէն քալող եպիսկոպոսին թեւերուն մէջ ինկաւ։ Թափօրը կանգ առաւ, և պաղ ջուր բերելով լուացին միապետին քունքերը, մինչ Ալիքս, սնապաշտ երկիւղէ մը բռնուած, այս տեսարանը կը դիտէր անձկագին երեւոյթով մը։

Մինչ այդ, Կայսրը ինքզինքը կը գտնէ, անմիջապէս որ ուշքի կուգայ, և այս ուշաթափումը կը բացատրուի անով որ Զա րը չափազանց յոգնած ընկճուած էր իր կրած ոսկեճամուկ վերարկուին և կայսերական թագին ծանրութեան տակ։

Այս մեկնութիւնը սակայն անբաւական թուեցաւ ինծ, ինչպէս բոլոր այն ականատես վկաներուն՝ որ կ'ըսէին իրաւամբ թէ՝ Զարը իր ձեռքէն ձգելով արքայական նշանակը կը մատնէր ոչ միայն ֆիզիքական այլ և բարոյական տկարութիւն մը։

Այս երկրորդ ձախորդութեան, որ յոյժ ցաւալի տպաւորութիւն մը գործեց ներկաներուն վրայ, յաջորդեց երրորդ մը, աւելի ես լուրջ և ծանրակշիռ։ Յաջորդ օրը և ամբողջ հինգ օր շարունակ, հնամենի քաղաքը՝ Մոսկուա՝ ապրեցաւ ցնծութեան յորձանքի մը մէջ, իր անհամար հանդէսներով և խրախճանութիւններով, որոնց մէջ իր բացառիկ շքեղութեամբը աչքի կը զարնէին արքունի ազնուականութեան տրուած պարահանդէսը և Օփէրայի արտակարգ ներկայացումը։

Սակայն այս բոլոր խրախճանութեանց մէջ անհամբեր կ'սպասուէր այն տպաւորիչ վայրկեանին, յորում ի հանդէս պիտի գար հասարակ ժողովուրդը։

Հնադարեան սովորութեան մը համաձայն, ամէն անգամ երբ Զարի մը թագադրութեան հանդէսը տեղի կ'ունենար, Մոսկուայի և շրջակայից գիւղացիներուն և աղքատ դասակարգին մեծ խնջոյք մը կը տրուէր բացօթեայ ընդարձակ գետնի մը վրայ, որ Քօտինքայի Դաշտ կը կոչուէր և երկու մղոն հեռու կը գտնուէր քաղաքէն։ Հարիւր հազարաւոր ժողովուրդ կը մասնակցէր այս խրախճանքին, զոր արքայական ամոլը կը դիտէր բարձրադիր տաղաւարէ մը, որ հաստատուած կ'ըլլար ընդարձակածաւալ գետնին մէկ մասին վրայ, ուր զօրախումբեր կը հսկէին կարգապահութեան։

Փայտաշէն երկար սեղաններու առջեւ գունդագունդ դիզուած, այս խեղճերը կուշտ ու կուռ կ'ուտեն ու կը խմեն այդ օրը։ Այր մարդիկ իբր նուէր ըմպելիքներ կ'ստանան իսկ կիները պուտ գոյներով թաշկինակներ և օրուան յիշատակին նուիրուած շքադրամներ։ Վերջապէս երբ բոլորը չէնք չնորհք կը յագենան, կը լեցուէին բացօթեայ սինէման, կամ կախօրրաններով, փայ-

տաճիկներով և զանազան խաղերով կ'զբօսնուն, և այս հանդէսին հսկայ տօնավաճառը այն աստիճան մեծ հըմայք մը ունի այս խեղճ մարդոց վրայ,— որոնց կեանքը զուրկ է ամենադոյզն քաղցրութենէ,— որ ծովածաւալ բազմութիւն մը կը վխտայ այդ օրը ամենուրեք։

Ժողովրդական ցնծութեան այդ օրուան տարեգրութեանց մէջ բացառութիւն չպիտի կազմէր այս անգամը։ Հակառակ այս շահեկան ցնծատօնը տեսնելու բուռն փափաքիս, քիչ մը անհանգիստ ըլլալուս չկրցայ սենեակէս դուրս ելլել։ Կայսերական թափօրին մեկնման համար որոշուած ժամանակէն մէկ ժամ առաջ սակայն Զարուհին յանկարծ ներս նետուեցաւ սենեակէս, գերագրգռուած վիճակի մը մէջ և զայրացած գոչեց.

— Տեսէ՛ք, Զէնէի՛տ, սա տոմսակը զոր գտայ Նիքքին աշխատութեան սեղանին վրայ նետուած...։ Ու կէս էջնոց կապոյտ թերթ մը թուղթ ինծ երկնցնելով, աւելցուց թէ՝ ոչ մի խօսք ըսած էր անոր մասին Նիքքի, երբ Ալիքս տեսած և վերցուցած էր այդ տոմսակը, որ հետեւեալն էր.

Բովանդակ Ռուսիա կ'ասէ գերմանուհին: Ձեր ամուսնութիւնը վերջին նախատինքն է զոր կրնայիք ընել կայսրութեան, եւ ռուս ժողովուրդը ա՛լ ձանձրացած է ձեզմէ եւ ձեր զուռզ Տիկինէն զոր կ'ասէ ամբողջ ursnվ:

«Մենք, ձեր ձեռքով ախտոռուած Զուրօֆի, Սթիխինաքիի եւ Պ.է-րա Վօյէտօվսքիի բարեկամները, ձեզ երկուքիդ միանգամայն այս ազդարարութիւնը կ'ուղղենք: Եթէ կ'ուզէք խնայել ձեր կեանքին՝ այսօր Թօսինքայի Դաշտը մի՛ գաք: Մեր ուզածը ռուս կայսրուհի մըն է եւ ոչ թէ պերլինեան պուպրիկ մը»:

Այս համառօտ և սպառնալից նամակը կարդալով լուռ ու մունջ մնացի։

Կայսրուհին, որ ժողովրդային դաշտահանդէսին երթալու համար հագուած կազմ ու պատրաստ էր, մահահանգոյն դալկութեամբ մը զիս կը հարցափորձէր իր աչքերով, որոնց մէջ ահաւոր անձկութիւն մը կը կարդացուէր։

— Զէնէի՛տ, որքա՜ն ճշմարիտ կը գտնէք այս տոմսակը. հարցուց ինծ, դողդողագին շրթներով։ Իրաւէ՞ն կ'ուզեն արդեօք զմեզ ալ Ալեքսանդր Բ.ի պէս սպաննել...։

—Անիկա անստորագիր նամակ մըն է, պատասխանեցի, ջանալով զինքը հանդարտեցնել։ Այս պատճառա՛վ է որ Կայսրը չէ ուզած ձեզ խօսիլ այդ մասին, որովհետեւ մեծ կարեւորութիւն մը տուած չէ անոր։

—Այսուհանդերձ աւելի ժամ մը առաջ մասնաւոր ունկնդրութիւն մը տուած է գաղտնի ոստիկանապետին, և շատ հաւանաբար անոր հետ խօսած է այս նամակին շուրջ, գիտել տուաւ Կայսրուհին։

— Աւելի լաւ ուրեմն, ըսի։ Հետեւաբար վստահ եղէք թէ անհրաժեշտ միջոցները ձեռք պիտի առնուին։ Ինչպէս ես, դուք ալ գիտէք թէ գաղտնի ոստիկանութեան աչքը ամէն տեղ է։ Առանց երկմտութեան կարելի է անոր վստահիլ։

— Շատ լաւ, բայց ի՞նչպէս այս տեսակ նամակ մը կրցած են պալատ բերել, հարցուց ինծ անձկութեամբ դողդոջուն ձայնով մը։ Տեսնելով թէ Նիքքի կը յամառէր ինծ խօսիլ այս տարօրինակ խնդրին շուրջ, ես ուղղակի բացատրութիւն պահանջեցի իրմէ։ Բայց ան բաւականացաւ ուսերը շարժելով, և խնդաց ըսելով թէ զայն գտած էր իր աշխատանքի սեղանին վրայ։ Տրուած ըլլալով որ այդ նամակը ոեւէ քարտուղարի ձեռքէ չէ անցած, պէտք է որ նոյնինքն արքունեաց մէջ դաւաճան մը կեցած ըլլայ, մէկը՝ որ շարունակ մեզի հետ կ'ապրի ու կը վայելէ մեր կատարեալ վստահութիւնը, և այդ հանգամանքէն կ'օգտուի ներս թափանցելու համար ամենախիստ հսկողութեան ենթարկուած յարկաբաժիններէն։

— Ի հարկէ շուտով այս առեղծուածը պիտի պարզուի, յարեցի, և իսկապէս կը կարծեմ թէ այս գործին կարեւորութիւնը կը չափազանցէք։

— Բայց չէ՞ք տեսներ այս մարդիկը ի՞նչքա՜ն բուռն

տեսլութեամբ լեցուած են ինծի դէմ, գերմանացի ըլլալուս համար, գոչեց Ալիքս որ բարկութենէն կը դողար, նամակին մէջ գործածուած անարգական որակումները յիշելով։

Եւ սպառնագին շեշտով մը աւելցուց․

— Բայց համբերութիւն, ի՛մ ալ կարգս պիտի գայ, և վա՜յ անոնց որ զիս նախատած պիտի ըլլան։ Եթէ իրենք զիս կ'ատեն, ես զիրենք աւելի շատ կ'ատեմ, այս թշուառականները՝ որ ուրիշ բան չեն բայց եթէ մետաքս շրջազգեստ և համազգեստ կրող ոչխարի հօտեր։

Այս բառերը ամենամեծ երկիւղ պատճառեցին ինծ ապագային մասին, և ամենախորունկ վիշտ մը զգացի աչքի առաջ ունենալով Ալիքսի անսահման մեծամտութիւնը, անխոհեմ ընթացքն ու մենատիրական ձգտումները, որ կատարելապէս իրմէ հեռացուցած էին ամէն դասակարգի ռուսերուն սիրտը։ Բայց կարելի չէր խօսք հասկցնել իրեն, և համոզուեցայ թէ այս նամակին յայտնութիւնը ուրիշ բանի չպիտի ծառայէր, բայց եթէ աւելի ևս հաստատել զինքը իր մտածմանց և գործելակերպին մէջ, և եթէ կարելի էր, աւելի ևս բազմապատկել իր ատելութիւնը, ամէն ինչի դէմ որ ռուսական էր։

— Այսօր շատ կը վախնամ դուրս ելլելէ, Զէնէի՛տ, յարեց սառն և այլայլած ձայնով մը։ Չեմ յաջողիր վանել մտքէս սա տարօրինակ նախազգացումը թէ դժբախտութիւն մը պիտի պատահի ինծ։ Ցիշէ՛ Պեթա-Ցայի հանդէսը Հոմի մէջ, և անոր եղերական հետևանքները...։ Ո՛չ, վճռականապէս որոշած եմ հանդէսին չերթալ։

Կը փորձէի իրեն ապացուցանել իր զգացած երկիւղին ունայնութիւնը, և շնորհ կը խնդրէի այլ ևս նամակին վրայ չմտածելու, իբր լաւագոյն միջոցը իր մըտքի անդորրութիւնը վերագտնելու։ Բայց ինչպէ՞ս տրամաբանօրէն կրնար հաւատ ընծայել այդքան տարտամ նախազգացումի մը թէ թագադրութեան մեծ հանդի-

…սաւորութիւնները կրնան արտաւորուիլ արիւնոտ եղերերգութեամբ մը, որուն ահաւոր մէկ պատկերը կը նախագծէր իր երևակայութիւնը, իր ապառողջ ջիղերուն ազդեցութեանը տակ։

— Արդէն, աւելցուցի, ամէն պարագայի տակ, դուք երթաք կամ ոչ, հանդէսը տեղի պիտի ունենայ։ Ուրեմն պէտք է որ երթաք, որովհետև եթէ երբեք չերթաք՝ հանդէսը պիտի կատարուի ձեր բացակայութեանը, որ պիտի աւելցնէ ժողովուրդին դժգոհութիւնը, զոր պիտի կրնաք սակայն հանդարտեցնել, իրեն տալով այս գոհացումը։

— Հանդարտեցնե՜լ... պոռթկաց անօրինակ զայրոյթի և ըմբոստացման շեշտով մը, մինչ իր աչքերը կը փայլատակէին վրէժխնդրութեան բոցերով․ Լա՛ւ գիտցած ըլլաք, սիրելի Զէնէիտս, որ իմ վճռական որոշումս է ցոյց տալ այս յիմար ժողովուրդին թէ՝ մենք, գերմանացիներս, գերազանց ժողովուրդ մըն ենք, աշխարհքին տիրապետելու կոչուած։

Ամենախորունկ դառնութեամբ տեսայ թէ այս աստիճան ձախաւեր ընթացք մը մէկ օրէն միւսը տեղի պիտի տար վէճի մը ընդմէջ երիտասարդ Զարուհիին և Մայր Կայսրուհիին։ Բայց պատասխանը, զոր տալու վրայ էի, կանգ առաւ շրթներուս վրայ, որովհետև այդ վայրկեանին ներս մտաւ արքունի սպասաւոր մը, Ալիքսին յանձնելու համար Կայսեր մէկ պատգամագիրը, որուն մէջ Զարը կ'ըսէր թէ իրեն կ'սպասէր զինքը ժողովրդական հանդէսին առաջնորդելու համար։

Այն պահուն երբ մենք այս խօսակցութեան բըռնուած էինք, անդին ահաւոր ողբերգութիւն մը կը կատարուէր, որուն թէ՛ հեղինակը և թէ՛ զոհը ինքը ժողովուրդը եղաւ։ Այդ սարսափելի տրամը ժամանակ մը արքունիքէն գաղտնի պահուեցաւ մեծ խնամքով։

Այս խրախճանութիւնը վերջացաւ ահաւոր աղէտով մը, որուն արձագանգը սոսկում պատճառեց ամբողջ Եւրոպային, երբ լսուեցաւ այս դէպքը ու հետևանք

էր կարգապահութեան հսկող զինուորական ուժերուն և ոստիկանութեան անճարակութեան։ Այդ ուժերը, սպառնական նամակին հետեւանքով, ղրկուած էին արքայական ամոլին պաշտպանութեան համար։ Ծովածաւալ բազմութիւնը միմիայն դռնէն հանդիսավայր առաջնորդելու դիտաւորութեամբ դաշտին չորս կողմը խորունկ փոսեր փորուած և ջուրով լեցուած էին։

Ամբոխը, խոստացուած հաճոյքները վայրկեան առաջ ըմբոշխնելու փափաքով անհամբեր, առտուն կանուխ դռնէն ներս մտնել կը ճգնէր, հանդիսավայրին մէջ լաւագոյն տեղեր գրաւելու համար։ Պահակազօրքը սկիզբէն շատ լաւ կրցած էր կարգը պահպանել ու պահ մը յաջողած էր ետ մղել յարձակողները, արգիլելու համար ժողովուրդին մուտքը դաշտավայր, ուր իշխանութիւնք շատ լուրջ քննութիւն մը կատարելու վրայ էին։

Բայց որովհետեւ մարդկային այս ալիքը կրկին ու կրկին բուռն թափով մը կը փորձէր խորտակել բոլոր արգելքները՝ ոստիկանութիւնը կորովի ճիգ մը ըրաւ զայն ետ մղելու։ Պահ մը յաջողած էր ան՝ իր այս դժուարին փորձին մէջ, երբ նոր և անդիմադրելի հոսանք մը առջև կիներ և մանուկներ գետին իյնալով կոխկրտուեցան և խուժանը հոս-հոն անդիտակցաբար փոսերուն մէջ թափուելով խեղդամահ եղաւ։

Այս աղէտին յաջորդեց ահաւոր սարսափ մը։ Հազարաւոր այրեր, կիներ և մանուկներ փճացան մէկ ժամէն պակաս միջոցի մը մէջ։ Այսուհանդերձ, որքա՜ն ցաւալի է խորհիլ թէ, հանդէսը, որ տակաւին սկսած չէր, չպիտի կանգ առնէր այս զարհուրելի տեսարանէն վերջը։

Զինուորական իշխանութիւնք, որ առաջին առթիւ կատարեալ անճարակութիւն ցոյց տուեր, յաջողեցան վերջապէս բռնի ուժով կարգը վերահաստատել։ Յետոյ, հարկադրուած ըլլալով անյայտացնել աղէտին հետքերը, ծառի ճիւղեր կտրեցին ու անոնցմով քօղեցին մարդկային մարմիններով լեցուած փոսերը, մինչդեռ բազմաթիւ դիակներ կուտակուած էին արքայական տաղաւարին

տախտակամածին տակ, որովհետեւ նիւթապէս անկարելի էր վերցնել այդքան բազմաթիւ դիակներ, Կայսեր ժամանումէն առաջ։

Այսպէս ամբողջ հինգ երկար ժամեր, — արիւնս կը սառի երակներուս մէջ երբ այս բառերը կ'արտասանեմ — Զարն ու Զարուհին ներկայ գտնուեցան կատարուած ցնծատօնին, ու ժողովուրդը կ'ուտէր, կը խմէր ու կ'երգէր խօլաբար, իբրև թէ բան մը պատահած չըլլար, առանց երբէք կասկածելու թէ՝ զարուանդակը ուր կանգնած էր, դեռ չպաղած հարիւրաւոր մարդկային դիակներ կը պահէր իր ծոցին մէջ։

Այս եղաւ ցաւագին վախճանը որ արիւնով ներկեց Նիքոլայի թագադրութեան հանդէսը։ Իր թշնամիները լուր տարածեցին թէ թագաւորը՝ որուն նախապէս հաղորդուած էր կատարուած աղէտը, հանդիսավայր գալէն առաջ; սառն կերպով պատասխանած էր թէ ոեւէ պատճառ չկար որ հանդէսը յետաձգուէր անոր համար որ ստորին դասակարգի քանի մը անձեր սպաննուած էին։

Կայսրութեան մէկ ծայրէն միւսը այս անխիղճ պատասխանը շրջան ըրաւ բերնէ բերան, և անոր վրայ աւելցուեցաւ նաև թէ «Գերմանուհին» ալ ծիծաղած էր իմանալով աղէտին լուրը։

Ըսուածը ճիշդ եղած ըլլայ կամ ոչ, ս'ա ստոյգ է թէ ռուս ժողովուրդը համակրանքի կամ վշտակցութեան ոեւէ բառ չլսեց Նիքոլայէն կամ Ալիքսէն։

Նոյն օրը, երեկոյեան ժամը 7ին, Տիկին Նարիշքինէն իմացայ եղելութիւնը, և անմիջապէս Կայսրուհիին քով վազեցի իրեն յայտնելու համար թէ խորապէս կը մասնակցէի իր վշտին, զոր պատճառած էր իրեն այս ցաւալի պատահարը։

Ալիքս իր արդուզարդով զբաղուած էր, և մեծ հանդարտութեամբ կը պատրաստուէր ճաշի և պաշտօնական պարահանդէսին, զոր կ'ուտար ֆրանսական դեսպան Կոմս Մօնթէպէլլօ, և նոյին վեհափառութիւնք Թագաւորն ու Թագուհին խոստացած էին ներկայ գտնուիլ։

— Այո՛, ըսաւ Ալիքս, սառն շեշտով մը, լսածիս համաձայն քանի մը հոգի սպաննուած է տեղի ունեցած խառնակութեանց մէջ։ Բայց այս տեսակ սովորական դէպքեր մի՛շտ ալ կը պատահին ամէն անգամ որ մեծ համախմբումներ տեղի կ'ունենան։ Ինչպէս այս առտու ալ ըսի քեզ, այս Ռուսերը կատարեալ ոչխարի հօտեր են։ Ֆրանսական դեսպանը սպայ մը ղրկած էր Կոմս Փահլէնի (որ արքունի արարողապետն էր) հարցնելու համար թէ արդեօք պարահանդէսը պէ՞տք էր յետաձգել։ Ես պատասխանեցի թէ հարկ չկար այդ տեսակ կարգադրութեան մը։ Արդարեւ ինչ կարեւորութիւն ունի քանի մը սովալլուկ գիւղացիներու սպաննութիւնը։

Ու այդ երեկոյ Կայսրն ու Կայսրուհին զուարթօրէն պարեցին ֆրանսական դեսպանին տուած պարահանդէսին մէջ, մինչ Մայր Կայսրուհին ամբողջ գիշերն զբաղեցաւ հիւանդանոցներուն մէջ խճողուած վիրաւորեալներու այցելութեամբ։ Միւս կողմէ կարելի չէր եղած ժողովուրդէն գաղտնի պահել աղէտին լուրը, որ ամենուրեք խռովութեան նիւթ դարձաւ։

«Մեր վեհապետները այս գիշեր պարած են սպաննուած մեր խեղճ եղբայրներուն դիակին վրայ» կը գրէր մեծ զայրոյթով ռուս յեղափոխական գաղտնի մամուլին պաշտօնաթերթերէն մին։ «Շատ չանցած ազգն ալ պար պիտի բանէ Նիքօլայի և Ալեքսանդրա Ֆէօտօրօվնայի դիակներուն վրայ»։

Զարմանալիօրէն մարգարէական սպառնալիք մըն էր այս, որուն իրականացումը պիտի տեսնէր ապագան, որովհետեւ, ինչպէս որ վերջերս մէկը գրած է, արիւնը՝ որով Բօտինքայի Դաշտին եղեռնը արատաւորած էր Նիքօլայի գահը, երբեք չէր դադրած վրէժ աղաղակելէ, և պահանջելէ ամենասաստողուք հատուցումը գործուած այս ոճրին։

ԳԼՈՒԽ Ե.

Իր ամուսնութեան առաջին օրէն իսկ, Ալեքսանդրա Ֆէօտօրովնա, ինչպէս ըսի, ամենախորունկ արհամարհանք մը և անօրինակ մեծամտութիւն մը ցոյց տուաւ կայսրութեան և իր ժողովուրդին հանդէպ։

Իր գերմանուհի մ'եղած ըլլալը միայն շատ իսկ էր իրմէն վանելու համար համակրութիւնը նոյնիսկ անոնց՝ որ իրենց դիրքին բերումով պէտք էր հաւատարիմ հպատակներ ըլլային իրեն։ Ռուսը՝ ճշմարտապէս անկեղծ և ուղղամիտ, ամենէն աւելի իր վեհապետներուն հաւատարիմ եղող ժողովուրդն է, և այդ շրջանին ազգը Գերմանացիներու հանդէպ վառուած էր մեծ ատելութեամբ մը, որ լուռ ու մունջ հասուննալու վրայ էր, և առիթի մը կը սպասէր միայն պոռթկալու համար։ Ալիքսի ամուսնութիւնը աւելի՛ ևս շեշտեց այդ խորազգաց ատելութիւնը։

Ազնուապետական դասակարգին բազմաթիւ ներկայացուցիչները, որ ահագին հարստութեան և հողային մեծարժէք ստացուածքներու տէր էին, արդէն իրենց սովորութիւն ըրած էին երկրէն հեռանալ և ամէն տարի քանի մը ամիս երթալ ապրիլ Լոնտոնի, Բարիզի և Հռոմի մէջ և կամ Ռիվիէրայի ափերուն վրայ, իրենց ընդարձակ կալուածները յանձնելով գերման գործակալներու խնամքին, և այս վերջինները անսահման իրաւասութեամբ մը օժտուած, իրենց ընտրած հայրենակիցներուն հետ լաւագոյն պաշտօնները կը գրաւէին, և միւս կողմէ ալ գերմանական ազդեցութիւնը կը տարածէին ամբողջ երկրին վրայ։

Այս գերմանացիները շատ մը պարագաներու մէջ չափազանց անխղճութեամբ կը վարուէին ռուս գիւղացիներուն հետ։ Գործարաններու մէջ ևս, գործավարները գրեթէ ամբողջութեամբ գերմանացիներ էին, և ինքնին հասկնալի է թէ զզուելի էին այն գործաւորներուն համար

որոնք իրենց հրամանին տակ կ՚աշխատէին, և յաճախ լրբենի վերաբերում մը կ՚ունենային գերմանացիները այդ խեղճ գործաւորներուն հանդէպ: Վերջապէս, որ կողմը որ դառնար, ռուս ժողովուրդը դառնութեամբ կը տեսնէր թէ այս օտարականները կ՚առնէին կը տանէին ինչ լաւ բան որ գտնէին իրենց երկրին մէջ:

Եւ որովհետեւ Զարերու կայսրութեան վրայ ի գործ դրուած այս սարկացումի ապահով աշխատանքը տեղի կ՚ունենար դանդաղ կերպով, Բայզէրը երիտասարդ Կայսրուհիին հետ նիւթած մեքենայութիւններով բուռն թափով կը ջանար գերմանացնել Ռուսիան, «Մեծ Օրը» պատրաստելու նպատակով:

Յաճախ երբ Ալիքս կառքով կը շրջագայէր Սէն-Փէթերսպուրկի կամ Մոսկուայի փողոցներուն մէջ, ժողովուրդը լսելի ըլլալու չափ բարձր ձայնով կը մռլտար «Նիեմֆա եետեր», «Նիեմֆա եետեր» *(ահա ա՛ն է որ կ՚անցնի):*

Չէի կրնար ինքզինքս արգիլել յաճախակի մտածելէ թէ որքա՜ն սխալ էր Զարուհիին ըրածը, երբ ան կը յամառէր մնալ իր մեծամիտ ընթացքին մէջ, և իր կեանքն ու գործերը կը ծածկէր մեծ խորհրդաւորութեամբ մը: Նթէ այդքանով բաւականանա՜ր...: Բայց ան վարուեցողութեան ցաւալի պակաս մը ունէր, որով անգթօրէն կը վիրաւորէր միշտ պալատականները, ազնուականութիւնն ու ժողովուրդը, թերեւս առանց գիտումի:

Զարուհին գերմանացի ըլլալով շատ բնական էր որ փափաք ունենար յաճախակի իր հայրենիքը այցելելու: Կայսրը, որքան ներողամիտ նոյնքան և թոյլ, չէր թերանար գոհացում տալու անոր փափաքներուն: Ու Ալիքս երբեմն պաշտօնապէս ու երբեմն ալ գաղտնի կերպով կը ճամբորդէր Գերմանիա: Այն հանգամանքով որ սովորաբար ես իրեն կ՚ընկերայի, կրնամ ըսել թէ ամէն անգամին ալ Ալիքս այցելութիւն մը կուտար Վիլհէլմին, որ հետզհետէ աւելի ամուր ձեռքերով զինքը կը պահէր իր ազդեցութեան տակ, և անոր հետ գաղտնի տեսակցութեւններ կ՚ունենար շարունակ:

— Օր մը, երբ Տարմշթատի մէջ իր եղբօրը այցելութեան գացած էինք, Ալիքս խորհրդապահաբար ըսաւ. «Բայզէրը բուռն կերպով փափաք յայտնած է որ իմ ամբողջ կարելիս ի գործ դնեմ արքունիքէն հեռացնելու համար Փօլ Զէրթքօվը: Ասիկա հակառակ է սակայն իմ փափաքիս, որովհետեւ ան արքունիքի հազուագիւտ հաճելի անձնաւորութիւններէն մին է:

Ու ապա, համակերպողական շեշտով մը, որ կատարելապէս կը հակասէր իր նկարագրին, Ալիքս աւելցուց.

— «Բայց Կայսեր փափաքները հրամաններ են միշտ:»

Տասը օր յետոյ, Կոմս Զերթքօվի մասին գայթակղալից և բոլորովին անհիմն զրոյցներ տարածուեցան ու Կոմսը չնորհազրկուելով արքունիքէն հեռացուեցաւ: Յետոյ ըսուեցաւ թէ անոր բնակարանին մէջ խուզարկութիւն կատարուեր և շատ վտանգաւոր նամակ մը գտնուած էր: Ինչ որ ալ եղած ըլլայ իրողութիւնը, Կոմսը Ռուսիայէն հեռացաւ, և երեք տարի վերջ Լոնտոնի մէջ մեռաւ կատարեալ թշուառութեան մատնուած, և անծանօթ պայմաններուն տակ:

Ինչ որ ինծի ըսած էր Զարուհին, դժբախտաբար շատ ճիշդ էր: Վիլհէլմի փափաքները միշտ ալ պատգամներ էին իրեն համար: Ալիքսի իր ամուսնոյն վրայ ունեցած ազդեցութեան շնորհիւ, Գերմանիոյ Կայսրը ոչ միայն իր ձեռքը դրած էր պետական բազմաթիւ պաշտօնատուներու վրայ, այլ և, հիմա կը հասկնանք թէ, ան իր տրամադրութեան տակ ունէր նաև Ս. Սինօդը, որուն բազմաթիւ սխալները գործուեցան իր թելադրութիւններուն համաձայն:

Ինքը, Վիլհէ՛լմն էր որ, Զարուհիին օժանդակութեամբ յաջողեցաւ ստիպել Սինօդը որ բանադրէ Կոմս Թօլսթօյ: Ու ինչ որ տեղի ունեցաւ կատարելապէս համապատասխան էր Գերմանիոյ Կայսեր փայփայած նըպատակին: Այս բանադրանքը բովանդակ հաւատացեալ

Ռուսիոյ մէջ մեծ յուզում յառաջ բերաւ, և տկարացուց Սինոդի հեղինակութիւնը, որովհետև այդ միևնոյն հարուածով Թօլսթօ համարուեցաւ հալածուած բարեկարգիչ մը, որ մեծապէս զարկ տուաւ յեղափոխական գործունէութեան և աւելցուց ծերունազարդ Կոմսին ժողովրդականութիւնը, և բազմապատկեց իրեն կուսակից տարաբնակ ազգայիններու թիւը։

Թօլսթօ, տաղանդաւոր վիպասան միանգամայն ճարտար բեմբասաց մըն էր, և հրաշալիօրէն գիտէր իր անուան շուրջ ներբող հիւսել։ Ան փորձած էր նորօրինակ կրօն մը հիմնել, և ինքն ըլլալ անոր վեթերանը։ Կատարելապէս յաջողած էր իր այս ջանքին մէջ, և ամբողջ աշխարհ իր մասին կը խօսէր։ Այսուհանդերձ ան չափազանց անուշ և անվնաս մարդ մըն էր։ Վիլհէլմ, որ գիտէր թէ ինչքա՛ն մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէր Թօլսթօ, ուզած էր օգտուիլ այդ հանգամանքէն, Ս. Սինոդը գրգռելու համար որ զայն բանադրէ և այս կերպով նահատակութեան պարգևով պսակէ զայն, ինչ որ Թօլսթոյի ալ փափաքն էր։ Այս կերպով գրգռութիւն մը և հանրային շարժում մը կ'ստեղծուէր, որ կը նպաստաւորէր Գերմանիոյ և իր կայսեր թաքուն նըպատակները։

Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա երբեք ճիգ մը ի գործ չէր դներ ինքզինք ծածկելու համար իր մշտական յարաբերութիւնները Պերլինի հետ, ուրկէ կ'ստանար այն բոլոր հրահանգները որ տուն կուտային իր գործունէութեան։ Ալիքս իր ամուսնութենէն չորս տարի չանցած, կրցած էր հաստատուն դիրք մը ապահովել գերմանասէր կուսակցութեան՝ ռուսական արքունեաց մէջ։

Իր այս ճիգին մէջ Ալիքս յաջողած էր՝ շահասիրական օժանդակութեամբը պալատականներու, որ հարազատ շառաւիղներն էին Պօյարներու՝ հին ազնուականութեան, բոլորն ալ բարձր դասու ազնուականներ՝ որ երկար տարիներ արտասահման ապրած էին, և կը հըպարտանային Գերմանիոյ կայսեր հետ իրենց ունեցած յարաբերութիւններով։

Արդարև ալ որ գերմանասիրական կարծիք մը կը յայտնէր, վստահ էր թէ լաւ ընդունելութիւն պիտի գտնէր արքունեաց մէջ, և ընդհակառակը անոնք որ այդպէս չէին ըներ, ըլլային անոնք պետական մարդիկ, խորհրդականներ, սպայ կամ արքունի պաշտօնատարներ, ակնյայտնի կերպով նշաւակ կը դառնային ամէն տեսակ հալածանքներու, և շատ չանցած ճամբու կը դրուէին ամենադոյզն պատրուակով մը։

Քանի՛ քանի՛ անգամներ Զարուհին ինձ ըսած է, երբ իրեն հետ առանձին մնացած ենք.

— Սիրելի Չէնէվիս, այս յիմար ռուսերը իրենց քիթէն անդին չեն տեսներ, և տխմարօրէն կը խաբուին Անգլիայէն։ Աւելի քան երբեք համոզուած եմ թէ մեր բարգաւաճումը և ապագայ ապահովութիւնը կախում ունին Գերմանիոյ հետ կնքուելիք համաձայնութենէ մը։ Ասիկա Մուրավիէֆին կարծիքն է, և ես կատարելապէս համաձայն եմ իրեն։

Անոր համար որ ինծի չէր կրնար հակառակ խօսիլ իրեն, ամէն անգամ որ այս տեսակ բաներ խօսեցաւ ինձ մտերմօրէն, ցոյց տալով ինձ իր մտքին ալքերը, չի պատասխանեցի, և ինծի վերապահեցի՛ այն խորհրդածութիւնները զորս ինձ կը թելադրէին իր խօսքերը։

Ապահովաբար Ալիքս ոչինչ ունէր ռուս կայսրուհիի մը անուան արժանի, որովհետև բոլորովին հակառուս զգացումներ կը տածէր իր ժողովուրդին հանդէպ։

Մեքենայութիւններ և Ծածուկ Գիտութիւններ. ահա՛ այն երկու բառերը որոնց մէջ կ'ամփոփուէր իմ Վեհափառ Տիրուհիիս ամբողջ կեանքը։ Իր կարգին, Կայսրը ևս ջերմ սիրահար մըն էր ոգեհարցութեան։ Արդարև շաբաթ չէր անցներ, որ Զարսքոյէ-Սէլօյի և կամ Փեթրոկրատի Իւսուպեան Փողոցին մէջ գտնուող Մեծ-Դուքս Նիքօլայի վաճառուած պալատին մէջ գաղտնի հաւաքոյթներ տեղի չունենային, ուր Նիքօլա բերել կուտար Եւրոպայի ամենանշանաւոր մեդիումները (ոգեհարցական միջնորդ)։

Ինչ որ այդ հաւաքոյթներուն մէջ կը տեսնուէր ու կը լսուէր, կը գլէր կ'անցնէր երեւակայութեան ամէն սահման։ Ես այդ տարօրինակ ժողովներուն ներկայ գտնուած ըլլալով, աւելի քան իրազեկ եմ անցուդարձերուն։ Շարունակ Ալեքսանդր Գ.ի ոգին է որ կը կանչուէր, և իր տղան խորհուրդ կը հարցնէր անոր պետական ամէն տեսակ գործերու մասին, մէջն ըլլալով նաև նախարարներու անուանման ու հրաժարեցման խնդիրները։

Նիքօլա այդ գերբնական խորհրդականին հաւանութեանը կ'ենթարկէր մինչև անգամ իր առաջադրած ամենալուրջ բարեկարգութեանց ծրագիրները, զորս գործադրութեան չէր դներ առանց նախապէս ստացած ըլլալու անոր վաւերացումը։ Այսպէս ռուսական կայսրութիւնը կը կառավարուէր երեւակայական ներշնչումներով կարգ մը մէտիօմներու, որոնք ընդհանրապէս գաղտնի հրահանգներ կ'ստանային Ալիքսէն, իրենց ոգեհարցական գործը սկսելէ առաջ Զարի ներկայութեան։

Ինչպէս ուրիշ շատեր, Զարուհին ևս, թէև կուրօրէն կը հաւատար ոգեհարցութեան, մեծ անվստահութիւն կը տածէր անոնց հանդէպ որ կը յաւակնէին ըսել թէ մեռելներուն հետ յարաբերութեան մտնելու կարողութիւնը ունին։ Ինքը համաձայն էր ինծի հետ թէ ապահովաբար կային թագուն ուժեր որ մեր շուրջ լուռը կը գործէին, առանց երբեք կասկածիլ տալու իրենց ներկայութեան մասին, բայց միևնոյն ատեն Ալիքս կը յայտարարէր թէ ոգեհարցութեան մէջ այն աստիճան շառլաթանութիւն և զանազան տեսակի խարդախութիւններ ի գործ կը դրուէին որ, այս գիտութիւնը հազիւ թէ ծնած վարկաբեկութեան մէջ կ'իյնար։ Բայց և այնպէս երիտասարդ Զարուհին չէր խղճահարեր ընաւ չահագործել իրաց այս հանգամանքը, մութին մէջ խաղալու համար այն ամենազօր դերը զոր ի գործ կը դնէր ռուսական քաղաքականութեան մէջ, իր կամքին և քմահաճոյքին հաւատարիմ սպասարկուները եղող

այս մէտիօմներուն միջոցաւ իր տեսակէտները պարտադրելով իր ամուսնոյն։

Այս գաղտագողի հաւաքոյթները գիտեմ թէ բազմաթիւ ակնյայտնի խաբէութիւններով արատաւորուեցան, և տեղեակ եմ որ Զարուհին բազմաթիւ առիթներու մէջ անանուն սքանչելի նուէրներ ղրկեց օտար ոգեհարցներու, որոնք կէտ առ կէտ գործադրած էին իր հրահանգները։

Յիշեմ յատկանշական օրինակ մը միայն։ Զարուհին կը փափաքէր պաշտօնանկ ընել տալ Մոսկուայի ընդհանուր կառավարիչ ծերունազարդ Տօլկօրուքի Իշխանը, և անոր տեղ կարգել՝ Մեծ-Դուքս Սէրկ Ալեքսանդրովիչը, որ ամուսնացած էր իր Էլիզապէթ քրոջը հետ։

Տօլկօրուքի Իշխանը, «Սանտի» Տօլկօրուքիի եղբայրը, իր այս բարձր պաշտօնին հասած էր երկարամեայ աշխատանքով, և ամենաժողովրդական կառավարիչներէն մէկն էր։ Մոսկուայի բնակչութիւնը ծայրայեղօրէն զայրացաւ։ Իշխանը հին օրերու մարդ մըն էր, զուարթ և դիւրահաճ նկարագրի տէր, միշտ լաւ տրամադրուած։ Ան այնքան մօտէն կը ճանչնար ժողովուրդը որ բնակչութեան անունները գոց գիտէր։

Կայծակի արագութեամբ լուր տարածուեցաւ քաղաքին մէջ թէ կառավարիչը բռնի կը հեռացնէին իր պաշտօնէն, զոր յանձնել կ'ուզէին Կայսեր հօրեղբօրը։ Լուրը խորունկ զայրոյթով մը ընդունուեցաւ ժողովուրդին կողմէ, որ անմիջապէս այս շնորհազրկութեան մէջ տեսաւ «գերմանացի» Զարուհիին մատը, հազիւ սքօղուած։ Տօլկօրուքի անմիջապէս որ իր պաշտօնանկ եղած ըլլալը իմացաւ, Զարսքօյէ-Սէլօ գնաց։ Արքայական Տան ամենաբարձր մէկ շառաւիղն եղող այս պատուական ծերունիին հետ կարճ տեսակցութիւն մը ունեցայ, որուն մէջ տեսայ թէ իր ալեւոր սիրտը անգթօրէն խորտակուած էր իրեն տրուած այս հարուածին անակնկալ կոպտութեամբը։

— Ա՜հ, սիրելի օրիորդ, հառաչեց ծերունին, ցաւագինօրէն իր գլուխը շարժելով, այլեւս կասկած չկայ թէ Գերմանիա՛ն է որ կը կառավարէ մեր երկիրը։

Տասը վայրկեան վերջ ունկնդրութեան կ՚ընդունուէր Նորին Վեհ. Կայսեր կողմէ, որ առանց այլեւայլի իրեն կը հաղորդէր իր պաշտօնանկութիւնը, առանց երբեք խնայելու իր բազմամեայ հաւատարիմ ծառայութեանց։ Ինչպէս շատ շատեր, Իշխան Տօլկորուքի եւ մեռաւ լքուած առանձնութեան մը մէջ, երկու տարի յետոյ իր պաշտօնազրկութենէն, բայց ինչ որ իրեն անծանօթ մնաց սա՛ էր թէ իր անկումը թելադրուած էր Բարլինէն եկած ոգեհարցի մը կողմէ, որ չէնք չնորհք վարձատրուած էր։

Սաշկա Զարուհիին գործած ամենամեծ սխալն եղաւ։ Ամբողջ աշխարհ հասկցաւ թէ Մեծ-Դուքսին կառավարիչ անուանումը գերմանասէր կուսակցութեան գործն էր, ու ժողովուրդէն այնքա՜ն սիրուած ու յարգուած իշխանին կը յաջորդէր վարչական կարողութիւններէ զուրկ, ամբարտաւան եւ անօրինակ կերպով կոպիտ կառավարիչ մը։ Այս կարգադրութիւնը այնքան բուռն ու անսահման ատելութեամբ մը լեցուց Մոսկուան, որ գաղտնի ոստիկանապետը իրեն պարտք համարեց զեկուցանել Նորին Վեհ. Կայսրուհիին որ չփորձուի այդ քաղաքը այցելել այլեւս։

Այդ օրէն ի վեր «Գերմանուհի»ին դէմ ամենակատաղի ոխակալութիւն մը սկսաւ ծայր տալ ամբողջ կայսրութեան մէջ։ Ու այնուհետեւ, Ալիքս ուր որ գնաց, ժողովուրդը բացէ ի բաց ցոյց տուաւ թէ ինչ աստիճան կ՚ատէր զինքը, եւ ընդհանուր դժգոհութիւնը աւելի եւ շեշտուեցաւ այն պատճառով որ ան Ռոմանօֆներու Տան ո եւ է ժառանգորդ չէր տուած։

— Զէնէի՛տ, կ՚ատեմ ես այս զարշելի ժողովուրդը, ըսաւ ինծի, երբ ամառ ատեն, օր մը, միասին կ՚ըմբոշխնէինք Լիվատիայի հրաշագեղ պարտէզներուն ակնապարար խաղաղութիւնը։ Այս ժողովուրդը երբեք չպիտի

վայելէ քաղաքակրթութեան բարիքները, ցորչափ գերմանական տիրապետութեան չենթարկուի։ Վիլհէլմ կայսրն ալ միեւնոյնը կը կրկնէ ինծի շարունակ։

Ալիքսի այս անխորհուրդ խօսքերը հաճոյք տուին ինծի, բայց ոեւէ պատասխան չտուի, վասնզի այդ խօսքերը արտասանուած պահուն ինծի կը թուէր թէ արդէն կը տեսնէի հրեղէն տառերով պատին վրայ գրուած ճակատագրին ահռելի դատակնիքը։ Հետզհետէ աւելի կը չեշտուէր այն մեկուսի դիրքը զոր Ալիքս կ՚ուտար ինքզինքին, եւ որ օրէ օր աւելի թշնամական կը դառնար։ Գիտակցաբար խոյս կ՚ուտար ամէն տեսակ հաշտարար ձեռնարկէ, զոր իր շուրջինները կը փորձէին։ Շատ լաւ գիտէր թէ ժողովրդականութիւն չունէր, բայց այդ պարագա՛ն իսկ պարծանքի առիթ մը կ՚ըլլար իրեն, արուած ըլլալով իր այն համոզումը թէ Գերմանիան այն Գեր-Ազգն էր որ կոչուած էր աշխարհի տիրելու։

Կայսրուհին իր ժողովուրդին կողմէ իրեն ընծայուելիք սէրը կ՚արհամարհէր, որովհետեւ նուաստացուցիչ բան մը կը նկատէր ժողովուրդը սիրաշահելու ամէն փորձ։ Արդէն ոեւէ կերպով չէր փափաքեր ատոր, ինչպէս շատ անգամներ ըսած էր ինծի արդէն։

Մինչ այդ, Նիքօլա, թոյլ կուտար որ Ալիքս պետական գործերու յանձնաձումին մէջ արտակարգ ազդեցութեան մը տիրանար իրողութիւն մը՝ որ մեծ խնամքով գաղտնի կը պահուէր օտար պետութեանց դիւանագիտական ներկայացուցիչներէն — «երկեղջիւր գըլխարկով նշանաւոր խամաճիկներ», ինչպէս կը յորջորջէր Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա։ Խեղճ մարդը, երիտասարդ Զարուհիին իմաստութեան եւ ուշիմութեան մասին տածած իր բացարձակ վստահութենէն կուրցած, թոյլ տուած էր անոր այն տեսակ իրաւասութիւններ ունենալ, զորս իր հայրը երբեք չէր ուզած տալ Մարի Կայսրուհիին, եւ շատ հեռու էր մտածելէ թէ՝ այս կինը որուն առաջին օրէն իսկ ռուս ժողովուրդը ոեւէ համակրութիւն ցոյց չէր տուած բնազդական անվստահութեամբ մը, Պերլինի ամենահլու մէկ գործիքն էր։

Ուրիշ պարագայ մը, որ ժողովուրդին ցասումը իր գագաթնակէտին հասուց, Կաչինայի կայարանին մէջ տեղի ունեցած դէպքն էր։ Ճամբայ ելած էինք դէպի Ուէվալ, ուր կայսերական զբօսանաւը մեզ կ՚սպասէր պտոյտի մը համար։

Մեզի տանող արքայական շոգեկառքը որ ամբողջովին ճերմակ ներկուած էր, հանդիպեցաւ ուրիշ կառաշարի մը, որ կանգ առաւ ի յարգանս։

Զարուհիին հետ նստած էի կառախումբի պերճաշուք սրահին մէջ, երբ Կայսրը ոտքի ելաւ դիտելու համար դուրսը։ Միւս շոգեկառքին անցորդները երբ տեսան զինքը, իսկոյն խանդավառ ծափերով ողջունեցին, և նոյն պահուն եկեղեցական մը — որուն Ռաէվսքի կոչուիլը տեղեկացայ վերջէն — անոր դէմ յանդիման կեցած, օրհնեց զայն խաչակնքելով։

Զարը գլխարկը հանեց և յարգալից խոնարհութիւն մ՚ըրաւ, յետոյ իր կնոջը դառնալով զինքը իր քով կանչեց։

Ալիքս ոտքի ելաւ և դէպի դուռը գնաց, եկեղեցականը՝ զայն տեսածին պէս նորէն օդին մէջ խաչակնքեց։ Բայց Նորին Վեհափառութիւնը անպատկառօրէն կռնակը դարձուց և սրտնեղութեամբ բացագանչեց.

— Այս թշուառական գիւղացիներուն ծեքծեքումնե՞րը դիտել տալու համար զիս անհանգիստ ըրիք, Նիքի։ Իրաւ որ ձեր աստիճանին յարգը չէք գիտեր։ Ես ձեզի պէս չեմ, և անոնց օրհնութիւններուն պէտք չունիմ։

Զարը գոհացաւ հառաչանք մ՚արձակելով, առանց ոևէ պատասխան տալու, և Ալիքս վերադարձաւ իր տեղը։

Այս միջադէպը ամենադաժան արտմութիւն յառաջ բերաւ ժողովուրդին մէջ։ Ռաէվսքի կ՚երևայ թէ շատ ժողովրդական դէմք մըն էր, Բիէվլի Փէսթշէրսքի վանքին միաբաններէն։ Անոր եղած այս անարգանքը ամբողջ երկրին մէջ արձագանգեց, և Ռուսերը, որ յոյժ

կրօնասէր ժողովուրդ մըն են, չի կրցան զսպել իրենց զայրոյթը, երբ լսեցին թէ «Գերմանուհի»ն արհամարհանքով մերժած էր սուրբ եկեղեցականին օրհնութիւնը։

Բոլորովին համոզուած եմ որ այս արհամարհոտ վերաբերումն էր որ նոր թափ մը տուաւ անիշխանականներու ահաւոր դաւադրութեանց։

Ալեքսանդր Գ.ի մահէն վերջ գրեթէ ամբողջ հինգ տարի, յեղափոխականները ոևէ մահափորձ կատարած չէին Վեհապետներուն դէմ։ Գաղտնի ոստիկանութիւնը շատ լաւ գիտէր թէ երկրին զանազան քաղաքներուն մէջ կային բազմաթիւ անիշխանական կազմակերպութիւններ։ Մեծ ճարտարութեամբ և կատարեալ գաղտնապահութեան մէջ դաւադրութիւն մը կազմակերպուած էր սպաննելու համար արքայական ամոլը, երբ Թագաւորութեան հանդէսին առթիւ Քրէմլինի Պալատը կ՚երթային։ Բայց գաղտնի ոստիկանութիւնը հասն առած էր դաւադրութեան, և անոր հեղինակները բանտարկուելով տարագրուած էին Սիպերիա, Ներչինսքիի սնդիկի հանքերը, Տօլկօրուքի Իշխանին հրամանով, երբ ան Մոսկուայի կառավարիչն էր։

Այս կտրուկ արարքին թելադրած դասը աննշմար չանցաւ Կայսրուհիին կողմէ։ Ան առիթէն օգտուեցաւ և ինքնիրեն որոշեց որ ո՛վ որ փորձէր արգելք հանդիսանալ Գերմանիոյ խաղաղ թափանցումի քաղաքականութեան, կամ փորձէր ընդդիմանալ իր կամքին՝ պիտի տարագրուէր։

Ալիքս գաղտնի կերպով իր անձնական ծառայութեան մէջ առած էր Նիքօլա Այխ անուն մէկը, որուն յաճախակի մասնաւոր ունկնդրութիւններ կուտար։ Այս պարագան անծանօթ էր ամենուն, նոյնիսկ իր մտերիմ բարեկամներուն։ Նիքօլա սմսեղուկ մարդ մըն էր, մօտ յիսուն տարեկան, ողնիի աչքերով և ալեխառն մօրուքով, ատամները դուրս ցցուած և այնքան կարճահասակ որ գաճաճի մը երևոյթը ունէր։ Զարուհիին մօտ իր ունեցած պաշտօնն էր անոր ուզած մարդոց, թշնամի թէ բարեկամ, ներքին կեանքն ուսումնասիրել։

Այս եւս Զարուհիին պէս գերմանացի էր, բայց ռուսացած թիփ մը, և նախկին գործակալ մը՝ ներքին գործոց նախարարութեան երրորդ բաժնին և քաղաքական գործոց ոստիկանական ճիւղին։ Իր գաղտնի ոստիկանի հանգամանքով այն ատեհան զուրկ էր խղճահարութեան զգացումէն որ ան անպայման կը յաջողցնէր իր ստանձնած գործը, ամէն գնով, և արագ կերպով խոհականօրէն ու անվարան կը կատարէր իր վեհափառ տիրուհիին համար ամէն տեսակ ամօթապարտ ու աղտոտ գործեր։

Արքունիքին մէջ այս մարդը ինքզինքը ցոյց կուտար իբր ներկայացուցիչը Բարիզի հանրածանօթ մէկ գոհարավաճառատան, և միակ բացատրութիւնը զոր կուտային Զարուհիին կողմէ իրեն շնորհուած յաճախակի ունկնդրութեանց մասին, սա՛ էր թէ, այս մարդը թանկագին քարեր ծախելու կուգար Կայսրուհիին, որ ինչպէս բոլորին յայտնի էր, խենթի պէս կը սիրէր գոհարեղէնները։

Ես այն մէկ երկու հաղուադէպ անձերէն էի որ գիտէին թէ իրապէս ինչ պաշտօն ունի այս անպիտան մարդը, և Ալեքսանդրա յատկապէս ինծ պատուիրած էր որ ինծի վերապահեմ այս գաղտնիքը։

—Իրաւ որ, Այս սքանչելի ճարպկութիւն մը ունի կը յայտարարէր Ալիքս, ինծ հետ կատակելով։ Չկայ գաղտնիք մը, որքան ալ լաւ քողարկուած ըլլայ, որ կարենայ խուսափիլ իր հասողութենէն։ Կ'երեւայ թէ բազմաթիւ անձեր ունի իր ձեռքին տակ, որոնց աչքն ու ականջը շարունակ բաց են տեսնելու և լսելու համար ինչ որ կ'անցնի կը դառնայ իրենց շուրջը։ Ու անոնք ամէն տեղ են։

Ասիկա ճշմարիտ կը թուէր։ Այս ծանօթ էր բնականաբար ոստիկանութեան իր նախկին պաշտօնակիցներուն, բայց անոնք կը կարծէին թէ նախարարութեան մէկ ուրիշ ծառայութեան մէջ մտած էր, որովհետեւ ոչ ոք կը կասկածէր թէ ան նոյնինքն Կայսրուհիին մասնաւոր լրտեսն էր և ամբողջ երկրին մէջ տարածուած գերման գործակալներուն պետը, որ արտակարգ սէր մը ցոյց կուտար իր նոր հայրենիքին հանդէպ, բայց լաւեայն կը պատրաստուէր մատնել և յանձնել զայն Քայզերին, երբ ժամանակը գար։

Մինչդեռ ես վերահաս էի այս չարագուշակ մարդուն կատարած գործին, Տիկին Նարիշքին, արքունի հանդերձապետը, հակառակ իր ունեցած դիրքին, բացարձակապէս անտեղեակ կը մնար անկէ։ Կայսրուհին, անկասկած, չէր համարձակեր իր մթագին գաղտնիքները վստահիլ կնոջ մը, որուն անխարդախ նկարագիրը իրեն ծանօթ էր և որ այնքան հաւատարմօրէն նուիրուած էր ռուսական գահին, և ինքը կը սիրէր զայն ու մեծ կարեւորութիւն կ'ընծայէր անոր, իբր արքունի պատկառելի հեղինակութիւնը՝ արարողութեանց վերաբերեալ դժուարին խնդիրներու մէջ։

Շատ յաճախ Բեթերհօֆի կամ Զարսքօէ-Սելոյի պալատներուն մէջ Այս քովս կուգար արքունի սպասաւորի մը առաջնորդութեամբ. որովհետեւ ի ձեռին ունէր Կայսրուհիէն ստորագրուած մասնաւոր տոմսակ մը, որով կրնար ուէ ժամանակ ազատօրէն անցնիլ բազմաթիւ և խստիւ պահուած այն արգելանքներէն, զորս հաստատած էր ոստիկանութիւնը, զմեզ բաժնելով արտաքին աշխարհէն։

Այն օրէն սկսեալ երբ Նիքքի գահը բարձրացաւ, անիշխանականներու կողմէ կազմակերպուած դաւադրութեանց լուրերը չդադրեցան շրջան ընելէ, և բազմիցս մեզ կը հասնէին Բարիզի, Լոնտոնի և Ցիւրիխի մէջ Արքայական Տան դէմ նիւթուած ահաւոր դաւադրութեանց արձագանգները։

Կայսրը սակայն բնաւ երբեք դուրս չէր ելլեր իր բացարձակ անտարբերութեան դիրքէն, որուն մէջ ամփոփուած էր։ Իր մտերիմ բարեկամին Մէյէնտօրֆի և և իր նախարարներուն կողմէ եղած լուրջ ազդարարութիւնները ծիծաղ միայն կ'առթէին իրեն։

Օր մը, երբ Զարսքօյէ-Սէլօյի մէջ, կայսերական ամոլը ճաշի նստած էր, և ես ու Տիկին Նարիշքին միայն ներկայ էինք, Զարը՝ իր ձեռքով փիլաւ լեցուցած ամանը, անհոգութեամբ բերնէն փախցուց:

—Այս մեր պատուական Կրէվէնիցը կը փորձէ զիս վախցնել իր տարօրինակ ձանձրացուցիչ պատմութիւններովը մահափորձի մը, որ իբրև թէ մեզի դէմ կազմակերպուելու վրայ է, ո՛վ գիտէ ուր, և թէ՝ ոստիկանութիւնը տակաւին չէ կրցած երևան հանել դաւադրութեան կեդրոնատեղին: Կ'երևայ թէ ռումբ նետելու մասին է խօսքը:

—Ե՞րբ պիտի նետուի եղեր, հարցուց Զարուհին, որուն դէմքը անմիջապէս գունատեցաւ:

—Ինչպէ՞ս կ'ուզէք որ գիտնամ. հարցուցէք մեր բարի Կրէվէնիցին. կ'երևայ թէ ան ամէն բան գիտէ, ըսաւ Կայսրը ծիծաղելով:

—Ո՜հ, կ'աղաչեմ Նիքքի, գոչեց Զարուհին դողդոջուն ձայնով մը, որ իր մտահոգութիւնը կը մատնէր, այս տեսակ բաներու հետ կատակ մի ընէք, և պարապ տեղը ինքզինքնիդ մի վտանգէք: Այս վերջերս բազմաթիւ ազդարարութիւններ ընդունած էք, և բոլորն ալ ծաղրանքի նիւթ դարձուցած: Յիշեցէք թէ ի՞նչ ըսաւ Միշէլ (Մեծ Դուքսը) դեռ նոր, երէկ երեկոյ: Մտածեցէ՛ք թէ ինչ սարսափելի բաներ ըրած են այդ ամբարիշտ չարագործները:

—Բայց այսքան աննշան բանի մը համար այդքան մի մտահոգուիք, սիրելի Ալիքս, պատասխանեց Զարը: Միթէ ես այդ տեսակ մտահոգութիւն մը ցոյց կ'ուտա՞մ:

—Գաղափարը՝ թէ կրնայ պատահիլ որ մահացու վըտանգի մը ենթարկուիք, չափազանց կը տառապեցնէ զիս, յարեց Կայսրուհին: Շաբաթ չանցնիր որ այս տեսակ մտահոգիչ նամակներ չստանանք անոնցմէ, որ տեղեակ են ձեր թշնամիներուն գաղտնի ծրագիրներուն:

—Ամենէն աւելի սպառնալիքի ենթակայ է այն մարդը որ ամենէն շատ կ'ապրի: Լաւ միտքդ պահէ այս

խօսքը: Հայր Կարօ՛ն է որ ըսաւ այս ճշմարտութիւնը, ու ես կը հաւատամ անոր:

—Հայր Կարօ՛ն. մէկը ինծի հաւաստեց վերջերս թէ ան նշանաւոր իմացականութեան տէր եկեղեցական մըն է: Անհրաժեշտ է որ զինքը տեսնեմ. Ջէնէի՛տ, հաճեցէք նօթագրել որ ինծի յիշեցնէք:

—Աւելի շատ քաղաքական խառնարար մը պէտք է եղած ըլլայ ան, որ եկեղեցական սքեմին տակ թաքնուած է, դիտել տուաւ Նիքօլա, գլուխը երերցնելով, թէև, աւելցուց, Միշէլ երդում-պատուով կ'ըսէ թէ շատ բարեպաշտ, մարդասէր և առաքինի սրամտութիւններով օժտուած մէկն է և սով պէտք է բացատրել իր ունեցած գերազանց ժողովրդականութիւնը:

—Ամէն պարագայի մէջ, ըսաւ Զարուհին, խորունկ անձկութեան մը մատնուած, կ'աղաչեմ որ հնարաւոր բոլոր կանխազգուշութիւնները ձեռք առնէք ձեր անձին շուրջ: Հարկ եղած հրահանգները տուէք Օքրանայի (Վեհապետի անձնապահ ոստիկանութիւն) որ աւելի եւս արթնամտութեամբ հսկեն, և եռապատկեն ձեր պաշտպանութեան յատկացուած ուժերը: Պէտք է վերջին ծայր խոհեմութեամբ շարժիլ:

—Անոնք չի պիտի համարձակին ինծի դպիլ, պատասխանեց Կայսրը, արհամարհանքով մը իր ուսերը թօթուելով, որովհետև բազմաթիւ պատճառներ ունէր կասկածելու թէ յեղափոխականներու այս կարգի գործունէութիւնը իրեն միակ նպատակ ունէր Ալիքսի գերմանասիրական գաղափարները, և անոր աղետալի ազդեցութիւնը Ռուսիոյ ազգային կեանքին վրայ:

—Նիքօլա, իր առօրեայ մութ կապոյտ համազգեստին պարզութեանը մէջ և իր անհոգ ու պաղարիւն նստուածքէն դատելով, շատ հեռու էր տալէ տպաւորութիւնը մարդու մը, որուն սիրտը ոխակալութեամբ լի է ինչպէս որ էր իրականութեան մէջ: Ըստ երևոյթին հանդարտ և անվնաս մարդ մըն էր, որ մեքենական կեանք մը կ'ապրէր, ոչինչով կը հետաքրքրուէր և ա-

մնալուրջ դէպքերն անգամ չէին կարող այլայլել իր անտարբերութիւնն ու անհաւատալի պաղարիւնութիւնը։ Բայց այս աննշան դիմերեւոյթը իր մէջ կը ծածկէր անգութ և անողոք նկարագիր մը, քէնով ու ոխակալութեամբ թրծուած, որովհետեւ տակաւին չէր կրցած մոռնալ այն մտացածին նախատինքը զոր կը կարծէր թէ կրած է իր գահաժառանգութեան շրջանին։ Ամենաթեթեւ կասկածն անգամ,—ուրկէ՛ որ ալ եկած ըլլար,— երբ ունենար թէ իր հպատակներէն մին յեղափոխական գաղափարներ կը սնուցանէր, բաւական էր որ ան հրամայէր այդ դժբախտ էակին ցմահ տարագրումը, առանց նոյնիսկ ոեւէ փաստ փնտռելու, կամ ժամանակ տալու որ ամբաստանեալը ինքզինքը պաշտպանէ։

Զարուհին շատ լաւ գիտէր, և ամէն վայրկեան իր անժողովրդականութիւնը դամոկլեան սուրի մը պէս իր գլխուն վրայ կախուած զգալով, կը կարծէր թէ անկէ կը խուսափէր, երբ բառ մը ըսէր իր ամուսնոյն և Սիպերիա աքսորել և կամ Շլիսէլպուրկի չարաշուք բերդին մէջ արգելափակել տար շատ մը էրիկ մարդիկ կամ կիներ, որոնց անմեղութիւնը կասկածելի կը թուէր իրեն։

Օրինակ մը յիշած ըլլալու համար, եղերական դըրուագի մը պատմութիւնը պիտի ընեմ, որուն ճշմարտութիւնը տակաւին անծանօթ կը մնայ հասարակութեան։

Յետ միջօրէի մը, Նորին Վեհ. Զարուհին մասնաւոր ունկնդրութիւն մը տուած էր գերմանացիի մը, Պառօն Ֆօն Բօլպ անուն, որ մերթ ընդ մերթ խորհրդաւոր այցելութիւններ կուտար Ռուսիոյ և ամէն անգամուն ալ մեծ փութկոտութեամբ կ'ընդունուէր։ Այս անձը զոր ճանչցայ իր այս այցելութեանց առիթով, Բրուսիացի մըն էր, շնորհալի և նրբաճաշակ մէկը, և որքան որ գիտեմ, երբեք ընդունուած չէր Կայսեր կողմէ։ Այս վերջինը նոյն իսկ, աւելի քան ակնյայտնի էր թէ, մեծ հոգածութեամբ կը խուսափէր անոր հանդիպելէ։ Շատ չանցաւ ստուգեցի թէ այս յանկուցիչ երեւոյթով Պառօնը

գաղտնի պատգամաբերն էր Քայզէրի, և պաշտօն ունէր անոր և Զարուհիին միջև փոխանակուած խորհրդապահական նամակները տանիլ-բերելու։

Այդ օրը Բեթերհօֆ կը գտնուէինք, այն հսկայ պալատին մէջ, ուր 300 հոգի միմիայն կը ծառայէին պարտէզի ծառուղիներուն մաքրութեան։ Արդարեւ քիչ անգամ կ'երթայինք Ձմեռնային Պալատը, որովհետեւ Նորին Վեհափառութիւնը չէր ուզեր շարունակել մեծաշուք հանդէսներու աւանդութիւնը, որ կը յատկանշէր Աղեքսանդր Գ.ի շրջանը։ Այս պարագան ևս իմմէ ուծացուց բարձր գաղափարը։ Այսպէս Ձմեռնային Պալատը գոց կը մնար, մինչ Կայսրուհին այն տեսակ կեանք մը կ'ապրէր որ շատ կը նմանէր արգելափակուած մարդու մը վիճակին։

Ժամը չորսի առեններն էր երբ այս շնորհալի Պառօնը առաջնորդուեցաւ Զարուհիին սենեակը, ուր Նորին Վեհափառութիւնը աշխատելու վրայ էր փոքրիկ սեղանի մը առջեւ, որուն վրայ մասնաւոր կերպով կը գուրգուրար։ Այս փոքրիկ բայց գեղեցկօրէն կահաւորուած սենեակին պատուհաններէն կը տեսնուէին հեռաւորութեան մէջ գծագրուող Ֆինլանտայի կապտագեղ լեռները։ Երբ արքունի սպասաւորը ներս առաջնորդեց Պառօնը, անմիջապէս ես դուրս ելայ, գիտնալով որ տիրուհիս կը փափաքէր խորհրդապահական տեսակցութիւն մը ունենալ գաղտնի պատգամաբերին հետ, որուն մասին Կայսրը տեղեկութիւն չունէր, ինչպէս նաև կ'անգիտանար անոր ունեցած պաշտօնը։

Առիթէն օգտուեցայ երթալ քանի մը վայրկեան բարեկամուհիիս՝ Տիկին Նարիշքինի՝ հետ տեսակցելու համար։ Կէս ժամի չափ զանազան նիւթերու վրայ խօսելէ վերջ, կը վերադառնամ և կը զարնեմ Կայսրուհիին զարդասենեակին դուռը։ Պատասխան ստացած չըլլալով, ձեռքս դրան կոճակին վրայ դրած էի արդէն, երբ դուռը բացուեցաւ ու յանկարծ մէկը դուրս նետուելով ինձ զարնուեցաւ, առանց չքմեղանքի բառ մը

տրտմեցնելու։ Արքունի առաջադաս պաշտօնեայ մըն էր, տարիքոտ մարդ մը, Վէլվէրքին անունով, որ Մեծ Սենեկապետին պաշտօնեաներէն էր, եւ վերջին Զարին ծառայութեանը մէջ գտնուած։

Այնքան յանկարծական կերպով դէմ դիմաց ելած էինք, որ հազիւ թէ ժամանակ ունեցայ ճամբայ տալու որ անցնի, առանց բառ մը կարենալ ըսելու, մինչ Վէ-վէրքին արագ քայլերով անյայտացաւ նրբանցքին մէջ, Կայսրուհիին սեղանին վրայ նետելէ վերջ նամակ մը որ անմիջապէս ուշադրութիւնս գրաւեց։

Այդ նամակին քով, սեղանին ծծուն թուղթին վրայ տոմսակ մը դրուած էր։ Տակաւին աչքէ չանցուցած զայն անմիջապէս ճանչցայ կայսերական թագը եւ Բայզէրի ձեռագիրը։ Սպահօլարար Ֆօն Բօլպի կողմէ յանձնուած տոմսակն էր այդ, գրուած՝ Նոյէս Բալէէն։

Ահա այդ նամակը․

(Խորհրդապահական)

Հեռագրէ մը կը տեղեկանամ թէ արտաքին գործոց նախարար Իշխան Լօպանօֆ մեռած է։ Ան միշտ ալ ճշմարիտ փորձանք մը եղած է մեզ համար։ Նիքիին մօտ ձեր ունեցած ամբողջ ազդեցութիւնն ի գործ դրէք անոր տեղ նախարար կարգել տալու համար Կոմս Մուրավիէֆը։ Լօպանօֆ մեր եւ Մուրավիէֆի ուխտեալ թշնամին եղած է։ Ան ստիպած է Կոմսը որ քաշուի հանրային գործերէն եւ անհատական կեանք մը ապրի։ Այժմ ձեր պարտականութիւնն է յաջողցնել այս անուանումը։

Մի մոռնար յիշեցնել Նիքիին որ Մուրավիէֆ կը վայելէ արդէն իր մօրն ու Լուիզ Թագուհիին շնորհը։ Իրեն յիշեցուցէք Կոմս Փօլ Տուվալօֆի անոր մատուցած ծառայութիւնները, երբ ան Պերլինի դեսպան էր։ Վերջապէս մի մոռնար ըսել նաեւ թէ Մուրավիէֆ ունի հարկ եղած նրբամտութիւնն ու փորձառութիւնը եւ յարմարագոյն անձնաւորութիւնն է որ կոչուած է վարելու այդ կարեւոր նախարարութիւնը։ Իր անուանումը խանդավառութեամբ պիտի ընդունուի Վիլհէլմշտրասէի մէջ եւ ձեզմէ կ'սպասեմ որ մատուցանէք այս ծառայութիւնը։

Անհամբեր կ'սպասեմ ձեր ծածկագիր հեռագրական պատասխանին։

Մնամ կարօտին սիրով

ՎԻԼՀԵԼՄ

Սմքեցայ մնացի։ Չէի գիտեր թէ Կայսրուհիէն ետքը Կոմս Մուրավիէ՛ֆն էր որ ամենէն աւելի զաւեր նիւթած եւ աշխատած էր ստուարացնել գերմանասիրութիւնը, եւ ա՛յս պատճառաւ ծառայած էր գերմանական դատին։ Մինչ հանգուցեալ Իշխան Լօպանօֆ եղած էր փորձուած հայրենասէր մը եւ կասկածանքով վերաբերուած էր հանդէպ Գերմանիոյ, անդին Կոմս Մուրավիէֆ, համդարտ բնաւորութեան տէր, բայց շատ խելացի, իր Պերլինի դեսպանութեան ամբողջ տեւողութեան ձեռք ձեռքի տուած աշխատած էր Բայզէրի եւ Պիզմարքի հետ, մութին մէջ չահագործելով ռուսական դիւանագիտութեան գաղտնիքները։ Կոմսը ցաւագար յաւակնոտութիւններով տոգորուած, մահացու ատելութեամբ մը լեցուած էր Անգլիոյ դէմ, զոր կը նկատէր Ռուսիոյ ոխերիմ թըշնամին, եւ իր խանդոտ երեւակայութիւնը կը զուարճանար խրտուիլակի մը պէս ցոյց տալով «դէպի Հնդկաստան կատարուելիք արշաւանքի» մը ծրագիրը, զոր ինք յղացած էր։ Եթէ այս տեսակ մէկը վարչութիւնը ստանձնէր Ռուսիոյ արտաքին քաղաքականութեան, կասկած չկայ որ Գերմանիոյ ձեռքը խաղալիք պիտի դառնար։

Հազիւ թէ նամակը դրած էի սեղանին վրայ եւ դէպի պատուհանը կ'ուղղուէի, ուրկէ Զարին նաւապախումբը Թրուվէրի մէկ երգը կ'ածէր, երբ Զարուհին շնչասպառ ներս մտաւ սենեակէն, վերջին ծայր խռոված վիճակի մը մէջ։

— Ի՞նչ բաղդաւորութիւն որ դուք հոս էք, Չէնէյ՛մ։ գոչեց Ալիքս մանուկի դոհունակութեամբ մը։ Երեւակայեցէք որ յիմարութիւնը գործեցի սեղանիս վրայ ձգելու նամակ մը, երբ Նիքքի զիս կանչեց ու անմիջապէս իր քով գացի։ Ո՜հ, օրհնեալ է Աստուած որ նամակը հոս է։

Բայզէրին այդ նամակը առնելու վրայ էր, երբ յանկարծ նշմարեց միւս նամակը։

Մէկէն վեր ցատկեց իր տեղէն, ու ինծի դառնալով հարցուց․

— Ո՞վ եկաւ հոս, ո՞վ բերած է այս նամակը։

Պահ մը վարանեցայ, ու ինքը նշմարելով խօսելու չկամութիւնս, յարեց.

— Խօսեցէ՛ք, Զէնէի՛տ, ձեզի կը հրամայեմ որ խօսի՛ք։

— Ուրեմն, չա՛տ լաւ, պատասխանեցի. երբ ես պահ մը առաջ հոս եկայ, հանդիպեցայ Վէվէրքէնի, որ վայրկեան առաջ սենեակէն հեռանալու արտորանքին մէջ էր։ Կ'ենթադրեմ թէ ան բերած դրած ըլլալու է այդ նամակը։

Զարուհիին դէմքը մեռելատիպ դալկութիւն մը զգեցաւ, ու թոթովեց.

— Վէվէրքէ՜ն... բայց կրնայ ըլլալ որ նամակս կարդացած է։

Գլուխս շարժեցի ի նշան անգիտութեան, և առանց ուրիշ մեկնաբանութեան աւելցուցի.

— Ճիշդ այն պահուն երբ ես սենեակէն ներս մտնել կ'ուզէի, ինքը դուռը բացաւ դուրս ելլելու համար. ահա՛ պարզապէս ինչ որ գիտեմ։

— Ա՜հ... գոչեց այն տեսակ ձայնով մը որ կը մատնէր իր գերագոյն խռովքը։

Ի վերջոյ, արձանային անշարժութեան մը մէջ քանի մը վայրկեան մնալէ յետոյ, առանց երբեք բառ մը արտասանելու, իր տառապագին խոհերուն անձնատուր, ոտքի վրայ ետ դարձաւ ու աճապարանքով դուրս ելաւ սենեակէն։

Առանձին մնալով սկսայ խորհիլ թէ արդեօք սխալ չէի՞ն Զարուհիին կասկածանքները. թէ արդեօք չէ՞ր կրնար ըլլալ որ Վէվէրքէն տեսա՛ծ իսկ չըլլար այդ նամակը, որ գրաւոր փաստ մըն էր Ալեքսանդրա Թէօտորօվնայի գործած դաւաճանութեան։

Նոյն իրիկունը, ուշ ատեն, Ալիս՝ որ հեռախօսով կանչուած էր, պալատ եկաւ և ունկնդրութիւն մը խնդրեց, որ անմիջապէս շնորհուեցաւ իրեն, ինչպէս դժուար չէ բնաւ հասկնալ։

ԳԼՈՒԽ Զ.

Յաջորդ օրը Նորին Վեհ. Զարուհին շատ ջղային և ընկճուած երեւոյթ մը ունէր։ Գրեթէ ամբողջ օրը իր սենեակին մէջ փակուած մնաց, գիրք մը ձեռքին մէջ, առանց սակայն տասը տող կարենալ կարդալու, այն աստիճան իր մտածումները տարբեր նիւթերու շուրջ կը յածէին։ Երկո՛ւ անգամ միայն զինքը տեսայ, որովհետև փափաք յայտնած էր որ առանձին թողունք։ Ես այնպէս հետեւցուցի որ Ալիքս ահաբեկած էր պարզապէս այն գաղափարէն թէ՝ Մեծ-Սենեկապետին քարտուղարը՝ Վէվէրքին՝ հաւանաբար հետաքրքրութիւնն ունեցած էր կարդալու Բօգտամի գաղտնի և այնքան վտանգաւոր այդ նամակը, զոր մոռցած էր իր սեղանին վրայ։

Օր մը վերջ, երբ նախաճաշէն յետոյ Տիկին Նարիշքինի հանդիպած էի, բարեկամուհիս առանց այլեւայլութեան գոչեց.

— Օրիո՛րդ, լսեցի՞ք թէ ինչ պատահած է։ Հոս, պալատին մէջ դաւադրութիւն մը երեւան հանուած է։

— Դաւադրութի՜ւն մը, կրկնեցի սոսկալով։ Բայց ի՞նչպէս...։

— Սարսափելի դաւադրութիւն մը, յարեց Տիկին Նարիշքին։ Զօր. Ժագօվլէֆ քիչ մը առաջ ինծ հաղորդեց թէ ոստիկանութիւնը խուզարկած է Վէվէրքէնի բնակարանը, և շատ վտանգաւոր թուղթեր գտած, որոնք ցոյց կուտան թէ Կայսրը թունաւորելու դաւադրութիւն մը կազմակերպուած է եղեր։

— Վէվէրքէ՜ն, բացագանչեցի, պահ մը չկրնալով հաւատալ լսածներուս։ Բայց իմ շուարումս երկար չտեւեց, որովհետև այս չինծու պատմութեան մէջ անմիջապէս տեսայ Ալեքսանդրա Թէօտորօվնայի և անոր գեհենապարտ հոգիին նենգաւոր արարքը, և տեսայ անոր մէջ թշուառական Ալիսը, իր բովանդակ անխղճութեամբ ու ստորնութեամբ։

— Այո՛, պատասխանեց Տիկին Նարինչքին, որ կ'երեւար թէ հաւատացած էր այս չինծու պատմութեան: Դուք Վէվէրքինը կը ճանչնաք Օրիորդ, ան վերջին մարդն էր որուն վրայ կարելի ըլլար կասկածիլ: Ամէն պարագայի տակ, Վէվէրքին ձերբակալուած է, եւ Զօրավարն ինձ ըսաւ թէ Նորին Վեհ. Զարը այս առտու ստորագրած է արդէն հրամանագիրը, որով Շլիւսէլպուրկ կը ղրկուի, ցկեանս հոն բանտարկուելու համար: Շիտակը չափազանց կը ցաւիմ իր աղջկան Օր. Վէրայի համար, որ երիտասարդ եւ համակրելի էակ մըն է: Ան իմ պարահանդէսներէս մէկին եկած էր, վեց շաբաթ առաջները, եւ իմ մասնաւոր հետաքրքրութեանս առարկայ եղած էր: Խե՜ղճ աղջիկ:

Եւ Տիկին Նարինչքին իր տրտմած այս վերջին բառերուն հետ խորունկ հառաչանք մը արձակեց:

— Բայց Վէվէրքին ապահովաբար անիշխանական մը չէ, դիտել տուի: Ան միշտ ալ ամենամեծ հաւատարմութիւն ցոյց տուած է Նորին Վեհափառութեան ծառայութեան մէջ:

— Ինչ որ ալ ըլլայ, պէտք է որ իր քով փաստաթուղթեր գտնուած ըլլան, որոնք զինքը ծանրապէս ամբաստանելու բնոյթը ունենան, քանի որ զինքը Շլիւսէլպուրկ ղրկած են, ըսաւ Տիկին Նարինչքին:

Շլիւսէլպուրկ...: Այս անո՛ւնը միայն բաւական էր սոսկում պատճառելու ամենաքաջ մարդուն իսկ: Կը յիշեմ հեռուէն հեռու տեսած ըլլալ այս չորաչուք բերդը, որ թառած է Լատօկա Լիճին կղզիներէն միոյն վրայ, հրէշի մը պէս՝ որ յաւիտենական ծարաւը ունի մարդկային արեան, եւ մա՛հն է միայն որ անոր ձեռքէն կը յաջողի առնել իր որսը, ազատելէ վերջ դժնդակ չարքը ամէն տեսակ տառապանքներու: Բանտապահնե՛րն անգամ կ'առնուէին բանտարկեալներու վերապրողներէն, այնպէս որ բերդի բնակչութիւնը ա՛լ յարաբերութիւն չէր ունենար արտաքին աշխարհի հետ: Հոն, այս ահաւոր առանձնութեան մէջ կ'անցընէին արգելափակուած

դահիճները իրենց անխծապարտ գոյութիւնը, մինչդեռ խե՜ղճ զոհերը, որ իրենց հսկողութեան յանձնուած էին, կը փտէին ջուրի մակերեւէն վար գտնուող նեղկուկ նկուղներուն մէջ, որ զիրենք կը խեղդէին օրէ օր իրենց սառեցուցիչ խոնաւութեամբ:

Սիպերիոյ սարսափները ոչինչ էին այս տխրատեսիլ բերդին գնտաններուն մէջ ապրուած չարչարանքներուն քով: Եւ արդէն ոչ ոք կրցած էր վերադառնալ լոյս աշխարհ այն անթիւ դժբախտներէն, որ հոն նետուած էին:

Յաջորդ առտուն, շատ կանուխէն, Նորին Վեհ. Զարուհին տեսայ երկար պատշգամին վրայ որ կը նայէր ուղղակի ծով տանող մեծ ծառուղին: Նախորդ գիշերուան մտահոգութեանց հետքերն անգամ անյայտացած էին իր դէմքին վրայէն եւ մինչեւ իսկ աշխոյժ եւ զուարթ տրամադրութեան մը մէջ էր:

— Այսօր Սէն-Բեթերսպուրկ պիտի երթանք, Ջէնէ՛ա ըսաւ ինձ: Պէտք է բացումը կատարեմ այն բարեգործական յիմար հանդէսին, որ պիտի տրուի ի նպաստ կարօտ ձկնորսներու: Չափազանց տաղտկալի են եւ ես կ'ատեմ այս տեսակ գործերը, բայց ինչ ընեմ որ հնար չէ բացակայիլ: Ամէն պարագայի տակ, ժամը վեցին պիտի վերադառնանք: Նիքի Մոսկուա մեկնած է:

Մեծ-Սենեկապետին կողմէ պատրաստուած ծրագրին համաձայն Սէն-Բեթերսպուրկ մեկնեցանք, ուր, Աչինօվի Պալատին մէջ ներկայ գտնուեցանք բարեսիրական վաճառահանդէսին:

Կ'սպասուէր որ ամբողջ ազնուական դասը հոն ներկայ պիտի գտնուէր, բայց ճիշդ ու ճիշդ հակառակը տեղի ունեցաւ: Նկատելի էր որ բոլոր ծանօթ անձնաւորութիւնները խօսք մէկ ըրած էին բացակայելու: Վճռապէս պէտք էր ըսել այլեւս թէ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա հետզհետէ աւելի անժողովրդական դարձած էր, եւ Սէն-Բեթերսպուրկի բարձր դասակարգը ուզած էր իրեն զգացնել այդ իրակա-

նութիւնը ա՛յն տեսակ ձեւով մը, որ այլեւս կասկած չի ներշնչէր բնաւ։

Երբ Զարուհին տօնավաճառի վերածուած պալատին ընդարձակ հնամենի սրահներէն կ'անցնէր, բազմութեան մէջ նշմարեցի իր ամենազօր մարդը, լրտես Ալխը, որ աչքի տակէ իրեն կը հետեւէր, առանց արտաքնապէս բան մը յայտնի ընելու։

Ապահովաբար իր քովէն անցնողներէն ո՛չ մէկը չպիտի կրնար երեւակայել թէ այս պարկեշտ և անշուք երեւոյթով քաղքենին այնքան խելացի որքան անխիղճ մարդ մըն էր, ոստիկանական գործակալ մը՝ որ նրբամտութեան և հնարագիտութեան տեսակէտէն ոչինչով պակաս կը մնար այն միւս նշանաւոր Ազէֆէն որ աւելի ուշ ի հանդէս պիտի գար արքայական պալատան շրջանակին մէջ։

Բնազդաբար կ'զգայի թէ մեր գլխուն վերեւ փոթորիկ մը կուտակուելու վրայ էր։ Գաղտնի ոստիկանութեան գործակալները քայլ առ քայլ կը հետեւէին մեզ։ Ամէն տեղ անոնցմով լեցուած էր։ Վստահ էի թէ չէի սխալեր և նոյն բանը կը կարդայի նաև բազմաթիւ նայուածքներու մէջ, և մտահոգուած՝ ինքզինքս կը հարցնէի թէ ինչո՞ւ համար այդ տեսակ կանխազգուշութիւններ ձեռք կ'առնուէին Կայսրուհիին պաշտպանութեան համար։

Ոչ ոք ինծի չափ մօտէն տեղեակ էր թէ Նիքոլայի կեանքը վտանգի տակ էր։ Ռուսիոյ մէկ ծայրէն միւսը քաղաքական հսկայ փոթորիկի մը տիրապետութեան տակ կը գտնուէր։ Ամէն մէկ քաղաքի մէջ դաւադրութիւններ երեւան կը հանուէին, և երիտասարդ Զարը հազարաւոր մարդիկ տարագրելով, առանց նոյն իսկ ամենադոյզն դատավարութեան մը, անգթօրէն ի դերեւ հանած էր ամբողջ ազգին յոյսերը, և ժողովուրդին գթութիւնը հասած էր իր գագաթնակէտին։

—Նիքոլա գերմանուհիի մը հետ ամուսնացած է, կը յայտարարէր ժողովուրդը։ Այս իսկ պատճառով «Հայրիկը» անգոյ վեհապետ մըն էր, որովհետև իրեն տեղ Գերմանիա՛ն էր որ կը կառավարէր Ռուսիան, զոր յամրօրէն և դաւաճանօրէն կ'առաջնորդէր դէպի փճացում։

Ռուս բազմամիլիոն ժողովուրդը, որ գլխաւորաբար կը բաղկանար գիւղացիներէ, չէր շլացած գերմանասիրական քաղաքականութեամբ, զոր Կայսրուհին հաստատած և պաշտպանած էր ամէն տեղ։

Գաղտնի մամուլ մը ծնունդ առած էր, որ կը քօղազերծէր բովանդակ ճշմարտութիւնը քաղաքական այս իրադարձութեանց։ Այդ թերթերը կը տպագրուէին Մոսկուայի, Քիէվի, Վարշաւիոյ և ուրիշ քաղաքներու գետնափոր նկուղներուն մէջ, ուր յեղափոխականները կը գումարէին նաև իրենց գաղտնի ժողովները։

Անիշխանականութեան արիւնաներկ ուրուականը սկսած էր իր անտեսանելի ձեռքը վեր բարձրացնել, տալու համար ահաւոր կրկնակ հարուածներ և իր կուսակիցները կը պատկանէին ամէն դասակարգի, պարզ գիւղացիէն սկսեալ մինչև արքունի նախարարները։

Խեղճ ծերունի Վէվէրքինի ձերբակալութենէն և անյայտացումէն վերջ, երեք չորս շաբաթ շարունակ խօսակցութեան նիւթ դարձաւ այս անակնկալ խորհրդաւոր դէպքը։ Ալխ յաճախակի մտերմական տեսակցութիւններ ունեցաւ Կայսրուհիին հետ, և այդ առթիւ էր որ Ազէֆ առաջին անգամ ըլլալով երեւան ելաւ արքունի պալատան մէջ։ Կը յիշեմ իր նենգաւոր դէմքը, սև մօրուքով մը շրջանակուած և իր ճակտին հաւասարած խոշոր աչքերով։ Չկրցայ հասկնալ թէ ի՛նչ էր իր այցելութեան նպատակը, որովհետև այդ բանը մեծ խնամքով ինձմէ գաղտնի պահուեցաւ։ Ինչ որ կրցայ իմանալ սա՛ էր թէ Ազէֆ Բարիզ կը բնակէր և նոր գաղտնի ոստիկան մըն էր Կայսրուհիին պաշտպանութեան յատկացուած, և այս վերջինը իր սեփական դրամարկղէն մեծ գումարներով կը վարձատրէր անոր անձնուէր ծառայութիւնները։

Արդարև պէտք էր կոյր եղած ըլլայի, չի տեսնելու

համար թէ Ալիս անօրինակ գործունէութեան մը մէջ էր։ Բայց ատի երբ քանի մը շաբաթ յետոյ վերադարձանք Ջարսքօյէ-Սէլօ, չի զարմացայ բնաւ երբ տեսայ՝ որ Ալիքս կատարելապէս վերստացած էր իր զուարթութիւնը և այն ատենուան ուրախ տրամադրութեան մէջ էր որ կարծես թէ ոևէ մտահոգութիւն չէր ունեցած ապագայի մասին։

Օր մը, երբ Բեթրօկրատէն կը վերադառնայի, —ուր գացած էի Ջարուհիին համար կարգ մը գնումներ ընելու —սպասաւոր մը եկաւ և բանտարկուած դժբախտ Վէվէրքինի աղջկան՝ Վէրայի՝ համար ունկնդրութիւն մը խնդրեց։ Անմիջապէս վերյիշեցի այն խօսակցութիւնը զոր ունեցած էի Տիկին Նարիշքինի հետ, և որուն ընթացքին, բարեկամուհիս իր արդահատանքը յայտնած էր դժբախտ աղջկան համար։ Հրաման տուի որ ներս առնեն զինքը, մինչ ես քովի սենեակը կը մտնէի, ուր Կայսրուհին արդուզարդ ընելու վրայ էր։

—Հօ՛գս. վերջապէս ինչո՞ւ չընդունիմ զինքը, պատասխանեց Նորին Վեհափառութիւնը։ Ձեմ հասկնար սակայն թէ ի՛նչ կրնայ ունեցած ըլլալ ինծ ըսելիք՝ իր հօրը յանցանքը մեղմացնելու համար, բայց այս հասարակ դասակարգի մարդիկը յաճախ հետաքրքրական կ'ըլլան երբ մօտէն ուսումնասիրես, և երբեմն ալ լուժամանցի առիթներ կ'ընծայեն։

Կէս ժամ վերջը բանտարկեալին աղջիկը Կայսրուհիին սենեակը առաջնորդեցի։ Տակաւին դուռնէն դուրս չեկած, լսեցի որ ան բարձր ձայնով կը պօռար։

—Հիմայ որ Ձեր Վեհափառութիւնն ու ես դէմ դիմաց կը գտնուինք, կ'ուզեմ ձեզ բացատրել այցելութեանս նպատակը, առիթ մը՝ զոր ամբողջ սրտովս կը փափաքէի ունենալ։ Եկած եմ ձեզմէ բացատրութիւն պահանջելու իմ հօրս բանտարկութեան մասին։ Ան բացարձակապէս անմեղ է այն խնդրին մէջ որով կ'ամբաստանուի։ Ան ամենահաւատարիմ ծառան է որ գոյութիւն ունի, մինչդեռ դուք կը դաւաճանէք մեր ազգային դա-

տին։ Ամբողջ ժողովուրդը պատրաստ է հռչակելու այս ճշմարտութիւնը։

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, հարցուց Կայսրուհին, որ զայրոյթէն կը դողար։

—Ըսել կ'ուզեմ որ պէտք է խնդրէք Կայսրէն որ անմիջապէս ազատ արձակել տայ հայրս։ Ան կեղծ ամբաստանութեան մը վրայ բերդարգելութեան դատապարտուած է։ Ասիկա անարդարութի՛ւն մըն է և դուք պարտիք զայն դարմանել, եթէ երբեք խիղճ բուռած բաներ ունիք, և ես ասկէ դուրս չի պիտի ելլեմ մինչև որ գոհացում չստանամ։ Դուք չէք գիտեր տակաւին թէ ինչե՛ր կրնայ ընել յուսահատութեան մղուած աղջիկ մը։

Ջարուհին ոտքի ելաւ և արհամարհական ձայնով մը գոչեց.

—Ես Կայսրուհին եմ, բայց դուք ո՞վ էք որ...։

Ես մանուկ մըն եմ, պատասխանեց աղջիկը, որ չէր երկնչեր վեհապետուհիին սպառնալից արտայայտութենէն, բայց ես կը ներկայացնեմ ոյժ մը որ շատ աւելի գերիվեր է քան Ռոմանոֆներու զօրութիւնը, որքան որ ալ կայսր եղած ըլլան անոնք։ Ես Աստուծոյ Արդարութի՛ւնն է որ կը ներկայացնեմ։

Կայսրուհին քանի մը վայրկեան լուռ մնաց։ Յետոյ յանկարծ մեղմին ձայնով մը գոչեց.

—Կ'երդնում որ խենդեցած էք դուք, աղջի՛կս։

Ես իրեն համար նուաստացուցիչ համզամանք մ'առնող այս խօսակցութեան վերջ մը տալու անհամբերութեամբ, աւելցուց խստօրէն.

Բայց այլեւս բաւական է, չե՛մ ուզեր աւելին մտիկ ընել։

— Ուրեմն ազատ արձակեցէք հայրս, որ անմեղ է, կրկնեց անվեհեր աղջիկը։

—Անմե՛ղ, կրկնեց Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, արհամարհանօք իր ուսերը թօթուելով, շարժում մը՝ որով պարտկել կ'ուզէր իր հոգւոյն խռովքը։ Շիտակը կ'ուզէի գիտնալ թէ ինչ տաղտկալի պատմութիւն կրցած էք հնարել իմ դէմս շարժելու համար։

—Ըսելիքս պատմութիւն մը չէ, այլ պարզ ճշմարտութիւն մը, զոր ձեզի պիտի հաղորդեմ։ Հայրս երեւան հանած է ձեր գաղտնիքներէն մին, զոր կը կարծէիք թէ ո՛չ ոք գիտէ, և այդ իսկ պատճառով, դուք, Ռուսիոյ Կայսրուհին, ձեր հաշւոյն գործող խաբեբաներու մտացածին փաստերով, Շլիւսելպուրկի ահաւոր բանտը նետել տուիք հայրս, առանց ոեւէ դատավարութեան։

Խօսած միջոցին Վէրայի աչքերէն բոցեր կը ժայթքէին, և իր խօսքերը վերջացուց՝ ամբողջ ուժովը գոչելով․

— Հիմայ կը հասկնաք թէ ես ամէ՛ն բան գիտեմ․․ ահա՛ թէ ինչո՞ւ համար այնքան զօրաւոր եմ հայրս պաշտպանելու մէջ, և ապարէզ կարդալու համար ձեզ, դուք որ մեր գերմանացի վեհապետուհին էք, որովհետեւ դուք թշնամին էք հօրս, ինչպէս թշնամին էք մեր հայրենիքին ու զայն սիրողներուն։

Ոչ ոք համարձակած էր նմանօրինակ շեշտով մը խօսիլ Կայսրուհիին հետ, այնպէս ինչպէս կը խօսէր այս աղջնակը, որուն աներկիւղ համարձակութիւնը տասնապատկուած էր իր որդիական սիրով։ Կայսրուհին զգետնուած էր իր յոխորտանքին մէջ, և կ'զգար թէ գետինը կը դողար իր ոտքերուն տակ, այն գաղափարին առջեւ թէ Վէվէրքին կատարելապէս տեղեկացած էր Բօցտամէն ստացուած խորհրդապահական հրահանգներուն։

Ու կարճ կապելու համար այս նեղացուցիչ խօսակցութիւնը, հետեւեալ հրամանն արձակեց այն տեսակ շեշտով մը, որ ոեւէ դիմադարձութիւն չէր ընդունէր։

— Բառ մ'աւելի չեմ ուզեր, կը լսէ՞ք․ ձեզի կը հրամայեմ որ դուրս ելլէք այստեղէն․ չեմ ուզեր ստորնանալ աւելի երկար վիճելու համար մէկու մը հետ որ խելքը կորսնցուցած է։

—Ես ձեզմէ աւելի յիմար չեմ, պատասխանեց յանդըգնօրէն աղջիկը։ Ձեզի ազդարարութիւն մը ընել կ'ուզեմ․ զգո՛յշ կացէք։ Մեր վրէժը ձեր երկո՛ւքն ալ պիտի

պատուհասէ անխուսափելիօրէն։ Լա՛ւ մտքերնիդ պահեցէք այս բանը։ Մենք, Ռուսերս, չպիտի հանդուրժենք բնաւ գերի դառնալ Գերմանիոյ, կնոջ մը ձեռքով, որուն Վիլհէլմ՝ Մուրավիէֆի արտաքին գործոց նախարար անուանումը կը պարտադրէ։

Ասիկա վերջին հարուածն եղաւ։ Կայսրուհին զայրոյթէն դունաթափ և սիրտը կատաղութեամբ լեցուն, այլեւս կասկած չունենալով թէ՝ այն որ յանդգնութիւնն ունեցած էր մինչեւ իր առջեւ ելլելու և իր երեսին տալու ճշմարտութիւնը, տակաւին շա՛տ բան գիտէր իր գաղտնիքներէն, զանգակը զարկաւ և սպասաւորը կանչելով, դուրս նետել տուաւ Վէրան։

Երբ այս փոթորկալից տեսարանէն կէս ժամ վերջը Կայսրուհիին սենեակը մտայ, ան ջանաց անտարբեր երեւոյթ մը տալ ինքզինքին, առանց սակայն յաջողելու ինծմէ պահել իր զգացած խորունկ մտահոգութիւնները։ Շատ չանցած իմացայ արդէն թէ յեղափոխական կուսակցութիւնը ահաւոր դաւադրութիւն մը պատրաստելու վրայ էր, Վէվէրքինի դատապարտութեան վրէժը լուծելու համար։

Ռուսական կայսրութիւնը իր ծոցին մէջ կը պահէր ամենազօր թագուն ոյժ մը, որ շարունակ զինքը կը կըրծէր, և անդադար իր քանդիչ աշխատանքը առաջ կը տանէր և ոչինչ կը յաջողէր կասեցնել անոր բուռն թափը։ Հարիւրաւոր գաղտնի ընկերակցութիւններ գործի վրայ էին, Ռոմանոֆներու ցեղը ջնջելու համար։ Ոստիկանութիւնը շարունակ տեղեկութիւններ կը հասցնէր Զարին, որ միշտ ալ արհամարհանքով ուսերը կը թօթուէր ու կը հեգնէր։

Բայց ես, որ տեսած էի դժբախտ Վէվէրքինի աղջկան գունատ և եղերաստուեր դէմքը, անոր ցաւագին արտայայտութեան մէջ կարդացած էի ահաւոր վրէժխնդրութեան մը վճռական որոշումը, որուն գործադրութիւնը ոչինչ պիտի կրնար արգիլել։

Դժբախտաբար իմ վախս շուտով պիտի իրականանար։

Տասնըհինգ օր վերջը արքայական կառախումբով Բեթրօկ-րատէն Մոսկուա կ'երթայինք։ Վեհապետներու ննջա-րան-վակօնին քով, ինծի յատկացուած յարկաբաժնին մէջ խոր քունի մէջ թաղուած էի, երբ կէս գիշերին յանկարծ արթնցայ ահաւոր պայթումի մը աղմուկէն։ Մեքենավարը անմիջապէս վայրաշարժին զսպանը դար-ձուցած ըլլալով, կառախումբը կանգ առած էր այնպիսի ուժգնութեամբ մը, որ անկողնիս մէջէն տախտակամա-ծին վրայ նետուած էի։

Ամէնքս մէկէն կիսամերկ վիճակի մէջ դուրս վա-զեցինք հասկնալու համար թէ ինչ էր պատահած։

Անջատ վայրաշարժը, որ միակ վակօնի մը կապուած արքայական կառախումբին առջեւէն կ'ընթանար, յառաջ եկած պայթիւնէն կտոր կտոր եղած էր։ Մենք հրաշքով ազատուած էինք։

Ոստիկանութիւնը ըստ սովորութեան մեծ գործու-նէութիւն ցոյց տուաւ եւ հնարաւոր բոլոր միջոցները ի գործ դրաւ երեւան հանելու համար մահափորձին հե-ղինակները, բայց ի զո՜ւր։ Վեց ամիս վերջը միայն Կայսրուհիէն իմացայ թէ մահափորձը կազմակերպուած էր Վէրա Վէվէրքինի կողմէ իբր փոխ—վրէժ իր հօրը Շլիսսէլպուրկ բերդարգելութեան։ Այս անյաջող վրէժ-խնդրութիւնը սակայն անգթօրէն պատճառ պիտի ըլլար իր մահուան, որովհետեւ Վէրա եւս անմիջապէս ձերբա-կալուելով Շլիսսէլպուրկ ղրկուեցաւ, ուր մեռաւ տարի մը վերջը։

Ինչպէս յայտնի կ'երեւայ, Զարուհին իր գործած դաւադրական արարքներով եւ գայթակղեցուցիչ մեքե-նայութիւններով կը գլէր կ'անցնէր պատմութեան ամե-նէն անգութ վեհապետներն անգամ։

ԳԼՈՒԽ Է.

Վիլհէլմի կողմէ Պէրլինի մէջ այնքան ճարտարօրէն նիւթուած այն հնարամիտ դաւադրութիւնը, զոր ներկա-յացուցի նախորդ գլուխներուն մէջ, եւ որուն հետեւանքն եղած էր Կոմս Մուրավիէֆի արտաքին գործոց նախա-րար անուանումը, միակը չեղաւ իր տեսակին մէջ, եւ ուրիշ աւելի ծանրակշիռ դաւադրութիւն մը յաջորդեց անոր, եւ անջնջելի արատ մը եղաւ Կայսրուհիին անուան։

Ռուսիան ճափոնական աղետալի պատերազմին մէջ նետող դաւադրութիւն մը, որուն միակ նպատակն էր տկարացնել Զարերու ահեղազօր երկիրը, այնքան հան-ճարեղ ճարտարամտութեամբ մը նիւթուած էր որ, ինծի կը թուի թէ բացի ինձմէ եւ անոր հեղինակներէն, ոչ ոք գիտէր այդ ահաւոր գործին բացարձակ իրականութիւնը։

Այսուհանդերձ սա՛ ճշմարիտ է թէ Զարը ամենա-գոյզն կասկած իսկ չունեցաւ անոր թագուն դրդա-պատճառներուն մասին, որոնց համար նետուեցաւ այդ յախուռն եւ ողբալի արկածախնդրութեան մէջ, թէեւ ա-կանատես վկան եղած էր եղերական միջադէպի մը որ պարտէր զինքը աչալրջութեան հրաւիրել։ Ահա՛ թէ ինչ էր այդ դէպքը։

Կոմս Մուրավիէֆ, որ բնականաբար կը վայելէր Աղեքսանդրա Թէօտորօվնայի անվերապահ համակրու-թիւնը, յաճախ մտերմական գաղտնի տեսակցութիւններ կ'ունենար անոր հետ, եւ կը խորհրդակցէին գերմանա-կան ազդեցութեան եւ ռուսական քաղաքականութեան վրայ անոր ունենալիք անդրադարձումին շուրջ։ Անոնք կարգադրած էին որ Զարին ներկայացնեն Կոմսին տիկի-նը որ յիմար երեւոյթով աննշան արարած մըն էր, եւ որ սակայն մեծամտութիւնն ունէր Իշխանուհի Կարկա-րին ծնած ըլլալու, եւ կը հպարտանար անով որ «Սպի-տակ Զօրավար»ին կնոջ՝ Տիկին Սքօպելէֆի քոյրն էր։ Կայսրուհին յոյժ շնորհալի վերաբերում մը ցոյց տուաւ Կոմսուհի Մուրավիէֆի հանդէպ եւ զայն ընդունեց իր

մտերմական շրջանակին մէջ, այն միակ նպատակով որ զայն ծառայեցնէ Գերմանիոյ յաղթանակի գործին:

Զօր. Քուրոփաթքին այդ միջոցին պատերազմական նախարարի պաշտօնը կը վարէր: Իրեն հետ տեսակցելու բազմաթիւ առիթներ ունեցած էի: Ան քաջ զինուոր մըն էր և սպայակոյտի պետը եղած էր Սքօպելէֆի հրամանատարութեան տակ, երբ այս վերջինը 1877ին Թուրքերուն դէմ պատերազմի կ'երթար: Բայց Զօրավարը այն տեսակ մէկն էր որ այլևս կորսնցուցած էր իր կորովը ու նախաձեռնութեան ոգին, և իր ունեցած արագ բարձրացումէն այն աստիճան շլացած էր որ ինքզինքը գերազանց հեղինակութիւն մը կը համարէր: Կուրծքը բազմաթիւ շքանշաններով աստեղափայլ, և զանազան գոյնի ժապաւէններով զարդարուն, Զօրավարը իր սիգապանծ տեսքը կը ցուցադրէր արքունի պալատին մէջ, և իր բարձրաձայն խօսակցութիւնը իրեն կ'ուտար ծայրայեղ կարևորութիւն մը, զոր հեռու էր ունենալէ:

Աւելորդ է ըսել թէ ո՛չ մէկ պետական մարդ կը տեսնէր անոր մէջ ա՛յդ աստիճան բարձր կարողութիւն մը: Ամէնքը սակայն, համաձայն էին որ սիրամարգի փետուրներով պճնազարդուած այս ալեհեր զինուորականը շատ գնահատելի ծառայութիւններ պիտի կրնար մատուցանել երկրորդական պաշտօնի մը մէջ, և թէ՝ պատերազմական նախարարի իր միակ արժանիքը բարձրաստիճան զօրավար մ'եղած ըլլալն էր, որուն շնորհիւ յաջողած էր համակրութիւնը շահիլ Զարին, անոր պատմելով առաւել կամ նուազ խնդրական պատմութիւններ, իրեն յատուկ զուարճախօս ոճով մը, որ այնքան հաճելի էր Կայսեր: Ամէն ոք գիտէր թէ Քուրոփաթքին կը զուարճացնէր Զարը, և այդ հանգամանքին կը պարտէր իր պատերազմական նախարարի պաշտօնին կոչուած ըլլալը: Կոմս Մուրավիէֆ լիովին տեղեակ էր իրականութեան: Այս վերջինը Վիլհելմի սիրելին ըլլալով, շատ լաւ յարաբերութեան մէջ էր Ալիքսի հետ, ուստի և շատ հեռու էր կասկածելէ այն հանճարեղ դաւադրութեան մասին,

որ յամրօրէն բայց հաստատապէս կը նիւթուէր իրեն դէմ Պերլինի իր տէրերուն կողմէ, որոնք անոր ուշադրութիւնը վրիպեցնելու համար, լիաբուռն կը վարձատրէին իր ծառայութիւնները:

Տրուած ըլլալով որ Կոմս Մուրավիէֆ արտաքին գործոց նախարար կարգուած էր Զարուհիին թելադրութեան վրայ, ան ինքզինքը զերծ կը նկատէր բաղդի կամայականութիւններէն և խաբէական ապահովութեան մը մէջ կ'օրօրուէր:

Պէտք է արդար գտնուիլ ըսելու համար թէ Կոմսը իր լաւագոյն ջանքը ի գործ կը դնէր Ռուսիոյ վարկը բարձր պահելու համար արտասահմանի մէջ, և թէ նպաստաւոր աչքով չդիտելով հանդերձ Ֆրանսայի հետ զինակցութիւն մը կնքելու պարագան, իրեն պարտականութիւն համարած էր զայն յանձնել Զարի նկատողութեան:

Ճշմարիտն ըսելու համար, Կոմսը միմիայն Անգլիոյ դէմ է որ ատելութեամբ լեցուած էր, և միակ խնդիրը, զոր աչքի առաջ ունէր, — ի հարկէ Քայզէրի հրահանգներուն համաձայն, — ռուսօ-գերման զինակցութիւն մը կնքելու հարցն էր ընդդէմ Անգլիոյ:

Բնականաբար Ալեքսանդրա Ֆէօտորովնա ուժ տըւած էր այդ տեսակէտին, և ձեռքի տակէ հզօրապէս օժանդակած այս աղէտալի քաղաքականութեան, որ կոչուած էր ծառայել Գերմանիոյ շահերուն: Կոմս Մուրավիէֆի համար Քայզէրի ամենաաննշան փափաքն իսկ հրաման մըն էր: Պարօն Ֆօն Քօլպ, Բօցտամի այս խորհրդաւոր պատգամաբերը, յաջորդաբար բազմաթիւ անգամներ անակնկալ կերպով երևցաւ արքունի պալատան մէջ, քանի մը ժամ գլուխ գլխի տեսակցութիւններ ունեցաւ Կայսրուհիին հետ և յանկարծ մեկնեցաւ այնքան խորհրդաւոր կերպով որքան եղած էր իր ժամանումը: Ուրաքանչիւր այս այցելութիւններէն վերջ կը տեսնէի թէ ինչպէ՛ս իմ Վեհափառ Տիրուհիս այդ խաղը կը ծածկէր իր ամուսինէն, Քուրոփաթքինէն և Մուրավիէֆէն:

Մինչ այդ, արտաքին գործոց Նախարարին տիկինը անվերջ այցելութիւններ կու տար Կայսեր, որ ամէն տեսակ շնորհներով կը պատուէր զինքը, և վեհանձնօրէն կը հովանաւորէր անոր բարեսիրական բազմաթիւ ձեռնարկները, որոնք՝, շատ չանցած ամենաաչքառու կիներէն մին պիտի ընէին զինքը Բեթրօկրատի բարձր դասու ընկերութեան մէջ։ Միւս կողմէ, Տիկին Մուրավիէֆ ահագին բազմութեամբ մը կը լեցնէր իր տունը՝ կազմակերպած մեծածախս շքեղ ընդունելութիւններով, որոնց պիւտճէն կը հայթայթուէր Վիլհէլմշթրասէի կողմէ, որ Մուրավիէֆի գանձը կը ճոխացնէր գաղտնի կերպով։

Գերմանիոյ կողմէ փայփայուած խաղաղ Թափանցումի երազը օրէ օր հաստատ իրականութիւն կը դառնար շնորհիւ Ալիքսի, որուն մէջ Քայզէրը ընտրած էր այն գործակալը, որ կ՚արժէր Քէօնիկկրեցէրշթրասէի գաղտնի ոստիկանութեան ամբողջ սպայակոյտը։ Արդարեւ այդ գործակալը այն հաղուագիւտ և թանկագին առաւելութիւնը կը ներկայացնէր որ սովորական վճարուած պաշտօնեայ մը չէր, այլ Կայսրուհի մը։ Ապահովաբար, 20րդ դարուն սկիզբը, Գերմանիոյ կողմէ՝ իր նպատակին իրագործման համար ի գործ դրուած միջոցները կը գլեն կ՚անցնին ամենավիպական երեւակայութիւնն իսկ և տեւտոնական հսկայ ընդգլային (pieuvre) բազկեղջիւրները (tentacule) կը տարածուին համօր աշխարհի վրայ սահմռկեցուցիչ ճիւղաւորումով մը։

Գերմանական արքայական Արծիւը, այսպէս, առանց դոյզն կասկած մը ներշնչելու, իր սուր մագիլները կը մխէր Ռուսիոյ սրտին խորը, այն երկրին՝ որ դասական հայրենիքն է եղած ինքնակալութեան, և կը կազմալուծէր անոր ընկերային և քաղաքական ամբողջ կեանքը։

Բազմաթիւ անգամներ առիթ ունեցայ ներկայ գտնուելու Կայսրուհիին կողմէ Մուրավիէֆի տրուած մտերմական թէյասեղաններուն, որոնց կը մասնակցէր,

նաև Կոմսուհի Մուրավիէֆ։ Կոմսը իր անսասան վայելչախօսութեամբ և ճարտար զուարճախօսութեամբ ամէն ինչ կ՚ընէր հաճոյանալու համար, և գիտէր յաճախ թրթռացնել սրտի ամենազգայուն թելերը։ Ան ամենամեծ հետաքրքրութիւն ցոյց կու տար Զարուհիին երեք աղջնեկ զաւակներուն, Օլկայի, Տատիանայի և Մարիայի հանդէպ և կը հմայուէր փոքրիկին Անասթասիով։

Միջազգային աշխարհիկ շրջանակներուն մէջ հանրածանօթ անձնաւորութիւն մը ըլլալով, Կոմս Մուրավիէֆ հռչակ հանած էր կիները գրաւելու իր արտակարգ ընդունակութեամբ, որուն արձագանգը անսպառ նիւթ կը հայթայթէր արքունեաց բամբասանքներուն։ Թէև Կոմսը բնաւ ձեռքէ չէր ձգեր ամենայարգալիր քաղաքավարութիւնը և նախարարի մը վայել բոլոր պատշաճութիւնները, ան միշտ ալ պատրաստ էր, —թող ներուի ինձ գործածել այս ռամկական բացատրութիւնը, — ոտքը համբուրելու ամէն մարդու, կը բաւէր որ առատօրէն վճարուած ըլլար։

Կայսրուհին՝ իր արտակարգ հնարամտութեամբ և գրեթէ անվրիպելի սրատեսութեամբը, որով մարդը կը չափէր իր առաջին հանդիպումին իսկ, երկա՛ր ժամանակէ ի վեր ճանչցած էր Կոմսին այս տկար կողմը, և ի հարկէ չէր թերացած այդ մասին հարկաւոր տեղեկութիւնները հաղորդելու Բոցտամ։

Օր մը, Պարօն Ֆօն Քօլպ Բեթերհօֆ եկաւ գաղտնի տեսակցութեան մը համար և ամբողջ ժամ մը մնաց Կայսրուհիին հետ։ Նրբանցքին մէջ անոր հանդիպեցայ իր մեկնած պահուն։ Յարգալիր խոնարհութեամբ մը ձեռքս առաւ համբուրելու համար, և ինձ ուղղեց մեծարանքի բառեր, որոնց մէջ այնքա՛ն վարպետ էր։

Այս տեսակցութեան յաջորդող երկու ժամերու ընթացքին Նորին Վեհափառութեան ունեցած մտածկոտ երեւոյթէն այնպէս կռահեցի թէ նոր գաղտնի հրահանգ մը բերած էր իրեն Պարօն Ֆօն Քօլպ։

Զարը այդ ժամանակ Ստաւքա կը գտնուէր, և Կայս-

րուհին իրարու ետեւէ բազմաթիւ հեռագրիներ տուաւ իրեն սեփական ծածկագրութեամբ, համաձայն կարմիր մարօքէն կողքով փոքրիկ գրքոյկի մը, որ արծաթ բանալիով մը գոցուած էր, և զոր մեծ խնամքով կը պահէր իր գրասեղանին գաղտնի մէկ աչքին մէջ։ Ես քանի մը անգամ անձամբ տարի այս ծածկագիրները հեռագրատուն, որ հաստատուած էր պալատին ամենահեռաւոր մէկ մասին մէջ։

Իրիկուն մը, երբ ուշ ատեն Նորին Վեհափառութեան հետ խօսակցելու վրայ էինք իր փոքրիկ բայց շքեղ զարդասրահին մէջ, Ալիքս յանկարծ խօսակցութիւնն ընդմիջեց և գոչեց.

—Ջէնէի՛տ, այս վերջերս շարունակ կը լսեմ թէ Ճապոն մտադրութիւն ունի մեր վրայ յարձակում գործելու։ Դուք ալ լսա՞ծ էք ասիկա։

Եւ այս բառերը արտասանած պահուն, աչքերը յառած իմիններուս, կը նայէր արտակարգ սեւեռումով մը։

—Ո՛չ, պատասխանեցի, ես այդ կարգի ոեւէ բան չի լսեցի։ Բայց խնդիր է թէ ի՞նչ պիտի կրնայ ընել պզտիկ Ճապոնը մեր հսկայ Ռուսիոյ։ Հողէ և երկաթէ պըտուկներուն ընդհարման չպիտի՞ նմանէր այդ տեսակ կըռիւ մը։

Ալիքս, որ այդ իրիկունը տրուած պաշտօնական շքեղ պարահանդէսէն վերադարձին տակաւին հանած չէր իր փառաւոր զգեստները, արհամարհանքով մը ուսերը թօթուեց։

—Այս Ռուսերը, ըսաւ հեգնական ժպիտով մը, ինքզինքնին աշխարհի զինուորական ամենահզօր ազգը կը համարեն։ Երբեք տեսնուած չէ այսքան յիմար յաւակնութիւն մը։ Բայց համբերութի՜ւն։ Թողունք որ այդպէս կարծեն։ Ես վստահ եմ թէ շատ շուտով անոնց մեծամտութիւնը գնդասեղի հարուած մը պիտի ստանայ և օճառի պղպջակի նման պիտի անհետանայ։ Այն ատեն թերեւս հարուածը այնքան անողոք պիտի ըլլայ որ այլեւս չպիտի փափաքին վերսկսիլ...։

Մատս շրթունքիս տարի, իրեն հասկցնելու համար թէ պէտք չէր աւելի առաջ երթալ։ Իր մանկութեան ընկերոջ հանգամանքովս, պարտք կը համարէի զինքը զգուշացնել անխոհեմ խօսքեր ընելէ։

Ու ականջէն վար փսփսացի.

—Բառ մը աւելի մի՛ ըսէք Ալիքս։ Կրնայ ըլլալ որ մէկը մեզ մտիկ ընէ։ Մի մոռնաք որ Ռուսիոյ Կայսրուհին էք, և պէտք չէ բնաւ կասկածի ենթարկէք ինքզինքնիդ, ինչ որ ձեր վերջնական կորուստին պատճառ պիտի ըլլար։

Խորունկ հառաչանք մը արձակեց Ալիքս, և իր մօտ սեղանին վրայ գտնուող ծաղկամանին մէջէն վարդ մը առնելով հոտուըտաց երկար ատեն։

—Այո՛..., ըսաւ վերջապէս։ Թերեւս իրաւունք ունիք, Ջէնէիտ։ Իմ շուրջս կատարուող բոլոր այս դաւադրութիւններէն վերջ, պատե՛րն անգամ պէտք է որ ականջ ունեցած ըլլան։ Լաւ միտքս ինկաւ։ Քրուբաթքին ունկնդրութիւն մը խնդրած էր ինծմէ, և ես կ՚ուզեմ զինքը տեսնել։ Հաճեցէք հարկ եղած հրահանգը տալ այս մասին։

Առաջին առթիւ կարծեցի թէ սխալ էր լսածս։ Մինչև այսօր Ջարուհին շատ քիչ համակրութիւն ցոյց տուած էր պատերազմական նախարարին հանդէպ։ Նոյնիսկ դեռ վերջին գիշերը, Տիկին Նարիշքինի հետ խօսած ատեն, ամենահեգնական բառեր գործածած էր պատերազմական նախարարի հասցէին, և քանիցս զայն անուանած էր «մեր թիթեղեայ Սէն-Միշէլը»։ Ես համարձակեցայ նոյնիսկ, պահելով հանդերձ իրեն հանդէպ ունեցած յարգանքս, դիտել տալ իրեն թէ այս տեսակ զուարճաբանութիւններ, ինչ յոռի ազդեցութիւններ կրնային ունենալ, եթէ երբեք չարամիտ մարդոց ականջն իյնային։

Նուազ իրազեկ մարդոց համար անգամ աչքառու իրողութիւն մըն էր թէ՝ Ջարուհին հակակրանք միայն կը տածէր պատերազմական նախարարին հանդէպ. այնպէս

որ Կայսրուհիին կողմէ Զօրավարին մերձենալու մասին ցոյց տրուած այս յանկարծական փափաքը ինծի այնքան խորհրդաւոր թուեցաւ որքան եղաւ Տօունինկ Սթրիթի կամ Քէ տ'Օրսէյի համար։

Անգլիոյ արտաքին գործոց պաշտօնատունը, ինչպէս Եւրոպայի բոլոր մայրաքաղաքներուն, նոյնպէս ալ Սէն-Փեթերսպուրկի մէջ ունէր իր դեսպանը։ Այս վերջինը սակայն Փիթի և Կլատսթօնի աղետալի քաղաքականութեանց հետեւանքով, չէզոքացուած դիրքի մը մէջ դրուած էր։ Ֆրանսա ընդհակառակը, որ տիրապետութեանը տակ կը գտնուէր անգլիատեաց կուսակցութեան, սիրաշահող քաղաքականութեան մը կը հետեւէր, և հետամուտ էր զինակցութիւն մը կնքելու Ռուսիոյ հետ, ընդդէմ Անգլիոյ։

Ես, որ ականատես կ'ըլլայի միջազգային այն մեծ խաղին, որ պիտի վերջանար Ֆլանտրի ռազմադաշտերուն վրայ, չէի կրնար անգիտանալ թէ գերմանական նենգամիտ խարամանկութիւնը ո՛ր աստիճան փորած էր ոչ միայն ռուսական կայսրութեան հիմերը, այլ և հասած էր մինչև սիրտը անգլիական իշխանապետութեան, Վիքթօրիա Թագուհւոյն տիրապետութեան վերջին ժամանակներուն այս աղետաւոր և գոռող պատնէշը, որ 1914 տարւոյ Օգոստոսին պիտի ընկլուզէր ահաւոր փլուզումի մը փոշիներուն մէջ։

Օր քան զօր, նոյնիսկ կրնամ ըսել վայրկեան առ վայրկեան, ականատես վկան կ'ըլլայի ոտքով ու ձեռքով անագորոյն Բրուսիայի յանձնուած Ռուսիոյ պարզած տխուր տեսարանին, այն երկրին՝ որ դաւաճանութեանը զոհ կերթար անոնց՝ որ պէտք էր առաջինը համադխանային զինքը պաշտպանելու համար։

Ես գիտէի թէ ինչո՞ւ համար Կոմս Մուրավիէֆ կոչուած էր արտաքին գործոց նախարարութեան պաշտօնին, և թէ ո՛վ էր որ զայն կը պաշտպանէր իր ամենազօր հովանաւորութեամբ։ Կարելի է թէ Նիքօլա երբեմն կասկածներ ունեցաւ իր մասին, բայց կը բաւէր որ Ալիքս

իրեն ի նպաստ բառ մ'ըսէր, որպէսզի Զարը անմիջապէս պատասխանէր.

— Ի հարկէ, սիրելի Ալիքս, իրաւունք ունիս։ Դուք կին էք և միշտ ինձմէ աւելի յատակատես։

Զարին կողմէ ցոյց տրուած այս յանցապարտ անգործունէութիւնը պետական գործոց մէջ՝ պիտի փութացնէր Ռուսիոյ քայքայումը. և ես զինքը պատասխանատու կը նկատեմ Արքայական Տան կործանման։ Այն եղանակը, որով Կոմս Մուրավիէֆ դիմակազերծեց իր թշնամին Քրուփաթքինը, առաջին հանգրուանը եղաւ Ռուսիոյ վազքին դէպի խորխորատ, որուն մէջ պիտի անէանար մոսկոֆեան հնադարեան կայսրութիւնը։

Թողէք որ ձեզի պատմեմ եղերական միջադէպ մը, որուն ներկայ գտնուեցայ և որ կարմիր տառերով գրել տուաւ համաշխարհային պատմութեան ամենէն զարհուրելի գլուխներէն մին։

Ո՛չ ոք տակաւին խօսած է այդ մասին, որովհետև պալատականներէն հազիւ թէ տասը հոգի տեղեակ էին այդ միջադէպին։

Արդէն, ես առաջին անգամ ըլլալով պիտի պատմեմ ճշմարտութիւնը այսօր։

Պերլինի կառավարութեան նպատակն էր Ռուսիան պատերազմի մղել Ճափոնի դէմ, փճացնելու համար անոր նիւթականը և ակարացնելու՝ զինուորական ուժը։ Գերման գործակալները բազմաթիւ փաստացի տեղեկագիրներ պատրաստած էին Ճափոնի գաղտնի ուժի մասին, որ մեծ խնամքով ծածուկ պահուած էր արտաքին աշխարհէն։ Քայզէրը՝ շնորհիւ իր խորաթափանց մտքին և հրատես իմացականութեան, հաշուած էր թէ երկու երկիրներուն միջև տեղի ունենալիք կռիւ մը անխուսափելիօրէն պիտի վերջանար Ճափոնի յաղթանակով։ Եւ ոչինչ աւելի լաւ կրնար ծառայել ի նպաստ առաջադրուած այն պատերազմին զոր չղթայազերծել կը խորհէր Եւրոպայի վրայ, առաւել կամ նուազ մօտաւոր ժամանակի մը մէջ։

Ու այնուհետև իր բովանդակ կորովով ու նենգամտութեամբ ան հետապնդեց մաքիավելլական իր այս ծրագրին գործադրութիւնը, զոր անվերապահօրէն վստահած էր Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի, երբ ան իր հիւրն էր, ամիս մ'առաջները Պալթիկ ծովուն մէջ, — Հօհէնցօլէրն նաւուն վրայ։

Թրուփամթքին որ ջերմ կուսակից մըն էր գաղտնի դիւանագիտութեան, շատ չանցած կռահեց թէ Նիքօլա կ'ատէր Ճարոնցիները, և որպէսզի արժանանար իր վեհափառ տիրոջ համակրանքին, իբրև ճարտար դարպասող մը, — ինչպէս մեծ մասը բոլոր անոնց որ արքունի համազգեստը կը կրեն — ջերմապէս կը դրուատէր բուռն քաղաքականութիւն մը հանդէպ Միքատոյի և անոր կառավարութեան։

Երկար ամիսներու ընթացքին կատաղի վէճ մըն է որ տեղի կ'ունենար պատերազմական նախարարին և Կոմս Մուրավիէֆի միջև։ Այս վերջինը հաստատ կերպով համոզուած էր թէ Ռուսիա շատ տկար էր կարենալ յարձակելու համար Ճարոնի վրայ։ Մինչ այդ, քաղաքական կացութիւնը մէկ վայրկեանէն միւսը աւելի ու աւելի կը ձգտէր, ի հարկէ առանց երբեք կասկածը հրաւիրելու եւրոպական պետութեանց ներկայացուցիչ համազգեստաւոր դիւանագէտներուն, որոնցմէ մեծ խընամքով գաղտնի կը պահուէր ճշմարտութիւնը։ Ամէնքը կատարելապէս անտեղեակ էին Գերմանիոյ կողմէ նիւթուած մեքենայութեան, որ զարհուրելի տարողութիւն մը ունէր։ Ինքնին հասկնալի էր ու ամէն ոք գիտէր թէ Թրուփամթքին և Մուրավիէֆ կատաղի հակառակորդներ էին իրարու, բայց ոչ ոք, և նոյնիսկ երկու նախարարները, չէին կասկածեր բնաւ Վիլհէլմշթրասէի կողմէ, և Զարուհիին մեղսակցութեամբ, կազմակերպուած դաւադրութեան մասին։

ԳԼՈՒԽ Ը.

Օր մը, Զարսքօյէ-Սէլօյի մէջ, նախաճաշի մը պահուն, իրերու կացութիւնը այն աստիճան չարաղէտ հանգամանք մը առաւ, որ յանգեցաւ Վիլհէլմի իսկ ցանկացած վախճանին։

Սեղանին շուրջը բոլորուած էին կայսերական ամոլը և երկու նախարարներ, ինձմէ և Տիկին Նարիշքինէն զատ։ Նախարարները կանչուած էին պետական գործերու մասին խորհրդակցութիւն մը կատարելու համար և նախաճաշի վար գրուած էին։ Ալիքսի քոյրը ևս, Մեծ-Դքսուհին, թէև ներկայ պիտի գտնուէր սեղանին, բայց վերջին պահուն իր պատուոյ տիկինը հաղորդած էր Նորին Վեհափառութեան թէ՝ Մեծ-Դքսուհին չպիտի կրնար գալ, ունեցած գլխու ցաւին պատճառով։

Ճաշը ըստ սովորութեան կատարելապէս ընտանեկան հանգամանք ունէր, առանց ոևէ պաշտօնականութեան։ Կերակուրները այնքան ալ ճոխ չէին, և նոյն իսկ սակաւաթիւ էին, որովհետև Նիքօլա կերուխումը սիրող մարդ չէր և կը բաւականանար սովորական կերակուրներով։

Յանկարծ խօսակցութիւնը յանգեցաւ այն տարակարծութեան, որ երկու նախարարները իրարմէ կը բաժնէր ճարոնական խնդրին մէջ։

— Կը համարձակիմ հաւաստել Ձերդ Վեհափառութեան թէ, ըսաւ Կոմս Մուրավիէֆ, եթէ կռուի պիտի բռնուինք Ճարոնի հետ, վայրկեան պէտք չէ կորսնցնենք պատրաստուելու համար։ Իրերու կացութիւնը այն տեսակ հանգամանք մը առած է այսօր, որ կարծեմ թէ պատերազմը անխուսափելի է։ Պէտք է նաև որ պատերազմը կարենանք մղել այն տեսակ պայմաններու մէջ որ երբեք ինքզինքնիս չվտանգենք։ Ճարոն պատրաստ է, մինչդեռ մենք՝ ոչ։

— Կը ցաւիմ որ չեմ բաժներ ձեր տեսակէտը, պատասխանեց պատերազմական նախարարը։ Կը վախնամ

որ ձեր ստացած տեղեկութիւնները թերի են, որովհետեւ կրնամ ձեզ իրողութիւններ եւ թիւեր տալ, որ բոլորովին հակառակը կ'ապացուցանեն ձեր ըսածներուն։

— Իսկ ես, պատասխանեց դառնօրէն Կոմսը սեղանին միւս կողմէն, կրնամ ձեզ ցոյց տալ մեր դեսպանատուներէն ստացուած գաղտնի տեղեկագիրներ, ինչպէս նաեւ Ճափոնի մեր գործակալներէն հասած հաղորդագրութիւններ, որ մեծապէս պիտի զարմացնեն Ձերդ Վսեմութիւնը։

Եւ որովհետեւ Կոմս Մուրավիէֆ վստահ էր որ Բօցտամի մէջ զինքը մտիկ պիտի ընէին, եւ իրեն հետ ունէր Քայզէրին եւ Զարուհիին համակրութիւնը, շատ հեռու էր կասկածելէ այն ճարտար դաւադրութեան մասին որ կը նիւթուէր իր քթին տակ, եւ ոչ միայն ոչինչ չէր հասկնար անցած դարձածէն, այլ եւ չէր իսկ կասկածեր թէ հիմայ իր անձնական հակառակո՛րդն էր որ կը ծառայէր Գերմանիոյ գաղտնի նպատակներուն, եւ այս ծառայութեան համար ստացած էր եւ ամէն տարի կ'ստանար բազմահազար գումարներ, որ անոր հաշւոյն կը յանձնուէին Տօյչէ Պանքին։

Մուրավիէֆ, որ հետզհետէ գրգռուելու վրայ էր, յարեց, կը պնդեմ որ պատերազմը մեզի համար ահաւոր աղէտ մը պիտի ըլլայ, Բեթէրսպուրկի Թօքիօյէն ունեցած անսահման հեռաւորութեան, փոխադրութեան միջոցներու եւ այլ դժուարութեանց հետեւանքով։ Ուրեմն, կը կրկնեմ, անհրաժեշտ է բոլոր կարեւոր միջոցները ձեռք առնել այս վայրկեանէն սկսեալ, որպէսզի նուաստացուցիչ վիճակի մը չենթարկուինք, եւ պէտք է փութով առաջ տանիլ մեր պատրաստութիւնները։

Կոմս Մուրավիէֆ կատարելապէս համոզուած էր թէ ներկայիս Ճափոնի հետ տեղի ունենալիք պատերազմ մը ո եւ է օգտակարութիւն չունէր։ Նոյն իսկ եթէ Ռուսիա յաղթական ըլլար այդ կռուին մէջ, ապագային համար ո եւ է առաւելութիւն չպիտի ներկայացնէր այդ յաղթանակը։ Բաց աստի, չէ՞ որ վեց ամիս առաջ Պերլինէն հրահանգ

տրուած էր իրեն որ ամէն գնով Ռուսիա պէտք է պատերազմէն խուսափի։

Բայց Բօցտամի այս վարձկան կոյրը իր վեհափառ Տիրոջ կողմէ իր մասին տրուած որոշումը կ'անգիտանար։ Հիմայ որ լաւագոյնս ծառայած էր Գերմանիոյ գաղտնի դիտաւորութեանց, եւ իր ազդեցութիւնը հասած էր իր գագաթնակէտին, այլեւս պէտք չունէին իրեն եւ զինքը քամուած կիտրոնի մը նման մէկ կողմ կը նետէին։

Ա՛յս էր եղած վերջին խօսքը, զոր Պարոն Ֆօն Բօլպ խորհրդապահաբար Ալէքսին բերած էր։ Կոմս Մուրավիէֆ, որ անպէտք դարձած էր, գոյութիւն չունէր այլեւս, եւ Գերմանիա Զօր. Քրուփաթքինի՛ն է որ կը դիմէր, խնդրելու համար անոր օժանդակութիւնը իր նպատակներուն իրագործման մէջ։

Պատերազմական նախարարը՝ իբր պատասխան Կոմսին ըրած առարկութեանց, սեղանին միւս ծայրէն քինախնդրութեամբ լի նայուածք մը ուղղեց եւ ըսաւ.

—Ա՛հ, սիրելի Մուրավիէֆ, կը խնդրեմ որ չմոռնաք թէ դուք քաղաքական պաշտօնատար մըն էք։ Ուրեմն երբ հարկ ըլլայ դատել ձեր անձեռնհասութիւնը զինուորական խնդիրներու մէջ, կարելի է ներողամիտ գտնուիլ ձեր անգիտութեան։ Բայց ես, որ զինուոր մըն եմ, կրնամ ձեզ ապահովցնել թէ մեր ծրագիրը հաշուըւած է իր ամենափոքր մանրամասնութեանց մէջ անգամ, եւ հետեւաբար, աւելցուց՝ Զարին դառնալով, կրնամ ապահովցնել Ձեր Վեհափառութիւնը թէ Ճափոնի ջախջախիչ պարտութիւնը ոեւէ դժուարութեան չպիտի բաղխի։

— Վստա՞հ էք այս մասին, հարցուց Նիքօլա, որ ամենամեծ ուշադրութեամբ զինքը մտիկ կ'ընէր, արմուկը դրած սեղանին վրայ։

—Այնքա՛ն վստահ եմ, Ձերդ Վեհափառութիւն, պատասխանեց Զօրավարը իր հաստ ձայնով, որ երբ այդ օրը գայ, եւ ան չի կրնար ուշանալ, որոշած եմ խնդրել

Ձեզմէ որ մեր լաւագոյն բանակները հոս պահենք, որովհետեւ Սիպերիոյ բանակը աւելի քան բաւական է ապահովելու համար մեր յաղթանակը։

— Իմ ամբողջ ուժովս կը բողոքեմ ձեր խօսքերուն դէմ, գոչեց Կոմսը, յանկարծ վեր ցատկելով իր աթոռէն։ Դո՛ւք, Զօրավա՛ր, Նորին Վեհափառութիւնը սխալանքի կ՚առաջնորդէք, դուք Ռուսիան աղէտալի պատերազմի մը մէջ նետել կ՚ուզէք։

— Ոչ, պատասխանեց Զօրավարը սառն չեչտով մը։ Ես պարզ կերպով իրերը կը ներկայացնեմ իրենց իսկութեանը մէջ, և այնպէս ինչպէս որ ես իբր պատերազմական նախարար՝ կ՚ըմբռնեմ։ Ես ձեռքիս տակ գաղտնի տեղեկագիրներ ունիմ, զորս ստացած եմ ամենավստահելի աղբիւրներէ։ Իսկ դուք պետական գործերը գաղտնաբար կը կարգադրէք այն տեսակ տեղեկութեանց և թղթակցութիւններու հիման վրայ, որ միմիայն ձեզի ծանօթ են։

— Գաղտնաբա՞ր, գոչեց Կոմսը, խորհելով թէ Զօրավարը ակնարկել կ՚ուզէր իր դաւաճանութեան։ Լաւ գիտցած եղէք, պարոն, որ ես ձեզի չափ և թերեւս ձեզմէ աւելի անկեղծ և հաւատարիմ ռուս մըն եմ։

Կայսրուհին կատարեալ հանդարտութիւն կը պահէր և բացարձակ անտարբերութիւն մը ցոյց կու տար խօսակցութեան մասին։ Ան գիտէր թէ այս բաղխումը տեղի պիտի ունենար, և անոր յանկարծական պատահումը սեղանին վրայ, զարմանք պատճառեց միմիայն իր խեղճ ամուսնոյն։

— Ես ձեր անկեղծութիւնը կասկածի չեմ ենթարկեր, յայտարարեց Զօրավարը հեգնական չեչտով մը, որ խարազանի հարուածի մը տպաւորութիւնը թողուց։ Ես միայն կը կասկածիմ զինուորական գործերու մէջ ձեր ունեցած հմտութեան և մեր Սիպերիոյ բանակին մասին ձեր տուած տեղեկութեանց վրայ։ Ա՛յս է եղածը։

— Ամէն պարագայի տակ գիտցած բաւական է

հաստատելու համար թէ՝ այն օրը որ Ռուսիա պատերազմի պիտի մտնէ Ճաբոնի հետ, աղէտալի օր մը պիտի ըլլայ, կրկնեց Մուրավիէֆ, որ միշտ ալ կը կարծէր թէ այդպիսով հնազանդած կ՚ըլլար Վիլհելմշթրասէի հրահանգներուն։

Պէտք է արդար ըլլալ խոստովանելու համար թէ՝ թէև Կոմսը ոևէ պատեհութիւն չէր փախցուցած դաւադրելու համար ի նպաստ Գերմանիոյ, ինչպէս և միշտ ալ պատրաստ գտնուած էր գործադրելու կէտ առ կէտ Քայզէրի ամենաաննշան փափաքներն անգամ, ինքը, որ հոգւով-մարմնով նուիրուած էր Գերմանիոյ կայսեր, որ զինքը վարձատրած էր ամէն տեսակ պատուանշաններով, առանց հաշուի առնելու անոր վճարած ոսկիները, սակայն այս բոլորը չէին խեղդած խղճի ձայնը Մուրավիէֆի սրտին մէջ։ Ան գիտէր թէ Ճաբոն փութոյ պնդութեամբ պատերազմի կը պատրաստուէր, թէ՝ անհաւասար կռիւ մըն է որ տեղի պիտի ունենար, և չէր կրցած ինքզինքը արգիլել այս ճշմարտութիւնը յայտնելէ Ցարին, այնքան գնահատելի պարկեշտութեամբ մը որ պատիւ կը բերէր իրեն։

Նորին վեհափառութիւնը թեթեւօրէն պռստեց յօնքերը և չոր ձայնով մը ըսաւ.

— Արդարեւ, Կոմս, կարծեմ թէ դուք ինքզինքնիդ կը մոռնաք։ Դուք ուզէք կամ ոչ, պէտք է գիտնալ որ մեր պատուական Քրոփաթքինը ձեզմէ աւելի վերահասու է երկրին զինուորական ուժին։ Կասկած չկայ որ դիւանագիտական տեսակէտով դուք կրնաք ըսել թէ աւելի լաւ կը ճանչնաք կացութիւնը, ձեր գաղտնի գործակալներուն միջոցաւ, բայց անոնց հաղորդած տեղեկութիւնները հեռու են արժելէ մեր զինուորական լրտեսներուն տուած լուրերը։

Կոմսը այն ատեն այլայլեցաւ Կայսեր այս անակնկալ արտայայտութենէն, որ ապտակի մը տպաւորութիւնը գործեց իր վրան, և նոյն հետայն ոչինչ գտաւ պատասխանելիք։ Ցարուհին իր աչքերը վերցուց և ա-

մուսինին նայեցաւ, կարծես անոր յայտնել ուզէր իր զարմացումը, մինչ Տիկին Նարինչքին ու ես անխօս վըկաները կ'ըլլայինք՝ նոյնինքն Զարի ներկայութեան երկու նախարարներուն միջեւ տեղի ունեցող այս կռուին։

— Ըստ իս, Կոմս Մուրավիէֆ մեր դիւանագիտական յարաբերութեանց լաւագոյն վարիչն է, յարեց Զօրավարը ամբարտաւանութեամբ։ Բայց եթէ ան աչք տընկած է պատերազմական նախարարութեան պաշտօնին, պատրաստ եմ տեղս անմիջապէս իրեն տալու և քաշուելու։

Մուրավիէֆի արդէն գունատ դէմքը զայրոյթէն դեփ-դեղին կտրեցաւ։ Ան տեսաւ թէ, անգամ մը որ պարկեշտութիւնն ունեցաւ անկեղծօրէն արտայայտուելու, չկրցաւ պաշտպանութիւն գտնել Զարէն, զոր կակուղ խմորի մը պէս իր ձեռքին մէջ՝ առած ուզածը կ'ընէր Զօր. Քրուփաթքին։

— Ես կտրօրէն նախատուեցայ, յայտարարեց Կոմսը զայրացած շեշտով մը։ Իմ հաւատարմութիւնս, պատիւս և արժանիքս ամբարտաւանօրէն ոտնակոխ եղած են։ Այս բանը աւելի քան անհանդուրժելի է։

Եւ սեղանէն ելլելով աւելցուց.

— Կը խնդրեմ Ձերդ Վեհափառութենէն որ արտօնէք մեկնումս։

Զարը գլխով հաստատական պատասխան տուաւ, և իրեն սովորական եղող անիմաստ ժպիտ մը ցոլաց շըրթունքին վրայ։

Բայց ամէն բան վերջացած չէր։ Այս բուռն տեսարանը, որուն մէջ կը նետուէր Ռուսիոյ ապագային քուէն (զար) աւելի ևս եղերական հանգամանք մ'ստանալու կոչուած էր։

Մեկնելու պահուն, Մուրավիէֆ կրկին խօսք առաւ և իր յուսահատութեան զգացումին ներշնչած բովանդակ ուժգնութեամբն ըսաւ.

—Կը կրկնեմ Ձերդ Վեհափառութեան թէ՝ երկրին համար կատարեալ աղէտ մը պիտի ըլլայ Ճաբոնի հետ

մղուելիք պատերազմ մը։ Եւ իր խօսակցութեան մէջ այնքան անկեղծ շեշտ մը կար, որ ապահովաբար պիտի համոզէր նուազ նախապաշարուած միտք մը քան Զարինը։ Խնդիրը դուք անձա՛մբ քննեցէք. դուք՝ մեր վեհապետը և պիտի տեսնէք թէ պարզապէս զոհ գացած էք գիտումնաւոր լաւատեսութեան մը կոյր խաբէութեան։

—Խաբուա՞ծ, գոչեց Քրուփաթքին, խորապէս վիրաւորուած և տեղէն վեր ցատքելով։ Ինչպէ՞ս կը համարձակիք Նորին Վեհափառութեան ներկայութեան նմանօրինակ ամբաստանութիւն մ'ընել ինծի դէմ, դուք որ վերջին հինգ տարիներու ընթացքին Քայզէրի ծունկերուն տակ կ'ապրէիք և անոր ծախուած մարդ մ'էիք։

Երկու նախարարները ինքզինքնին զսպելու անկարող, մոռցած իրենց դիրքը, համազգեստը և պատուանշանները, դէմ դիմաց կը կանգնէին սեղանին երկու կողմերը, աչք աչքի մէջ՝ քինախնդրական ակնարկներ փոխանակելով իրարու։

Մուրավիէֆ, որ գիտէր թէ իր թշնամիին ըսածները պարզ ճշմարտութիւններ էին, բռունցքի սարսափելի հարուած մը տուաւ և գոչեց.

—Սուտ կը խօսիք պարո՛ն, կը պահանջեմ որ ապացոյցը տաք ձեր ըսածներուն։

Եւ այս խօսքերէն վերջ ետին դարձաւ ու տենդոտ և մոլոր քայլերով դէպի դուռը գնաց։

Բայց տակաւին դուռը չհասած կանգ առաւ։ Նիքօլա, որ իր հպարտութիւնը չափազանց վիրաւորուած կ'զգար իր սեղանին վրայ տեղի ունեցած այս գայթակղութեամբ, բարկութենէն դողդողացող ձայնով մը ըսաւ։

—Կո՛մս, ի հարկէ Զօրավարը պիտի տայ ձեր պահանջած ապացոյցները։ Մինչ այդ պաշտօնանկ կ'ընեմ ձեզ։

Կոմս Մուրավիէֆ գլխահակ դուրս ելաւ սենեակէն, իր շնորհազրկութեան դառնութին ծանրութեան տակ խորտակուած, մինչ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի աժգոյն դէմքին վրայ կը նշմարուէր գողունի ժպիտ մը որ ցոյց

կուտար իր ներքին ուրախութիւնը, ի տես Պերլինի կողմէ այնքա՜ն ճարտարօրէն նիւթուած դաւադրութեան այսքան արագ յաջողութեան։

—Ռուսիա շնորհապարտ պիտի ըլլայ Ձերդ Վեհափառութեան որ զինքը կ'ազատէք այս տեսակ ոչնչութենէ մը, որ կը յոխորտայ ինքզինքին տուած անպարագրելի կարեւորութեամբ և յիմար յանդգնութեամբ, ըսաւ Թրուփաթքին, երբ իր ոսոխը դուրս ելաւ սենեակէն։

Եւ Կայսրուհին, որ մինչեւ այդ վայրկեանը ամենաջերմ պաշտպանը եղած էր Կոմս Մուրավիէֆի, կատարելապէս զայն լքեց, միանալու համար Զօր. Թրուփաթքինի, հնազանդելով այսպէս Պերլինէն թելադրուած քաղաքականութեան, որուն պարզաբանումը այնքան դժուար էր նոյն իսկ անոր խորհրդակիցներուն համար։

Սակայն, այդ իրիկունը երբ առանձին մնացինք Կայսրուհիին հետ, կը թուէր թէ ան ցաւած երեւոյթ մը ունէր պատահած միջադէպին համար։

Վերջապէս, Զէնէի՛տ, ըսաւ ինծի, Մուրավիէֆ բարձր իմացականութեան և ազնիւ տրամադրութեան տէր անձ մըն է։ Ան ջերմ հաւատացող մըն է Գերմանիոյ ապագային, և շատ ցաւած եմ որ այդ տեսակ դէպք մը պատահեցաւ...։ Համակարծի՞ք չէ՞ք ինծի։

—Կատարելապէս կը բաժնեմ ձեր տեսակէտը, պատասխանեցի։

Եւ աւելցուցի.

—Ձերդ Վեհափառութիւնը արդարեւ շատ նեղուեցաւ։ Նոյն իսկ պահ մը, տեսնելով այդ երկու մարդոց անպատշաճ արարքը, վախցայ որ իրարու հետ ընդհարում մը պիտի ունենան։

Զարուհին խնդալէն մարեցաւ։

—Ես ալ այդպէս կարծեցի, ըսաւ։ Բայց շատ չատ կոփամարտի տեսարան մը պիտի պարզուէր, իմ և Նիքիի իրաւարարութեան տակ. և այդ տեսարանը շատ զուարճալի պիտի ըլլար։

Զուարճալի՜... Մենք շատ հեռու էինք կասկածելէ տեղի ունեցող դէպքի մասին, այլապէս Կայսրուհին այդպէս չպիտի արտայայտուէր բնաւ։ Յաջորդ օրն էր որ տեղեկացանք թէ ինչ էր կատարուած այդ պահուն։

Կոմս Մուրավիէֆ պալատէն հեռացած էր գերագրգռուած վիճակի մը մէջ, զոր դիւրին է երեւակայել։ Ուղղակի իր տունը գացած էր ու դրասենեակը քաշուելով խստօրէն պատուիրած որ զինքը անհանգիստ չընեն։

Յաջորդ առտուն, ծառաները տեսնելով որ Կոմսը դուրս չէր ելլեր, կ'երթան դուռը կը զարնեն, ու պատասխան չստանալով, ներս կը մտնեն նախկին արտաքին գործոց նախարարին գտնուած սենեակէն, ու իրենց տէրը ամբողջ մարմնով փռուած կը գտնեն տախտակամածին վրայ, մեռած վիճակի մէջ, իր աշխատանքի սեղանին քով։ Կոմսը ատրճանակի հարուածով մը իր գլուխը ջախջախած էր։

Կոմսին սեղանին վրայ կնքամոմով գոցուած նամակ մը գտնուեցաւ Զարուհիին ուղղուած։ Այս նամակը իր տէրոջը յանձնուեցաւ գոց վիճակի մէջ։ Ես Կայսրուհիին քովն էի, երբ արքունի սպասաւոր մը իրեն յանձնեց նամակը, և հաղորդեց Մուրավիէֆի մահը։

Զարուհին այս անակնկալ լուրին առթած խռովքը անկարող եղաւ զսպել, յանկարծական սարսուռ մ'ունեցաւ և իր դէմքը զգեցաւ մահատիպ դալկութիւն մը։ Յետոյ դողդոջուն մատներով փրցուց սեւ կնքամոմը և վերահասու եղաւ այս արտակարգ նամակին պարունակութեան։ Տեսայ թէ ինչպէս յանկարծական կերպով իր դիմագիծը խիստ արտայայտութիւն մ'առաւ, շրթունքները սկսան դողալ զայրագին շարժումով մը և յօնքերը աւելի և աւելի կծկուեցան քանի առաջ տարաւ նամակին ընթերցումը։ Վերջապէս լուցկի մը առաւ և սկսաւ այրել այս սարսափելի նամակը, որ իրեն առթած էր անօրինակ յուզում մը, և մինչեւ որ վերջին մասնիկը այրեցաւ, մոխիր դարձաւ, զայն բռնեց իր մատներուն մէջ։

—Ի՞նչ յիմար է ըսաւ բարձրաձայն, ինք իրեն խօսելով։ Ան կը վախնայ որ Քրուփաթ.քին հասկցած է Պերլինի հաշւոյն իր աշխատած ըլլալը եւ Վիլհելմշթրասէէն դրամ ստանալը. կարծես թէ ինքը միա՛կ դաւաճանն եղած ըլլար Ռուսիոյ մէջ։ Մարդիկ կան որ թրջած հաւու մը պէս վախկոտ են, եւ Մուրավիէֆ անոնցմէ մէկն էր։ Բայց հիմայ որ ան լաւագոյնս ծառայած է մեր նպատակներուն, գուցէ աւելի լաւ է որ անդենական աշխարհը չուէր է։ Առնուազն ապահով ենք հիմայ թէ վախ չկայ որ օր մը կրնայ վտանգաւոր յայտնութիւններ ընել։

Զարուհիին այս եսապաշտ դամբանականը այնպիսի անձի մը համար զոր երկար ամիսներ իր անձնական տեսակէտներուն յաղթանակին ծառայեցուցած էր, եւ ի փոխարէն զայն շլացուցած էր դրամով, իշխանութեամբ եւ ռուսական ամենաբարձր պաշտօնով, լուսոյ ճառագայթի մը մէջէն ընդնշմարել տուաւ թէ մինչեւ ու՞ր տեղուանքը կրնար հասնիլ խղճմտանքէ զուրկ հոգի մը։ Տեսայ թէ իր միակ Աստուածը —ինչպէս Բայզէրինը,— գերմանական հին Աստուածն էր, արեան, ոճրի եւ յափշտակութեան ծարաւի կուռքը, որ կ՛ուզէր հանգչիլ աշխարհի աւերակներուն վրայ, որ պիտի ծխային գերմանական մշակոյթի համաշխարհային տիրապետութեան տակ։

Դուք, Անգլիացիներդ, առիթ չէք փախցուներ ընաւ ձեր անէծքներով խեղդելու համար Գերմանիան եւ իր կայսրը, այն բարբարոսական ոճիրներուն համար, զորս անոնք գործեցին քաղաքակրթութեան դէմ. բայց դուք շատ դիւրութեամբ կը մոռնաք թէ խաբուսիկ ապահովութեան մը մէջ կը քնացնէ զձեզ ձեր իշխանութիւնը որ անկարող է նախատեսելու վտանգը, եւ թափանցելու անոր գաղտնիքներուն. այնքա՛ն թանձր է ձեր իշխանութեան աչքերուն վրայ ծանրացող կապանքը, որ չէ կարող տեսնել գերմանական ընդզային ահաւոր վտանգը։

Կոմս Մուրավիէֆի անյայտացումէն վերջ, գերմա-

նական դաւադրութիւնը, որուն ընթացքը ոչինչ կրնար կասեցնել այլեւս, իր ճամբան շարունակեց օժանդակութեամբը Զարուհիին, որ անդադար իր հրահանգները կ՛ստանար Բայզէրէն, խորհրդապահական գաղտնի նամակներով։

Պիտի փորձեմ քանի մը հակիրճ բառերով ներկայացնել կացութիւնը։ Ռուսիա, որ իր վաճառականութեան համար՝ ամբողջ տարին սառելու վտանգէն զերծ նաւահանգիստ մը կը փնտռէր, 1896ին յատուկ պայմանագրութեամբ Չինաստանէն ստացած էր Բօրթ-Արթիւրի նաւահանգիստը։ Առանց երբեք կասկածելու ճարտարօրէն յղացուած ծրագիրներէն կայսերապաշտ Գերմանիոյ, որ ձեռքի տակէ շարունակ առաջ կը մղէր Ռուսիան, կառավարութիւնը սիպերիական երկաթուղագիծը երկարեց դէպի քաղաք, նաւահանգիստը խորացուց եւ Տալնիի մէջ կարեւոր շինութեանց ձեռնարկեց, այնպէս որ ամէն ոք կը խորհէր թէ Ռուսիա նպատակ ունէր Բօրթ-Արթիւրը կարեւոր նաւային կայանի մը վերածելու Խաղաղականի վրայ, որ պիտի ծառայէր յարձակողական գործողութեանց իբր կեդրոն։

Մուրավիէֆ, որուն ույժ կուտար Կայսրուհին, այս քաղաքականութեան առաջին պաշտպանն էր եղած, բայց չէր կրցած տեսնել անոր վախճանը իր անձնասպանութեան պատճառով որ յառաջ եկած էր իր գաղտնի գործունէութեան մասին ըլլալիք զգայացունց յայտնութեանց երկիւղէն, յայտնութիւններ՝ որ պիտի մատնէին Բայզէրի հետ իր ունեցած դաւադրական յարաբերութիւնները։

Մինչ այս, Զօր. Քրուբաթ.քին Մանչուրիա ղրկուեցաւ, կ՛ըսուի թէ Կայսրուհիին թելադրութեան վրայ։ Նիքօլա փափաք յայտնած էր գիտնալ թէ ի՛նչ դիրք պէտք էր բռնել Ճաբոնի հանդէպ, եւ Զարուհին իր հանճարեղ հնարագիտութեամբ առիթէն օգտուեցաւ անոր յանձնելու համար գաղտնի քննութեան մը պաշտօնը։

Այս կերպով Բայզէրի նենգաւոր խաղը կատարեալ

յաջողութեան համբուն մէջ էր, և դաւադրութիւն դաւադրութեան կը յաջորդէր զայն հասցնելու համար իր վախճանին։

Քուրոփաթքին ամիսներով բացակայեցաւ, և այդ միջոցին բազմաթիւ նամակներ փոխանակեց Կայսրուհիին հետ։ Բայց ան այնքան աղմուկ հանեց և այն տեսակ արտառոց սխալներ գործեց որ իր դիրքը սկսաւ կասկած ներշնչել Ծարին։ Մայրաքաղաքի ճափոնական դեսպանը բազմաթիւ տեսակցութիւններ ունեցաւ Կոմս Լամստորֆի հետ, նորընտիր արտաքին գործոց նախարարին՝ որ հանդարտ և խաղաղասէր մարդ մ'ըլլալով ամենալուրջ երկիւղներ ունեցաւ առեղծուած այս ձգտեալ կացութեան առջև։

Երբ վերջապէս Զօրավարը վերադարձաւ, աւելի քան երբեք ուրախ և հանգիստ վիճակի մը մէջ, իր ժամանած օրն իսկ Բեթերհօֆի մէջ ճաշի հրաւիրուեցաւ Նորին Վեհափառութեան կողմէ։ Այս սեղանին ներկայ էին Մայր Կայսրուհին, Մեծ-Դուքս Նիքօլա և պատերազմական նախարարը, բացի Նորին Վեհ. Զարուհիէն և ինձմէ։

Նիքօլա իրեն սովորութիւն ըրած էր նախարարները ճաշի կամ նախաճաշի հրաւիրել, անոնց հետ քննելու համար պետական գործերը, ի ներկայութեան իր կնոջ, որուն դատողութիւնը շատ աւելի յստակատես ու իմաստուն կը նկատէր քան իրենը։

Այս հացկերոյթը որ տեղի ունեցաւ 1904ի առաջին օրերուն մէջ, իրիկուն մը, մեզ կը համախմբէր արքունեաց փոքր ճաշարանին մէջ, որ չքեղօրէն զարդարուած էր լոյսերով և ոսկեայ դրուագներով։ Այրերը իրենց պերճաշուք համազգեստով և պատուանշաններով, Կայսրուհին և Մայր Կայսրուհին իրենց շողշողուն գոհարներով այս չքեղ տեսարանին մէջ նկարչագեղ պատկեր մը կը յօրինէին, որուն յիշատակը չպիտի ջնջուի բնաւ յիշողութեանս մէջէն։

-- Է՜հ, շատ լաւ, ըսաւ Նիքքի, իր խօսքը ուղղելով Քուրոփաթքինի, որ իր դիմացը նստած էր, — երբ ծառաները առաջին սպասարկութենէն վերջ քաշուեցան ճաշասրահէն, — յուսամ թէ գոհ էք ձեր ճամբորդութենէն։

— Ամէն տեսակէտով գոհ, պատասխանեց Նորին Վսեմութիւնը։ Ես շատ շահեկան տեղեկութիւններ քաղեցի մեր ճաբոնցի բարեկամներուն մասին։ Ճիշդ է որ անոնք իրենց բանակն ու նաւատորմը վերակազմելու վրայ են, բայց այդ աշխատանքը այնքան դանդաղութեամբ առաջ կը տարուի որ՝ այն բոլոր երկիւղները որ կրնային միտքէս անցնիլ՝ փարատեցան։ Այս մարդիկը տակաւին եւրոպական զինուորական գիտութիւնը իւրացնելու վիճակին մէջ չեն, վայրենիներ են, և իրենց բանակը զուրկ է պատերազմի յատուկ մշակոյթէն և հնարագիտութենէն։ Եթէ երբեք այդ բանակը յանդգնութիւնն ունենայ չափուելու մեզի հետ՝ իր արժանաւոր դասը պիտի առնէ։

—Զօրավա՛ր, կրնա՞ք ինձ երաշխաւորել ձեր ըսածներուն ստուգութիւնը, հարցուց Նորին Վեհափառութիւնը։

—Բացարձակապէս այո՛, պատասխանեց Զօրավարը. վայրկեա՛ն մ'իսկ չեմ վարանիր հաստատելու իմ համոզումս թէ, Ճաբոն թշնամի մըն է որ ո՛չ մի երկիւղ կրնայ պատճառել մեզ։

—Բայց, ըստ ձեզ, վայրկեանը պատե՞հ կը համարէք յարձակելու համար Ճաբոնի վրայ, հարցուց Զարուհին շեշտակի նայելով Քուրոփաթքինի աչքերուն։

—Ձերդ Վեհափառութի՛ւն, իմ կարծիքս, —զոր կազմած եմ երկար խորհրդածութիւններէ վերջ, — այն է թէ՝ եթէ կ'ուզենք յաջող հարուած մը տալ Ճաբոնի զինուորական և ծովային ուժին, չենք կրնար աւելի նպաստաւոր առիթ մը գտնել։ Հոն ամէն ինչ քաոսային վիճակի մէջ է։ Ճաբոն դադրած է ասիական պետութիւն մ'ըլլալէ, և տակաւին ժամանակ ունեցած չէ իւրացնելու եւրոպական կեանքը։ Եթէ սպասենք, ուշ մնացած պիտի ըլլանք քիչ ժամանակէն։

—Բայց մե՞նք, սիրելի Զօրավար, հարցուց Նիքքի, որ ամենամեծ ուշադրութեամբ մտիկ ըրած էր, և միևնոյն ատեն չէր կրցած չյիշել ազդարարութիւնները իր նախկին արտաքին գործոց նախարարին, Կոմս Մուրավիեֆի, որ այժմ գերեզմանին մէջ կը հանգչէր։

—Մե՞նք, կրկնեց Բրուփաթքին ժպիտով մը, որուն մէջ կը փայլէր յոխորտագին ինքնագոհութիւն մը։ Մենք բոլորովին պատրաստ ենք ամենադոյզն մանրամասնութեանց մէջ անգամ, և պատւոյ խօսք կ'ուտամ որ երկու շաբաթէն նուազ ժամանակամիջոցի մը մէջ 400,000 զինուոր կրնամ ղրկել Ճափոնական սահմանագլուխը։ Այս թիւը երեք անգամ աւելի շատ է քան թշնամին ջախջախելու համար հարկ եղած ուժը։

Եթէ այդպէս է, ըսաւ Կայսրուհին ժպտելով, պատերազմը զինուորական պարզ պտոյտ մը պիտի ըլլայ, ինչպէս կ'ըսեն Անգլիացիները։

—Ձերդ Վեհափառութիւնը ճիշդ բառը գործածեց, ըսաւ Բրուփաթքին ճշմարիտ խանդավառութեամբ մը։ Եւ ճիշդ այդ պատճառով է որ ոևէ անհրաժեշտութիւն չեմ տեսներ գերմանական և աւստրիական սահմանագլուխներու մեր զօրաբանակներէն ոևէ մին փոխադրելու Ճափոնական ճակատ, և ո՛չ ալ հարկ կայ նուազեցնել Լեհաստանի պահակազօրքը։

—Շատ լաւ, պատասխանեց Կայսրը։ Այդ պարագային, քանի որ դուք բովանդակ պատասխանատուութիւնը կ'ստանձնէք այս որոշման, և Ճափոնի հետ պատերազմը նպաստաւոր կը համարէք, ձեզի և Լամստորֆին կը յանձնեմ՝ Ճափոնը նեղը դնելով կացութիւնը անհանդուրժելի ընելու և զայն թշնամութեանց մղելու հոգը։

—Աչքի տակէ Կայսրուհիին կեցուածքը կը դիտէի։ Ան խորունկ հառաչանք մը արձակեց և իր դէմքին վրայ նշմարեցի յաղթանակի ժպիտ մը խուսափուկ։ Զարուհին գիտէր թէ Զօրավարը կը ստէր, բայց գիտէր նաև թէ Գերմանիոյ շահը կը պահանջէր որ Ռուսիան նետուէր պատերազմի մը մէջ ուրկէ արիւնաքամ դուրս

պիտի ելլէր, թշնամիի մը ձեռքով՝ որ մինչև ակռաները զինուած էր և պատեհ առիթի մը կ'սպասէր իր վրայ խոյանալու համար։

Խե՜ղճ Նիքօլա, ի՞նչպէս պիտի կրնար վտանգը նշմարել, իր կրաւորական մեղկութեանը մէջ, ամէն բանի հանդէպ իր տածած անհոգութեամբ և կոյր դիւրահաւատութեամբը։ Անկարող կասկածելու իր դիմացինին վրայ, ո՛վ որ ալ եղած ըլլար, Նիքօլա պատրաստ էր հաւատալու բարեկամութեանը բոլոր անոնց որ կը ջանային հաճելի ըլլալ իրեն։

Գալով Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի, ան շատ ալ ուրախ չէր զգար ինքզինքը, երկու նախարարները անօրինակ հնարագիտութեամբ մը խաբած ըլլալուն համար։ Բրուփաթքին կէտ առ կէտ գործադրած էր ինչ որ ինքը ուզած էր։ Սակայն պարտք համարեց իր ամուսնոյն առջև յայտնել իր վախը տեղի ունենալիք պատերազմին համար։

—Ջերմապէս կը յուսամ որ պատերազմ չպիտի ծագի, ըսաւ յաջողապէս կեղծուած յուզումով մը։ Պատերազմը ահաւոր աղէտ մըն է։

—Բայց մենք չէ՛ որ առաջին հարուածը պիտի տանք, Ալի՛քս, փութաց դիտել տալ Զարը։

Ժամանակ չունեցաւ աւելին ըսելու, որովհետև ծառաները ներս մտան և այս խնդրին վրայ խօսակցութիւնը կանգ առաւ, ոևէ տարաձայնութեան առաջքն առնելու մտահոգութեամբ։

Կէս ժամ յետոյ, Նորին Վեհափառութիւնը ծածկագիր հեռագիր մը յանձնեց ինձ Պերլինարնակ անձնաւորութեան մը ուղղուած, որուն դիրքը, ամէն կասկածէ վեր էր։ Ինծի հրահանգ տրուեցաւ Բեթրօկրատ մեկնելու, որ ժամի մը չափ հեռու էր Բեթերհօֆէն, Պալթիքքի կայարանին հեռագրատունէն այս հեռագիրը տալու համար իբր անձնական հաղորդագրութիւն մը։

Հետևաբար հեռագիրը ստորագրեցի, և ստանալէ յետոյ վերջին հրահանգները Կայսրուհիէն, — որ մաս-

նաւորապէս չեշտեց այն կէտին վրայ թէ խնդիրը բացարձակապէս խորհրդապահական բնոյթ մը կը ներկայացնէր, — և աղուոր մը փաթթուելով մուշտակներուս մէջ, կառք նստայ երթալու համար Բեթերհօֆի կայարանը։

Ժամը 11էն քիչ առաջ պալատ վերադարձայ, տալէ վերջ հեռագիրը, որ ուղղուած էր Քայզէրին, անոր հաղորդելու համար Ճաբոնի վրայ յարձակում գործելու մասին Զարին տուած գաղտնի որոշումը, յաղթական ուրախութեամբ մը՝ զոր դիւրին է երեւակայել։

Անմիջապէս որ վերադարձայ, իմացայ թէ իմ բացակայութեանս միջոցին ոգեհարցական գանփակ հաւաքոյթ մը տեղի ունեցեր էր։ Ֆէլիպ, Ֆրանսացի նշանաւոր մեդիոմ մը, որ իր բնակութիւնը Բեթրօկրատ հաստատած էր, հաւանելով կանչուած էր Կայսրուհիին կողմէ, և ի ներկայութեան Քրուփաթքինի, ինչպէս նաև բազմաթիւ արքունի անձնանց, բոլորն ալ ոգեհարցութեան սիրահարներ, մեծազօր Ռուսիոյ Կայսրը իր հօրը ոգին կոչած էր խորհուրդ հարցնելու համար թէ Ճաբոնի հետ պատերազմը նպաստաւո՞ր էր թէ ոչ։

Ֆէլիպ Կայսրուհիին բարեկամներէն էր, մին այն բազմաթիւ շառլաթաններէն, որոնցմով կը սիրէր շրջապատուիլ, և որ մեծ ազդեցութիւն ի գործ կը դնէր իր սնապաշտ երեւակայութեան վրայ, և անոր այս մի-մոլութեան համար ահագին գումարներ վճարած էր արդէն։ Այս պարագաներուն քաջատեղեակ ըլլալով, երբեք չի զարմացայ երբ Նորին Վեհափառութիւնը ինքնիրմէն ելած սենեակս մտնելով ըսաւ.

—Նիստ մը ունեցանք, Ջէնէիտ։ Ալեքսանդր Զարի ոգին հաւանեցաւ իր տղուն տուած որոշման։ Նիքքի չափազանց ուրախ է այդ բանին համար, և ինքզինքը մեծապէս սփոփուած կ'զգայ ճնշող ծանրութենէ մը։ Այժմ Ճաբոնի հետ պատերազմը անխուսափելի է։

Լուրը շուտով տարածուեցաւ արքունեաց մէջ, և յաջորդ 10-15 օրուան ընթացքին, բոլոր անկիւններուն մէջ

տեղի ունեցան ոգեւորուած խորհրդակցութիւններ, որոնց մէջ գաղտնօրէն կը քննադատէին պատերազմի որոշումը։ Սակայն ամբողջ Եւրոպա կատարեալ անգիտութեան մէջ կ'ապրէր Գերմանիոյ կողմէ յղացուած ծրագրին և անոր ծանրակշիռ հետեւանքներուն վերաբերմամբ, ծրագիր մը՝ որուն նպատակն էր պատերազմ մը շղթայազերծել Ծայրագոյն Արեւելքի մէջ։ Դիւանագէտները շատ լաւ գիտէին թէ կացութիւնը խիստ ձգտուած էր Ռուսիոյ և Ճաբոնի միջև, բայց անոնք բացարձակապէս կը մերժէին պատերազմի մը հաւանականութիւնները։ Եւրոպական դիւանագէտները ևս իրարու կը հետեւէին, և իրենց փղոսկրեայ պատեաններուն մէջ ամփոփուած դիւանականները բարձրաձայն կը յայտարարէին թէ իրենց գաղտնի պաշտօնին բերումով ամէն անձէ աւելի ի վիճակի էին գիտնալու թէ երբեք ոեւէ ամպ մը չէր սպառնար մթագնել Արեւելքի հորիզոնը։

Շուրջ երկու շաբաթ յետոյ, Կաչինայի ընդարձակ մարգագաշտին վրայ զօրանցք մը տեղի ունեցաւ, որուն ամէնքս ներկայ գտնուեցանք, և ուր Կայսրը աչքէ անցուց Քազաքներու զօրախումբերը։ Անմիջապէս յետոյ Զարսքոյէ-Սէլօ վերադարձանք, ուր հասած չի հասած Նորին Վեհափառութիւնը Մեծ-Սենեկապետին ղրկեց զիս, իր բարձր հովանաւորութեան տակ կազմակերպուելիք տօնավաճառի մը չեմ յիշեր ինչ խնդրին շուրջ խորհրդակցելու համար։ Այս ծերուկ պալատականին հետ, որ պատուանշաններով զարդարուն իր համազգեստին մէջ ինքզինքին ծիծաղելիութեան հանդէպ կարեւորութիւն մը կու տար, կէս ժամ խորհրդակցելէ վերջ աճապարանօք կը վերադառնամ Կայսրուհիին զարդարանը։

Զարմանքս մեծ կ'ըլլայ, երբ կը տեսնեմ թէ Նորին Վեհափառութիւնը տակաւին հագուած վիճակի մէջ կ'ըսպասէ, գլխարկը գլուխը, իր սեղանին առջեւ նստած և իր մարոքենի փոքրիկ գիրքը թղթատելով զբաղած։ Ինչպէս յիշած եմ, Զարուհին մեծ խնամքով իր գաղտնի

մէկ դարակին մէջ կը պահէր այս գիրքը, որ կը պարունակէր Վիլհէլմ Կայսեր կողմէ հնարուած գաղտնի տառերը, որոնցմով կը կատարէր Ալիքս իր թղթակցութիւնները, առանց որ մէկը կարենար հասկնալ անոնց իմաստը։

Տեսայ թէ Զարուհին ծածկագիր հեռագիր մը ստացած էր։

Ամբողջ հինգ վայրկեան իր սեղանին ետեւը ոտքի վրայ մնացի, մինչև որ կրցաւ մեծ դժուարութեամբ մեկնաբանել ծածկագրութիւնը։

— Նայեցէք, Չէնէլի՛ա, գոչեց յանկարծ, տեսէք թէ ինչ ստացայ։

Կրկնել չտուի իր խօսքը ու անմիջապէս իր ուսին վրայ ծռեցայ կարդալու համար ձեռքին մէջ բռնած թուղթը ուր սովորական լեզուով հետեւեալ պատգամը արձանագրուած էր։

«Ստոյգ է որ պատերազմը պիտի յայտարարուի Ճապոնի կողմէ: Չեմուլփոյի եւ Փորթ-Արթուրի ռուսական նաւատորմիղները անակընկալ կերպով յարձակումի պիտի ենթարկուին: Թօկիօ եւ Իւրիու ճապոնական ջուրերէն դուրս ելած են, փճացնելու համար ռուսական նաւատորմիղը: Ճապոնի պատերազմական ծրագիրը զօրք ցամաք հանել է Չեմուլփօ: Թողէք որ Քրուփաթքին ուզածին պէս գործէ: Ան նախաձեռնութիւնն ստանձնած է շարժման եւ իր քաղաքականութիւնը կայսրութեան քաղաքականութիւնը պիտի ըլլայ: Ամէն ինչ տեղի կ'ունենայ ուզածիս պէս: Խոհեմ եղէք եւ մանաւանդ առաւել քան երբեք խանդավառ հայրենասիրութիւն ցոյց տուէք:»

ՎԻԼՀԵԼՄ

Քայզէրի հեռագրին այս վերջին նախադասութիւնը լրբենի յանձնարարութիւն մըն էր, բայց կատարելապէս աւելորդ։ Արդարև, Կայսրուհին միշտ ալ հրապարակաւ բարձրօրէն ցոյց տուած էր իր անձնուիրութիւնը ռուսական գահին, բայց միւս կողմէ գաղտնաբար ամենակորովի գործունէութիւն մը ցոյց տուած էր յաջողութեամբ պսակելու համար Վիլհելմ Կայսեր աղետալի ծրագիրները։

Զարուհին վայրկեան չի կորսնցուց իր ստացած ստիպողական հրահանգներուն համաձայն գործելու համար,

և անմիջապէս սկսաւ ուժ տալ Քրուփաթքինի, այնքան ջերմօրէն որքան ըրած էր Մուրավիէֆի, Գերմանիոյ այն անարգ գործակալին, որուն մահը ոչ ոք ողբացած էր, ո՛չ իսկ ինքը՝ Կայսրուհին։

Այս միեւնոյն իրիկունը, ժամը իննէն քիչ վերջը, Նորին Վեհափառութեան հրամանով հեռախօսով ըրած հրաւէրիս վրայ, Քրուփաթքին եկաւ և անմիջապէս մեր գտնուած սենեակին առաջնորդուեցաւ։ Ներս մտածին պէս ես ոտքի ելայ մեկնելու համար, ինչպէս կը պահանջէր խոհեմութիւնն ու բարեկրթութիւնը։ Համոզուած էի սակայն որ Զօրավարին այս գաղտնի այցելութեան նպատակն էր վերահասու ըլլալ Քայզէրի հեռագրին պարունակութեան։

Վրայէն երկու օր անցաւ։

Այս միջոցին Նորին Վեհափառութեան ընկերացայ Սէն-Բեթերսպուրկ երթալու համար, ուր բացումը պիտի կատարէր բարեգործական վաճառահանդէսի մը, որ կազմակերպուած էր Կոմս Շերեմէթյէվի պալատին մէջ, Ֆօնթանքայի վրայ։ Ճամբու ընթացքին, Քրուփաթքինի անձնական քարտուղարը երիտասարդ Իշխան Էրմօլինսքի, երբ կայսերական ճեպընթացը կայարան կը մտնէր, վեր եկաւ և ինձմէ խնդրեց որ իրեն համար Կայսրուհիէն ունկնդրութիւն մը խնդրեմ ստիպողաբար։

— Նորին Վսեմութիւն Զօրավարը ինձ պաշտօն տըւած է իր կողմէ ամենակարևոր զեկուցում մ'ընել Նորին Վեհափառութեան, աւելցուց երիտասարդ և բարեկիրթ սպան, որ յոյժ հաճելի երեւոյթ մ'ունէր։

Երկու վայրկեան վերջ սպան առաջնորդեցի Կայսրուհիին յարկաբաժինը։

Վեհափառուհիին ձեռքը ամենախորունկ յարգանքով համբուրելէ վերջ, սպան ըսաւ.

— Նորին Վսեմ. Զօրավարը ստիպողաբար զիս ղըրկեց Ձերդ Վեհափառութեան հաղորդելու համար թէ տասը վայրկեան առաջ Թօքիօյէն հեռագիր մ'ստացած է, որ կը ծանուցանէ թէ Ճափոն պատերազմական վիճակի

մէջ է մեզի հետ։ Միւս կողմէ Ճաբոնի դեսպանը ժամ մը առաջ իր յետս կոչման նամակները ներկայացուցած է Կոմս Լամստորֆին։

— Է՜հ, լաւ, պատասխանեց Կայսրուհին կեղծ յուզումով մը, ահա՛ կարեւոր լուր մը։ Շիտակը Ճաբոնի ամբարտաւանութիւնը ալ անհանդուրժելի կը դառնայ։ Անոնք սակայն մատերնին պիտի խածնեն. ասոր վստահ եղէք։ Մինչ այդ շնորհակալութիւններս յայտնեցէք Զօրավարին որ վայրկեան առաջ փութացած է այս լուրը հաղորդել ինձ։

Եւ այս խօսքերէն վերջ ճամբու դրաւ Իշխանը։

Ահա ա՛յս կերպով է որ բացուեցաւ եղերերգութեան առաջին վարագոյրը, որուն մէջ պիտի մթագնէր մոսկովեան դարաւոր հսկայ կայսրութիւնը, որ յամբօրէն եւ գաղտնօրէն կազմալուծման կ՚ենթարկուէր Վիլհելմի հանճարեղ դաւադրութեամբ, որուն կը մեղսակցէր Ալեքսանդրա Ֆէօտօրօվնա, զոր Գերմանիոյ Կայսրը յաջողած էր պսակել Բեթրօկրատի կայսերական թագով, իրեն միակ նպատակ ունենալով Ռուսիան առնել իր հզօր ազդեցութեան տակ, իրեն գործիք ծառայեցնելով Զարուհին, որ էր եւ կը մնար ճշմարիտ գերմանացի մը։

ԳԼՈՒԽ Թ.

Կոմս Վիթ եւ իր բարեկամները, իբր անկեղծ հայրենասէրներ, իրենց բովանդակ կորովով պայքարած էին պատերազմի կուսակիցներուն դէմ, բայց ճակատագրականօրէն դատապարտուած էին պարտուելու, որովհետեւ ոչինչ կրնային ընել Քրուփաթքինի դէմ, որուն հզօրապէս ոյժ կուտային Կայսրն ու Կայսրուհին։

Անդին, ամենամեծ հանդարտութիւն կը տիրէր Սէն-Բեթերսպուրկի մէջ։ Իշխան Էրմօլինօֆի կողմէ մեզ հաղորդուած թշնամութեանց լուրը տակաւին տարածուած չէր հանրութեան մէջ։

Հազիւ թէ Զարսքօյէ-Սէլօ վերադարձած էինք, ե-

րեկոյեան ժամը վեցի առեններ, երբ Կայսրը անակընկալ կերպով Նորին Վեհափառութեան սենեակը մըտաւ, մենք տակաւին մեր գործերը չի լրացուցած։

Կայսրը ընկճուած եւ գերագրգռուած երեւոյթ մ՚ունէր եւ իր դէմքը զգեցած էր մահատիպ դալկութիւն մը։

— Ալի՛քս, ըսաւ մէկէն, այն տեսակ շեշտով մը, որ ջղային անօրինակ յուզում մը կը մատնէր, օրուան լուրը գիտէք արդէն, այնպէս չէ՞։ Չէ՞ք վախնար որ Քրուփաթքին ծանրապէս կը սխալի։ Չէ՞ք կարծեր որ ան մեզի վտանգաւոր արկածախնդրութեան մը մէջ նետած է։ Նոր ունկնդրութիւն մը տուած էի Կոմս Վիթի, որ ամենալուրջ երկիւղներ յայտնեց պատերազմի մասին։ Ան նոյնիսկ առաջ կ՚երթայ ըսելու համար թէ պատերազմը ահաւոր աղէտ մը պիտի ըլլայ մեզ համար։ Խոհեմութի՞ւն է արդեօք մեր կողմէ յարձակողական քաղաքականութիւն մը հետապնդելը։

Խոհեմութի՛ւն, կրկնեց Զարուհին, արհամարհանօք ուսերը թօթուելով։ Թողէ՛ք, Աստուածնիդ սիրէք։ Չէ՞ որ Քրուփաթքինը Մանչուրիա ղրկեցիք։ Մի՞թէ վստահութիւն չունիք իր բերած տեղեկութեանց եւ տեսածներու մասին։ Շատ լա՛ւ, եթէ պէտք ըլլար լսել Կոմս Վիթի, որ ամենավատթար յոռետես եղած է, այն ատեն ոչինչ ընելու էր, եւ ձեռքերը ծալլած փախցնելու էր ամէն առիթ։

— Բայց այսուհանդերձ լաւագոյն չպիտի՞ ըլլար խուսափիլ պատերազմէն, հարցուց Զարը վարանումով։

— Ինչո՞ւ խուսափիլ պատերազմէն, գիտել տուաւ Զարուհին։ Ժամանա՛կ է որ քիչ մըն ալ ուրիշ բանով զբաղեցնենք երկիրը։

Ահա՛ թէ ինչ կերպով է որ Ալեքսանդրա Ֆէօտօրօվնա կը նայէր այն ահեղ պատերազմին վրայ, որուն պատասխանատու հեղինակը ինքն ու Քայզէրն էին։ Մինչ այդ, հորիզոնին վրայ կուտակուած սպառնալից ամպերը ամպրոպի մը արագութեամբ առաջ կը սուրային եւ մէկ վայրկեանէն միւսը պիտի պայթէին։

Կոմս Վիթ, հմուտ և յստակատես մարդ, կասկած չունէր բնաւ որ Ռուսիա Քրուփաթքինի մասնութեանը զոհ կ՚երթար. բայց ո՛չ ինքը և ոչ ալ իր կուսակիցները կրնային բան մ՚ընել, արգիլելու համար աղէտը, և յաջորդ օրը արդէն թշնամութիւնները հռչակուեցան բացայայտօրէն։

Կայսրուհին չէր կրնար զսպել իր խանդավառութիւնը, իսկ Կայսրը անձնատուր եղած էր իր սովորական հեզգութեանը։

Պատերազմի յայտարարութեան օրը, 1904 Փետրուար, այն օրերէն մէկն է որուն յիշատակը անմոռանալի պիտի մնայ ինձ համար։ Երեք հռչակաւոր մեծիօմներ ստիպողաբար արքունիք հրաւիրուած, և յաջորդաբար երեք հաւաքոյթներ տեղի ունեցած էին, որոնց ես ալ ներկայ գտնուեցայ Նորին Վեհ. Զարուհիին հրամանով։ Ներկայ էին նաև Զարը, Կայսրուհիին երկու բարեկամուհիները՝ Պառոնուհի Շավէլսքի և Կոմսուհի Շուլկին, և վերջապէս արքունեաց գերմանասէր նախարարը Կոմս Ֆօն Ֆրէտէրիք։ Այս հաւաքոյթներուն մէջ, դիւրահաւատ Զարը բացարձակ ապահովութիւններ կ՚ըստանար ոգիներէն թէ՝ փայլուն յաղթանակ մը պիտի տանէր և թէ՝ իր զօրքը Մանչուրիայէն պիտի դառնար անհաշուելի աւարներով ու գերիներով։

— «Ռուսական Արծիւը իր մագիլներուն մէջ պիտի բռնէ հեւասպառ Ճապոնը» պատասխանեց հանդիսաւոր կերպով Ալեքսանդր Գ.ի ոգին։

Մեծն Պետրոսի ոգին, որ երկրորդ մեծիօմի մը կողմէ կոչուած էր, պատերազմական նախարարին համար յոյժ փայփայիչ հետեւեալ խօսքերն ըսաւ.

— Օ՜ Նիքօլա, չատ լաւ ըրիք ձեր իմաստուն խորհրդականին Քրուփաթքինի կարծիքը իւրացնելով։ Ան ձեր ձեռքերուն մէջ դրաւ յաղթանակի սուրը։

Կայսրուհին այս խօսքերը լսելով չկրցաւ զսպել իր ուրախութիւնը։

— Նիքքի՛, ըսաւ անոր, ականջէն վար փսփսալով, տակաւին ունէ կասկած ունի՞ք։

— Ո՛չ, պատասխանեց Զարը յուզումէն խեղդուող ձայնով մը։ Պատերազմը շահած ենք։ Հիմա բոլորովին ապահով եմ։

Մինչդեռ արքունի պալատին մէջ այս հաւաքոյթները իրարու կը յաջորդէին, դուրսը, փողոցներուն մէջ, խելացնոր խուժան մը ազգայնամոլ մամուլին և ապականած եկեղեցիի մը աղետաբեր ազդեցութեան տակ գերագրգռուած՝ տարբեր տեսարան մը կը պարզէր։ Հրապարակներուն վրայ խռնուող մոլեգնած բազմութիւնը կատաղի պօռչտուքներով կ՚ողջունէր գինուց առաջին բաղխումը։ Քրուփաթքինի տաղանդին հիացողները փայփայիչ ուղերձներ կ՚ընէին իրեն, անոր պատկերը ցամիններով կը զարդարէին, թանկագին կառքերու վրայ ազգային գոյներ բանուած դրօշակներ և ինչ որ կրնային ձեռք անցընել՝ կը ցուցադրէին փողոցներուն մէջ, արտայայտելու համար իրենց անօրինակ խանդավառութիւնը։ Իր կարգին Զօր. Քրուփաթքին՝ իր Վեհափառ Տէրը չարունակել խաբելու և զայն իր վտանգաւոր սխալանքին մէջ քնացնելու նպատակով, չնորհ կը խնդրէր Կայսրէն որ զինքը արտօնէ անձամբ առաջնորդել բանակը դէպի յաղթանակ։

Պատմութեան կ՚իյնայ ըսել թէ ի՛նչ սահմռկեցուցիչ կոպտութեամբ մը վար առնուեցան խե՜ղճ ազգին աչքերը գոցող կապանքները։ Իսկ ես չպիտի խօսիմ աշխարհի պատմութեան մէջ իր նմանը չունեցող դաւաճանութեան մասին,—որքան որ պէտք է, լոյս ընծայելու համար Կայսրուհիին խարդաւանանքը և ահաւոր պատասխանատուութիւնը այս պատերազմին մէջ,— որ այնքան հնարագիտօրէն և դաւաճանօրէն գործուեցաւ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի կողմէ, Փօցտամի Մաքիավէլին տուած հրահանգներուն համաձայն։

Թշնամութեանց յայտարարման յաջորդող 48 ժամուան ընթացքին, Ճապոնցիները՝ հակառակ Քրուփաթքինի կողմէ Նիքօլայի տրուած վճռական հաւաստիքներուն թէ՝ ռուսական բանակին առաջին երեւումին իսկ

փախուստի պիտի մատնուէին, մեծ թիւով զօրք ցամաք հանած էին Շէմիւլփօ։ Ասկէ զատ, Ճաբոնցիները 56 ժամուան մէջ ծովամոյն ըրած էին ռուսական երկու փոխադրանաւ, և երկրորդին ալ Ծովակալ Թօկօ իր «մըժեղներու» նաւատորմիղով, — ինչպէս արհամարհանքով կ'անուանէր զայն Քուրոփաթքին, — ռուսական երեք զրահաւոր կը փճացնէր, և չորս ուրիշ նաւեր ալ այնքան ծանր կերպով կը վնասուէին որ քիչ յետոյ ծովամոյն կ'ըլլային։

Այսպէս, պատերազմի առաջին օրերուն իսկ, Ռուսիա աղէտէ աղէտ կը դիմէր, և արդէն իսկ սկսած էր փչել պարտութեան հովը։ Դաւաճանութիւնը իր դերը կատարած էր և գործը սկսած էր տալ իր պտուղները։ Գերմանական դրամը շռայլօրէն ծախսուած էր, և ռուս-ճաբոնական պատերազմը սկիզբէն մինչև վերջը պարզապէս կատարեալ պարտութիւն մ'եղաւ Զարի բանակին համար. ուրիշ խօսքով՝ կէտ առ կէտ կատարուեցաւ այն ինչ որ Քայզէրը փափաքած էր։

Արդարև, այս պատերազմը ամենաողբալի մէկ էջը և ամենանուաստացուցիչ մէկ դրուագը կազմեց ռուսական պատմութեան։ Ռուսիա պատերազմի մտած էր առանց երբեք պատրաստուած ըլլալու, ինչպէս ըրաւ աւելի ուշ, 1914ին, երբ պատերազմէն չորս ամիս յետոյ 800,000 զինուոր առանց հրացանի էր, այն պատճառով որ Ռուսիա չէր կրցած ժամանակին կասկածիլ այն վըտանգին մասին, զոր իր մէջ կը պահէր գերմանական քաղաքականութիւնը։

Անդարմանելի սխալներ և բազմաթիւ յիմարական արարքներ գործուեցան։ Ու պարտութիւն պարտութեան յաջորդեց այն քաջարի զինուորներուն համար, որ ճշմարիտ անձնուիրութեամբ մը՝ անկարող և ոգեհարցութեամբ կուրցած Զարը կը կոչէին իրենց «Հայրիկ»ը և միամտօրէն կը կարծէին թէ Ռուսիոյ սրբազան դատի՛ն համար է որ կը կռուէին, մինչդեռ անոնք կը մեռնէին անարգ Գերմանիոյ շահուն համար։

Այն բոլոր ամօթապարտ արարքներու կարգին, որ զգայացունց դաւաճանութիւններ յառաջ բերած են այս պատերազմին մէջ, առաջին տեղը կը գրաւէ Զօր. Սթօսէլի մատնութիւնը Բօրթ-Արթիւրի մէջ, այն կեղծ հերոսին՝ որ պատերազմական ատեանի առջև պիտի հանուէր և ապագայ դարերու նախատինքին առարկայ պիտի ըլլար։ Այս Զօրավարը, որ պատերազմէն մէկ ամիս առաջ, երկու անգամ մասնաւոր տեսակցութիւն ունեցած էր Նորին Վեհ. Զարուհիին հետ, քաջաբար պաշտպանած էր Բօրթ-Արթիւրը, ինչպէս ծանօթ է, և Եւրոպա սկսած էր զինքը համարել համաշխարհային հիացմունքի արժանի հերոս մը։

Երևակայեցէք թէ որքա՜ն ապշեցայ երբ օր մը Նորին Վեհափառութեան սեղանին վրայ տեսայ գերմաներէն լեզուով գրուած հետևեալ հեռագիրը·

«Իմ ամենաջերմ շնորհաւորութիւններս Ռուսիոյ կողմէ ցոյց տրուած Բօրթ-Արթիւրի հերոսական պաշտպանողականին համար։ Զօր. Սթօսէլի պատուանշան մը շնորհեցի առ ի գնահատութիւն։ (**Այս խօսքերուն կը յաջորդէին երկու տարօրինակ ծածկագիր տողեր, զորս մեկնաբանած էր ինքը՝ Զարուհին, որ իր ձեռքով արտագրած էր հեռագիրը.**) Դիմադրութիւնը բաւական է, պէտք չէ այլևս շարունակել։ Իմ կողմէս այս բանը գաղտնաբար հաղորդեցէք Զօրավարին»։

ՎԻԼՀԵԼՄ

Սթօսէլի դատավարութեան պահուն, բազմաթիւ վկաներ ատեան եկան ըսելու համար զգայացունց յայտնութիւններ, որ անօրինակ զարմանք և զզուանք պատճառեցին ունկնդիրներուն։ Սակայն բացի Նորին Վեհ. Զարուհիէն և ինձմէ ոչ ոք կրցած էր վերոյիշեալ հեռագրին եղելութեան ամենադոյզն կասկա՛ծն իսկ ունենալ։ Հաստատուեցաւ սակայն թէ Զօրավարն ու իր կինը անձնատուր եղած էին ամօթապարտ չարաշահութեանց։ (Անոնք նոյնիսկ առաջ գացած էին ապշեցուցիչ գիներով ծախելու աստիճան վիրաւորեալներու յատկացուած կաթն ու պաշարը), և անգամ մը այդ ճամբուն մէջ մտնելէն յետոյ, ամէն ամօթխածութիւն մէկ կողմ դրած էին ոճրապարտ շահեր իրականացնելու

համար, Կարմիր Խաչի առաքումներէն, որոնց ընդհանուր վարչութիւնը իրեն յանձնուած էր։

Զօր. Սթօսէլի և իր սպայակոյտի պետին՝ Ֆօնտրաթէնքօյի՝ միջև առաջ եկած ծանրակշիռ տարակարծութեանց վկայութիւնները ի լոյս ընծայեցին նոր գայթակղութիւն մը, և անհերքելի փաստերով հաստատեցին թէ Զօր. Սթօսէլ ուզած էր ամէն գնով յանձնել պաշարուած քաղաքը, մինչդեռ Ֆօնտրաթէնքօ իր ամբողջ ուժով ընդդիմացած էր այդ բանին, իր պատւոյն վրայ երդում ընելով թէ բանակը ըստ բաւականին զօրաւոր էր ամիս մը ևս պաշտպանելու համար զայն։

Սթօսէլ պատասխանած էր թէ բերդը թանկագին հարստութիւն մըն էր, և պէտք էր խնայել անոր հիմնայատակ կործանումը, ինչ որ անխուսափելիօրէն տեղի պիտի ունենար, եթէ թողուէր որ թշնամին շարունակէր ռմբակոծել զայն։

— Թանկագին հարստութիւն մը ձեր կնոջ և ձեզ համար, պատասխանած էր Ֆօնտրաթէնքօ, կծու հեգնանքով մը։ Գիտեմ թէ դուք զայն անվնաս պահել կ՚ուզէք որովհետև զայն կը նկատէք ձեր սեփականութիւնը, և կը յուսաք թէ ճափոնցիք զայն նուէր պիտի տան ձեզ։

Եւ սպայակոյտի պետը չկրնալով այլևս զսպել իր զայրոյթը, Զօր. Սթօսէլի երեսին նետած էր իր ամբողջ արհամարհանքը և ըսած.

— Դուք ռուսական զինուոր կոչուելու արժանի չէք. ես ձեզ թշնամի մը կը համարեմ և դաւաճան մը, ու անմիջապէս Կայսեր պիտի ղրկեմ տեղեկագիր մը՝ քաղաքը յանձնելու ձեր վատոգի առաջադրութեան մասին։

Յաջորդ առտուն, Ֆօնտրաթէնքօ սպաննուած գըտնուած էր անծանօթ ձեռքի մը կողմէ, և Զօր. Սթօսէլի առաջին հարցումը սա՛ եղած էր «Ոևէ թուղթ կամ հըրամանագիր կա՞յ քովը։ Ինչ վաւերաթուղթ որ գըտնուի, անմիջապէս ինծի ղրկեցէք»։

Գտնուած վաւերաթուղթերուն մէջ գաղտնի տեղե-

կագիր մը կար, զոր սպայակոյտի սպաննուած պետը պատրաստած էր Նիքօլային ղրկելու համար, բայց Զօրավար Սթօսէլ աճապարած էր զայն փճացնել։ Այս նեղացուցիչ փաստաթուղթէն ազատուած, և պահակազօրքըն ալ Զօրավարին մահուան հետեւանքով յուսալքուած ըլլալով, Զօր. Սթօսէլ ոևէ ընդդիմութեան չբաղխեցաւ անձնատուր ըլլալու իր որոշման մէջ։ Աւելին ըլլալով, պատերազմական նախարարին մէկ նամակը վրայ հասաւ, որով կ՚արտօնուէր իր ուզածին պէս գործելու։

Կասկած չկայ որ այս նամակը Զօր. Սթօսէլի ուղղուած էր Կայսրուհիին հրամանով, տրուած ըլլալով որ Ֆրուփաթքին առաւել քան երբեք Նորին Վեհափառութեան հլու ծառան էր, և ամէն վայրկեան պատրաստ՝ կուրօրէն կէտ առ կէտ գործադրութեան դնելու անոր ամնչան փափաքներն անգամ։

Մինչ Մանչուրիոյ արիւնոտ ողբերգութիւնը կը հետևէր իր ընթացքին, Պառօն Ֆօն Բօլպ Գերմանիայէն գաղտնի նամակներ կը բերէր յաճախակի, և Նորին Վեհ. Զարուհին, ջղային տագնապի մը և արտակարգ գերագրգռութեան մը մէջ կ՚ապրէր այդ օրերուն։

Մայիսեան արեւոտ յետ-միջօրէի մը, Զարը դիտելու վրայ էինք երբ ան իր Ֆլանէլի տարազով թէնիս կը խաղար երիտասարդ Իշխան Լինէվիչի և երկու պալատական տիկիններու հետ։ Խաղը շատ ոգեւորուած էր, և Նորին Վեհափառութիւնը, որ շատ յաջող խաղացող մըն էր, ձախաւեր կերպով անյաջողութեան կը մատնուէր, ու մենք խնդալէն կը մարէինք, երբ արքունի սպասաւոր մը մօտեցաւ և մարգագետնին վրայ հեռագիր մը յանձնեց իրեն։

Նորին Վեհափառութիւնը բացաւ հեռագիրը, կարդաց, և իր ձեռքին մէջ ճմռթկելով գնդակ մը շինեց և զայն նետեց խոտերուն վրայ։ Ու անմիջապէս վերսկսաւ խաղը միեւնոյն ոգեւորութեամբ և հանդարտութեամբ իբրև թէ բան մը պատահած չըլլար բնաւ։

Բայց այս կեղծ անտարբերութիւնը ապահովաբար չկրցաւ ուշադրութիւնը վրիպեցնել Կայսրուհիին, որուն քով նստած էի տաղաւարին մէջ, մարդագետնին ծայրը, որովհետեւ ան հարցուց.

— Կը մտածեմ թէ ի՞նչ էր արդեօք որ Նիքքիին սիրտը նեղացուց։

Ոհ, հաւանաբար լուրջ պատճառ մը չկայ պատասխանեցի, ակնարկ մը նետելով Թուղթի գնդակին, որ դեռ կը մնար խոտերուն վրայ։

Բոլորս ալ գիտէինք թէ մեր Պալթիկ Ծովու նաւատորմիղը, Ծովակալ Ռօժէստվէնսքիի հրամանատարութեան տակ մեկնած էր դէպի Վլատիվօսթօք, դիմաւորելու համար ճապոնական նաւախումբը։ Բայց, այն պահուն երբ հանդարտօրէն դիտելու վրայ էինք թէնիսի մրցումը, շատ հեռու էինք կասկածելէ այն պատահարի մասին, որ արձանագրուած էր այս ճմռթկուած դեղին թուղթին վրայ, լուրը աղէտի մը՝ որ երբ լսուեցաւ, ամբողջ Ռուսիա սուգի եւ արհաւիրքի մատնուեցաւ։

Տխուր իրականութիւնը այն էր թէ Պալթիկի մեր նաւատորմը երբ Զուշիմայի Նեղուցը կը հասնի, յարձակման կ'ենթարկուի Ծովակալ Թօկօյի կողմէ, որ կը պաշարէ նաւատորմը եւ ահաւոր կրակի մը տակ կ'առնէ զայն։ Ութը զրահաւոր, տասը յածանաւ, երեք եղերապահ նաւեր, ինը թօրփիլահալած, մասնաւոր սպասարկութեանց յատկացուած վեց նաւեր եւ երկու հիւանդանոց-նաւեր գերի բռնուած կամ ծովամոյն եղած էին։ 4000 հոգի սպաննուած եւ շուրջ 8000 հոգի ալ գերի տարուած էին, եւ այս վերջնոց կարգին էին Նեպօկաթօվ եւ նոյնինքն Ծովակալ Ռօժէստվէնսքի։

Այս էր Նիքօլայի կարդացած չարաշուք լուրը, որ այնքան քիչ յուզած էր զինքը, ու Զարը իր հաճոյքը խաթարող այդ թղթիկը իրմէ հեռու նետելով սրտնեղութեամբ, նոր ոգեւորութեամբ մը վերսկսած էր իր խաղը։

Երբ կէս ժամ յետոյ Կայսրուհին իմացաւ դժբախտ

լուրը, ոեւէ արտայայտութիւն չըրաւ թէեւ, բայց ես իր դէմքին վրայ նշմարեցի ժպիտ մը, որ սարսուռ ազդեց ինծի։

Սակայն, ժամ մը վերջ Կայսեր թելադրութեան վրայ զոհերու պարագաներուն ուղղուած ցաւակցական պատգամագիր մը ստորագրեց, որ կայսրութեան ամէն կողմերը հրատարակուեցաւ եւ ծանուցուեցաւ Կայսեր պատգամագրին առընթեր։

Այս ահաւոր աղէտը ջախջախած էր Ռուսիոյ դիմադրողական ամբողջ ուժը։ Աղեքսանդրա Ֆէօտորօվնա՝ տեսնելով թէ իր փափաքած այս պատերազմը որ այժմ հասած էր իր նպատակին, այլեւս անօգուտ տեղը կը շարունակուէր, բաց կերպով յայտարարեց թէ կ'ուզէր զայն վերջացած տեսնել, եւ առաւել քան երբեք ցոյց տուաւ իր բռնակալ ոգին։

Անմիջապէս յետոյ Նորին Վեհափառութիւնը ծայրայեղ բարեպաշտութեան մը անձնատուր եղաւ, եւ ռուս ծանօթ կղերականներու յաճախակի ունկնդրութիւններ շնորհեց, եւ չափազանց նցաշխարհիկ կեանքէ մը վերջ, — որուն մէջ հաճոյքն ու զուարճութիւնը իրարու խառնուած էին,– յանկարծական կերպով այն տեսակ հաւատալիքներ որդեգրեց, որ ցոյց կուտային տարօրինակ նեղմտութիւն մը։ Ան սկսաւ ապրիլ ծայրայեղօրէն ջերմեռանդ կեանք մը եւ զարմանալիօրէն իրարու հետ շփոթել սկսաւ կրօնն ու աւելորդապաշտութիւնը։ Սկսաւ բժժանքներ կրել իր վրայ, բաղդասացներու խորհուրդին դիմեց, եւ զիս ալ իրեն հետ առնելով ուխտագնացութեան մը ձեռնարկեց, որուն ընթացքին այցելեց Քիէվի Բէչէրսքիի վանքը, Նիժնի-Նօվկորոտի Այլափոխման մայր-եկեղեցին, Կովկասի Մօնթ-Աթօսի նորակառոյց վանքը եւ ուրիշ բազմաթիւ սրբավայրեր։

Ես գիտէի թէ ի՞նչ էր պատճառը այս բարեպաշտական այցելութեանց։ Ամէն մէկ սրբավայրի եւ վանքի իւրաքանչիւր եկեղեցիի մէջ հանդիսաւորապէս խոստում ըրաւ Աստուածամօր հրաշագործ պատկերներուն ոսկե-

թել չրջազգեստներ և թանկագին քարեր նուիրել այն օրը երբ Ռոմանօֆներու Տան գահաժառանգ մը պիտի ծնէր։

Մեծ-Դքսուհի Անաստասիի ծնունդէն առաջ, ծանօթ մետիոմ մը, որ Կուտունով կը կոչուէր, իրեն ըսած էր թէ մանչ զաւակ մը պիտի ունենայ։ Զարուհին մեծապէս տխրած էր երբ տեսած էր թէ այնքան մեծ անհամբերութեամբ սպասուած զաւակը աղջիկ էր։ Այսչափ կոպտօրէն խաբուած ըլլալէն զայրացած, Կայսրուհին խայտառակելով վռնտեց անամօթ ստանուն մարգարէն, ինչպէս ըրած էր այդ կարգի ուրիշ բազմաթիւ շառլատաններու։

Այս մեծ յուսախաբութիւնը պատճառ եղաւ որ Զարուհին առժամապէս կորսնցնէ մետիոմներու վերագրած գերմարդկային ուժին իր հաւատքը, և առաւել քան երբեք անձնատուր եղաւ պաշտամոլութեան, եկեղեցւոյ ամենաաննշան պատուիրանքներն անգամ ընդունելով ամենամեծ խղճմտութեամբ։ Ցերեկային և գիշերային ժամերգութեանց ներկայ կը գտնուէր, ծոմապահութիւններ կ'ընէր, ինքզինքը զրկանքներու կ'ենթարկէր և ծնրադիր աղօթասացութեամբ մանչ զաւակ մը կը հայցէր Երկինքէն։

Վերջապէս այնքան տարիներէ ի վեր ջերմապէս խնդրուած այդ երջանիկ առիթը ներկայացաւ 1904ի Յուլիս ամսուն, երբ իրականացաւ Նորին Վեհափառութեան բաղձանքը, և Բեթերհօֆի մէջ ծնաւ մանչ զաւակ մը որ կոչուեցաւ Ալեքսիս Նիքօլայեվիչ։

Գահաժառանգ իշխանին ծնունդը ծանուցուեցաւ հանդիսաւորապէս արքունի նախարարին կողմէ մեծ դահլիճին մէջ, ուր հաւաքուած էին պալատականներ, նախարարներ, և բոլոր շքադիր տիկինները, որոնցմէ մէկն էի ես։ Ներկայ հանդիսականները պատկառազդու լռութեան մը մէջ ընդունեցին հաղորդուած երջանկաւէտ մեծ լուրը, որուն ի պատիւ զանգակները ուժգնօրէն կը հնչէին և թնդանօթի երեք հարիւր հարուածնե-

րով աշխարհի կը ծանուցուէր մեծազօր Ռուսիոյ Գահաժառանգ Իշխանին ծնունդը։

Սէն-Բեթերսպուրկի մէջ այս լուրը ընդունուեցաւ մեծ խանդավառութեամբ, մինչ երկրին միւս մասերուն մէջ եղաւ շատ պաղ ընդունելութիւն մը, որ մինչև անգամ թշնամական բնոյթ ունէր։ Զարմանալու ոչինչ կար այս վերաբերումին մէջ, երբ խորհուի թէ ճակատագրի դառն մէկ հեգնանքով Գերմանուհի մըն էր որ ծնութեամբ իր զաւկին ծնունդը կը նետէր սգաւոր Ռուսիոյ երեսին, այն Ռուսիոյ՝ որ կ'ողբար կորուստը իր կորիճ զաւակներուն որոնք մատնուած ու խողխողուած էին նոյն այդ Գերմանուհիին կողմէ։

Զարեվիչի աշխարհ գալէն առաջ էր, Կայսրուհիին ամենէն ուխտի տխրաբեր մէկ շրջանին, որ իրեն կ'ընկերանայի Քազանի Ս. Կոյսի սրբավայրը ըրած այցելութեան առիթով։

Մտնելով Պօկօրօտիսքիի վանքին փոքրիկ եկեղեցին, ուր պահուած էր Աստուածամօր հրաշագործ պատկերը, մեր առջևը տեսանք աղտոտ հանդերձանքով կուշտ վանական մը, անտառախիտ մազերով ու մօրուքով, որ հոն ուխտի եկած էր, և Ս. Կոյսին ուղղուած ամենաջերմ աղօթքներով կը խնդրէր որ Ռոմանօֆներու Տան գահաժառանգ իշխան մը շնորհէր։ Զարուհին խորապէս տպաւորուեցաւ այս տեսարանէն, որովհետև ծպտեալ կը ճամբորդէր, և ոչ ոք, ո՛չ իսկ վանքին մեծաւորը գիտէր իր ո՛վ ըլլալը։

Զարուհին, որ պարզ սև զգեստ մը կը կրէր, առանց բառ մ'արտասանելու ջերմեռանդութեամբ ծունկի իջաւ ու աղօթեց։ Եկեղեցիին մէջ ոչ ոք կար մեր երեքէն զատ, և երկար ատեն ոչինչ խռովեց մեզ շրջապատող խոր լռութիւնը։

Ի վերջոյ, վանականը անգա՛մ մը ևս բարձրացուց իր ձայնը, որուն արտառոց և երկարաձիգ շեշտը կը մատնէր իր ամենակոշտ գիւղացի մ'ըլլալը, և միևնոյն թախանձագին բառերով խնդրեց Ս. Կոյսէն որ գահա-

ժառանգ մը շնորհէ կայսերական գահուն։ Վերջապէս տեղէն ելաւ, և սարսռեցաւ մեզ տեսնելով, իբրև թէ զարմացած ըլլար մեր ներկայութենէն։ Իր խոշոր սեւ աչքերը, որ երկարաձև ու տժգոյն դէմքին վրայ կը փայլէին անդիմադրելի շողիւնով մը, հանդիպեցան Կայսրուհիին աչքերուն, այն պահուն՝ երբ կ'անցնէր անոր առջեւէն, ու եկեղեցիէն կ'ելլէր դանդաղ քայլերով։

Տեսա՞ք այս մարդուն դէմքը Ջէնէիտ, հարցուց Նորին Վեհափառութիւնը, երբ վանականը անյայտացաւ։ Տեսա՞ք իր աչքերը։ Չեմ գիտեր թէ անոնք ի՞նչ գերբնական բան մ'ունէին որ սարսուռ ազդեցին ինծ և արիւնս սառեցուցին երակներուս մէջ։

—Իրեն համամտութիւնս կը յայտնեմ։ Այս մարդուն նայուածքին մէջ արտակարգ բան մը կայ, նայուածք մըն է, որուն նմանը երբեք տեսած չեմ մարդկային դէմքի մը վրայ։

Բազմաթիւ անգամներ Կայսրուհին խօսակցութիւնը դարձուց այս անծանօթ և կոշտ ու կոպիտ վանականին վրայ, որ, զարմանալի զուգադիպութեամբ մը, իր ներկայութեան Աստուծմէ խնդրած էր մանչ զաւակ մը Կայսերական Տան համար։

— Պէտք է որ զինքը տեսնելու միջոցը գտնեմ և վայրկեան մը առանձին խօսիմ իրեն հետ, ըսաւ շեշտով մը որ ոեւէ առարկութիւն չէր ընդունէր։ Իր անձը զիս կը շահագրգռէ։ Ապահովաբար սուրբ մըն է ան և կրնայ մեծապէս օգնել ինծ։ Այս տարօրինակ հանդիպումը բարեգուշակ երևոյթ մըն է, զոր պատրաստած է Նախախնամութիւնը, Ջէնէի՛տ, ես ասոր բոլորովին վըստահ եմ։

Այս նիւթին շուրջ խօսելէն չէր կշտանար. միայն թէ անոր վախճանի մասին է որ կը սխալէր։ Ճիշդ է թէ այս հանդիպումը նախագուշակութիւն մըն էր, բայց, աւա՜ղ, դժբախտութեան գուշակութիւն մը՝ Ռուսիոյ համար։ Շուտով տեղեկացանք թէ այս մարդը որուն հան-

դիպած էինք այնքան ջերմեռանդօրէն աղօթած պահուն, Բեթրօվսքիի (Սիպերիա) շրջանէն ռուս գիւղացի մըն էր, Կրէկուառ Նովիք անուն։ Ան հինգ վեց անգամ ծանր ամբաստանութեանց տակ ձերբակալուած և Թօպօլսքի ոճրագատ ատեանին կողմէ խիստ պատիժներու ենթարկուած էր։ Վերջին անգամ երբ բանտէն ազատուած էր, վճռականապէս զէնքը փոխած էր, և անկէ ի վեր սկսած էր ապրիլ այն տեսակ կեանք մը, զոր ռուս ժողովուրդը իր միամիտ հաւատքով կը կոչէր «աւետարանական կեանք», անվերջ ուխտագնացութեան մը նուիրուած, այցելելով բոլոր ծանօթ սրբավայրերը, և մասնաւորաբար դրամ հաւաքելով իր բազմաթիւ բարեսիրական (՞) ձեռնարկներուն համար։ Բայց, խստակեաց ճգնաւորի իր վերարկուին տակ, ան ծոյլ և անառակ կեանք մը կը ծածկէր։ Մէկ բառով «սուրբ մարդ»ու երևոյթին տակ շառլաթան մըն էր այս վանականը, լրտես մը և թշուառական դաւաճան մը, զոր շուտով Ռուսիան պիտի ճանչնար Կրիշքա անուամբ, և որ աշխարհի ծանօթ է Ռասփութին յորջորջումով։

Աստուածամօր սրբավայրին մէջ տեղի ունեցած այս առաջին հանդիպումը մեկնակէտը եղաւ այն մտնութեան որ Ռուսիան բոլորովին նետեց Գերմանիոյ գիրկը, առաջ բերաւ Ռօմանօֆներու Տան անկումը և ձերբակալումը՝ Ջարին և անոր ընտանիքին։

Ամէն կասկածէ վեր էր թէ այս մարդը արտակարգ կարողութիւն մը ունէր կիներուն վրայ մագնիսական ազդեցութիւն ի գործ դնելու։

Նայուածքը, զոր այս վանականը ձգած էր Կայսրուհիին վրայ եկեղեցիէն ելած պահուն, կատարելապէս կախարդած էր զայն, ինչպէս օձը կը կախարդէ թռչունը։ Չմոռնամ ըսել որ, այն ատեն ինքը բոլորովին անծանօթ անձ մըն էր Կայսրուհիին համար։ Ու Կայսրուհին անմիջապէս ծունկի իջած աչքով կը հետևէր անոր, երբ վանականը արդէն անյայտացած էր, բայց կարծես տակաւին զայն կը տեսնէր երազի մը նման ո-

րուն մէջ իր կամքը կ՚անէանար, կը հիւծէր, և անոր մասին ինծի անդադար ուղղած հարցումներէն տեսայ թէ՝ այս անծանօթ բայց տարօրինակ վանականը իր վը-րայ ձգողական արտակարգ ուժ մը ի գործ դրած էր որուն նմանը քիչեր կրնան ունենալ։

Հակառակ որ Ալեքսանդրա Թէոտորովնա ոչինչ խը-նայեց գտնելու համար այս վանականը, երկու տարի վերջ միայն կարելի եղաւ զայն գտնել և Կայսրուհիին հրամաններուն համաձայն բերուեցաւ պալատ։

Այս երկու տարուան ընթացքին, վանականը իր ծոյլ և անառակ կեանքը շարունակած էր հայրենի երկրին մէջ որ Սիպերիոյ խորերը կը գտնուէր։ Կայսրուհիին հետ իր ունեցած առաջին հանդիպումը ճակատագրական թուական մը կազմեց ռուսական կայսրութեան ողբա-գին պատմութեան մէջ։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Մինչ այս շրջանին յեղափոխական՝ շարժումը կա-տաղի գործունէութիւն մը ցոյց կուտար։ Ընդհանուր դժգոհութիւնը իր գագաթնակէտին հասած էր։ Անիշխա-նական պրոպականտը, որ երբեք ալ դադրած չէր և լռիկ մնջիկ իր գործունէութիւնն առաջ կը տանէր Նի-քօլայի գահակալութենէն ի վեր, աւելի ևս չեչտուած էր պատերազմին մէջ գործուած սխալներուն հետե-ւանքով, որոնք բորբոքած էին մոխիրներու տակ հանգ-չող կրակը, որ քիչ ժամանակէն հրդեհի մը պիտի վե-րածուէր ու լափէր ամէն ինչ։

Օր մը. Նորին Վեհ. Զարը Կայսրուհին տեսնել ե-կաւ, և անոր ցոյց տուաւ իրեն ուղղուած տպագրեալ բաց-նամակ մը, զոր անտարակոյս, իրեն անծանօթ մէ-ամիտ բարեկամներէն մին դրած էր իր սեղանին վրայ այն յոյսով որ այդ կերպով կարելի կ՚լլար Կայսեր ծա-նօթացնել այն՝ ինչ որ իր նախարարները իրմէ գաղտ-նի կը պահէին։ Այս բաց-նամակը տպագրուած էր ա-նիշխանականներու կողմէ, ժընէվ, և հարիւր հա-

զարաւոր օրինակներով ցրուած էր ամբողջ՝ Ռուսիոյ մէջ։

Նորին Վեհափառութիւնը բարձր ձայնով կարդաց մեզ այդ նամակը որ ծանրակշիռ ազդարարութիւններ կը պարունակէր, և այն իրողութիւնը թէ՝ այս բաց-նամակը գտնուած էր Կայսեր սեղանին վրայ, կը նշա-նակէր թէ անիշխանականները մինչև անգամ արքու-նի պալատին մէջ մարդ ունէին, որ պատրաստ էին ի-րենց հրահանգները գործադրելու։ Մասնաւորաբար պա-րագայ մը ամենէն աւելի մտահոգիչ էր։ Բաց-նամակը յիշատակութիւնը կ՚ընէր այն ճառին, որուն մէջ Նիքօ-լա իր ժողովուրդին օրինական պահանջքները կ՚անուա-նէր «յիմար ինքնախաբէութիւններ», ու կը ձաղկէր մինչև իր ուղն ու ծուծը փտած պաշտօնէականութիւնը, ամենազօր կաշառակերութիւնն ու զեղծարարութիւն-ները, որոնց կարելի է հանդիպիլ ամէն մէկ քայլափո-խիդ, երկրին ամէն կողմերը։ Բաց-նամակը յայտնապէս կ՚ամբաստանէր Կայսրուհին իբր ոճրապարտ հեղինակը ռուս-ճարոնական պատերազմին, և կը վերջանար հե-տեւեալ բառերով, զորս նոյնութեամբ կ՚արտագրեմ.

«Ռուսիոյ կրած ահաւոր աղէտներուն պատասխանատուն զձեզ կը նկատենք, դուք՝ որ մեր կայսրն էք, եւ ձեզմէ՛ է որ պիտի պահանջենք անոնց հաշիւը։ Բաւական է որքան քաշեցինք ձեր Գերմանացի կնոջմէն, որուն անգթայ սիրտը կը հրճուի ի տես մեր տառապանքին, ու մենք ո-րոշած ենք այլեւս պայքարիլ մեր ազատութեան համար, այն բոլոր միջոցներով, զորս ունինք մեր տրամադրու-թեան եւ կարողութեան սահմանին մէջ։»

— Յիմարնե՛ր, գոչեց Կայսրուհին, բռնազբօսիկ խնդուքով մը, ատելութեամբ և անարակելի արհամար-հանքով լի։ Այրեցէ՛ք այդ աղտոտութիւնը, սիրտս կը խառնուի . . .։

— Պիտի գտնեմ անոր հեղինակը, և անոր արժա-նաւոր պատիժը պիտի տամ, յայտարարեց Զարը զայ-րոյթէն դողացող ձայնով մը։

— Կ'աղաչեմ, դիտել տուաւ Կայսրուհին սառնասիրտ մոլեգնութեամբ։ Ի՛նչ հարկ կայ մեղմութեամբ վարուելու այս անիշխանականներուն հետ։ Չեն արժեր։ Եւ արդար վրէժխնդրութիւն մը ի գործ դնելու մասին ցոյց տրուելիք ոևէ վարանում անոնց աչքին տկարութեան նշան մը պիտի երեւայ։ Թողէ՛ք ուրեմն որ ոստիկանութիւնը գործէ, ան գիտէ զանոնք պարտութեան մատնելու եղանակը, այն ատեն որ ափ ի բերան մնան խղճալիօրէն։

Ժամ մը վերջ, Զօրավար Չերեվլին, որ Նորին Վեհափառութեան պաշտպանութեան հսկող անձնապահ գունդին՝ Օքրանայի՝ հրամանատարն էր, մասնաւոր ունկնդրութեան մը ընդունուած էր Չարուհիին կողմէ։

—Կայսրը այս նամակէն չափազանց գրգռուած է։ Պէտք է որ անմիջապէս շատ խիստ միջոցներ ձեռք առնէք ջախջախելու համար այս խայտառակները։ Անոնք կրնան վտանգաւոր դառնալ։

Կը վախնամ որ արդէն շատ ուշ է, Ձերդ Վեհափառութիւն, պատասխանեց սպան, իր բարձր հասակը շտկելով և ինքզինքին տալով մեծ հով մը։

—Բայց Հայր Կաբօն չի՞ կրնար օգտակար ըլլալ. ան անձնուէր բարեկամ մըն է։

—Հայր Կաբօն գաղտնի կերպով մեր գործին լծուած է, պատասխանեց Զօրավարը դիւրահասկնալի ժպիտով մը։ Բայց եթէ այս պարագան մէջտեղ ելլէ, իր կեանքը պիտի վտանգուի։ Թէև ան ինքզինքը անկեղծ բարեկամ մը ցոյց կ'ուտայ ժողովուրդին, ոչ նուազ կը վճարուի նաև մեր կողմէ, և իր ըրած ամբաստանութեանց վրայ է որ հարիւրաւոր մարդիկ Սիպերիա աքսորուած են արդէն։ Կը վստահցնեմ զձեզ որ այս պարագային չպիտի կրնայ ինքզինքը շատ խոհեմ ցոյց տալ։

—Այն ատեն զանգուածային ձերբակալութիւններ ըրէ՛ք, ըսաւ Կայսրուհին զայրագնած։ Ի՞նչ բանի կ'ըսպասէք գործելու համար։ Պէտք է ժողովուրդը սարսափեցնել, և սրբել այս յանդուգն մեծխօսիկները որ,

չի համարձակին աջ ու ձախ ափեղցփեղ սուտեր տարածել և իրենց գլխէն վեր գործերու խառնուիլ։

—Համամիտ եմ Ձեր Վեհափառութեան, պատասխանեց Զօրավարը մեծ յարգանքով, բայց այսուհանդերձ կ'ենթադրեմ թէ պէտք է բուն յանցաւորները զատենք այն կասկածելի անձերէն որ կը կարծուի թէ անիշխանականներուն կուսակից են։

—Ո՛չ, պատասխանեց Չարուհին խստօրէն։ Ասիկա սխալ մեթոտ մըն է որ կրնայ շատ սուղի նստիլ ձեզի։ Կը կրկնեմ որ սարսափը պէտք է տիրապետէ ժողովուրդին վրայ։

Զօր. Չերեվլին գլուխը կախեց և քանի մը վայրկեան լռութիւն պահեց։ Յետոյ աչքերը վեր վերցնելով ըսաւ.

—Այս առթիւ ըսեմ Ձերդ Վեհափառութեան թէ մտադիր եմ ունկնդրութիւն մը խնդրելու Նորին Վեհ. Չարէն, Օր. Վիէթրոֆի խնդրին համար։

—Մ՛հ, դարձեալ այդ աղջիկը, գոչեց Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, ոտքերը գետին զարնելով բարկութեամբ։ Ե՞րբ վերջապէս մեր ականջները հանգիստ պիտի թողուն այլեւս։

—Ամէնուրեք անոր մասին կը խօսուի, յարեց Չերեվլին, և ամենքը միաբերան անոր անմեղութիւնը կը յայտարարեն և ձերբակալումը կը քննադատեն։ Այս պատճառով է որ կը փափաքիմ խնդրել Նորին Վեհափառութենէն, որ ազատ արձակել տայ զինքը։ Այս կերպով է որ վերջ պիտի տրուէր վտանգաւոր մեկնաբանութեանց, և արդէն, որքան որ գիտեմ, իր դէմ եղած ամբաստանութիւնն ալ ոևէ փաստի վրայ հիմնուած չէ։

—Շիտակը, Զօրավա՛ր, ըսաւ Կայսրուհին հեգնական ժպիտով մը, կարծես թէ դուք բոլոր այս սինլքորներուն պաշտպանութիւնը ստանձնած էք։

—Ամենևի՛ն։ Իմ պարտականութիւնս, Ձերդ Վեհափառութիւն, մեղմացնել է արդարութեան խստութիւնները, երբ պարագաները կը հարկադրեն, ինչպէս այժմ,

և, եթէ հնարաւոր է, ճշմարտութիւնը երեւան հանելով՝ խուսափիլ մտահոգիչ և գուցէ վտանգաւոր կացութեան մը մէջ իյնալէ։ Կը կրկնեմ, իմ կարծիքովս, Օր. Վիէթրոֆ պէտք է անմիջապէս ազատ արձակուի։

—Եւ, ինչո՞ւ համար, խնդրեմ։

—Որովհետեւ իր բանտարկումը, ինչպէս արդէն ձեզ ըսի, զայրոյթի անօրինակ փոթորիկ մը յարուցած է Սէն-Փեթերսպուրկի մէջ:

—Հիանալի՜ բան։ Բայց չէ՞ք խորհիր որ, եթէ այդ աղջիկը ազատ արձակենք, պիտի ըսեն թէ իր գեղեցկութեա՛ն համար էր, ինչ որ տկարութեան նշան մը պիտի համարուի։

—Թող Ձերդ Վեհափառութիւնը ինծի ներողամիտ ըլլայ, երբ ըսեմ թէ ոչ ոք այդպէս պիտի մտածէ, այլ պարզապէս պիտի ըսուի թէ Օր. Վիէթրոֆի ազատ արձակման պատճառը այն էր որ մեծ անարդարութիւն մը գործուած էր և ուզած են զայն դարմանել, պատասխանեց Զօրավարը քաջաբար։ Չեմ ժխտեր սակայն որ, այդ երիտասարդ աղջիկը կը համակրէր ազատութեան ի նպաստ կատարուող շարժման։ Ոստիկանութիւնը, անոր բնակարանը խուզարկած ժամանակ քանի մը գիրքեր գտած է, որոնց հրատարակութիւնը արգիլուած է, և այս բանը բաւական համարուած է զայն ձերբակալելու համար։ Բայց անկէ յետոյ ես անձամբ քննած եմ խնդիրը, և ապացոյցներ ունիմ որ Օր. Վիէթրոֆ մօտէն կամ հեռուէն ոեւէ յարաբերութիւն ունեցած չէ յեղափոխական կուսակցութեան հետ։

— Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի։ Քանի որ մեղի հետ չէ, մեզի հակառակ է։ Ասիկա բաւական է արդէն արդարացնելու համար անոր ձերբակալումը։

— Բայց ահա վեց ամիս է որ բանտարկուած է և ոչ ոքի հետ արտօնուած է յարաբերութիւն ունենալ։ Մոսկուայի կարգ մը ազդեցիկ անձնաւորութիւնները գործը ձեռք առած են, որքան որ իմացած եմ, և մէկ

հարուածով խնդիրը պիտի վերջացնեն, հրահանգ տալով որ զինքը ազատ արձակեն առանց աղմուկ յարուցանելու, այդ կերպով վերջ տալով այն քննութեան, որ պիտի հաստատէ իր վրայ գաղտնօրէն ի գործ դրուած հակամարդկային վերաբերումը, որպէս թէ մեծ ոճրագործ մը եղած ըլլար ան։

— Է՜հ, լաւ, քանի որ այդ աստիճան կը պնդէք, գացէք Կայսրը տեսէք, եթէ կը կարծէք որ կրնայ գոհացում տալ ձեզ։ Գալով ինծի, ես ոեւէ ատեն չպիտի հաւանիմ այդ աստիճան թոյլ քաղաքականութեան մը։

Ժամ մը վերջ Զօրավարը ընդունուած էր Նորին Վեհ. Ջարին կողմէ, և յաջողած էր Օր. Վիէթրոֆի ազատ արձակման հրամանագիրը ստորագրել տալ։ Բայց երբ կառավարիչը բանտարկեալին խուցը մտաւ, անոր աւետելու համար այս ուրախ լուրը, տեսաւ թէ միապետութեան բանակալ բէժիմին այս անմեղ զոհը մեռած էր, իր անկողնին վրայ տարածուած, չնորհալի դէմքը ամբողջովին ածխացած և անճանաչելի։ Ան ահաւոր քաջութիւնն ունեցած էր իր սենեակը դրուած լամբին քարիւղովը թրջելու իր զգեստները և ինքզինք այրելու։

Այս զարհուրելի անձնասպանութեան լուրը կայծակի արագութեամբ տարածուեցաւ, և ՚ախանչանն եղաւ ռուսական յեղափոխութեան, որ քանի մը ամիս վերջ պիտի չղթայազերծուէր անօրինակ սաստկութեամբ մը, տալով բազմաթիւ զոհեր։

Ժողովուրդը սարսափի մատնուեցաւ ու զայրացաւ լսելով բերնէ բերան շրջան ընող ցաւագին պատմութիւնները այն անհաւատալի անգթութեանց, որոնց ենթարկուած էր այս խեղճը իր խուցին մէջ, և որոնք զինքը առաջնորդած էին այս ահաւոր անձնասպանութեան։ Կայսրը բացայայտօրէն քննադատուեցաւ արտօնած ըլլալուն համար այս տեսակ անգթութիւններ, քըսաներորդ դարուն մէջ։ Տրուած ըլլալով որ ամէն ոք գիտէր թէ դժբախտ աղջիկը բացարձակապէս անմեղ

էր, և ոևէ սրտի մէջ մեղսակցութիւն ունեցած չէր, և թէ՝ անհաւատալի բարբարոսութեան մը ի գործ դրած անգթութիւնները՝ իր չարչարանքներէն և անպատւութենէն ազատուելու ոևէ միջոց չէին ձգած իրեն, բայց եթէ անձնասպան ըլլալ, այս ահաւոր լուրը պատճառեց անօրինակ յուզում մը։

Թէև Կայսրուհին միշտ ալ հեղնանքով կ՚ընդունէր ժողովրդական արտայայտութիւնները, երկրին ամէն կողմերէն քաղաքական ծանր խռովութեանց լուրեր կը հասնէին, որոնք ցոյց կուտային թէ օր ըստ օրէ շարժումը մեծ ծաւալ կ՚առնէր, և կասկած չկար որ ան կը հրահրուէր ու կը քաջալերուէր Բօցտամէն։ Իրենց հայրենասիրութեամբը ծանօթ ուսանողներ ու քաղաքացիներ ստորին դասակարգերուն մէջ դժգոհութեան սերմեր կը ցանէին եռանդուն գործունէութեամբ մը։ Գաղտնի մամուլը գիշեր ցերեկ կ՚աշխատէր, և շաբաթ չէր անցներ որ նորանոր դաւադրութիւններ երևան չհանուէին Ռուսիոյ զանազան մասերուն մէջ։

Կառավարութիւնը սակայն, Զարուհիէն ստացած իր հրահանգներուն համաձայն, — իբրև թէ այդ հրահանգները տրուած ըլլային Կայսեր կողմէ, որ առաւել քան երբեք թոյլ և կոյր դարձած էր և կատարելապէս հլու հպատակ իր կնոջ բռնակալ կամքին, — յիմարութիւն յիմարութեան վրայ կը բարդէր զայրացած ժողովուրդին հանդէպ իր ունեցած վերաբերմունքին մէջ։ Զարը ժողովուրդի պահանջներուն դէմ երթալու իր կոյր յամառութեամբը երբեք հաշուի չէր առներ գալիք վտանգը, և շարունակ բանտարկել կուտար ամէն տեսակ մարդիկ, որոնց մեծամասնութիւնը կատարելապէս անմեղ էր։ Երիտասարդներ և աղջիկներ հալածանքի կ՚ենթարկուէին, առանց գիտնալու թէ ինչո՞ւ համար կը չարչարուէին ոստիկանութեան հաշւոյն գործող հազարաւոր խռովարարներու ձեռքով։

Այս վերջնոց կարգէն էին հռչակաւոր Ազէֆը և Հայր Կաբօն, որոնք ամենաահաւոր անգթութեանց

կ՚ենթարկէին անմեղ ժողովուրդը։ Ամէն օր անլուր հալածանքներ ի գործ կը դրուէին, և անվերջ ձերբակալութիւններ կը կատարուէին Օքրանայի ձեռքով, որ Կայսեր հրահանգներուն համաձայն կանոնաւորաբար իր տեղեկագիրները կը յղէր ուղղակի Զարուհիին։

Նորին Վեհ. Կայսրուհին երբ կ՚առնէր այս տեղեկագիրները գայթակղալից ուրախութեան մ՚անձնատուր կ՚ըլլար, և շատ մը պարագաներու մէջ, որոնք ինծի ծանօթ են, բարձր դասու պատկանող ընտանիքներ ամբողջութեամբ Սիպերիա աքսորուեցան, առանց ոևէ դատավարութեան, ոչ թէ յեղափոխական գաղափարներ ունենալնուն համար, այլ պարզապէս անոր համար որ հաճոյ չէին թուեր Նորին Վեհափառութեան, և կամ արգելք կը հանդիսանային անոր գաղտնի նպատակներուն իրականացման։

Զարուհին յեղափոխական խռովութիւններն իսկ իր ձեռքին մէջ իբր պարզ գործիքներ կը ծառայեցնէր, հասնելու համար իր նպատակներուն։

Իր սիրական արարածներէն մէկն էր Մ. տը Բլէվէ, որ շատ կարևոր դեր մը խաղաց Ռուսիոյ այդ շրջանին պատմութեան մէջ, և որ եւրոպական բոլոր դահլիճներուն կողմէ նկատուած էր իբր ամենաձեռնհաս դէմքերէն մին մոսկովեան կայսրութեան։ Այս մարդը մատնիչ մը չէր. այլ ամենաստրկամիտ նկարագրի տէր պալատական մը, որ ոևէ ստորնութեան առջև չէր ընկրկեր կայսերական ամոլին հաճոյանալու և պարարտ թոշակներ ստանալու համար։

Մարմնեղ և լաւ ապրած մարդ մըն էր ան, վարդագոյն դէմքով, որուն բռնակալ նկարագիրը առիթներ ունեցած էր ասպարէզ գտնելու այն միջոցին երբ քաղաքային գաղտնի ոստիկանութեան պետն էր։ Ան բազմաթիւ անձեր ձերբակալել տուած և անհաշիւ դատական ծրագիրներ երևան հանած էր Նիքօլային դէմ նիւթուած, որոնցմէ մեծ մասը միայն իր երևակայութեան մէջ գոյութիւն ունեցած էր, և կամ հնարուած

իր խռովարարներու խումբին կողմէ, որ ամէն վայրկեան պատրաստ էր անմեղներ զրպարտելու։ Եւ Զարը՝ վարձատրելու համար անոր մատուցած այս բազմաթիւ ծառայութիւնները՝ զինքը կարգած էր ներքին գործոց նախարարի պաշտօնին, որուն մէջ իրեն պիտի յաջորդէր թշուառական գիտնագէտ մը Բրօթօբօբօֆ, որ այլեւս մասնագէտը դարձած էր մատնութեան և լրտեսութեան արուեստին։

Բլէվէ անկասկած Սէն-Բեթերսպուրկի ամենագարշելի մարդն էր։ Այն անողոք կոպտութիւնը որուն ենթարկած էր ժողովուրդը, և այն բազմահազար ընտանիքները զորս թշուառութեան և փճացման առաջնորդած էր, իր գլխուն վրայ կուտակած էին զայրոյթի ահաւոր փոթորիկներ, որոնք պատեհ առիթի մը կ՚սպասէին զինքը պատուհասելու համար։

—Բլէվէ անդրդուելի նկարագրի տէր մարդ մըն է, ըսաւ ինձ անգամ մը Կայսրուհին, այն տեսակ շեշտով մը որ կը մատնէր ծածուկ հիացում մը։ Այդ օրը Բլէվէ իրեն այցելած էր ու մեկնած պահուն գետնամած խոնարհութեամբ իր յարգանքը մատուցած Նորին Վեհափառութեան։ Նոյն ինքն երկաթեայ ձեռքն է որ մեզ հարկաւոր է, շարունակեց Կայսրուհին, և հրաշալիօրէն գիտէ խեղդել դաւադրութիւնները։ Ան, առանց աղմուկ յարուցանելու, դաւադիրները կախաղան կը հանէ բանտի բակին մէջ իսկ, այնպէս որ անոնք չեն կարող անդենական աշխարհէն իրենց բարեկամներուն պատմել այն չարչարանքները որոնց ենթարկուեցան։

Իրականին մէջ, սակայն, ծածկաբար այն տեսակ պատմութիւններ կը լսուէին քնքոյշ ու բարձր զարգացման տէր գեղանի կանանց ենթարկուած անխիղճ կոպտութեանց մասին, որ ամենաարիասիրտ մարդոց անգամ սարսուռ կ՚ազդէին։ Ահաւոր պատմութիւններ կը լըսուէին նաև Շլիսելպուրկի բանտերուն մէջ ի գործ դըրուած զարհուրելի սարսափներու մասին, զորս Պօղոս և Պետրոս Բերդին անգթութիւնները միայն կարող էին գե-

րազանցել։ Այս բանտերը, որ կատարեալ զնդաններ էին, կը գտնուէին Նէվայի մակերեսէն վար և կրնային ըստ կամս ջուրով ողողուիլ, այնպէս որ այդ զնդաններուն մէջ նետուած թշուառները անբացատրելի անձկութեամբ մը կը տեսնէին իրենց դահիճներուն կողմէ դիտմամբ կաթիլ առ կաթիլ ներս թափանցելու համար թող տըրուած ջուրը, որ յամրօրէն վեր կը բարձրանար իրենց շուրջը, մինչև որ զիրենք խեղդէր, թակարդի մէջ բըռնուած մուկերու պէս։

Բլէվէ՛ն է որ ուղղակի կ՚ամբաստանուէր իբր պատասխանատու այս բոլոր սարսափներուն։

Օր մը, իմ ներկայութեանս, Զարուհին ըսաւ թէ Կայսրը չափազանց մտահոգ էր կարծեցեալ դաւադրութեան մը մասին, որ երևան հանուած էր Մոսկուայի մէջ։

— Թո՛ղ Նորին Վեհափառութիւնը աներկիւղ ըլլայ, պատասխանեց նախարարը չարաշուք քմծիծաղով մը։ Այս առտու տասնըչորս բանտարկեալները կախաղան բարձրացուեցան։

Բլէվէ միայն բռնակալ մը և անպիտան թիփ մը չէր սակայն։ Լրտեսութիւնը այն աստիճանին հասցուցած էր որ ան նոյնիսկ կը դաւաճանէր իր տէրերուն, և, ինչպէս որ շատ չանցած երևան հանուեցաւ, իր հեռախօսը գաղտնի թելով մը կապած էր Զարի հեռախօսին այնպէս որ կրնար իր տեղը նստելով մի առ մի լսել Նորին Վեհափառութեան կողմէ Զարսքօյէ-Սելօյէն միւս նախարարներուն տրուած հրահանգները։ Ամբողջ կայսրութեան մէջ իր հաշւոյն գործող լրտեսներ ունէր, և մինչև անգամ գործակալներ՝ կայսերական պալատին մէջ, որոնք զինքը օրը օրին տեղեակ կը պահէին կայսեր ընտանեկան շրջանակին մէջ տեղի ունեցող դէպքերուն։

Մինչև անգամ ան շատ բան գիտէր Կայսեր գործերուն և անոր շրջապատի մասին, և անխոստովանելի ճամբաներով ձեռք ձգուած այս տեղեկութիւնները յաճախ կը շահագործէր աւելի քան նոյնինքն Կայսրը։

Եւ որքան որ գիտեմ, Բլէվէ իր այդ ծանօթութիւնները շատ անգամներ գործածեց զզուելի շանթաժներ ընելու համար:

Սէն-Բեթերսպուրկի մէջ սովորական բան մըն էր լսել թէ բազմաթիւ անձեր կարեւոր գումարներ կը տրամադրէին Բլէվէի, զերծ մնալու համար ձերբակալութենէ, եւ թէ ձերբակալուած ու բանտարկուած անձերէն շատեր բացարձակապէս անմեղ էին: Օրիորդ Վիէթրօֆի մահը հանրային կարծիքը գրգռած էր ոստիկանութեան դէմ, եւ օր քան զօր աւելի եւս ատելի դարձած ներքին գործոց նախարարը շարունակ սպառնական նամակներ կ'ստանար:

Ամէն շաբաթ, եւ յաճախ շաբաթը երկու անգամ, Նորին Վեհ. Զարուհին մասնաւոր ունկնդրութեան կ'ընդունէր զինքը մանրամասնօրէն տեղեկութիւններ քաղելու համար ամենափոքր խնդիրներուն շուրջ անգամ որ կը վերաբերէին վեհապետներու ապահովութեան, եւ զորս Բլէվէ կը յաւակնէր երեւան հանած ըլլալ:

Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա անգթութեան տեսակէտով կը մրցէր այս նուաստ բայց ամենազօր պաշտօնատարին հետ, որուն յանձնած էր՝ իբր գործին յարմարագոյն անձը՝ ազատութեան ի նպաստ ծաւալող շարժումը խեղդելու դժուարին պաշտօնը:

Յետ միջօրէի մը, Նորին Վեհափառութիւնը վազելով սենեակս եկաւ արտակարգ յուզման մը անձնատուր, եւ շնչասպառ կմկմաց.

— Զէնէի՛տ, Բլեվէն սպաննած են...:

— Սպաննա՞ծ... կրկնեցի, ես ալ իմ կարգիս բոլորովին այլայլած:

— Այո՛: Նիքքին այս պահուս հեռախօսով իմացած է գործուած ոճիրը: Կէս ժամ առաջ նախարարը Վարշավիոյ կայարանը կ'երթար, շոգեկառք նստելու եւ հոս գալու համար, երբ ահաւոր անիշխանականներէն մին ռումբ մը նետած է վրան: Պայթումը այնքան սարսափելի եղած է որ կառքը կտոր կտոր ըրած, եւ

մեր խեղճ Բլէվէին մարմինը ջարդուփշուր եղած եւ վերածուած է անճանաչելի արիւնաշաղախ մսախիւսի մը...:

— Ի՜նչ սարսափելի բան, Աստուած իմ:

— Չեմ համարձակիր մտածել այս ահաւոր ոճրին մասին, յարեց Կայսրուհին սարսափէն դողահար:

Եւ որովհետեւ ամենաեղերական պարագաներու մէջ անգամ աչքէ չէր վրիպեցներ իր շահերը, Կայսրուհին աւելցուց սառն շեշտով մը.

— Նիքքիին ըսի որ անմիջապէս կնքել տայ անոր բոլոր թուղթերը: Երբեք կարելի չէ գիտնալ թէ ինչ վտանգաւոր թուղթեր կրնայ պահած ըլլալ ամէն բանէ տեղեկութիւն ունեցող այս տեսակ մարդ մը: Կասկած չկայ որ իր կարգ մը թուղթերը այն տեսակ խնդիրներու կը վերաբերէին, որոնց մասին լաւագոյն է լռութիւն պահել:

Միւս կողմէ ո՛չ Նիքօլա եւ ո՛չ ալ իր կինը ցաւակցական բառ մը անգամ չի յայտնեցին նախարարի այրիին, եւ այս իրողութիւնը աննկատ չանցաւ ժողովուրդէն:

Քանի մը օր վերջը Կայսրուհիին քմահաճոյքը այնպէս ուզեց որ իր ուշադրութիւնը գրաւէ Օր. Աննա Թանէյէֆ, որուն երկու վարսակալներու միջեւ անշքացած դէմքը առաջին ակնարկով ոեւէ հրապոյր չունէր արժանանալու համար այդ բարձր շնորհքին: Ան աղջիկն էր Կայսեր դիւանապետին, որ Նիքօլայի գահակալութենէն ի վեր կը ծառայէր այդ պաշտօնին մէջ: Զարը իր վստահութեամբը կը պատուէր զայն, եւ ան իր խորապէս պարկեշտ նկարագրով եւ ուղղամտութեամբ արժանի էր այդ վստահութեան:

Ծերունի Թանէյէֆ, երաժիշտ Թանէյէֆի որդին, Սէն-Բեթերսպուրկի երաժշտանոցին ուսուցիչ էր երբ Ալեքսանդր Գ. զայն ճանչցաւ: Այս բարեբաղդութեան արդիւնքը այն եղաւ որ երաժշտագիտութենէ պալատական դարձաւ: Իր աղջիկը Աննա ոեւէ յաւակնութիւն չունէր գեղեցիկ ըլլալու, բայց բնութիւնը զինքը օժտած էր զգլխիչ ժպիտով մը, եւ ամենէն աւելի փինա–

ռուած դէմքերէն մէկն էր Սէն-Բեթերսպուրկի բարձր դասակարգին մէջ։ Թանէիէֆ գիտցաւ ճարտարօրէն օգտըւիլ այդ հանգամանքէն, զայն ներկայացնելու համար Կայսրուհիին, և առաջին անգամ որ բարեպաշտակ տօնավաճառի մը մէջ զայն տեսած էր, Նորին Վեհափառութիւնը մեծ խանդավառութեամբ ինձ յայտարարեց թէ այս դեռատի օրիորդը վերջին ատեճան զինքը կը չահագրգռէր։

Ռուսիոյ համար չափազանց դժբախտ օր մը եղաւ այն օրը, յորում Աննա Թանէիէֆ յարաբերութեան մըտաւ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի հետ, որովհետև այդ օրը սև նշանաքար մը եղաւ Ռօմանօֆներու Տան դէպի կործանում յառաջացող ճամբուն վրայ։

Աշխոյժ և զուարթ միտք մը, Աննա Թանէիէֆ, անկասկած իր հօրը կողմէ թելադրուած, անոր՝ որ աւանդապահն էր Կայսեր անձնական գաղտնիքներուն, յաջողեցաւ արագօրէն արժանանալ Կայսրուհիին բարձր շընորհներուն։ Ան պատուոյ տիկին անուանուեցաւ, և Կայսրուհին տեսնելով անոր զուարթութեան ընդոծին տաղանդը, չատ չանցած զայն իր ամենամտերիմ բարեկամուհին ըրաւ։ Ալեքսիսի ծննդեան յաջորդող երեք ամիսներուն, «Աննա», ինչպէս կ'անուանէր Զարուհին, կարճ խօսքով, յաջողեցաւ ինքզինքին կարևորութիւն տալ, և բնական կերպով իմ հետս մտերմութեամբ կապուեցաւ, թէև ես, առաջին վայրկեանէն իսկ ճանչցայ իր չողոքորթ և նենգամիտ նկարագիրը, որ ինծի ատելութիւն ներչնչեց և զինքը կասկածելի դարձուց իմ աչքիս։

Աննա արքունեաց ամենաճարպիկ կիներէն մէկն էր։ Իր հայրը, որ, աւելին չըսելու համար, վարպետորդի պալատական մըն էր, արքունեաց ամենաանչան գաղտնիքներո՛ւն անգամ տեղեակ, ներչնչողն էր Աննայի բոլոր արարքներուն, և ոչ նուազ ծառայած էր ամրապնդմանը Կայսրուհիին անկեղծ սիրոյն, զոր կը տածէր իր աղջկան հանդէպ։

Ճակատագրական հանդիպում․ որովհետև երկու կիներու այս սերտ բարեկամութեան և այս չարաչուք գործակցութեան ուղղակի արդիւնքն եղաւ Կայսերական Տան անկումը։

Օր մը, երբ առանձին էի Նորին Վեհափառութեան հետ, մէկէն ինծի դառնալով գոչեց․

— Աննա պիտի ամուսնանայ։ Ի՞նչ դժբախտութիւն մեզ համար։ Ան չատ համակրելի բարեկամուհի մըն է։

— Պիտի ամուսնանա՞յ, կրկնեցի ես, յանկարծակիի եկած. բայց որո՞ւն հետ։

— Բոլորովին անծանօթ ծովային տեղակալի մը հետ, որ Վիրուպօվա կը կոչուի, պատասխանեց Կայսրուհին։ Ուրեմն մեզմէ պիտի հեռանայ Աննա։ Բայց անկասկած չուտով մեր քով պիտի վերադառնայ, գոնէ ես այնպէս կը յուսամ։

Այդ պահուն չկրցայ ըմբռնել այս խօսքերուն ճըշմարիտ իմաստը։ Ես հարկաւոր փարախներով հեռու էի կասկածելէ թէ Կայսրուհին, որ իր բարեկամուհիին այս ծրագրուած ամուսնութեամբը մեծապէս խռոված էր, սկսած էր զուադրել ծովային տեղակալին դէմ, որուն պատճառած մէկ յուսախաբութիւնը չէր կրցած մարսել։ Չէի գիտեր նաև թէ Աննա հոգւով-մարմնով նըւիրուած էր այն մարդուն, որ Ռուսիոյ չար ոգին պիտի ըլլար, այն անառակ վանականին՝ որ Նորին Վեհափառութիւնը իբնոսացուցած, հմայած էր Գազանի Ս. Աստուածամօր սրբավայրին մէջ, այն հրէշին՝ զոր ի վերջոյ բովանդակ Եւրոպա պիտի ճանչնար Կրէկուար Ռասփութին անուամբ։

Աննա Թանէիէֆի ամուսնութիւնը քանի մը չաբաթ վերջը տեղի ունեցաւ Զարսքօյէ-Սէլօյի մատրան մէջ, ի ներկայութեան կեղծ սուրբին և ամբողջ արքայական ընտանեաց։ Պսակադրութեան հանդէսը ամենամեծ շուքով տեղի ունեցաւ, որովհետև ամէն կողմ հրաւէրներ ուղղուած էին Նորին Վեհափառութեան հրամանով, իբրև թէ տեղի ունեցածը արքայական ամուսնութիւն մը

եղած ըլլար։ Ի պատիւ իրեն տրուած շքեղ հացկերոյթէն վերջ, Նորապսակ ամոլը արձակուրդ առաւ իր մեղրալուսինն անցնելու համար։

Այն ատեն, սուրբ մարդը, որուն չարագլխութեան ենթարկուած էր Կայսրուհին այնքան տարօրինակ կերպով, մէկ կողմ քաշեց զինքը և իմ ներկայութեանս ըսաւ անոր իր ցած ձայնով, որ կարծես գետնին տակէն կուգար․

— Ո՛վ Կին, մի՛ տխրիր բարեկամուհիիդ մեկնման համար։ Արդարև կ՚ըսեմ քեզ ան շուտով քեզի պիտի վերադառնայ, որովհետև ան քեզմէ չկրնար բաժնուիլ, ինչպէս դուն՝ իրմէ։ Հեռու ըլլաս կամ մօտ, դուն առաջին տեղը կը գրաւես իր սրտին մէջ, և այս պատճառով է որ անոր վերադարձը մօտալուտ է։ Լսէ՛, ո՛վ Կին, երէկ տեսիլք մ՚ունեցայ։ Այս միութիւնը զոր եկեղեցին նուիրագործեց, շատ կարճատև պիտի ըլլայ։ Ուրեմն համբերութեամբ սպասէ ու աղօթէ։

Եւ իր թեւերը բարեպաշտօրէն խաչաձեւելով իր կուրծքին վրայ, այն տեսակ շարժումով մը որ իրեն յատուկ էր, բարեւելու ձեւով յամրօրէն խոնարհեց իր գիսախռիւ գլուխը, և դուրս ելաւ սրահէն։

Մենք շատ հեռու էինք կասկածելէ թէ այնքան արագ կերպով պիտի իրականանային այս կեղծաւոր խայտառակին մարգարէական խօսքերը, ու չէինք կրնար երեւակայել անգամ այն ահաւոր դայթակղութիւնը, որ անկէ առաջ պիտի գար։

Ես այն հազուագիւտ անձերէն մէկն եմ որ գիտէ ճշմարտութիւնը այս անօրինակ և ամօթալի պատմութեան, որուն բոլոր գաղտնիքները պիտի քօղազերծեմ յաջորդ գլուխներուն մէջ։

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

Իր գահ բարձրացած օրէն սկսած, Կայսրուհի Աղեքսանդրա Ֆէօտորօվնա շարունակ հեղինակը եղած է ոճրապարտ մեքենայութեանց որոնք կազմակերպուած են անհաւատալի խորհրդաւորութեամբ մը, և, առանց դոյզն խղճահարութեան, իրմէ ստորադաս անձերու դէմ գործած է այն տեսակ վատոգի արարքներ, որոնք, աւա՜ղ, անջնջելի արատով մը թաթխուած են իր անունը։

Իր քաղաքական դաւադրութիւնները այնքան բազմաթիւ են, ինչպէս ըսի, որ իմ յիշածներս զանցառելի քանակութիւն մը կը կազմեն, բաղդատմամբ անոնց՝ զորս ան ի գործ դրաւ երկսեռ թշուառներու հանդէպ, որոնք դժբախտութիւնն ունեցած էին իրեն անհաճոյ թուելու։

Նորին Վեհափառութիւնը այն տեսակ անձերով շրջապատուած էր որ անոնց անո՛ւնն իսկ բաւական է գաղափար մը տալու անոնց գործունէութեան մասին։ Այդ անձերն են անզգամն Ռասփութին, այծեմօրուս զարշելին Շթիւրմէր, Նոյնին Վսեմութիւնք Բրօթօբօբօֆ, Սուքօմլինօֆ և Ֆրէտէրիքս, Գնդապետ Միասօյէտով լրտեսը, Կոմսուհի Քլայնմիչէլ, Հայր Կաբօն՝ քահանայի սքեմին տակ քօղարկուած ծպտեալ գործակալը գաղտնի ոստիկանութեան, Աւստրիացի լրտես Ալցչիլլէր, և բազմաթիւ մեծ ու փոքր տիտղոսներ կրող, կասկածելի բարքով պալատական տիկիններ, որոնք բոլորն ալ պատրաստ էին զինքը գոհացնելու ամէն ծառայութեան համար։ Բաց ասկէ Նորին Վեհափառութիւնը իր տրամադրութեան տակ ունէր նաև, Բեթրօկրատի նամակատան գրասենեակը, որ կը կոչուէր «Սև Գրասենեակ» («Cabinet Noir») ուր բոլոր նամակները կը գրաւուէին ու կը բացուէին։

Այս պայմաններուն մէջ, վա՜յ անոր որ իր վրայ կը հրաւիրէր Նորին Վեհափառութեան հակակրութիւնը, ո՛վ որ ալ ըլլար ան, և ի՛նչ դասակարգի կամ սեռի ալ պատկանէր։

Երկար տարիներ Անգլիոյ մէջ և այլուր կը սիրէին արգահատիլ Կայսրուհիին չուրջ եղած անարդար դատաստաններու մասին, ըսելով թէ՝ ան իր Զարուհիի հանգամանքով հարկադրուած էր ապրիլ ամրափակ սենեակներու մէջ, զերծ մնալու համար ռումբերէ և իր կեանքին սպառնացող մահափորձերէն: Արդարև պէտք է գիտնալ թէ բազմաթիւ մահափորձեր տեղի ունեցան Նորին Վեհափառութեան դէմ, — մեծ մասը պատրաստըւած նոյն ինքն ոստիկանութեան կողմէ, — բայց այդ մահափորձերուն պատճառը դժուար չէր ըմբռնել:

Իր ամուսնութենէն ի վեր Ռուսիոյ մէջ խռովութիւնները երթալով շատցած էին, և զանոնք խեղդելու համար մասնաւորապէս ընտրուած էին այն մարդիկը որոնք իրենց սրտի խստութեամբը այնքան անգութ էին որքան նոյն ինքն կայսերական ամոլը, որուն վրայ կը ծանրանայ ամբողջ պատասխանատուութիւնը:

Կայսրուհին երբ չէր միջամտեր քաղաքական գործերու, և զբաղուած չէր Նիքոլան համոզելու որ հակառակ իր կամքին ծառայէ Գերմանիոյ շահերուն, ժամանակը կը յատկացնէր իր շրջապատի մարդոց դէմ դաւադրութիւններ սարքելու:

Այս մասին օրինակ մը տալու համար պիտի պատմեմ Կոմսուհի Ալիյէֆի պարագան: Կոմս Ալիյէֆ Նորին Վեհափառութեան արարողապետն էր և մասնաւոր խորհրդականը, բայց տարի մ՚առաջ անակնկալ կերպով իր պաշտօնէն հանուած էր: Կոմսը և իր կինը յոյժ համակրելի զոյգ մ՚էին, արժանացած ընդհանուրի սիրոյն: Անոնք մեծ հարստութիւն մը չունէին, և իրենց մասին քննադատութեան արժանի ոեւէ բան լսուած չէր: Իրենց զաւակը, Օլկա, որ քսան տարեկան և շատ գեղեցիկ աղջիկ մըն էր, պատւոյ օրիորդ կարգուած էր Մեծ-Դքսուհի Մարիա Բավլօվնայի, բայց հազիւ թէ քանի մը ամիս ծառայած այդ պաշտօնին մէջ, երեքը մէկէն յանկարծ վտարուեցան արքունիքէն:

Օր մը, համարձակեցայ հարցնել Նորին Վեհափառութեան թէ ի՞նչ պատահած էր արդեօք. բայց Կայսրուհին կարճ կապեց խօսքս, չոր կերպով ինծի պատասխանելով.

— Պատճառներ ունիմ ձեզ բացատրութիւններ չտալու, Ջէնէ՛ա:

Ջանացի քօղազերծել այդ պատճառները, բայց չյաջողեցայ: Կոմս Փօլ, կինը և աղջիկը գացին Բեթրօկրատ պանդոկ մը բնակեցան Բլիօզնայայի պարտէզներուն դիմացը, ուր քաշուած կեանք մ՚ապրեցան որ գրեթէ չէզոքացում մըն էր: Հո՛ն, այդ պանդոկին մէջ երկու անգամ այցելեցի Կոմսուհիին, հակառակ շնորհազրկուած ըլլալուն, որովհետև շատ լաւ բարեկամ մըն էր ինծի:

Բայց հակառակ իրենց այս մեկուսացեալ կեանքին և անմեղութեան, այս խեղճ մարդոց ամենաաննշան գործերն անգամ մօտէն հսկողութեան ենթարկուած էին ոստիկանութեան կողմէ, որովհետև Կայսրուհին ոխ պահած էր իրական կամ երևակայական յանցանքներու համար և երդուընցած էր որ անոնք չպիտի կրնան խուսափիլ իր վրէժխնդրութենէն: Կայսրուհին միջոցը գտաւ անոնց քով իբր սպասուհի տեղաւորելու այն կիսաշխարհիկ աղջիկներէն մին, որ պատրաստ էր ամէն ինչ ընելու, կը բաւէր որ լաւ վճարուած ըլլար, ինչպէս Օքրանան կը գործածէր իր ծառայութեանց մէջ, և որոնց յանդգնութիւնը ոեւէ խղճահարութեան առջև չէր ընկրկեր: Անգամ մը, այս թշուառական աղջիկը խեղճ Ալիյէֆի գրասեղանին մէջ միջոցը գտաւ վտանգաւոր թուղթեր տեղաւորելու, որոնք բնոյթը ունէին հաստատելու թէ Կոմսն ու իր կինը մեղսակից էին հսկայ դաւադրութեան մը՝ որ նպատակ ունէր Կայսրը սպաննելու երբ ան կառքով Նիքոլա կայարանը կ՚երթար Բեթրօկրատի մէջ:

Այդ միևնոյն օրը, ոստիկանութիւնը խուզարկութեան ենթարկեց Կոմս Ալիյէֆի բնակարանը, և ձեռք անցուց այդ վտանգաւոր թղթակցութիւնները, և մէկ

ամգամէն հայրը, մայրը և աղջիկը անմիջապէս ձերբակալուեցան։

Նոյն հետայն հեռախօսով իրողութիւնը հաղորդուեցաւ Նորին Վեհ. Զարին, և որովհետեւ ան անտեղեակ էր խնդրին գաղտնիքներէն, անմիջապէս մեծ պատուանշան մը շնորհեց Պալաչէֆի, ոստիկանութեան այն գործակալին՝ որ այս գարշելի դաւադրութիւնը նիւթած էր։

Յաջորդ օրը, Ալիյէֆ և ընտանիքը, առանց ոեւէ դատավարութեան ենթարկուելու, Թիապարտներու կարաւանի մը կը խառնուէին Արեւելեան Սիպերիոյ խորերը քշուելու համար։

Որքան որ կրցայ տեղեկանալ, անոնք մինչև այն վայրկեանը որ այս տողերը կը գրեմ՝ իրենց աքսորավայրը կը գտնուին, հակառակ իրենց անմեղութեան որ ոչ ոքի համար կրնայ կասկածելի ըլլալ։

Բայց ի՞նչ ոճիր գործած էր Կոմս Փօլ Ալիյէֆ այսքան հակամարդկային պատժոյ մը ենթարկուելու համար։ Յաջողեցայ իմանալ թէ իր միակ յանցանքն էր յականայս տեղեկացած ըլլալը Կայսրուհիին մէկ գաղտնիքին, որ կը հաստատէր իր մեղսակցութիւնը Գերմանիոյ հետ։ Աղեքսանդրա Թէօտորօվնա չէր ներած իրեն այս բանը և չէր խղճահարած այս վատութիւնը գործել, միանգամ ընդ միշտ զինքը լռութեան դատապարտելու համար։

Ուրիշ զգայացունց դայթակղութիւն մըն ալ եղաւ Օրանիօվսքիի պարագան, որուն իսկութիւնը շատ հաւանաբար ոչ ոք գիտէ ինծմէ զատ, կայսերական շրջապատին մէջ, և ոչ ոք տեղեակ է այն հանգամանքներուն որոնց մէջ տեղի ունեցաւ այդ դայթակղութիւնը։

Այն բոլոր դայթակղութեանց մէջ, որ արատաւորած են կայսերական պալատին պատմութիւնը, վստահաբար պատմելիքս ամենաամօթալին է։ Թշուառական Ռասփութինի չարաշուք ազդեցութիւնը Կայսրուհին առած էր իր կատարեալ հմայքին տակ։ Այս պարագան անցողակի կերպով կը յիշեմ հոս, նիւթիս հետ սերտ

առնչութիւն ունենալուն համար, բայց այս էջերուն մէջ կը փափաքիմ խօսիլ այս կեղծ սուրբին մասին, որքան կարելի է համառօտ կերպով։ Անոր քարտուղարը՝ Թէօտոր Ռաժէվսքի՝ գրած է արդէն իր Յիշատակները զորս հրատարակած են Մ. Լը Քէօ, Իլիատօր և ուրիշներ, և որոնք երեւան կը հանեն «Առաքելական Քոյրերու» գաղտնիքները, և այն ժպիրհ եղանակը, զոր Սիպերիացի այս լիրբ գիւղացին պարտադրած էր Բեթրօկրատի բարձր շրջանակներուն, յաւակնելով ըսել թէ աստուածային ոգիներու հետ յարաբերութեան մէջ էր։

Բարեբախտաբար, այս «ներշնչուած» չառլաթանին, — որուն խօսքին՝ իբր նոր աւետարանի մը՝ ռուս ժողովուրդին կէսը հաւատ կ'ընծայէր, — դիմակը վար առնուեցաւ վերջապէս և ունեցաւ եղերական վախճան մը, որուն այնքան արժանի էր իրեն պէս գարշելի լրտես մը։ Իր ի գործ դրած ազդեցութիւնը բոլոր անոնց վրայ որ իրեն կը մօտենային, եղած է չար ոգիի մը ազդեցութիւնը։ Չեմ կրնար առանց սարսռալու յիշել իր սարդոնեան հեգնախառն ժպիտը և չարաշուք արտայայտութիւնը, իր նայուածքին սատանայականութիւնը, և վերջապէս գիւղային այն բանը որ կար իր շարժումներուն մէջ, որոնք թէ տպաւորիչ և թէ կոպիտ էին միանգամայն, և այս հանգամանքը չէր արգիլեր սակայն որ Ռուսիան իրեն վրայ նայէր իբր սուրբի մը, և Աղեքսանդրա Թէօտօրօվնա անոր հանդէպ ունենար այն հիացիկ պաշտամունքը, որ կարծես թէ երկինքէն իջած Քրիստոսն եղած ըլլար ան։

Բայց դառնանք Օրանօվսքիի խնդրին։

Ամառ առաւօտ մը, Խրիմի մէջ, Եալթայի մօտիկ, Լիվատիայի սքանչելի պալատին մէջ, Կայսրուհին առանձին էր ճաշասրահին մէջ, որուն պատուհանները կը նայէին ընդարձակ պարտէզին վրայ, որ մեծ հոգածութեամբ պաշտպանուած էր անիշխանականներու ահարկու յարձակմանց դէմ։ Այդ պահուն Կայսրուհին մէկէն ինձ ըսաւ.

—Ջէնէ՛տ, այսօր նախաճաշին հիւր պիտի ունենամ Տիկին Օրանօվսքին, գնդապետի մը կինը, որ ջերմապէս յանձնարարուած է ինձ։

Եւ գաղտնիմաստ ժպիտով մը աւելցուց․

—Պէտք է շատ ազնիւ վերաբերուիլ անոր հետ, ուրովհետեւ կ'ենթադրեմ թէ ան պիտի կրնայ օգտակար ըլլալ ինձ։ Նիքքի հոս չպիտի գտնուի։ Զօրանոցքի մը ներկայ ըլլալու գացած է։ Դուք և Աննան (Տիկին Վիրիւպօվա) միայն պիտի մասնակցիք նախաճաշին։ Կ'ըսեն թէ չափազանց նրբամիտ և խելացի կին մըն է Տիկին Օրանովսքի։ «Առաքելական Բոյրե՛ր»ն (*) են որ յանձնարարական նամակով մը ինձ ղրկած են Բեթերհօֆէն մեր մեկնման նախընթօրը։ Աննա եւս իր կարգին կը հաստատէ թէ ան մեծատաղանդ կին մըն է, բան մը՝ որ խիստ հազուագիւտ է Ռուսիոյ մէջ, ուր մտացի կիները այնքան շատ չեն, որքան Գերմանիոյ մէջ։ Այնպէս չէ՞։

Ցերեկին, մեզի ընկերացող արքունեաց պաշտօնատար երիտասարդ Տէնիսոֆէն իմացայ թէ Տիկին Օրանօվսքի «հրամանով» ղրկուած էր, եւ թէ նախորդ գիշերը հասած էր Բեթրօկրատէն եւ իջած պալատը։ Կէսօրէն քիչ առաջ սենեակս առաջնորդուեցաւ տիկինը եւ ըստ սովորութեան ներկայացուեցաւ։

Այս կինը որ չեմ գիտեր ուրկէ՞ ինկած էր, խեղճուկրակ երեւոյթ մը ունէր, խօսած ատեն կը զեթեւեթէր եւ իր մազերուն գեղին գոյնը կը մատնէր օօֆզիժենէի գործածութիւնը։ Ան այնքան կը դողար ու ջղայնոտած էր Նորին Վեհափառութեան հետ տեսակցելու գաղափարէն որ, իմ կարելիս ի գործ դրի զինքը հանդարտեցնելու համար։

Տասը վայրկեան խօսակցելէ վերջ հասկցայ թէ Տիկինը ամենաջերմ հիացող մըն էր սրբապիղծ վանականին, որովհետեւ տասնեակ մը տիկիններու անուններ թուեց բար-

(*) Ռասփութինի կողմէ հաստատուած Միաբանութիւն մը։

ձր դասակարգէն, որոնց հետ մտերմական յարաբերութիւններ ունէր, եւ որոնք ինծի քաջածանօթ էին իբր եռանդուն հետեւորդներ Ռասփութինի նորահաստատ կրօնին։

Թող ներուի ինձ անցողակի ըսել թէ՝ երբ Կայսրուհիի ներքին կեանքին գաղտնի մնացած այս մանրամասնութիւնները կը քողազերծեմ, զգայացունց լուրեր հաղորդելու սին փափաքէն չէ որ մղուած եմ, այլ իմ հայրենիքիս սիրոյն համար, որուն ծառայել է նպատակս, իբր անկեղծ ռուս մը, եւ իբր այդ քայլ առ քայլ կը հետեւիմ մասոնութեան այն խուլ աշխատանքին, որ կատարեալ քայքայումը յառաջ բերաւ կայսրութեան, եւ զայն նետեց անյոյս քաոսի մը մէջ։

Համոզումս գոյացուցած էի արդէն։ Տիկին Օրանովսքիի լեզուն եւ բոլոր շարժումները կը պոռային թէ ան մեր դասակարգին պատկանող կին մը չէր։

Անոր կարգ մը շարժումներն ու ձայնին եղանակաւորումը անմիջապէս մտածել տուին ինձ թէ Տիկին Օրանովսքի հաւանաբար դերասանուհի եղած էր իր ամուսնութենէն առաջ։ Հետաքրքրութիւնս այն աստիճան ուր հանգամանք տուաւ որ ինքնիրենս կը հարցնէի թէ ո՞վ արդեօք զինքը ներկայացուցած էր, եւ ինչո՞ւ համար Նորին Վեհափառութիւնը նեղութիւնն յանձն առած էր նախաճաշի այս արտակարգ հրաւէրը ուղղելու իրեն, Բեթրօկրատէն այսքան հեռու տեղ մը։

Վերջապէս սպասաւոր մը գալով կարճ կապեց իմ մտածումներս եւ ծանոյց թէ ժամանակը եկած էր ճաշարան մտնելու, սպասելու համար Նորին Վեհափառութեան։ Կրկնել չտուինք հրահանգը, եւ անմիջապէս ոտքի ելլելով անցանք գորգապատ նրբանցքէ մը եւ մտանք զուարթ եւ լուսաւոր ճաշարանը, ուր կլոր սեղանի մը վրայ չորս հոգիի համար սպասներ դրուած էին։

Տիկին Վիրիւպօվա հոն էր արդէն եւ մեր այցելուն ընդունեց ամենաջերմ համակրութեան մը՝ բոլոր արտայայտութիւններովը։

—Ա՜հ սիրելի Աննա՛ս, գոչեց Տիկին Օրանովսքի՝ խա-

յանալով Տիկին Վիրուպովայի վրայ։ Ինծի կը թուի թէ ամբողջ դար մը անցած է այն օրէն ի վեր որ վերջին անգամ ձեզ տեսայ։ Կարծեմ այս տեսակցութիւնը տեղի ունեցաւ Սուրբ Հօր տան մէջ, այնպէս չէ՞։

Այո՛, պատասխանեց քաղցր ժպիտով մը Պաւլոյ Տիկինը, որուն դէմքը՝ հակառակ գիրցած ըլլալուն կը պահէր իր համակրելիութիւնը։ Երբ Նորին Վեհափառութիւնը իմացուց որ պիտի գաք, չէք կրնար երեւակայել թէ որքա՜ն ուրախացայ։

Այդ վայրկեանին Աղեքսանդրա Ֆէօտորօվնա ներս մտաւ աւելի տպաւորիչ քան երբեք, իր դիւթիչ վեհափառ քալուածքովը որ զինքը կը յատկանշէր։ Ներկայացուցի տիկինը և չորս մէկէն սեղան նստանք։

Սակայն այդ օրը, խորհրդաւոր պատճառով մը զոր չկրցայ հասկնալ, Կայսրուհին ամբողջովին փոխեց իր վարուելակերպը։ Այն ատենէն ազնիւ և հաճոյակատար վերաբերում մ'ունեցաւ իր հրաւիրեալին հանդէպ որ դժուար էր զինքը ճանչնալ։ Մեծ համակրանքով խօսեցաւ անոր հետ և հազար ու մէկ հարցումներ ուղղեց Վարշաւիոյ զինուորական շրջանակին մէջ իր անցուցած կեանքի մասին։

—Կը յուսամ թէ, ըսաւ Կայսրուհին գրաւիչ շեշտով մը, շուտով հաճոյքը պիտի ունենամ ծանօթանալու ձեր ամուսնոյն։ Երբ Զարսքօյէ-Սէլօ վերադառնանք, իրեն լուր պիտի ղրկեմ որ գայ մեզի այցելէ։

Յետոյ անմիջապէս ինծի դառնալով, աւելցուց.

—Ջէնէի՛տ, հաճեցէք նօթագրել որ կ'ուզեմ տեսնել Գնդապետ Օրանօվսքին։

Նախաճաշէն վերջ Կայսրուհին իր հրաւիրեալին հետ զարդասրահը քաշուեցաւ, ու երկու կիները գլուխ-գլուխի ամբողջ ժամ մը անցուցին հոն, սիրալիր մտերմութեան մը մէջ։

Բայց ի՞նչ ըսելիք կրնար ունեցած ըլլալ Կայսրուհին. ահա՛ խնդիրը որ զիս կը հետաքրքրէր ամէն բանէ առաջ, որովհետեւ չափազանց տարօրինակ կը գտնէի Կայսրու-

հիին այս շահագրգռութիւնը հանդէպ անծանօթ գնդապետի մը կնոջ, երբ մանաւանդ չէի կրնար ենթադրել որ ան ոեւէ ռուսի հանդէպ կրնար խանդաղատանք ցոյց տալ։

Ժամ մը վերջ Տիկին Օրանօվսքի եկաւ ինծ միացաւ ու ըսաւ.

—Նորին Վեհափառութիւնը կը փափաքի որ մինչեւ վաղը հոս մնամ։ Ինծմէ խնդրեց որ ձեզի հաղորդեմ այս պարագան։

Առիթը շատ յարմար էր Գնդապետ Օրանօվսքիի կնոջմէն գաղտնիքներ քաշելու համար, մանաւանդ որ ինքզինքը իմ տրամադրութեանս տակ կը դնէր ժամանակը անցընելու համար, և ուզեցի օգտուիլ այս առիթէն։

Ուստի միասին դուրս ելանք, կառքով պտոյտ մ'ընելու համար այն ճամբուն վրայ որ կ'երկարէր Այ-Թօտոր Հրուանդանին ծովեզերքին վրայ, ուր կը գտնուի Մեծ-Դուքս Ալեքսանդր Միխայէլօվիչի տիպար ագարակը, և քիչ մ'աւելի հեռուն Տիկին Օրանօվսքիի ցոյց տուի երկրին ամենահետաքրքրական վայրերէն մին, այն հսկայ ժայռը՝ որ կը կոչուի «Լասթօչքինօ Գնէզտօ» (Ծիծեռնակի Բոյնը)։ Յետոյ Մեծ-Դուքս Փիէռ Նիքոլայէվիչի պալատին մէջ թէյ առինք և վերադառնալէ առաջ այցելեցինք նաև Ալուբքայի հրաշակերտ գղեակը, սեփականութիւնը Կոմս Վօրօնցօվի, զոր հոն գտնելու բարեբախտութիւնն ունեցանք, և Կոմսը ամենաջերմ ընդունելութիւն մ'ըրաւ մեզ։

Առաջին վայրկեանէն իսկ հասկցած էի թէ Տիկին Օրանօվսքին խօսեցնելու համար միակ միջոցն էր շահիլ անոր վստահութիւնը, շռայլ հաճոյակատարութեամբ մը, առանց սակայն կասկած ներշնչելու իրեն, և յաջողապէս կատարեցի այս դերը։ Թերեւս այդ պարագային պիտի ուզէր բաներ մ'ըսել ինծ, որոնց շնորհիւ պիտի կրնայի գոնէ հետքը գտնել զիս մտազբաղող առեղծուածին, որովհետեւ յայտնի էր թէ ուրիշ կերպով

ոչինչ կարելի էր հասկնալ, քանի որ Աննա կը թուէր թէ ինծմէ աւելի բան մը չէր գիտեր այն գաղտնիքին վերաբերմամբ՝ որ Կայսրուհին կը մղէր շահագրգռուիլ ընկերութեան մէջ այնքան աննշան կարեւորութիւն ունեցող արարածով մը։ Պալատական կեանքին մէջ երբ և իցէ տեսնուած չէ որ կին մը հրաւիրուի,— և ինչ որ յանեգոյնն է, այնքան աննշան և ստորին դասակարգի պատկանող կին մը,— և այս աստիճան ոտնակոխ ընելով ձեւակերպութիւնները, ինչ որ աննախընթաց թերացում մըն էր պաշտօնական արարողութեանց մէջ, որուն համար մեծապէս դժգոհեցան Կոմս Ֆրէտէրիք և Տիկին Նարիշքին։

Բարեբաղդաբար Զարսքօյէ-Սէլօյի մէջ չէինք, ըսած էր Տիկին Նարիշքին։ Ի՛նչ պիտի ըսէր ամբողջ աշխարհ ա՛յս աստիճան դայթակղալից օրինազանցութեան մը համար։

«Ամբողջ աշխարհ» ըսելով, Տիկին Նարիշքին կը հասկնար մեր շրջապատը, համազգեստաւոր այն փայլուն աշխարհը, որ նախանձով ու յաւակնութիւններով կը սնանէր, և կայսերական գահուն շուրջ կը թեւածէր անզուսպ գործունէութեամբ մը, ի խնդիր շնորհներու և իւղոտ վարձատրութեանց։

Հակառակ՝ կայսերական կառքով մեր կատարած այս պտոյտի միջոցին ի գործ դրած ամբողջ դիւանագիտութեանս, չի յաջողեցայ մեծ բան մը հասկնալ Տիկին Օրանօվսքիէն։ Միայն կրցայ իմանալ թէ ան Կայսրուհիին հետ գաղտնի տեսակցութիւն մ'ունեցած էր արդէն Բեթերհօֆի մէջ, և թէ Նորին Վեհափառութիւնը շատ մեծ շահագրգռութիւն ցոյց կ'ուտար իր դեռատի աղջկան՝ Վէրայի հանդէպ, և անոր բազմաթիւ անգամներ գեղեցիկ նուէրներ և անգամ մ'ալ մեծարժէք պարգեւ մը տուած էր։

Բայց ի՛նչ կը նշանակէր այս տեսակ առատաձեռնութիւն մը անծանօթ աղջնակի մը հանդէպ, կը հարցնէի ինքնիրենս հետզհետէ աւելի մեծ և կասկածոտ հետաքրքրութեամբ մը, որովհետեւ այնքանը բաւական չէր լուսաբանելու համար գաղտնիքը։

Բայց մի՞թէ ամէն ինչ գաղտնիք և դայթակղութիւն չէր Կայսրուհիի շրջապատին մէջ։ Պալատական կիներու մէջ շատ հազուագիւտ էին այնպիսիներ որ կրնային պարծիլ իրենց շահած համբաւով, որ արատաւորուած չըլլար. և այն բոլոր անձերը որ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի մտերմութեան կ'արժանանային, զուրկ էին ամէն տեսակ պատւոյ զգացումէ, շնորհիւ Ռասփութինի շնական ազդեցութեան և անոր քինէածական չարաղէտ կարողութեան։

Երեք ամիս վերջ միայն կրցայ կրկին տեսնել Տիկին Օրանօվսքին, և, որքան որ տեղեկացայ, ինքն ու իր ամուսինը բազմաթիւ անգամներ ունկնդրութեան ընդունուած էին եղեր Նորին Վեհափառութեան կողմէ։

Այդ միջոցին Զարսքօյէ-Սէլօյի մէջ արքունական պարահանդէս կար, և մեծ սրահը մտնելու վրայ էի երբ Ռասփութին առջեւէս անցաւ, կուրծքին վրայ կախած իր ոսկի մեծ խաչը։ Այդ միեւնոյն վայրկեանին սպասաւոր մը ծանուց Տիկին Օրանօվսքիի գալը։ Վայրկեան մը վերջ Տիկինը ներս մտաւ յախուռնագին քայլերով, և ինծի ներկայացուց իր ամուսինը, բարձրահասակ և թիկնեղ մարդ մը, որ, կ'երդնում ձեզ, իր գլխէն վեր հովեր տուած էր իր համազգեստին, և որ մեծ յարգանքով ծռեցաւ ու համբուրեց ձեռքս։

—Կայսրուհին հրամայեց որ գամ անմիջապէս ձեզ տեսնեմ, ըսաւ այս փոքրիկ տարօրինակ կինը, որուն մազերը առաւել քան երբեք անուշ գեղնութիւն մ'ունէին։ Նորին Վեհափառութիւնը կը փափաքի ինձ հետ մասնակի խօսակցութիւն մ'ունենալ։

Պահ մը վարանեցայ։ Օրանօվսքիի գաղտնիքը հետզհետէ աւելի անիմանալի կը դառնար։ Կը յիշէի այն անցքերը որ տեղի ունեցան վերջին ամառը, Լիւատիայի մէջ։

Յայտնի էր թէ Կայսրուհին անոր հետ միասին որոշած էր որ գայ զիս տեսնէ և ինծի հաղորդէ իր այդ փափաքը։ Հետեւաբար հնազանդելէ զատ ուրիշ բան

չէր մնար։ Եւ արդէն, չի զարմանալու համար պէտք եղածէն աւելի գիտակ էի տարօրինակ քմայքներուն Կայսրուհիին, որ միշտ հետամուտ էր արտառոց զգայացունց արարքներու։ Կը ճանչնայի իր ախտաւոր ճաշակը ոգեհարցական գիտութեանց, իր կոյր և տղայական հաւատքը՝ Ռասփութինի մարգարէական խօսքերուն, այն առաջնակարգ շառլաթանին՝ որ գիտէր ըստ պատշաճի յափշտակուիլ, դէպի երկինք բարձրացնելով աչքերը, որոնց մէջ սպիտակուցը միայն կարելի էր տեսնել այդ պահուն։

Մեծազօր Ռուսիոյ Կայսրը և իր վեհափառ կողակիցը, ամէն անգամ որ առիթը կը ներկայանար, արքունիք կը կանչէին այն գնչուները որ սայլակներով կը թափառին Կասպեան ընդարձակածաւալ տափաստաններէն մինչև Մոսկուա, և բաղդասացներ՝ որոնք մեծամեծ գումարներով կը վարձատրուէին իրենց ըրած գուշակութեանց համար, որոնց տխմարօրէն ամենամեծ կարևորութիւն կ'ընծայէին և կատարելապէս կը հաւատային երկուքն ալ։

Գահոյից առջև յարգանք մատուցած կը վերադառնայի, երբ Կայսրուհին ականջէս վար անգլիերէն լեզուով փսփսաց.

— Գնդապետ Օրանօվսքին տեսնել կ'ուզեմ. թող ժամը մէկին նարնջենիներու պարտէզը գայ, զիս հոն պիտի գտնայ։

Ի նշան հնազանդութեան կրկին խոնարհութիւն կ'ընեմ և անմիջապէս կը հեռանամ երթալ հաղորդելու համար տրուած հրամանը։

Վեհափառ Տիրուհիիս պատգամը հաղորդեցի Գնդապետին, որ իր պերճաշուք համազգեստին մէջ կը խայտար, և զինքն առաջնորդեցի այն վայրը ուր պարտէր սպասել որոշուած ժամուն։ Այս ժամադրատեղին ինծի շատ լաւ ծանօթ էր, որովհետև յաճախ հոն առաջնորդած էի այն անձերը, որոնց հետ Նորին Վեհափառութիւնը իմ միջոցաւս ժամադրութիւն տուած էր, և

ուր ուրիշներ ևս եկած էին, իբրև թէ իրենց քայլը հոն բերած ըլլար զիրենք։

Առտուան ժամը մէկին այդ կողմերէն անցայ, թևը մտած երիտասարդ իշխան Օտալէշիի, որ առաջին քարտուղարն էր իտալական դեսպանատան, վստահ ըլլալու համար թէ Գնդապետը հոն է՞ր թէ ոչ։ Եւ ահա թէ ի՛նչ կը տեսնեմ։ Խոշոր արմաւենիի մը տակ, որ իր լայնարձակ տերևները հովահարի նման կը տարածէր իր վրայ, Գնդապետ Օրանօվսքի, որ ուրախութենէն չէր կրնար կենալ, խորունկ խոնարհութիւն մը կ'ընէր Նորին Վեհափառութեան առջև, իբր նախաբան քանի մը յարգանքի խօսքեր արտասանելով, որոնք որոշապէս ականջիս կը հասնէին, հաստատելով այսպէս թէ առաջին անգամը չէ՛ր որ Գնդապետը գաղտնի տեսակցութիւն կ'ունենար Կայսրուհիին հետ։

Միւս կողմէ Զարուհին յոյժ շնորհալից ընդունելութիւն մը կ'ընէր Գնդապետին, և առաջին վայրկեանէն իսկ այն տեսակ համարձակութիւն մը կ'ուտար անոր որ ևս տակաւին չհեռացած՝ ոգևորուած խօսակցութեան մը կը բռնուէին իրարու հետ։ Այն պահուն երբ ես վերջին ակնարկս կը նետէի, Տիկին Վիրուպօվան նշմարեցի որ անոնց կը մօտենար, և Կայսրուհիին կողմէ ներկայացուելէ վերջ, կը խառնուէր այս մտերմական խօսակցութեան։

Այս երրորդ անձին ներկայութիւնը՝ տրուած ժամադրութեան, որ իմ նախատեսութենէս դուրս էր, անգամ մը ևս սրեց հետաքրքրութիւնս։ Եթէ Տիկին Օրանօվսքին Աննայի բարեկամուհին էր, ապահովաբար պէտք էր որ այս վերջինը ճանչցած ըլլար Գնդապետը։ Բայց այդ վայրկեանին պարզուող իրողութիւնը հակառակը կ'ապացուցանէր։ Այս եզրակացութենէն աւելի ևս հետաքրքրութիւնս լարուած, իտալացի դիւանագէտիս հետ թև թևի հեռացանք, ու քանի մը վայրկեան վերջ ներս մտանք ընտրեալ բազմութեամբ մը լեցուն հսկայ պարասրահէն, անձնատուր ըլլալու համար մեղմօրօր

վալսի մը զուարթ ու մեղմանուշ երաժշտութեան որ կ'ոգեւորէր պերճաշուք սրահը։

Չպիտի յամենամ նկարագրել շքեղութիւնը այս երեկոյթին, որուն եռանդնաբորբ զուարթութիւնը մոռցնել տուաւ ինծի այն բոլորը, զոր տեսած էի եւրոպական արքունեաց մէջ։ Այր մարդիկ իրենց ոսկեճամուկ պերճ համազգեստներով կ'ոգեկոչէին յիշատակը անցեալ դարերու այս փառաշուք պալատներուն, իսկ կիները կը ցուցադրէին բարիզեան հռչակաւոր դերձակատուներուն վերջին նորաձեւութիւնները։ Ասոնց վրայ աւելցուցէք նաեւ հազարաւոր գոհարեղէններէ ցայտող փայփլագեղ շողիւնները որ կը խառնուէին կիներու պարեգօտներուն ադամանդներէն արձակուած ճառագայթներուն հետ, և պիտի ունենաք գաղափար մը, թէեւ տկար, այն փառաշուք տեսարանի մասին, որուն ներկայ գտնուեցանք այդ գիշեր։

Մինչեւ ժամը երեք պարասրահ մնացի, անգամ մը գերմանացի Կոմս Ֆրէտէրիքսին հետ պարեցի, և բազմաթիւ անգամներ ալ կատրիլին մասնակցեցայ, կավալիէ ունենալով Մեծ-Դուքս Նիքոլան, որ մեծ հայրենասէր, համակրելի և ազնիւ իշխան մըն էր։

Նորին Բարձրապատւութիւնը ինծի հանդէպ ցոյց տուաւ յոյժ ազնիւ վերաբերում մը, որ մեծապէս յուզեց զիս, և որովհետեւ ինծմէ շատ աւելի տարիքոտ էր, ինծի հետ վարուեցաւ իբր իր ընտանիքի չփացած մէկ զաւկին, զիս անուանելով «իր փոքրիկ զարմուհին»։

Այս միեւնոյն Մեծ-Դուքսն էր որ, 1916ին, Զարին քով պիտի երթար, և իր անսեթեւեթ անկեղծութեամբ ազդարարելէ վերջ ճակատագրականօրէն տեղի ունենալիք դէպքերը, թախանձագին պիտի խնդրէր որ շարունակէ հաւատարիմ մնալ Դաշնակիցներուն, և իր բովանդակ ուժով կռիւը շարունակէ ընդդէմ Գերմանիոյ։ Գիտէք թէ ինչ արդիւնք ունեցաւ այս կոչը։ Ցորչափ Կայսրը ռազմաճակատին վրայ էր, իր ամբողջ կարելին ի գործ կը դնէր զինուորներուն ներշնչելու հա-

մար ամենաբուռն հայրենասիրութիւն մը, բայց հազիւ թէ Զարսքոյէ-Սէլօ վերադարձած՝ կրկին անձնատուր կ'ըլլար իր կնոջ ճարտարօրէն ի գործ դրած յոռի ազդեցութեան, որուն կ'օժանդակէին դաւադիր պաշտօնատարներ, որոնցմով շրջապատուած էր։

Բայց այն շրջանին, երբ տեղի կ'ունենային այս պատմած դէպքերս, մենք շատ հեռու էինք կ'անխատեսելէ պատերազմ մը Գերմանիոյ դէմ։ Ինչպէս ամէնքը, մենք ևս գիտէինք թէ Նիքոլա կ'ատէր Վիլհելմը, և շատ յաճախ ճաշի ժամանակ կը ծաղրէր «Պատերազմի Մեծ Հեղինակին» արտասանած ճոռոմաբան ճառերը և անոր նմանողութիւնը կ'ընէր։ Ո՛չ ոք սակայն կը կասկածէր Քայզէրի գաղտնի ծրագիրներու մասին և ո՛չ ալ անոր ձեռնարկած խուլ պայքարին շուրջ, որուն նպատակն էր հիմնայատակ կործանել մեր սիրեցեալ կայսրութիւնը։

Գնդապետ Օրանօվսքի յաջորդաբար բազմաթիւ անգամներ այցելեց արքունական պալատը։ Բայց բան մը որ ուշադրութիւնս գրաւեց սա՛ էր թէ իր կինը յանկարծական կերպով Վարշավիա մեկնեցաւ։ Տիմիտօֆ, որ շատ չար լեզու մ'ունէր և փողոցային բոլոր խօսուըտուքները պալատին մէջ կը տարածէր, օր մը ականջէս վար փսփսաց թէ Տիկին Օրանօվսքի իր ամուսնոյն հետ ունեցած վիճաբանութեան մը հետեւանքո՛վ մեկնած էր պալատէն։

— Այսինքն, յարեց անմիջապէս Տիմիտօֆ, միեւնոյն մտերմական շեշտով, շիտակն ըսելու համար Օրանօվսքի իր կնոջը հետ կռիւ ըրած չէ, այլ Կայսրուհին է որ սարսափելիօրէն բարկացած է անոր, — պատճառով մը՝ որ տակաւին անծանօթ կը մնայ ինծ, — պահելով հանդերձ Գնդապետին հանդէպ իր տածած համակրանքը։

Եւ հետաքրքրութեամբ լի նայուածք մը նետելով վրաս, աւելցուց.

— Դուք ի՞նչ կը խորհիք այս մասին Օրիորդ Զէնէի՛տ։

— Շատ խորհրդաւոր բան է չիտակը, պատասխանեցի։

— Այնպէս չէ՞։ Կասկած չկայ որ Նորին Վեհափառութիւնը կը շահագրգռուի Գնդապետով. բայց ո՛չ տիկինով։ Եւ սակայն Տիկին Օրանօվսքի անդամ է «Առաքելական Քոյրերու» Միաբանութեան։

Հետաքրքրութիւնս այն աստիճան գերագրգռուած էր որ ամենամեծ ուշադրութեամբ կը հետեւէի դէպքերու ընթացքին։ Չեմ ուզեր մանրամասնօրէն պատմել զանոնք հոս։ Պիտի ըսեմ միայն թէ շնորհիւ կատարած հետապնդումներուս, անմիջապէս երեւան հանեցի գոյութիւնը վերջին ծայր ամօթապարտ և վատոգի մեքենայութեան մը զոր յղացած էր Կայսրուհիին հանճարեղ դաւադիր միտքը։

Ռուսական ծովային սպայ Տեղակալ Վիրիւպօվ, նկարագրի բարձրութեան և ազնուութեան տեսակէտով ամենագեղեցիկ դէմքը, որուն հանդիպած ըլլամ բնաւ, իր վրայ հրաւիրած էր Նորին Վեհափառութեան բարկութիւնը, որուն պատճառը ինքը՝ Կայսրուհի՛ն միայն գիտէր, որ անագորոյն ատելութեամբ մը կը հետապնդէր զինքը։ Յայտնի է թէ մեծագոյն չարիքը որուն կրնայ ենթարկուիլ այս տեսակ աննշան սպայ մը, իր վեհապետին հակակրութիւնը իր վրայ հրաւիրելն է, ինչ որ անդարմանելիօրէն կը խորտակէ իր ապագան։

Շաբաթ մը վերջ, երբ Բեթերհօֆի Ալեքսանդրա Պալատը կը գտնուէինք, և գեղեցիկ յետ-միջօրէի մը կը շրջագայէի պարտէզին մէջ, հեռուէն նշմարեցի Տեղակալ Վիրիւպօվան որ դէպի իմ կողմս կ'ուգար։ Երբ քովս հասաւ երիտասարդ սպան, — որ այնչափ համակրելի էր իր ծովային վայելուչ համազգեստով, բարձրահասակ, նուրբ և ուղիղ կեցուածքով և գեղանի դէմքով. — յարգալիր խոնարհութիւն մ'ըրաւ առջեւս, զինուորական բարեւի ձեւով կրունկները իրար միացնելով, և թեթեւօրէն յուզուած ձայնով մը ըսաւ.

— Օրիորդ, երկար ժամանակէ ի վեր կը փափա-

քիմ ձեզի հետ գլուխ-գլխի տեսակցութիւն մ'ունենալ։

Նախ և առաջ պարտք կ'զգամ շնորհակալութիւնս յայտնել ձեզ, իմ սիրելի Աննայիս հանդէպ ձեր տածած գերազանց բարութեան համար։ Տրուած ըլլալով որ դուք Նորին Վեհափառութեան մտերիմ բարեկամուհին էք, և ան ոեւէ գաղտնիք չունի ձեզ համար, գիտէք թէ որքան բուռն կերպով կը սիրեմ կինս և տեղեակ էք այն վիպական պարագաներուն, որոնց մէջ տեղի ունեցաւ մեր ամուսնութիւնը, որ, դժբախտաբար, անհաճոյ թուեցաւ Նորին Վեհ. Ցարուհիին, և շատ կը վախնամ որ այդ բանին երբեք չներէ Նորին Վեհափառութիւնը։

Ան առաջին իսկ առիթով մատը վէրքին վրայ դրած էր և բոլոր ըսածները ոեւէ նորութիւն չունէին ինծի համար։ Իր մոխրագոյն աչքերը պահ մը իմիններուս հանդիպեցան մտահոգ և զննող արտայայտութեամբ մը, ջանալով նայուածքիս մէջ կարդալ մտածումներս։

Տեղակալը խորապէս պարկեշտ և ուղղամիտ այն մարդոցմէն էր, որոնց երբ ոեւէ դասակարգի պատկանող կին մը պատեհութիւնը կ'ունենայ հանդիպելու, գուրգուրոտ և ամէն կերպով հաւատարիմ ամուսին մը կ'ըլլան և ինքզինքնին կը զոհեն անոր համար։ Իմ սիրելի ամուսինս, Պարոն Ցանքօֆ, որուն յիշատակը երբեք չէ ջնջուած սրտէս և զոր պիտի ողբամ մինչև յետին շունչս, այս կարգի մարդ մըն էր։

Ի՞նչ կրնայի պատասխանել։ Մինչ իր կինը կատարելապէս ենթարկուած էր Քոյրերու չարաշուք և ճըշմարտապէս դիւական ազդեցութեան, — իրողութիւն մը՝ որ մեծ խնամքով կը ծածկուէր Տեղակալէն, — մտերիմ բարեկամուհին էր Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի, որ չէր կրնար իրմէ զրկուիլ, ընդհակառակը Նորին Վեհափառութիւնը այն աստիճան բուռն ատելութեամբ մը լեցուած էր անոր ամուսնոյն հանդէպ, որ նոյն իսկ մերժած էր զինքը ընդունելու խնդրանքը։

Երեւոյթները փրկելու և արքունեաց սովորութիւնները յարգելու համար կ'արտօնէին զինքը որ այցելէ իր

կնոջ։ Բայց այսքան միայն, և Զարուհին ոևէ առիթ չէր փախցներ ցոյց տալու համար թէ Տեղակալին ներկայութիւնը բոլորովին անհաճոյ էր իրեն։

Զինքը հանդստացնելու համար ըսի թէ Նորին Վեհափառութիւնը միշտ ալ իր մասին մեծ բարութեամբ խօսած էր։

— Կայսրուհին անկեղծ մտերմութեամբ մը կապուած էր Օր. Աննայի հետ, աւելցուցի, անոր ամուսնութենէն առաջ։ Թերեւս ձեզ չի ներեր որ դուք մէկ մասը գրաւած էք անոր սիրոյն, զոր ամբողջութեամբ ունենալ կը փափաքէր։

Եւ այն միջոցին երբ կ՚իջնէինք դէպի հրաշալի աղբիւրները, որոնց ժայթքուն ջուրերը արքայական պալատին գեղեցկութիւններէն մին կը կազմէին, աւելցուցի ժպտագին շեշտով մը։

— Ահ, սիրելի Տեղակալս, կիները զարմանալի արարածներ են որոնց սիրտը գաղտնիքներով լի է, և դուք այր-մարդիկդ անկարող էք թափանցել անոնց խորհուրդներուն։

— Ճիշդ է, Օրիորդ, պատասխանեց, ինքն ալ իր կարգին ժպտելով։ Ես, գիտէք որ, խեղճ ծովային զինուոր մըն եմ, բոլորովին անգիտակ պալատական մեքենայութեանց։ Ինչ որ գիտեմ սա՛ է թէ Աննան կը սիրեմ աւելի քան իմ անձս։ Միակ երջանկութիւնս անոր մօտն ըլլալս է, և անմիջապէս որ ազատ վայրկեան մը կ՚ունենամ՝ կը վազեմ կուգամ։ Առջի օր ևս, երբ յաջողեցայ արտօնութիւն մ՚առնել, անմիջապէս Ռիկայէն շոգեկառք առի հոս գալու համար, բայց…

— Բայց ի՞նչ, հարցուցի, յանկարծակիի եկած իր այն վարանումէն, որ հազիւ թէ խօսքն սկսած՝ կ՚ընդհատէր զայն, երբ կը պատմէր իր ունեցած ամբողջ խանդաղատանքը հանդէպ իր կնոջ, որ թէև բնաւ գեղեցիկ չէր, բայց բաւական համակրելի դիմագիծ մ՚ունէր։

Եւ որովհետեւ ան առանց պատասխան տալու գլուխը կախեց.

— Բայց ի՞նչ ունիք, պնդեցի. կարծեմ թէ վիշտ մը ունիք։

Կրնա՞մ ձեզ բացուիլ, Օրիո՛րդ, ըսաւ ան ակնյայտնի վարանումով մը։

Այս վարանումը սակայն վայրկեան մը միայն տեւեց, որովհետեւ աչքերուս մէջ՝ իրեն հանդէպ արտայայտուած համակրութենէն քաջալերուած, անմիջապէս յարեց.

— Շա՛տ լաւ, որպէսզի ճշմարտութիւնը ձեզ ըսեմ, պէտք է խոստովանիմ թէ այս միջոցիս ի զուր տեղ ուղեղս կը յոգնեցնեմ լուսաբանելու համար հանելուկ մը որ անողոքաբար կը չարչարէ զիս։

Հանելո՞ւկ մը, կրկնեցի, այնպէս մը ձեւացնելով որ չէի գիտեր թէ ո՛ւր պիտի յանգէր իր խօսքը։ Պատմեցէ՛ք նայինք ինչ է այդ հանելուկը, թերեւս յաջողիմ ձեզ օգնել անոր լուծումը գտնելու համար։

— Ահա՛, հառաչեց, իբր պատասխան իմ առաջարկութեանս։ Աննայի նամակները հետզհետէ աւելի կը կորսնցնեն իրենց ջերմութիւնը և կը վախնամ որ Նորին Վեհափառութեան մօտ իր ունեցած բարձր դիրքը շլացուցած է զինքը, և այս է պատճառը իր ցրտացումին։ Գիտեմ թէ իր հայրը արքունի պաշտօնատար է և հասած նախանձելի բարձրութեան մը։ Բայց երբ մարդիկ այնքան բուռն սիրով կապուած են իրարու, ինչպէս մենք, պէտք չէ՛ որ մեծութեան սիրոյն պէս սին զգացումներ պաղութիւն յառաջ բերեն, և իրարմէ հեռացնեն երկու սիրող ամուսինները։

Ազնիւ երիտասարդը անգամ մը ևս քանի մը երկվայրկեան ընդհատեց իր խօսքը, յուզման ազդեցութեան տակ, ու դողդոջուն ձայնով մը աւելցուց.

Օրիո՛րդ, այս խօսքերը կ՚ըսեմ որովհետեւ զձեզ կը նկատեմ ճշմարիտ բարեկամ մը։

Քանի մը քայլ լուռ ու մունջ յառաջացանք, և այնպէս մը ձեւացնելով որ կը հետաքրքրուիմ պարտիզպանին աշխատանքովը, երբ ան զբաղած էր մաք-

բութեամբը ընդարձակ ծառուղիներուն, որ կը մրցէին աշխարհի ամենագեղեցիկ պալատներու պարտէզներուն հետ, ինքզինքս զգացի սարսափելի վարանումի մը ազդեցութեան տակ։ Այլեւս չէի կրնար կասկածիլ թէ Կայսրուհին դաւադրութիւն մը սարքելու վրայ էր. բայց ի՞նչ էր այդ դաւադրութիւնը և ի՞նչ էր անոր դրդապատճառը. այս մասին ամենադոյզն գաղափար մ'անգամ չունէի։

Տեղակալ Վիրիւպօվայի հանդէպ Կայսրուհիին տածած բուռն և տարօրինակ ատելութիւնը, առաջին օրէն սկսեալ, այնքան խորհրդաւոր թուած էին ինծի, որքան Գնդապետ Օրանովսքիի հանդէպ անոր ցոյց տուած արտակարգ համակրութիւնը։

Այն վարանումին մէջ, որուն մատնուած էի, ոչինչ կը մնար ընել աւելի լաւ և աւելի դիւանագիտական, քան այս խեղճ տղան հանդարտեցնել։

—Այո՛, կրնաք վստահ ըլլալ թէ բարեկամ մը և անձնուէր բարեկամ մըն եմ ձեզ, սիրելի Պարոն Վիրիւպօվա, և ա՛յս իսկ հանգամանքով, լաւագոյն խորհուրդը զոր կրնամ ձեզ տալ ա՛յն է թէ պէտք չէ ազդուիք Նորին Վեհափառութեան երեւութական պաղութիւնէն։ Մի՛ մոռնաք որ Կայսրուհի մը հազար ու մէկ մտահոգութիւններ կ'ունենայ, և հազար պատասխանատուութիւններ՝ որոնք անհասկնալի կը մնան հասարակ մահկանացուներու, և որոնք կ'արգիլեն զինքը որ այնքան հաճելի ըլլայ որքան ինքը կը փափաքի։ Բաց աստի պէտք է ներողամիտ գտնուինք արժանապատուութեան խնդիրներու մէջ անկէ զգացուած կարգ մը փոքրիկ յուսախաբութեանց համար, խորհելով թէ ան բովանդակ Ռուսիոյ կիներուն առաջինն է, այնքան իր ծագումով որքան իր սրտի ազնուութեամբ, ինչպէս նաև Գահաժառանգ Իշխանին մայրն ըլլալու իր հանգամանքով։

— Բացարձակապէս համակարծիք եմ ձեզ այդ մասին, Օրիո՛րդ, յարեց Տեղակալը, իր դաւազանին ծայրը անհամբերութեամբ զարնելով ծառուղիի խճաքարերուն։

Բայց կարելի չէ՞ որ ձեզի խորհրդապահաբար ըսեմ թէ, — և կը կրկնեմ որ այս համարձակութիւնը կ'առնեմ անո՛ր համար որ վստահ եմ իմ և Աննայի հանդէպ ձեր ունեցած բարեկամութեան,— շատ տգեղ տարաձայնութիւններ հասած են ականջիս, այն չնական կրօնաւորին մասին որ Կրիշքա կը կոչուի։

Այս խօսքերէն մեծապէս զարմացած ցոյց տուի ինքզինքս, և հարցուցի թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէր իր այդ արտայայտութեամբ։

— Է՛հ, շատ լաւ, յարեց, շարունակելով քալել իմ քովէս, կ'ըսուի թէ այդ մարդը բարեկամն է Աննայի, և փորձած է իր քնէածական կարողութիւնն ի գործ դնել անոր վրայ։ Փա՛ռք Աստուծոյ որ գիտեմ թէ Աննա զօրաւոր կամքի տէր է և այդ տեսակ վտանգաւոր ազդեցութեանց չենթարկուիր։

— Կը յուսամ թէ վայրկեա՛ն մ'անգամ չի կասկածեցաք այդ մասին, պատասխանեցի մեծ հանդարտութեամբ, զինքը հանգստացնելու համար, հակառակ որ գիտէի թէ իր յիշած տարաձայնութիւնները, աւա՜ղ, շատ ալ հիմնաւոր էին։

Այս անպիտան Քոյրերը, արդարև, այնքան գրաւած էին Տիկին Վիրիւպօվայի միտքը, որ ան գլուխն անցած էր այդ անարգ «Առաքելական Միաբանութեան»։ Խորհրդաւոր անառակութիւններով գինովցած այս կիներուն կատարած սրբապիղծ պաշտամունքը արագօրէն ծաւալած էր Բեթրօկրատի և Մոսկուայի մէջ, և կը նպաստէր Ռուսիան դէպի քայքայում առաջնորդող անկման։

— Ամէն տեղ չար լեզուներ կան, շարունակեցի, ուսերս թօթուելով, ու, եթէ ես ձեր տեղն եղած ըլլայի հանդարտութեամբ ականջս կը գոցէի այդ տեսակ թունալից խօսքերու առջև, որոնց նման հարիւր տեսակ տարաձայնութիւններ շրջան կ'ընեն պալատին մէջ, ամէն օր, որոնք մէկը միւսէն աւելի նուազ արժանի են ուշադրութեան և վստահութեան։ Դուք կը սիրէք ձեր կի-

նը, այնպէս չէ՞, և վստահ էք անոր սիրոյն. ուրեմն ինչո՞ւ համար ինքզինքնիդ կը չարչարէք:

— Ինչ որ ինծի ցաւ կը պատճառէ, յարեց Տեղակալը, կարճատեւ լռութենէ մը վերջ, այն է թէ Նորին Վեհափառութիւնը զիս կ'ատէ: Ես լաւ սպայ մըն եմ. ուղղամտօրէն և բարեխղճօրէն կը կատարեմ իմ պարտականութիւնս, և անվերապահ կերպով անձս տըրամադրած եմ հայրենիքիս ծառայութեան: Հետեւաբար Նորին Վեհափառութիւնը ի՞նչ պատճառ ունի զիս այսքան անողոք ատելութեամբ մը հետապնդելու:

Այդ պահուն հասած էինք այն հրաշալի ցայտաղբիւրներէն մէկին առջև, որոնց մասին քիչ մը վերը խօսած եմ, և կանգ առած էինք՝ ընազդական հիացումով մը դիտելու համար ակնապարար խաղերը ջրվէժին, որ նուրբ ջրափոշիով մը կը մաղուէր, արեւի ճառագայթներով ծիածանուած:

— Սիրելի Տեղակալս, կ'ըսեմ դիտմամբ չեշտելով խօսքիս իւրաքանչիւր բառը, զինքը տարհամոզել ջանալու համար, կը կարծեմ թէ կը սխալիք Նորին Վեհափառութեան զգացմանց մասին ձեր յայտնած գաղափարին մէջ: Ապահովաբար Կայսրուհին ոեւէ ատելութիւն չունի ձեզի հանդէպ, այն պատճառով որ հազիւ թէ ձեզ կը ճանչնայ: Երկու անգամ միայն ձեզ ընդունած է, և իրեն ներկայացուած անձերու բազմութեան մէջ արդէն մոռցուած պէտք է ըլլաք դուք: Արդարև պէտք չէ որ այդ տեսակ գաղափարներու անձնատուր ըլլաք և այդքան հեռուները երթաք: Պարզապէս անտրամաբանական է այդ բանը և ձեզի համար ալ անվայել:

Այս խօսքէն վերջ, որ կարծես թէ զինքը սրտապնդեց, վերադարձանք պալատ:

Ժամ մը վերջ, երբ Կայսրուհիին հետ դուրս կ'ելլէինք կառքով, որուն լծուած էին արշաւասոյր երկու պատուական ձիեր, որ մեզ Սէրկիէվօ պիտի տանէին, — ուր Նորին Վեհափառութիւնը պիտի այցելէր ֆինլան-

տացի տղոց որբանոցը, որ կը վայելէր իր բարձր հովանաւորութիւնը, — Նորին Վեհափառութիւնը մէկէն ինծի դարձաւ ու ըսաւ.

— Ջէնէի՛տ, սենեակիս պատուհանէն տեսայ որ Տեղակալ Վիրիւպօվայի հետ պարտէզին մէջ կը շրջագայէիք:

Եւ չեշտակի նայուածք մը ձգելով աչքերուս մէջ, աւելցուց.

— Ի՞նչ ունէր ձեզ պատմելիք:

— Օ՛, մասնաւոր բան մը չունէր, պատասխանեցի կատարեալ անկեղծութեամբ: Տեղակալը ինծի ըսաւ միայն թէ համոզուած էր որ դուք զինքը չէք սիրեր:

— Էհ, աղէ՛կ, սխալած չէ, պատասխանեց զայրացած չեշտով մը, որ շատ կը նմանէր կատաղի շան մը ձայնին: Կասկած չկայ որ զինքը չեմ սիրեր, այո՛, երբեք չեմ սիրեր: Այս մէկ փարանոց նաւաստին իր հըպարտ երեւոյթով խորապէս հակակրելի է ինծի: Աննա բնաւ պէտք չէր ամուսնանար անոր հետ...:

— Այսուհանդերձ, դիտել տուի, կը կարծեմ թէ իրարու հետ շատ ալ սիրով են:

— Կրնայ ըլլալ. բայց այս յիմար ամուսնութիւնը պէտք է չուտով վերջ գտնէ: Այդ բանն ըսողը ե՛ս եմ:

Եւ Կայսրուհին խորհրդաւոր ծիծաղ մ'արձակեց:

Արդէն կը կարծեմ թէ Աննան ալ բաւական ձանձրացած է իրմէ: Գոնէ այնպէս կը յուսամ:

Այս բառերէն վերջ խօսակցութիւնը կանգ առաւ, ու ես սկսայ խոր մտածման մէջ թաղուիլ, գտնելու համար թէ ի՛նչ պատճառով Կայսրուհին այսքան բուռն հակակրութիւն ցոյց կուտար ծովային սպայի մը դէմ, որ բարի և յանկուցիչ երեւոյթ մ'ունէր, ամէն կերպով անթերի, և ամուսինն էր իր սիրական պատուոյ-տիկնոջ:

Բաց-բերան մարդիկ որ թէև սակաւաթիւ՝ բայց ամէն տեղ ալ կը գտնուին, կ'երեւայ թէ Վիրիւպօվայի իմացուցած էին իր կնոջ բարեկամութիւնը Ռասփութինի հետ, ըսի ըսաւներ՝ որոնց կիսով չափ միայն հաւա-

տացած էր ինքը. իսկ ես իմ կարելիս ի գործ դրած էի ցոյց տալու համար անոնց անհիմն ըլլալը։

Այդ իրիկունը, ճաշէն վերջ, Նորին Վեհափառութեան քանի մը նամակ կարդալու վրայ էի, երբ ան յանկարծ գոչեց.

— Լաւ միտքս ինկաւ, Ջէնէի՛տ, Նիքքի այս պահուս ունկնդրութիւն մը կուտայ Ծովակալ Սմօլէնքօյի։ Բոլորովին մոռցած էի այս պարագան։ Բարեբախտաբար ճիշդ ժամանակին յիշեցի։ Հաճեցէք զանգակը զարնել։

Անմիջապէս արքունի սպասաւոր մը երեւցաւ դրան վրայ, և Կայսրուհին անոր յանձնեց պատգամագիր մը, անմիջապէս տանելու համար Ծովակալին, որ այդ միջոցին Կայսեր մասնաւոր սենեակը կը գտնուէր, և Կայսրուհին իր նամակով կը հաղորդէր թէ՝ ստիպողաբար զինքը տեսնել կ՚ուզէր, Զարին հետ ունեցած ունկնդրութենէն անմիջապէս վերջը։

Քառորդ ժամ յետոյ, Ծովային Նախարարը, որուն ալեխառն մօրուքը կը փռուէր ծովային բանակի իր փայլուն համազգեստին վրայ, որ բազմաթիւ պատուանշաններով ծածկուած էր, ներս մտաւ Զարուհիին սենեակէն։ Նորին Վեհափառութիւնը հրաւիրեց Նախարարը որ նստի և յոյժ համակրալից ընդունելութենէ մը վերջ, ուղղակի խօսք բացաւ ըսելով.

— Ծովակա՛լ, ձեզմէ ծառայութիւն մը պիտի խնդրեմ։ Գիտէք թէ վերջերս իմ պատւոյ-տիկիններէս Աննա Թանէյեֆ ամուսնացաւ ծովային տեղակալի մը հետ որ կը կոչուի Վիրիւպօվա։

— Այո՛, գիտեմ Ձերդ Վեհափառութիւն։

— Լա՛ւ, խօսքը մէջերնիս, այս նորապսակ ամուսինները իրարու հետ շատ ալ սիրով չեն, և կարծեմ երկուքին համար ալ լաւ պիտի ըլլար, եթէ Տեղակալը պաշտօնի կոչէիք հեռաւոր ջուրերու ծառայութեան մը մէջ։ Ատլանտեան կամ Խաղաղական Ովկիանոս մեկնող նաւ մը չունի՞ք, որուն մէջ պաշտօն յանձնէք իրեն, աւելորդ է ըսել՝ աստիճանի բարձրացումով։

Ծովակալը վայրկեան մը մտածեց։

— Ատկէ աւելի դիւրին ի՞նչ կայ, Ձերդ Վեհափառութիւն. «Օլէրքի» յածանաւը քանի մը օրէն Փլէյմութ կը մեկնի։

— Շատ լաւ. այդ պարագային զինքը պաշտօնի կոչեցէ՛ք այդ նաւուն մէջ։ Յետոյ ո՞ւր պիտի երթայ նաւը։

— Հաւանաբար Խաղաղական... եթէ երբեք կնքըւած հրամաններ չունենանք տալիք հրամանատարութեան։

— Աւելի՛ լաւ, գոչեց Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, որ իր փափաքը այսքան դիւրութեամբ իրականացած ըլլալուն համար չէր կրնար իր ուրախութիւնը զսպել։ Հետեւաբար գաղտնի հրահանգ տուէք հրամանատարին, որպէսզի կարենամ միշտ տեղեակ ըլլալ մեր մարդուն ուր գտնուելուն, և ըստ պարագային գործեմ։

Յետոյ, պարտք սեպեց կեղծ հառաչանքով մը յայտարարել.

— Ո՜հ, Ծովակա՛լ, չէք կրնար երեւակայել թէ ո՛ր աստիճան դժբախտ միութիւն մը եղաւ այս ամուսնութիւնը, և որքա՜ն ցաւ պատճառած է ինձ։

Գիտէի թէ Կայսրուհին կը ստէր, որովհետեւ ամէն մարդէ աւելի ինքն էր որ ծանօթ էր երկու ամուսիններուն իրարու հանդէպ տածած գորովալից սիրոյն։

Այդ միեւնոյն իրիկունը, Տիկին Աննա, որուն Կայսրուհին գեղեցիկ դղեակ մը նուիրած էր պարտէզին մէջ, արտօնութիւն ստացաւ իր ամուսնոյն հետ Բեթրօկրատ մեկնելու։

Եւ սակայն կը շարունակէի մտածել թէ արդեօք ի՛նչ կրնար եղած ըլլալ ճշմարիտ նպատակը Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի, որ կ՚ուզէր հեռացնել երիտասարդ Տեղակալը, զայն բաժնելու համար իր կնոջմէն, և կը յուսար թէ վերջնական պիտի ըլլայ այս բաժանումը։

Ապահովաբար ճարտարօրէն կազմակերպուած խաղ մը կար այդ բանին տակ, որուն սովոր էր Զարուհին,

որովհետև դաւադրական տաղանդը բնածին էր իր մէջ, և իր ժամանակը կը յատկացնէր դիւանագէտներու և քաղաքական անձնաւորութեանց դէմ դաւադրելու, երբ զբաղած չէր իր մտերիմ բարեկամներուն դէմ մեքենայութիւններ կազմակերպելու գործով։ Իր միտքը այնքան բեղուն էր ցնորեցուցիչ ճարտարութեամբ մը գիւտեր ընելու մէջ, որքան իր սիրտը զուրկ էր ամէն տեսակ խղճահարութենէ, երբ խնդիրը յաջողելուն մէջ էր իր ատելութիւնը, որ ներել չէր գիտեր բնաւ։

Այսպէս, Զարուհին՝ ծովային նախարարին հետ Տեղակալ Վիրիւպօվայի մեկնումը կարգադրելէ վերջ, ճամբեց զայն, անոր յայտնելէ յետոյ իր գոհունակութիւնը՝ այնքան արագ կերպով պատասխանած ըլլալուն համար իր փափաքին. և յետոյ Նորին Վեհափառութիւնը աւելցուց.

— Պէտք չունիմ ձեզ կրկնելու Ծովակա՛լ, այնպէս չէ՞, որ մեր խօսակցութիւնը բացարձակապէս խորհրդապահական է, և ոեւէ բառ պէտք չէ ըսել ոեւէ մարդու։ Աննա եւս պէտք չէ բան մը իմանայ, հակառակ որ իր և իր ամուսնոյն շահուն համար է որ այս կարգադրութիւնը կ'ընեմ։

Այս խօսքերէն վերջ Զարուհին ձեռքի շնորհալի շարժումով մը ճամբու դրաւ Ծովակալը, որ յարգալիր խոնարհութիւն մ'ընելով դուրս ելաւ սենեակէն։

Ա՜հ, Ռուսիոյ հզօրագոյն կայսրութեան նախարարները, որոնք ոսկիով և պատուանշաններով զարդարուած համազգեստներու մէջ սոնքացող իրենց թանկագին անձերով գրաւուած, ինչպէս օտար պետութեանց փետրազարդ դիւանագէտները՝ որոնց միակ մտահոգութիւնն էր յարդարել իրենց սիրամարգի փետուրները՝ շատ հեռու էին կասկածելէ թէ Կայսրուհին, օրէ օր, ինչ կ'ըսեմ, ժամէ ժամ կ'աշխատէր ապահովել իր հայրենիքին՝ Գերմանիոյ՝ յաղթանակը, լուռ ու մունջ պատրաստելով մեծ պատերազմը որ շուտով պիտի ծագէր։

Սակայն այս տարօրինակ պատմութեան մէջ զոր նը-

կարագրելու վրայ եմ, Կայսրուհիին դաւադիր խմացականութեան գործունէութիւնը չէր զբաղած քաղաքական խնդիրներով, այլ այն տեսակ խնդրով մը՝ որ միայն՝ իրեն ծանօթ էր և միմիայն իր անձին հետ աղերս ունէր։

Յաջորդ օրը Զարը Սպօ մեկնեցաւ, զինուորական քննական պտոյտ մը կատարելու համար, մին այն անվերջ այցելութիւններէն, որ բանակին կը վերաբերին, և զոր Նիքօլա պարտաւորուած էր կատարել կայսրութեան բոլոր մասերուն մէջ, հակառակ իր փափաքին, որովհետև յաճախ կը պատահէր որ սեղանին վրայ ըսեր թէ կ'ատէր այդ այցելութիւնները։

Օր մը վերջ, Աննա սենեակս մտաւ, ուր զբաղած էի Զարուհիին համար քանի մը նամակ գրելով, և ինձ իմացուց թէ իր ամուսինը հրաման ստացած էր միանալու «Օզէրքի» յածանաւուն որ մեկնելու վրայ էր դէպի անգլիական ջուրերը։ Այս միեւնոյն իրիկունը, արդարև, Տեղակալը տեսայ, իր կնոջ հրաժեշտ տալէն վերջը։

Մնաք բարով ըսել եկած էր ինձ, բոլորովին հեռու կասկածելէ թէ ինձ ծանօթ էր արդէն այն պատճառը, որուն համար այսպէս յանկարծական կերպով ետ կը կանչուէր և աստիճանի բարձրացումով պաշտօնի կը կոչուէր «Օզէրքի» յածանաւուն մէջ։ Ի վերջոյ ինձմէ զատուեցաւ, ժամը 11ին ատենները Բեթրօկրատ մեկնելու համար։

Ասկէ մէկ օր յետոյ, անշուք Գնդապետը Օրանօվսքի պալատ հասաւ Վարշաւիայէն։ Անմիջապէս ընդունուեցաւ Զարուհիին և Տիկին Վիրիւպօվայի կողմէ։ Ինչպէս շուտով կրցայ իմանալ, Զարը իր կնոջ ստիպողական յանձնարարութեան վրայ զայն պաշտօնի կոչած էր պալատին մէջ, Կոմս Ֆրէտէրիքսի հրամանին տակ։

Այս կերպով ան Կայսրուհիին շրջապատին մաս կը կազմէր, և այս առիթով, գրեթէ ամէն վայրկեան շըփում կ'ունենայի իրեն հետ։ Բնաւ չէր թերանար հանդէպ ինձ ծայր աստիճան պատրաստակամութիւն և քաղաքավարութիւն ցոյց տալէ։ Բայց զիս ամենէն աւելի

հետաքրքրող բանը այն էր որ Գնդապետին կինը Վարշավիա մնացած էր իր ընտանիքին քով, ակնյայտօրէն փափաքին համաձայն Նոյլին Վեհ. Զարուհիին, որ կը թուէր թէ այլեւս պէտք չունէր այս պզտիկ խարտիշահեր կնոջ ծառայութիւններուն։

Առտու մը, Տեղակալ Վիրիւպօվայի մեկնումէն շուրջ երեք շաբաթ վերջը, մեծ գայթակղութեան մը լուրը, զոր չէին կրցած պարտկել, կայծակի մը նման պայթեցաւ և մեծ յուզում պատճառեց պալատին մէջ։

Ես առաջիններէն մէկն էի որ տեղեկացայ այս գայթակղութեան և ափ ի բերան մնացի, չկրնալով հաւատալ լսածներուս։

Այլեւս արթնցած իմ քիչ առաջ պատմած իրողութեամբս, զոր չէի կրնար անտեսել, քանի որ անոր ականատես վկան եղած էի, կ'ուզէի ճշգրտօրէն գիտնալ թէ որքան իրականութիւն կար այն ապշեցուցիչ տարաձայնութեանց մէջ, զորս ականջէ ականջ կը փսփսային պալատականները։ Ուստի մեծ խոհականութեամբ և ամենամեծ խնամքով իմ անձնական քննութիւններս առաջ տարի և շուտով երեւան հանեցի որ Տեղակալ Վիրիւպօվայի մեկնումէն քիչ վերջը, իր կինը անդիմադրելիօրէն հրապուրուած էր Գնդապետ Օրանովսքիի յանկուցիչ երեւոյթէն և նրբաճաշակ վայելուչ ձեւերէն։ Անկասկած Զարուհի՛ն էր որ զանոնք իրարու գիրկ նետած էր այսպէս, և ճարտարօրէն յարմարագոյն առիթին սպասած էր՝ լաւագոյն կերպով ծառայելու համար իր գաղտնի նպատակներուն։

Այն պահուն երբ «Օղէրքի» յածանաւը Քրիսթիանայի բացերը հասած էր, Տեղակալ Վիրիւպօվա՝ տեղի ունեցած այս դէպքերու մասին անստորագիր նամակ մ'ըստացած էր որ լեցուն էր ամօթալի մանրամասնութիւններով, և առանց վայրկեան մը կորսնցնելու կը յանձնարարէր իր տունը դառնալ։

Տեղակալ Վիրիւպօվա ստիպողաբար արտօնութիւն խնդրեց իր հրամանատարէն, որ տուաւ զայն, ու ան-

միջապէս Սթօքօլմ մեկնեցաւ, Ֆինլանտայի Ծոցը կըտրելով Հէլսինկֆորս հասաւ, կէսօրէն վերջ Բեթերհօֆ ժամանեց, և իր առաջին գործն եղաւ վազել դէպի արքայական պարտէզի վիլլան, Ադամի Աղբիւրին մօտիկ, ուր կը բնակէր իր կինը։

Ի մեծ ապշութիւն իրեն, տեսաւ որ դղեակը պաշարուած էր Օքրանայի պահակազօրաց կողմէ, որոնք մերժեցին արտօնել իր մուտքը, պատրուակելով թէ այդ պահուն Զարուհին հոն կը գտնուէր։

Ծայր աստիճան զայրացած այս հրամանէն, որուն դէմ ոչինչ ունէր ընելիք, առաւ քալեց և ամբողջ երկու ժամ անհամբերութեամբ լայնքին ու երկայնքին պտտեցաւ ընդարձակ տանիքին վրայ, ուր իրեն հանդիպեցայ։

Զափազանց զարմացած զինքը հոն տեսնելուս համար, հարցուցի իրեն թէ ինչպէ՞ս կ'ըլլար որ այսքան կարճ ժամանակի մը մէջ իր նոր պաշտօնը թողած ու վերադարձած էր։ Բայց իր դէմքին տժգունութիւնն ու գրգռուած վիճակը միայն խօսեցան ինձ և հազիւ թէ խուսափողական պատասխան մը կրցայ ստանալ իրմէ։ Յըստակ կերպով նշմարեցի թէ արտակարգ պատահար մ'ունեցած էր, բայց չէի կրնար գիտնալ թէ իր այս անակնկալ վերադարձին պատճառը նոյնինքն այն անստորագիր նամակն էր, որուն վրայ խօսեցայ քիչ քաջ։ Այդ բանը շատ ուշ հասկցայ։

Տեղակալ Վիրիւպօվայի հեռանալէն քիչ վերջը մէկէն յիշեցի որ, առտուն Նորին Վեհափառութիւնը Հէլսինկֆորսէն անստորագիր խորհրդաւոր հեռագիր մ'ստացած էր, որ հետեւեալն էր․

«Ժամը ութին մեկնեցաւ»։

Ասիկա լուսոյ ճառագայթ մ'եղաւ ինձ համար։ Այն ատեն մինչեւ անգամ չհետաքրքրուեցայ թէ որո՞ւն կ'ակնարկէր հեռագիրը։ Բայց հիմայ արեւու պէս պայծառ էր ինձ համար թէ, Նորին Վեհափառութիւնը ժամէ ժամ տեղեակ պահուած էր Տեղակալին կատարած շարժումներուն։

Վիրիլապօվա քանի մը վայրկեան միայն մնաց քովս։ Յետոյ յանկարծ բարեւելէ վերջ, կռնակը դարձուց և արագ քայլերով հեռացաւ:

Ես, իմ կարգիս, վայրկեան մը իր հեռացումը դիտելէ վերջ, դպրոցականներու յատուկ ճամբէն վերադարձայ Կարմիր և Ճերմակ Պալատը, որուն ոսկեզօծ գմբէթը կը շողշողար այս պայծառ յետ միջօրէին, ու ես, մերթ ընդ մերթ կանգ առնելով՝ չորս կողմս կը դիտէի դադար տալու համար այն տենդագին մտածումներուս, որոնք կը ճգնէին գտնել Տեղակալին այս տարօրինակ վերադարձին թագուն պատճառը։

Պարագայ մը որ մասնաւոր ուշադրութեանս առարկայ կ'ըլլար և վարանումներս կը կրկնապատկէր, սա՛ էր թէ Տեղակալը ոչ մի բառ արտասանած էր իր կնոջ մասին։

Քիչ վերջը, սակայն, կը տեղեկանայի թէ վերադառնալով այս գեղեցիկ վիլլան, որուն պատուհանները կը նայէին ծովուն վրայ, պահնորդները Տեղակալին ըսած էին թէ Կայսրուհին մեկնած էր Թէեւ, բայց նորէն արգիլուած էր ներս մտնել։ Այն ատեն կատաղի զայրոյթի մը յորձանքէն տարուած, տասը քայլ անդին նետած էր առաջին պահակը, որ փորձած էր արգիլել իր մուտքը իր տունէն ներս, և, ուսի բուռն հարուածով մը խորտակելով վիլլային դուռը, ներս խոյացած էր։

Այդ միևնոյն իրիկունը, Զարուհին իր բարկացայտ շրթներուն ծայրով ինձ պատմեց ամբողջ եղելութիւնը, իր ուզած ձեւով։

— Սիրելի Ջէնէյ'ոս, հառաչեց կեղծաւորաբար ցաւակցական շեշտով մը, — որ կարծես հազիւ թէ կը զսպէր իր արցունքները, — նոր դայթակղութիւն մը պիտի ունենանք որ իր նմանները կը գլէ կ'անցնի։ Այս թշուառական Վիրիլապօվան լքած է իր նաւը ու հոս վերադարձած այնպիսի ատեն մը, երբ ամենէն աւելի նուազ կ'սպասուէր։ Կէս օրէ վերջը շարունակ իր կինը փնտռած է, բարեբախտաբար առանց զայն կարենալ

գտնելու, և ի վերջոյ Բեթրօկրատ մեկնած է, կիսամեռ վիճակի մէջ վիրաւորելէ յետոյ Գնդապետ Օրանօվսքին։ Պարզ է որ այս տեսակ դայթակղութիւն մը ամուսնալուծմամբ պիտի վերջանայ։ Խե՜ղճ Աննա, առաջին մէկ օրէն երբ ամուսնանալու իր մտադրութիւնը յայտնեց, այնքա՛ն անգամ ըսի իրեն թէ պէտք չէր որ կարգուէր այդ աննշան մարդուն հետ։

Ալեքսանդրա Ֆէօտօրօվնա մտքէն անգամ չէր անցըներ թէ ես իր խկութեանը մէջ ծանօթ էի այն վատոգի դաւադրութեան զոր նիւթած էր այս խեղճ տեղակալին դէմ։ Մինչև այն վայրկեանը որ այս տողերը կը գրեմ, բառ մ'իսկ արտասանած չեմ այս մասին։ Բայց հիմայ, կը խորհիմ թէ պարտականութիւնս է քօղազերծել այս անարգ մեքենայութիւնը, աւելի երկար ատեն չի ծածկելու համար այն իրողութիւնը թէ Զարուհի՛ն էր որ գրած էր վերոյիշեալ անստորագիր նամակը, որուն նպատակն էր Տեղակալ Վիրիլապօվան ձգել այնքան ստորին որոգայթի մը մէջ։ Այս մասին ամենադոյզն կասկած մ'անգամ չեմ կրնար տածել, որովհետեւ ձեռքիս մէջ ունիմ այդ հեռագրին բնագիրը որ գրուած է այն թուղթին վրայ զոր ես իմ ձեռքովս Բեթրօկրատի մէջ գնած եմ Կայսրուհիին գործածութեան համար։

Ամուսնալուծման դատավճիռ մը, որ հաստատուեցաւ կայսերական հրովարտակով. անմիջական հետեւանքն եղաւ այս դայթակղութեան, բայց դատական նախարարը՝ Նորին Վեհ. Զարուհիին փափաքին համաձայն՝ մեծապէս հոգածու գտնուեցաւ ստապատում պատճառանքներով պատրաստուած բանաձեւի մը մէջ խեղդելու այս դայթակղալից դէպքին ճշմարտութիւնը։

Այս վայրկեանէն սկսեալ, Տիկին Վիրիլապօվա, — որ կամակատար մեղսակից եղած էր իր Վեհափառ Տիրուհիին այս անարգ մեքենայութեան, որուն նպատակն էր զինքը ձերբազատել իր ամուսինէն, և երբ միակ դրդապատճառ ունէր պարզապէս Ալիքսի այն երկիւղը թէ, Տեղակալ Վիրիլապօվա՝ տեղեկացած ըլլալով ի նը-

պատ Գերմանիոյ իր կատարած մատնչական գործին գաղտնիքներուն, կրնար օր մը հրապարակ հանել զանոնք,— չար ոգին դարձաւ Զարուհիին և անբաժան ընկերը՝ մինչև անոր ձերբակալումն ու գահընկեցութիւնը։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա Զարուհին, իր մանկութենէն սկսեալ շատ ցաւալի ձգտում մը ցոյց տուած էր բուռն և յաճախ անարդար ատելութիւններ յղանալու դէպի այն մարդիկը՝ որ իրեն կը մօտենային, և մինչև անգամ դէպի այն անձերը զորս պահ մը իր լաւագոյն բարեկամները համարած էր։ Բնական կերպով շատ խիստ և անողոք նկարագիր մ'ունէր, որ անձնատուր ըլլալով իր կամայականութեանց յորձանքին, երբեմն զինքը կը ձգէր տարօրինակ բարեպաշտութեան մը մէջ, որ իրեն կը ներշնչէր մթագին մելամաղձոտութիւն մը։

Իր գահակալութեան օրէն սկսեալ, շատ մեծ սխալ մը գործած էր, զոր չպիտի ներէին բնաւ։ Այդ սխալը խըստօրէն պարտադրումն էր աջահամբոյրի ձեւակերպութեան։ Ռուսական արքունեաց մէջ պաշտօնականութիւնը կը պահանջէր որ բոլոր կիները համբուրէին Վեհափառուհիին ձեռքը: Մայր-Կայսրուհին, Մարի Ֆէօտորօվնա, ինչպէս նաև անոր նախորդները, սակայն, այս արարողութեան մէջ բացառութիւններ մտցուցած էին, այս սովորութիւնը յարգել տալով միմիայն՝ կիներու ներկայացման ատեն, և, վերջին Թագաւորութեան շրջանին ալ ամուսնացեալ կիները բոլորովին ազատ կացուցուած էին այս հարկէն։

Բայց Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, որ միշտ նախանձախնդիր եղած է իր հմայքը բարձր պահելու, և ուզած է զգացնել տալ՝ զինքը իր հպատակներէն բաժնող տարբերութիւնը, սկսած էր գործադրութեան դնել անցեալ դարերու յատուկ պալատական այդ սովորութիւնը։ Արդարեւ բոլոր ընդունելութեանց ատեն, և նոյնիսկ

մտերմական հանդիպումներու մէջ, ան չէր թերանար բնաւ իր ձեռքը երկարել, աւանդական համբոյրն ընդունելու համար։ Վա՜յ այն հպարտ կամ չփոթած կնոջ որ կը մերժէր կամ կը մոռնար համբուրել իր ձեռքը։

Սովորաբար կիները ոտքի վրայ կը մնային Նորին Վեհափառութեան կողմէ տրուած ունկնդրութեանց միջոցին. և կ'ընդունուէին խիստ պաշտօնականութեամբ մը, որ բնոյթը ունէր զանոնք խռովելու և ամէն միջոցներէ զրկելու։ Կը յիշեմ այս ունկնդրութիւններէն մին, որ բոլորովին աննշան պատճառով մը ահաւոր հետեւանքներ պիտի ունենար, որոնց վասին ոչ ոք բառ մ'արտասանած է մինչեւ հիմա։

Այս ունկնդրութիւնը տեղի կ'ունենար Զարսքօյէ-Սէլօյի մէջ, չափազանց ցուրտ օր մը: Ժամը երեքի ատեններն էր, երբ սպասաւոր մը եկաւ հաղորդեց թէ Զարուհին զիս կ'ուզէր: Գացի զինքը գտայ իր պերճաշուք զարդասրահին մէջ, ուր յուլօրէն ընկողմանած էր բազմոցի մը վրայ, և մտադրադրութեամբ անգլերէն վէպ մը կը թղթատէր։

— Զէնէի՛տ, ըսաւ Նորին Վեհափառութիւնը, չես գիտեր թէ ինչ մեծ ծանրութիւն մը կ'զգամ վրաս։ Այս վայրկեանիս պէտք է ընդունիմ Տիկին Սթօլիփինը, որ քովի սենեակը կ'սպասէ։

Եւ այս ըսելէ վերջ աճապարանօք ոտքի ելաւ և գիրքը սրտնեղութեամբ անդին նետելով, հայելիի մը առջեւ գնաց իր մազերը շտկելու համար։ Ի վերջոյ ինձ հրամայեց որ ներս առաջնորդեմ այցելուհին։

Տիկին Սթօլիփին, նախարարապետի կնոջ իր հանգամանքով պէտք էր բացառիկ ընդունելութիւն մը վայելէր պալատան մէջ, ուրմէ շատ հեռու էր։ Եթէ այս պարագան անծանօ՛թ իսկ եղած ըլլար ինձ, անմիջապէս ուշադրութիւնս պիտի գրաւէր այն մեծամիտ և արհամարհական եղանակը, որով Նորին Վեհափառութիւնը ընդունեց նախարարապետին Տիկինը, որուն նոյնիսկ զլացաւ նստելու հրաւէրը։ Արդարեւ, ցաւեցայ

պետական ամենաբարձր պաշտօնատարին այս կնոջը վը-րայ, որ թէև չէր պատկաներ ազնուական գերդաս-տանի մը և նուրբ դաստիարակութիւն մըն ալ ստացած չէր, բայց ոչ-նուազ հաճելի տիկին մըն էր իր յարա-բերութեանց մէջ և նշանաւոր ալ դէմք մը:

Մինչդեռ, օր չէր անցներ որ Սթօլիփին չառանձնա-նար Կայսեր դրասենեակը գլուխ-գլխի խորհրդակցելու համար գաղտնաբար, և բառ մ'անգամ չէր լսուեր դուր-սը այդ խնդիրներուն շուրջ. իր կինը շատ քիչ անգամ պալատ կը հրաւիրուէր, պաշտօնական առիթներու մէջ միայն, մերթ ընդ մերթ նախարարներու, պաշտօնատար-ներու և բարձրաստիճան սպաներու տիկիններուն հետ:

Երբ Տիկին Սթօլիփինը ներկայացուցի Նորին Վե-հափառութեան, նշմարեցի անոր դէմքին ծամածռումը, զոր չկրցաւ ծածկել, իբր դժգոհութեան նշան՝ Զարուհիին ըրած շատ պաղ ընդունելութեան: Նորին Վեհափառու-թիւնը չտեսնել ձևացուց անոր այս արտայայտութիւնը, և շարժումով մը, որ ոչինչ ունէր շնորհալի, իր ձեռքը երկարեց որ համբուրէ:

Տիկին Սթօլիփին համակերպեցաւ, բայց ակնյայտ-նի դժկամակութեամբ մը, որուն յաջորդեց սառն խօ-սակցութիւն մը, որ շուտով թուլնալ սկսաւ: Արգիլե-լու համար խօսակցութեան բոլորովին անկումը, Նախա-րարապետին Տիկինը փորձեց մէջ բերել այն տեսակ խնդիրներ, որ կ'զբաղեցնէին բարձր դասը այդ միջոցին: Բայց տեսնելով որ Զարուհին տրամադիր չէր թուեր պատասխանելու այդ հարցերէն ոչ մէկին, համարձակե-ցաւ խօսք բանալ ձմեռ եղանակի մասին, ըսելով թէ՝ Նորին Վեհափառութիւնը շատ խիստ պիտի գտնէր Ռու-սիոյ ձմեռը:

Ալիքս համակարծիք գտնուեցաւ, և աւելցուց Փը-րանսերէն լեզուով.

— Heureusement, l'automne dernier, j'ai pu me promener tous les jours dans le Crime. (Բարեբաղդա-բար վերջին աշունը ամբողջութեամբ կրցայ անցընել Ոճիրի մէջ:)

Զարուհին, որուն փրանսերէնի մէջ ունեցած ծա-նօթութիւնը շատ հեռուն չէր երթար, այս խօսքին մէջ լեզուական սխալ մը ըրաւ, իգական յօդի մը տեղ ա-րական գործածելով: Գերմաներէն «der Krim» բառը պարզապէս թարգմանելով «Le Crime» ըսած էր փոխա-նակ «La Crimée ըսելու:

Տիկին Սթօլիփին չկրցաւ զսպել իր ծիծաղը, որ անմիջապէս արթնութեան հրաւիրեց Զարուհին, անդ-րադառնալու համար իր գործած սխալին վրայ, ու պը-ղստել տուաւ յօնքերը:

Կ'երեւայ թէ յաջորդ օրը, Նախարարապետին կինը այս բանը պատմած էր Իշխանուհի Կալիցինի, թէյա-սեղանի մը միջոցին, և այս վերջինը առանց յամենա-լու եկած Զարուհիին ականջը դրած էր իր լսած պատ-մութիւնը:

Երբ Նորին Վեհափառութեան քով գացի, զինքը գտայ անօրինակ զայրոյթի մը անձնատուր, որ կը դո-ղացնէր իր ամբողջ շրջապատը:

— Որքա՞ն լիրբ է եղեր այդ կինը, գոչեց Զարու-հին, զիս տեսածին պէս: Ուրկէ՞ սորված է իր այս ան-կրթութիւնը: Ահա՛ թէ ինչպէս զիս ծիծաղելի դարձնել սկսած է ամբողջ աշխարհի առջև: Չեմ ուզեր այլեւս ե-րեսն անգամ տեսնել, ըսա՛ւ երբեք, լսեցի՞ք Զէնէի՛տ:

Մինչ այդ, բարձր դասու ընկերութեան մէջ եր-կար ատեն ծաղրանքի նիւթ կը դառնար այս միջադէպը ու Զարուհիին այս ծիծաղաշարժ սխալը՝ «Գերմանուհի»ին փրանսերէնի մէջ ըրած ուրիշ շատ մը սխալներուն վրայ ըստ հաճոյս հնարուած բազմաթիւ անեկդոտներու հետ միասին՝ բերնէ բերան շրջան կ'ընէր:

Ոչ նուազ զարմանք պատճառեց ինձ այն փոփոխու-թիւնը որ տեղի ունեցաւ Նորին Վեհափառութեան ընթաց-քին մէջ, տակաւին ամիս մը չանցած այս միջադէպէն վերջ: Զարուհին իր հովանաւորութեան տակ առաւ հիւանդա-նոց մը, որուն Տիկին Սթօլիփին մեծ եռանդով նուիր-ուած էր, և այս կերպով առիթ կ'ունենար նոյն հաս-

տատութեան մէջ հանդիպելու նախարարապետին Տիկ-նոջ։ Ինչ որ ամենէն աւելի զարմանք պատճառեց ինծ, սա՛ էր թէ Նորին Վեհափառութիւնը նոր ունկնդրութիւն մը շնորհեց Տիկին Սթօլիփինի, որուն հանդէպ իր ունեցած վերաբերումը բոլորովին փոխելով, այս անգամ չափազանց շնորհալի ընթացք մը ցոյց տուաւ, և զայն ազատ կացուց աջահամբոյրի ձեւակերպութենէն։

Ի՞նչ էր արդեօք իմաստը այս տարօրինակ դիմաշրջութեան։ Այնպէս, ինչպէս կը ճանչնայի Զարուհին իր խելութեանը մէջ, չէի կրնար կասկածիլ երբեք թէ ան գիտէր ճարտարօրէն պահել իր քինախնդրութիւնը, և կը պատրաստուէր յագեցնել իր ատելութիւնը անողոք վրէժխնդրութեամբ մը՝ որ անսպասելի ըլլար։

Փէթէր Արքատիէվիչ Սթօլիփին այդ միջոցին ամենակարող ՎՐԷՄԷՆՉԻԿՆ էր, գործածելու համար ռուսական այն բացատրութիւնը որ կը նշանակէ Կայսեր սիրելին, և կը վայելէ անվերապահ վստահութիւնը Նորին Վեհափառութեան։ Սթօլիփին հաճելի երեւոյթով մարդ մըն էր, խիտ մօրուքով շրջանակուած դէմքով մը, սրածայր երկար պեխերով, կատարեալ տիպարը՝ այն մարդոց որ ՃԷՆԹԸԼՄԷՆ կը կոչուին։ Ան, սակայն, ոչ կարող և ոչ ալ խելացի մէկն էր։ Ալեքսանդր Զարին թիկնապահներէն զօրավարի մը զաւակն ըլլալով, իր ամբողջ կեանքն անցուցած էր պետական ծառայութեանց մէջ, և վերջապէս կառավարիչ կարգուած Սամարայի, ուր ուշադրութիւնը գրաւած էր Կոմս Վիթթի որուն յաջորդեց, շնորհիւ ի գործ դրուած մեքենայութեանց։

Զինքը յաճախակի առիթը կ՚ունենայի տեսնելու, որովհետեւ շատ անգամ ինծի կ՚ուգար թէյ առնելու։ Սթօլիփին նշանաւոր պատմող մըն էր, և կարող էր ժամերով զինքը մտիկ ընել տալ անսայլայլ հետաքրքրութեամբ։ Ան Զարէն աւելի խնամեալ դաստիարակութիւն մ՚ստացած էր, աւելի զօրաւոր կամք և ճարտար վարուելակերպ ունէր, բայց նոյնքան անգութ էր որքան իր Վեհափառ Տէրը։

Սթօլիփին, որ ծայրայեղօրէն անձնասէր մէկն էր, արտակարգ անզգածութիւն մը ցոյց կ՚ուտար, զոր անհաւոր դէպքեր անգամ չէին կրնար յուզել։ Բազմաթիւ առիթներու մէջ Նորին Վեհ. Զարուհին ինծ ըսած էր.

— Անհոգ ճակատագրապաշտ մըն է ան, որ սարսափ կ՚ազդէ ինծ։

Օր մը, երբ Բեթերհօֆի մէջ սեղան նստած էինք, Ալիքս յայտարարեց.

— Ես շատ կը սիրեմ Սթօլիփինը, նախ անոր համար որ կարելի չէ ձանձրանալ իրմէ, և յետոյ զօրաւոր կուսակից մըն է պողպատեայ ձեռքի քաղաքականութեան, ջախջախելու համար այս վարնոց յեղափոխականները։

Զարուհին ամէն մարդէ աւելի լաւ կը ճանչնար Նորին Վսեմութեան անձնասէր, բռնաւոր և անագո ,, նկարագիրը, երբ իր շահը խնդրոյ առարկայ էր։ Ան անմիջապէս անդրադարձաւ թէ մեծ սխալ մը գործած էր Տիկին Սթօլիփինի հետ վարուելով կանխամտածուած մեծամտութեամբ մը, և հետամուտ եղաւ գործուած սըխալը դարմանելու, փայփայելով անոր ամուսինը։

Սթօլիփին, որ արդար ըլլալու համար պէտք է ըսել, հայրենասէր ռուս մըն էր, քաջակորով ալ մարդ էր։ Ան խորապէս կ՚ատէր Գերմանիան, և վերահասու էր այն բոլոր մեքենայութեանց զորս այս պետութիւնը կը նիւթէր Ռուսիոյ դէմ, Զարուհիին օժանդակութեամբ։ Աստիճանաբար յառաջացած ըլլալով մինչեւ պետութեան ամենաբարձր պաշտօնին, ոչ ոքէ կ՚երկնչէր։ Ցորչափ կը յաջողէր իր ծրագիրները վաւերացնել տալ Նիքօլայի, բնաւ չէր մտահոգուեր իր թշնամիներուն թիւէն որ օրէ օր կ՚աւելնար, ինչպէս չէր վախնար՝ տարագրուած այն անմեղներու բազմութենէն, որ Սիպերիա կ՚աքսորուէր և կամ Շլիւսէլպուրկի ահաւոր զընտաններուն մէջ կը նետուէր։ Ան ամենաստորին աստիճանի թշուառական պալատական մըն էր, որ սակայն կը տեսնէր գերմանական մեքենայութեանց վտանգը և

Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնան կը դիտէր կասկածոտ աչքով մը։ Իր միակ մրցակիցը պալատին մէջ Զօր. Թրէփօֆն էր, որ շնորհիւ Մեծ-Դքսուհի Էլիզապէթ Ֆէօտօրօվնայի հետ ունեցած սիրալիր բարեկամութեան, բարձր պաշտօններու հասած էր և շահած Զարուհիին համակրանքը։

Երկար ատեն Զօրավար Թրէփօֆի և Մեծ-Դքսուհիի մասին զանազան չարախօսութիւններ լսուեցան։ Նորին Վեհափառութիւնը մեծ հաճոյք կ'զգար այդ զրոյցները պատմել տալէն, որովհետեւ գայթակղալից պատմութիւններու հոգի կուտար, թէև այն տեսակ մարդոց առջեւ՝ որ իր մտերիմները չէին, երբ մէկը խօսէր այդ տեսակ նիւթերու մասին, ան ձեռքերը երկինք կը բարձրացնէր բարեպաշտական սոսկումով մը։

Բայց Զօր. Թրէփօֆի տիրապետութեան շրջանը շատ կարճատեւ եղաւ, որովհետեւ անակնկալ կերպով մեռաւ և Սթօլիփին մնաց կացութեան միակ տէրը։ Ըսուեցաւ թէ անոր մահը բնական չէր և թէ Ռասփութին մաս ունէր այդ գործին մէջ։

Զարուհին յաճախակի ունկնդրութիւններ կուտար Սթօլիփինի, բայց որքան որ կարելի եղաւ իմանալ, այս տեսակցութիւնները ոեւէ կապ չունէին քաղաքականութեան հետ։ Ճշմարտութիւնն այն էր որ Ալիքս կ'ատէր Նորին Վսեմութիւնը այնքան որքան կ'ատէր անոր կինը։ Ան երբե՛ք ալ չէր ներած այս վերջնոյն՝ իր վրայ խնդացնել տալու յանդգնութիւնը։ Գալով նախարարապետին, եթէ երբեք անոր հետ մտերմութեամբ կը վարուէր, պատճառը այն էր որ պարզապէս կը վախնար անկէ, գիտնալով թէ Սթօլիփին կասկածանքով կը նայէր իր գործունէութեան վրայ, իբր Գերմանիոյ շահերուն ծառայող գործակալի մը։

Բէթէր Արքատիեվիչ Սթօլիփին հնարամիտ և յոյժ խորամանկ մարդ մըն էր, և ամէն տեղ աչք ու ականջ ունէր։ Բազմաթիւ առիթներու մէջ իրեն հարցուցած եմ թէ ոեւէ փաստ չունէ՞ր Զարուհիին գործած դաւադրութեան մասին։

Իրիկուն մը, երբ Աննա Վիրուպօվա մինչեւ իր ամուսնալուծման դատավճիռ ստանալը առժամապէս արքունիքէն հեռացած և աւելի քան երբեք մեծ պատուով վերադարձած էր, անգա՛մ մը ևս զօրացած Ռասփութինի մտերմութեամբ, Նորին Վեհափառութիւնը անոր ներկայութեան ըսաւ.

— Կ'երդնում որ Սթօլիփին ինքզինքին դիկտատօրի հավեր կուտայ։ Ասիկա անհանդուրժելի է։ Ան անամօթաբար փոշի կը ցանէ ժողովուրդին աչքին, խաբելով թէ ինքը միա՛կ մարդն է որ կարող է վարել մերինին պէս հսկայ պետութեան մը ճակատագիրը։

Կեղծ սուրբը, որ կեցած էր Նորին Վեհափառութեան քով, ձեռքերը խաչաձեւեց իր կեղտոտ վերարկուին վրայ, և իր խուլ ձայնով, որ կարծես գետնին տակէն կ'արձագանգէր, ըսաւ.

— Ճշմարտութիւնն է որ կը խօսի քու բերնովդ, ո՛վ Կին։ Նախարար Սթօլիփին անարժան խորհրդական մըն է Նիքօլայի համար։ Ան չարութեան սերմն է որ կը ցանէ Նորին Վեհափառութեան մտքին մէջ։ Բայց համբերէ՛, ո՛վ Կին, վերջին գիշերը տեսիլք մ'ունեցայ. անոր վախճանը մօտալուտ է։

— Ան ձեր յոռեգոյն թշնամին է, Հա՛յր, ըսաւ Աննա։

— Գիտե՛մ, աւելցուց Զարուհին։ Հայրը ես պարտի պաշտպանուիլ, ապա թէ ոչ Սթօլիփին ամէն ինչ ի գործ պիտի դնէ զայն կորստեան մատնելու համար։

Վանականը յաղթական ժպիտ մը ունեցաւ, որ չնական ծամածռութիւն մըն էր աւելի, ու ըսաւ.

— Մի՛ վախնար բնաւ, ո՛վ Կին։ Ամենակարողին ձեռքը վրաս է։ Ոճրագործ ձեռքեր երիցս փորձած են զիս մահացնել, բայց միշտ ալ անյաջողութեան մատնուած են։ Սթօլիփին կրնայ շատ-շատ զիս աքսորել տալ, բայց Աստուծոյ բարկութի՛ւնը իր վրայ պիտի հըրաւիրէ իր այդ արարքով։

Այս խօսքերը մէկէնիմէկ լարեցին Կայսրուհիին ու-

շադրութիւնը։ Սթօլիփինի և անոր կնոջ հանդէպ տածած հրավառ ատելութեամբ յափշտակուած, Զարուհին լուռ ու մունջ կ'աշխատէր քանդել նախարարապետին ոյժն ու հմայքը։ Լսելով վանականին խօսքերը, սկսաւ մտածել թէ արդեօք նոր դաւադրութի՞ւն մը պատրաստուելու վրայ էր Կայսեր սիրականին դէմ, տրուած ըլլալով որ Ռասփութին շատ լաւ տեղեակ էր Ռուսիոյ ստորին խաւերուն մէջ տեղի ունեցող բոլոր անցուդարձերուն։

Այն ատեն Ալեքսանդրա Թէոդորօվնա սկսաւ ճարտարօրէն հարցաքննել վանականը, կարենալ որոշելու համար իր ընելիքը, բայց Ռասփութին նոյնքան յաջողութեամբ ետ քաշուեցաւ իր տուած խուսափողական պատասխաններով, ինչ որ մեզ՝ երեքիս ալ՝ այն հաւատքը ներշնչեց թէ Ռասփութին տեղեակ էր կարգ մը գաղտնիքներու, որոնց մասին չէր ուզեր խօսիլ։

Իրողութիւնը այն էր թէ Ռասփութին կը գործէր իր հաշուոյն, միևնոյն ժամանակ այնպէս մը ձեւացնելով թէ կ'աշխատէր Զարուհիին համար։

Յետ երկար և համբերատար հետախուզութեանց, զօրս ի գործ դրաւ Նորին Վեհափառութիւնը պրպտելու համար Սթօլիփինի անցեալը, երեւան հանեց վերջապէս անոր կեանքին թագուն մէկ էջը, որ կը վերաբերէր Սամարայի իր կառավարչութեան շրջանին։ Խնդիրը գայթակղութեան մը մասին էր, որուն առարկան էր երիտասարդ կին մը, Վէրա Պալց անուն, որ Սթավրօպօլի Վիշապազօրաց 18րդ գունդին մէկ հարիւրապետին աղջիկն էր։

Զարուհիին ուղղուած հեռագիր մը բանալով, — ինծի տրուած էր այդ արտօնութիւնը, — առաջին անգամ տեղեկացայ այս գործին։ Հեռագիրը կու գար Սարաթօվի կայարանէն, և հետեւեալն էր.

«Պատիւ ունիմ Ձեզ հաղորդելու կատարեալ յաջողութիւնս։ Տեսայ ծանօթ անձը որ միշտ Սթավրօփօլ կը բնակի եւ կը փափաքի լուծել իր վէճը։ Հաճեցէք նոր հրահանգներ տալ։»

ՀԱՐԹ

Յայտնապէս երեւոյթները փրկելու համար, այս Հէրման Հարթը գերմանացի կաշիի վաճառական մ'եղած էր Բեթրօկրատ հաստատուած, սակայն, ըստ ամենայն հաւանականութեան, Գերմանիոյ լրտեսական սպասարկութեան ընդհանուր սպայակոյտին մէկ գործակալն էր, ինչ որ կը հաստատուէր Միասօյէտօֆ ռուս լրտեսին հետ իր ունեցած մտերիմ յարաբերութեամբ։ Ասկէ զատ, այս տխրահռչակ մարդը կատարեալ վստահութիւնը կը վայելէր Զարուհիին, որուն հաշուոյն, շատ յաճախ, անձնապէս քննութիւններ կը կատարէր, և Նորին Վեհափառութիւնը զայն գործածեց մինչեւ ընդհանուր պատերազմին հռչակումը, երբ, Հարթ, իբր թշնամի տէրութեան մը հպատակը, արգելափակուեցաւ համախմբական կեդրոնի մը մէջ։

Երբոր հեռագիրը յանձնեցի Զարուհիին, տեսայ թէ Նորին Վեհափառութիւնը հեռագրի պարունակութեան տեղեկացաւ ակնյայտնի յուզումով մը, որուն ազդեցութեան տակ հեռագրաթուղթը կը դողդղար իր մատներուն մէջ։ Նորին Վեհափառութիւնը ընթերցման աւարտումէն անմիջապէս վերջը, Հարթին պատասխանեց, հրամայելով որ Սարաթօվի Ռօսիա պանդոկին հեռախօսին գլուխը գտնուի յաջորդ օրը, առտուան ժամը 10ին։

Որոշեալ ժամուն փոքրիկ սենեակը գացի, ուր հաստատուած էր Նորին Վեհափառութեան հեռախօսական գործիքը, և Վոլկայի ծանօթ քաղաքին հետ յարաբերութեան մտայ։

Քանի մը վայրկեան վերջ Հարթ անձամբ կը պատասխանէր հեռախօսական հարցումիս։ Խնդրելէ վերջ որ գործիքին գլուխը մնայ, Կայսրուհին հրաւիրեցի ներս և ես անմիջապէս մեկնեցայ, կատարելապէս ազատ ձգելու համար զինքը, որ իր գաղտնի հրահանգները տայ հարիւրապետի աղջկան մասին։

Երեք օր վերջը Հարթ վերադարձաւ։ Զարուհիին հաւատարիմ այս գործակալը բարձրահասակ և նրբակազմ մարդ մըն էր, քնքուշ մարմինով և խարտեաշ մօրուքով։

Հարթ ինծի բերած էր թխադեղ երիտասարդ կին մը, 20-25 տարեկան, զոր ներկայացուց «Օրիորդ Պալց» անունով:

— Նորին Վեհափառութիւնը, ըսաւ խորհրդապահաբար, կը փափաքի մասնաւոր ունկնդրութիւն մը տալ Օրիորդին:

—Ինչպէս նաեւ ձեզ, անշուշտ, պատասխանեցի, հետաքրքրութենէս մղուած, որով կ'ուզէի գիտնալ թէ ի՛նչ պահուած էր քօղին տակ:

— Այո՛ Օրիորդ, պատասխանեց, Նորին Վեհափառութիւնը հեռաձայնով այդպէս հրահանգ տուաւ ինձ, երբ Սարաթօվ էի:

Անմիջապէս իմաց տուի Կայսրուհիին, որ ուրախութենէն չէր կրնար կենալ: Նորին Վեհափառութիւնը հրամայեց վայրկենաբար ներս առաջնորդել երկու այցելուները: Ուստի առանց քայլ մ'իսկ կորսնցնելու, հաստ գորգերով զարդարուն նրբանցքէ մը երկու հիւրերը առաջնորդեցի կայսերական յարկաբաժինը, որուն դրան առջեւ երկու արաբ պահակներ կանգնած էին, իրենց արեւելեան նկարչագեղ կեցուածքով:

Հակառակ իր սովորութեան, Զարուհին հրաւիրեց երիտասարդ կինը որ նստի, եւ քանի մը անոյշ խօսքերով կատարեալ ազատութիւն տուաւ արտայայտուելու: Ու առանց ոեւէ նախաբանի, ըսաւ.

— Ձեզ հոս բերել տուի, Օրիորդ, որպէսզի ինծ պատմէք ձեր խնդիրը: Դուք, որքան որ իմացայ, մտերիմ բարեկամուհին եղած էք Ն. Վ. Փիէռ Սթօլիփինի: Ճի՞շդ է:

— Այո՛, թոթովեց երիտասարդ գեղուհին, անհամարձակ ձայնով մը. եւ որովհետեւ վարանոտ նայուածք մը ուղղեց դէպի իմ կողմս, Նորին Վեհափառութիւնը նշանացի հրամայեց ինձ որ հեռանամ:

Ցաւով համակերպեցայ տրուած հրամանին, որովհետեւ Կայսրուհիին չափ ես ալ անհամբեր էի հասկնալու համար խնդրին իսկութիւնը:

Յայտնի էր թէ, Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա՝ այս կերպով ուղղակի յարաբերութեան մտնելով Սթօլիփինի զոհին հետ, ուրիշ նպատակ չունէր բայց եթէ զայն իբր գործիք ծառայեցնել իր վրէժխնդրութեան, եւ մէկ հարուածով խորտակել նախարարապետին ասպարէզը:

Այդ միեւնոյն օրը, եւ գրեթէ միեւնոյն ժամուն, Սթօլիփին իր վեհափառ Տիրոջ ստորագրել կուտար Տումայի լուծման հրովարտակը:

Այս բանը յոյժ ձախաւեր արարք մը եղաւ, որ մեծ թուով թշնամիներ պատրաստեց նախարարապետին, որ իսկական պատասխանատուն էր անոր, եւ հրովարտակին հրատարակութեան վաղորդայնին իսկ, Նորին Վսեմութիւնը կայսրութեան ամենաատելի մարդն էր դարձած: Զայրոյթի եւ ըմբոստացման ահաւոր փոթորիկ մը պայթեցաւ ամբողջ երկրին մէջ, ուր արիւնը հեղեղանման հոսիլ սկսաւ: Բազմաթիւ սպանութիւններ տեղի ունեցան, եւ Բեթրօկրատի մէջ զօրաց հրաման տրուեցաւ որ անխնայօրէն յարձակին խռովարարներուն վրայ:

Անիշխանականներու յեղափոխական գործունէութիւնը նոր թափով մը զարթնեցաւ: Ըստ բաղդի զանգուածային ձերբակալութիւններ տեղի ունեցան, առանց երբեք անմեղները յանցապարտներէն զատելու մտահոգութիւնն ունենալու, եւ երկրորդ անգամ ըլլալով Ռոմանոֆներու գահը սկսաւ սասանիլ իր փտած հիմերուն վրայ:

Երբ Նորին Վեհ. Զարուհիին հաղորդեցի Բեթրօկրատի մէջ տեղի ունեցող խռովութիւնները, զորս իմացած էր արդէն հեռաձայնով, սա՛ պատասխանը տալով բաւականացաւ.

— Այս բոլորը Սթօլիփինի գործած սխալին հետեւանքն է: Պէտք է որ Նիքքի հրամայէ այս բոլոր սինլքորները արագահարուածի կրակին տակ ոչնչացնել: Պէտք է կարելի եղածին չափ շատ մարդ սպաննել, եւ լաւ դաս մը տալ ժողովուրդին որ դիւրաւ մտքէն չելլէ:

Եւ այս բոլորը տեղի ունեցաւ։ Ցաւակցութեան ո՛չ մի բառ թափուած արեան, և կարեկցութեան ոչ մի խօսք՝ ժողովուրդի քաշած անօրինակ տառապանքին համար։ Նորին Վեհափառութիւնը իր քարացած սրտին մէջ թագուն ուրախութիւն մը կ՚զգար, տեսնելով որ Սթօլիփին և իր կինը իրենց վրայ հրաւիրած էին երկրին ատելութիւնը, և այս գարշելի հրճուանքը իր մէջ կը խեղդէր ամէն տեսակ զգացում։

Նորին Վեհափառութիւնը ոևէ խօսք չըրաւ ինձ Օբլորդ Պալցի և իր մտադրութեանց մասին։ Բայց ահա թէ ինչ իմացայ Հարթէն, որուն հետ յոյժ բարեկամական յարաբերութեան մէջ էի, և զոր տեսայ շաբաթ մը յետոյ Բեթրօկրատի մէջ, մասնաւոր պատգամ մը տանելու առիթով։ Սթօլիփին երկարատև սիրաբանութիւն մ՚ունեցած էր Վէրայի հետ, որ այն ատեն կ՚անգիտանար դեռ հարազատ անունը իր գեղեցիկ սիրահարին, որուն անխոհեմաբար տուած էր իր ամբողջ համակրանքն ու սէրը։ Երբ Սթօլիփին Սարաթովի կառավարիչն էր, սովորութիւն ըրած էր յաճախ Սթավրօփոլ երթալու, ուր Քիսթ Օթէլը կ՚իջնէր հանդիպելու համար իր սիրուհիին, և այս սիրաբանութիւնը տևած էր մինչև իր նախարարական պաշտօնին կոչուիլը։

Չկայ մարդ մը, որ որքան ալ զօրաւոր եղած ըլլայ, չունենայ իր տկարութեան պահերը, և Սթօլիփին, որ հզօր նկարագրի տէր մարդ մըն էր, բացառութիւն չէր կազմեր այս օրէնքէն։ Այն բազմաթիւ նամակներուն մէջ, որ խանդագին սիրով մը կը գեղուին։ Սթօլիփին նամակ մ՚ունէր գրած Վէրա Պալցի որով բացայայտօրէն կը խոստանար ամուսնանալ իրեն հետ։

Ահա ա[illegible]ամակն է զոր իրեն հետ պալատ բերած էր Օր. Վէրա, իբր ապացոյց ծառայեցնելու համար իր վատասիր մոլորիչին գործած դաւաճանութեան։

Ռասփութին՝ Զարուհիին թելադրութեանց համաձայն, տենդոտ գործունէութեամբ մը ամէն տեսակ չարախօսութիւններ կը տարածէր Սթօլիփինի մասին, և

նախարարապետին յանկարծական անժողովրդականութիւնը աւելի շատ հետեւանք էր այս վանականին չնական ազդեցութեան, քան թէ ուրիշ պատճառներու։

Կայսրուհին, հակառակ իր ճարպիկութեան և ծածկամտութեան, երբեմն անկարող էր չափաւորել լեզուն իր ամենաթագուն տպաւորութեանց մասին, և կը պատահէր որ իր ձեռք բերած յաղթանակով այն աստիճան արբշռանքի մը անձնատուր կ՚ըլլար, որ անխոհեմ խօսքեր կը փախցնէր բերնէն։ Բնաւ կասկած չունէր որ Ռասփութին իրեն չափ կը վախնար Սթօլիփինի ազդեցութենէն։ Գիտէր նաև թէ վանականը մահացու ատելութեամբ մը լեցուած էր Տիկին Սթօլիփինի հանդէպ, այն պատճառով որ Նիւ-Եօրքի մէկ թերթին թղթակցին տուած տեսակցութեան մը մէջ նախարարապետին կինը զինքը ամբաստանած էր իբր խաբեբայ և շառլաթան։ Սթօլիփին նեղացուցիչ արգելք մըն էր Կայսեր և Ռասփութինի միջև, և այս վերջինը որ շատ լաւ չափած էր իր հակառակորդին ուժը՝ իր կարելին ի գործ կը դնէր անկէ ազատուելու համար։

Ռասփութին բազմաթիւ անգամներ, իմ ներկայութեանս բուռն կերպով քննադատած էր Սթօլիփինը։ Առտու մը, Զարսքօյէ-Սէլօյի մէջ, — որովհետև այս զզուելի մարդը, որուն կեղտոտ երեսը կաթիլ մը ջուր տեսած չէր կարծես, ամէն վայրկեան Ալիքսի քով կը մտնէր կ՚ելլէր այն օրէն ի վեր երբ ամենափառաւոր յարկաբաժին մը տրամադրուեցաւ իրեն, իմինիս քով, — Ռասփութին իր հիացիկ կեցուածքով Զարուհիին զարդասրահին պատուհանին քով կանգնած, իր տարօրինակ բոցով մը վառուող աչքերը յառած Նորին Վեհափառութեան վրայ, ըսաւ անոր.

— Ճշմարիտը կ՚ըսեմ քեզ, ո՛վ Կին, Սթօլիփին դէպի խորխորատ կ՚առաջնորդէ, Ռուսիան։ Իմացա՞ր կառավարութեան դէմ կազմակերպուած այն հսկայ դաւադրութիւնը որ երեւան հանուած է Մոսկուայի մէջ։ Երէկ, երեք հարիւր հոգի ձերբակալուած է։ Լսեցի նաև

որ վերջին գիշերը ձերբակալուած է Վէրա Պալց անուն կին մը որ մտերիմ բարեկամուհին եղած է Սթօլիփինի, և հիմայ անոր ամենամեծ թշնամին է։

Ալիքս ցնցուեցաւ և արագ նայուածք մը փոխանակեց ինծի հետ։

— Ի՞նչ անուն տուիք, հարցուց անմիջապէս Զարուհին. կրկնեցէ՛ք Հայր:

— Վէրա Պալց, վստահ եմ որ չեմ սխալիր։ Այս կինը խոստովանած է որ ինքը ղեկավարն է դաւադրութեան մը որ նպատակ ունէր սպաննել Նորին Վսեմ. Նախարարապետը, իր նախկին բարեկամը։

— Ուրկէ՞ իմացաք այս բանը, հարցուց Կայսրուհին ակնյայտնի մտահոգութեամբ մը, որ անմիջապէս գունաթափ ըրաւ զինքը։

— Այս առտու Պիրիլէֆն ինձ ըսաւ, Օքրանայի փոխ-տնօրէնը:

— Զէնէի՛տ, ըսաւ Կայսրուհին նոյնհետայն իր կողմս դառնալով, անմիջապէս հրահանգ ղրկեցէք Պիրիլէֆին որ կէս ժամէն ունկնդրութեան մը պիտի ընդունիմ զինքը։ Կ՚ուզեմ ուղղակի իրմէն իմանալ այս խնդրին խակութիւնը։

Տեսայ թէ Նորին Վեհափառութիւնը յանկարծակի եկած և վերջին ծայր գրգռուած էր, լսելով որ գաղտնի ոստիկանութիւնը այսքան ձախաւեր կերպով ի դերև հանած էր իր ծրագիրը, — զոր յօրինած էր այնքան մեծ խնամքով, — աճապարելով ձերբակալել Վէրան, հեռաւոր բանտի մը մէջ փտեցնելու համար այն երիտասարդուհին, զոր գտած ըլլալուն համար երջանիկ կը համարէր ինքզինքը, որովհետև զինքը պիտի գործածէր հրապարակ հանելու համար այն գայթակղութիւնը որ մինչև դատարան պիտի առաջնորդէր Սթօլիփինը:

Ռասփութին, զոր Նորին Վեհափառութիւնը հաղորդակից ըրած չէր այս գաղտնիքին, զարմացաւ երբ տեսաւ թէ Ալիքս այնքան մեծ չահագրգռութիւն ցոյց կուտար այդ կնոջ ձերբակալութեան խնդրին։ Բայց Զարուհին անմիջապէս ճարտարօրէն փոխեց իր դէմքին արտայայտութիւնը, վանելով իր զայրոյթը։

Կէս ժամ յետոյ Կայսրուհիին քով կ՚առաջնորդէի Օքրանայի փոխ-տնօրէնը, երիտասարդ և կրակոտ մարդ մը։

Զարուհին բոլորովին առանձին իրեն կ՚սպասէր։

— Ըսէ՛ք ինձ, ըսաւ անզուսպ բարկութեամբ մը, ի՞նչ է պատմութիւնը ձերբակալուած այն կնոջ, որ իբրև թէ մաս ունի եղեր մեր բարեկամին Մ. Սթօլիփինի դէմ նիւթուած դաւադրութեան մը մէջ։

— Այո՛ Ձերդ Վեհափառութիւն։ Սթավրօփոլէն եկած Պալց անունով կին մըն է, որ վերջին գիշերը ձերբակալուած է Քլինաքինի Հրապարակին մէկ տան մէջ։ Ան խոստովանեցաւ թէ ինքը գլուխը կը գտնուի դաւադրութեան մը որ ուղղուած է Նորին Վսեմ. Նախարարապետին դէմ։ Մահափորձը այսօր կէսօրին տեղի պիտի ունենար, և ռումբ պիտի նետուէր Նորին Վսեմութեան վրայ, նախարարութենէն դուրս ելած պահուն։

Եւ որո՞նք են այդ կնոջ մեղսակիցները, չարունակեց հարցափորձել Զարուհին։

— Երեք հոգի, պատասխանեց Պիրիլէֆ, մին Քարթամէչէֆ անուն կօշկակար մը, երկրորդը մեքենագործ մը՝ Սէմէնօֆ անուն և երրորդը տպագրիչ մ՚է որ Քօզէլ կը կոչուի։ Երկար ժամանակէ ի վեր կը կասկածէինք որ անիշխանականներ էին անոնք, և այս պատճառաւ ալ մասնաւոր հսկողութիւն կը կատարէինք անոնց վրայ։

Ու շնորհալի սպան գոհունակութեան ժպիտ մ՚արձակեց իբր ակնարկութիւն իր սեփական հնարագիտութեան, և եզրակացուց ըսելով.

— Բայց, վստահաբար այդ կի՛նն է հոգին կազմակերպուած դաւադրութեան։ Ժամ մըն է արդէն որ զինքը՝ Շլիսէլպուրկ և այր մարդիկն ալ Սիպերիա աքսորող հրամանագիրն ստորագրեցի։

— Մ. Սթօլիփին տեղեա՞կ է այս խնդրին, հարցուց Կայսրուհին խիստ շեշտով մը։

— Այս առտու է որ իրեն հաղորդեցի, և ի՞նքն էր որ հրահանգ տուաւ կինը Շլիւսէլպուրկ ղրկելու:

Ալիքս շրթունքները խածաւ, ինչ որ նախանշանն էր պայթելու մօտ եղող բուռն զայրոյթի մը: Բայց կրցաւ ինքզինքը զսպել, ոստիկան սպային կասկածը չհրաւիրելու համար, որովհետեւ նախարարապետին կողմէ տրուած հրամանը ոչինչ ունէր իր մէջ անբնական:

— Կնոջ քով թուղթեր գտնուա՞ծ են, աւելցուց Նորին Վեհափառութիւնը:

— Կարծեմ թէ այդ կնոջ պատկանող կարգ մը թուղթեր գտնուած են, պատասխանեց Պիրիլէֆ, որ յարգալիր կեցուածքով մը կանգնած էր Կայսրուհիին առջեւ, ձեռքերը կռնակին բռնած, քննութեան մէջ եղող դըպրոցականի մը պէս:

— Տակաւին ի՞նչ գիտէք այս մասին, հարցուց Նորին Վեհափառութիւնը այնքան զայրագնած շեշտով մը, որ Արքայական Տան պաշտպանութեան հսկելու պատասխանատուութիւնն ունեցող պաշտօնատարը մէկէն ցընցուեցաւ:

— Շատ քիչ բան գիտեմ Ձերդ Վեհափառութիւն, պատասխանեց Պիրիլէֆ, որ բոլորովին շուարած էր այս ծայրայեղ խստութեան հետեւանքով, որուն պատճառը անհասկնալի կը մնար իրեն: Պիտի ըսեմ միայն թէ ամէն վայրկեան նորանոր դաւադրութիւններ երեւան կը հանուին երկրին ամէն կողմերը: Այս խիստ պատճառով պարտինք աչալուրջ հսկողութիւն կատարել և ամենախիստ միջոցներ ձեռք առնել՝ իր սաղմին մէջ խեղդելու համար ամէն տեսակ կասկածելի արարք:

— Ձեր քո՞վ են այդ կնոջ թուղթերը:

— Այո՛, այս առաւօտ ինծի բերին:

— Հոս, պալատի՞ն մէջ են: Կ'ուզեմ տեսնել: Գացէք հոս բերէք գոչեց Կայսրուհին որ անհամբերութենէն զայրացած էր:

Պիրիլէֆ կրկնել չտուաւ հրամանը:

Հազիւ թէ սենեակին դուռը գոցուած էր, երբ Ալիքս զայրոյթէն ոտքերը գետին զարնելով սկսաւ պոռալ.

— Ի՜նչ կոշտութիւն և ի՜նչ յիմարութիւն...: Կրնա՞ք երեւակայել այսքան տարօրինակ ապուշութիւն մը, Ջէնէյի՛տ: Մեծ գործ մ'ընել կարծած են ձերբակալելով այս կինը: Ո՞ր տխմար գործակալն է որ այդ բանը հնարած է արդեօք: Բայց ճի՞շդ է թէ թուղթեր գտած են: Արդեօք իր վրա՞ն էր Սթօլիփինի սա վտանգաւոր նամակը: Ահա՛ թէ ինչն է որ զիս կ'զբաղեցնէ:

Արդարեւ այդ պարագա՛ն էր միայն որ զինքը կը շահագրգռէր, այն ատեն որ հրամայեց անմիջապէս իրեն բերել ձերբակալուած կնոջ քով գտնուած բոլոր թուղթերը:

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

Քառորդ ժամ մը վերջ, Օքրանայի փոխ-տնօրէնը կը վերադառնայ խոշոր պահարանով մը, որ պաշտօնական անքեր կը կրէր, ու անմիջապէս անոր կնիքները քակելով՝ պարունակութիւնը կը թափէ Կայսրուհիին առջեւ: Նորին Վեհափառութիւնը նստած էր փոքրիկ գրասեղանին քով: Ալիքս տենդագին փութկոտութեամբ մը սկսաւ քննել այդ թուղթերը: Անոնցմէ մեծ մասը Վերայի նամակներն էին Սթավրափոլի ազգականներէն և Սարաթօվի իր բարեկամներէն ստացուած: Նամակներէն մին գրուած էր հռչակաւոր փաստաբան Ալցշիլլէրի ձեռքով: Այս վերջինը, ըստ կարգի ըսեմ թէ, պաշտպանութիւնը պիտի ստանձնէր, Տիկին Պուլթօվիչի (որ վերջէն ամուսնացաւ Զօրավար Սուքօմլինօֆի հետ), ամուսնալուծման զգայացունց գործի մը մէջ, և Ալիքսի տուած հրահանգին համաձայն, գերմանացի Հարթին պաշտօն յանձնուած էր զբաղիլ դատական հետապնդումներով զորս Վէրա Պալց որոշած էր ի գործ դնել նախարարապետին դէմ:

— Չկրցանք իմաստը ըմբռնել այս նամակին, յայտարարեց ոստիկանութեան սպան և այս պատճառով քննութիւն բացինք Մ. Ալցշիլլէրի մօտ: Կը թուի թէ այս կինը շատ լուրջ բողոքներ ունի Ն. Վ. Նախարա-

բապետին դէմ։ Այսուհանդերձ, քանի որ երեք անիշխանական մեղսակիցներ ունի, հետեւցուցինք թէ դաւադրութիւնը վստահաբար քաղաքական բնոյթ ունէր։

Կայսրուհին քանի մը վայրկեան խորունկ մտածման մը մէջ թաղուեցաւ, եւ ի վերջոյ ապահով ըլլալով որ Վէրայի ուղղեալ Սթօլիփինի նամակը գտնուած չէր, բոլորովին անտարբեր դիրք մ'առաւ եւ անփութօրէն ըսաւ.

— Արդարեւ շատ ցաւալի է որ բաւական անպատկառ կիներ կը գտնուին, որ կը համարձակին ամօթապարտ արարքներով ամբաստանել պետական մարդիկ, որոնք իրենց ամբիծ կեանքով եւ իրենց վեհապետէն վայելած վստահութեամբը ամէն տեսակ չարախօսութիւններէ վեր կը մնան։ Մեծապէս հաճելի է ինծի նաեւ, Մ. Պիրիլէֆ, ձեզ յայտնել իմ ջերմագին շնորհակալութիւններս, ձեր ցոյց տուած այն ճարտարութեան համար, որով կրցած էք խեղդել այս տեսակ դաւադրութիւն մը որ ահաւոր հետեւանքներ կրնար ունենալ։

Եւ այս փայփայլիչ խօսքերէն վերջ, Նորին Վեհափառութիւնը ճամբու դրաւ սպան շնորհալի ձեւով մը որուն կ'ընկերանար ժպիտ մը։

Հազիւ թէ սպան դուրս ելած էր, երբ Նորին Վեհափառութիւնն ինձ հրաման ըրաւ անմիջապէս հեռախօսին գլուխը կանչելու Հարթը։

Նոյն վայրկեանին հեռախօսի սենեակը մտայ, եւ տասը րոպէ վերջ Զարուհին կը խօսէր մայրաքաղաքի լրտեսին հետ։

Անոնց խօսակցութենէն ոչինչ իմացայ։ Եթէ նոյն իսկ կարենայի լսել Նորին Վեհափառութեան խօսքերը, բառ մ'անգամ չպիտի կրնայի հասկնալ, որովհետեւ փորձով գիտէի թէ երբ Զարուհին հեռախօսով յարաբերութեան մէջ կը մտնէր ոեւէ մէկին հետ, պայմանադրական անհասկնալի լեզու մը կը գործածէր, որ մի միայն ծանօթ էր այն խորհրդաւոր անձին որ իրեն հետ

յարաբերութեան մէջ էր։ Եւ արդէն ուրիշ կերպ չէր կարող ըլլալ։

Երբ հեռախօսի սենեակէն դուրս ելաւ Կայսրուհին, առաւել քան երբեք զայրացած էր։

— Թշուառական յիմա՛րներ, գոչեց։ Ես կը կասկածէի արդէն։ Գործակալ մըն է որ այս կինը մատնած է, պարգեւ մը փրցնելու համար։ Հա՛րթն է որ կ'իմացնէ, աւելցնելով որ Վէրայի հետ ձերբակալուած երեք անիշխանականները կատարելապէս անծանօթ դէմքեր են իրեն համար։ Վէրա, միեւնոյն տան մէջ կը բնակի եղեր, ահա՛ եղած-չեղածը։

— Այդ պարագային, ինչպէ՛ս կ'ըլլայ որ Վէրա Պալց անոնց հետ միատեղ կը ձերբակալուի։ Պէտք է որ մէկը գիտցած ըլլայ թէ ան թշնամի էր Սթօլիփինի։ Ես կը կարծէի թէ այս պարագան ա՛յնքան գաղտնի պահուած էր որ ոչ ոք տեղեակ էր անկէ։

— Մի՞թէ գաղտնի բան կայ մեր Սեւ Գրասենեակին համար, պատասխանեց Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, ուսերը թօթուելով. Իմ անձնական թղթակցութիւններս պարզ անհատներու նամակներէն աւելի չեն յարգուիր, շատ լաւ գիտեմ։ Այս իսկ պատճառով երբ նամակներ կ'ունենամ, մասնաւորապէս Գերմանիոյ յատուկ, հոգ կը տանիմ զանոնք առանձին թղթատարով ղրկելու։

Վայրկեան մը վերջ, Ալիքս հրաման ըրաւ որ երթամ բերեմ օրինակ մը հեռագրի այն կապոյտ թուղթերէն որ վեհապետներու գործածութեան յատուկ էր։

Յետոյ սեղանի մ'առջեւ նստելով արագօրէն պատգամ մը գրեց։

— Պէտք է հեռագիր մը տամ, ըսաւ Նորին Վեհափառութիւնը, գրիչը սահեցնելով հեռագրաթուղթին վրայ, որովհետեւ Նիքքիին մասնաւոր սուրհանդակ մը ղրկելը Օտեսա՝ շատ ժամանակ կը պահանջէ։

Երբ հեռագրին խմբագրութիւնն աւարտեց, ինծի յանձնեց զայն, հրամայելով որ անմիջապէս տանիմ հեռագրատուն, պալատին միւս ծայրը։

Արագօրէն կատարելով հանդերձ ինծի յանձնուած պաշտօնը, ժամանակ գտայ ճամբան կարդալու Զարուհիին կողմէ հապճեպով գրուած տողերը: Նորին Վեհ. Զարին ուղղուած այդ հեռագիրը հետեւեալն էր.

«Կը խնդրեմ որ շնորհք ընէք ստորագրելու ազատ արձակման հրամանը Վէրա Պայցի որ բանտարկուած է այն սուտ ամբաստանութեամբ թէ դաւադրութիւն մը սարքած է Սթոլիփինի դէմ, եւ իրեն վերադարձուին իր թուղթերը: Այս կինը բոլորովին անմեղ է, եւ մեծ անարդարութիւն մը ի գործ դրուած է իրեն հանդէպ: Անոր հետ ձերբակալուած մարդի՛կն են միակ յանցաւորները դաւադրական այն գործին մէջ որով անիրաւ կերպով կ'ամբաստանուի այս կինը որ չի ճանչնար անգամ զանոնք: Հեռագրաւ ինծի իմացուցէք որ կատարած էք խնդիրքս: Այն տագնապալի շրջանին մէջ, զոր կ'անցընենք, անմեղ մարդոց ձերբակալումը ժողովուրդը գրգռելու միայն կը ծառայէ, եւ աւելի եւս կը վատթարացնէ տիրող կացութիւնը:»

ԱԼԻՔՍ

Երկու ժամ վերջ արքունի սպասաւոր մը հեռագիր մը բերաւ Նորին Վեհափառութեան ուղղեալ: Կայսեր պատասխանն էր այս հեռագիրը, որ հետեւեալն էր.

«Ձեր փափաքին համաձայն հեռագրաւ հրամայեցի ազատ արձակել Վէրա Պայցը, որուն ձերբակալումը բոլորովին անծանօթ էր ինծ: Ուրախ եմ որ այս գիտացումը կուտամ ձեր ազնուութեան, որ չի դադրիր հսկելէ երկրին գործերուն եւ շարունակ կը հետեւի անոնց որ չըլլայ թէ ո եւ է անարդարութիւն գործուի մեր անունով: Իմ շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ, ինչպէս ամբողջ ժողովուրդը ինծի հետ պիտի յայտնէր ձեզ:» ՆԻՔՔԻ

Փութացի պատգամագիրը յանձնել Կայսրուհիին, որովհետեւ գիտէի թէ ինչքա՛ն անհամբերութեամբ անոր կ'սպասէր: Նորին Վեհափառութիւնը հեռագիրը կարդաց յաղթական ժպիտով մը, և յետոյ ուրախութեամբ ճմռթկելով զայն մատներուն մէջ, կրակը նետեց: Տասը վայրկեան վերջ կրկին հեռաձայնով խօսակցութեան սկսաւ Հարթի հետ, երկար և մանրամասն հրահանգներ տալով անոր որպէսզի հաղորդէ փաստաբան Ալցշիլլէրի:

Թող ներուի ինձ որ ի յայտ բերեմ գաղտնիքները

այս վերջնոյն վերաբերող դաւադրութեան մը, որ ամենէն աւելի խորհրդաւորն է: Ալցշիլլէր կը պատկանէր աւստրիական ծագում ունեցող ընտանիքի մը որ շատ լաւ ծանօթ էր Ռուսիոյ մէջ, և հաստատուած էր ի Քիէվ, պատերազմէն տարիներ առաջ: Ի վերջոյ հայրը Սէն-Բեթերսպուրկ գացած էր բնակիլ, երբ իր անդրանիկ զաւակը Ալցշիլլէր տակաւ առ տակաւ հասարակութեան մէջ մտած ըլլալով, որքան իր ճարպկութեամբ նոյնքան և զգայացունց դատերու մէջ իր շահած յաջողութիւններով, հաստատուն հռչակ մը չինեց: Վերջէ՛ն է որ ապացոյցներ ձեռք բերուեցան թէ Ալցշիլլէր, զոր շատ լաւ կը ճանչնայի և ամենադոյզն կասկած մ'անգամ չունէի իր մասին, աւստրիական լրտեսութեան կազմակերպիչն է եղած Ռուսիոյ մէջ:

1914 *Թուականէն շատ առաջ կը փսփսային թէ Ալցշիլլէր, — որ, անցողակի կերպով ըսեմ թէ անյայտացաւ անմիջապէս որ զրոյց սկսաւ շրջիլ ընդհանուր պատերազմի հռչակման մասին, — լրտես մըն էր, և չէին զգուշանար մեկնութիւններ տալէ իր ունեցած մտերմական յարաբերութեանց մասին նախարար Սուքոմլինոֆի հետ:*

Իրողութիւնը այն էր որ, օր մը, Զարսքօյէ-Սէլօյի մէջ ներքին գործոց նախարար Մ. Մաքըրոֆ չի քաշուեցաւ պատերազմական նախարարին բացայայտօրէն ըսել թէ Ալցշիլլէր վտանգաւոր մարդ մըն էր: Այս յայտարարութիւնը տեղի կ'ունենար Կայսեր, Կայսրուհիին և իմ ներկայութեան: Ծերունին Սուքոմլինոֆ, սակայն, իր ճաղատ գլուխը արհամարհական շարժումով մը վեր բարձրացնելով, ջերմապէս պաշտպանեց փաստաբանը, և յայտարարեց թէ զայն Քիէվի մէջ ճանչցած էր երկար տարիներ առաջ, և իր պատիւն ու պարկեշտութիւնը երաշխաւորեց:

Զօրավար Սուքոմլինոֆի դատավարութեան միջոցին, դրամատան իր հաշուին քննութիւնը երեւան հանեց ապշեցուցիչ իրողութիւն մը: Հաստատուած ճշմար-

տութիւն մըն էր թէ Ալցշիլլէր գերմանական լրտես Միասոյէտոֆի հետ ազատ մուտք ունէր պատերազմական նախարարի աշխատանոցին մէջ, ուր այս երկու մարդիկը կը տեղեկանային նախարարութեան ամենագաղտնի պաշտօնաթուղթերուն պարունակութեան, որովհետեւ ոեւէ բան գաղտնի չէր պահուեր անոնցմէ։ Բաց աստի, հաստատուեցաւ նաեւ թէ աւստրիական մեծ գումարներ ի պահ դրուած էին դրամատան մէջ, ի հաշիւ պատերազմական նախարարին, այն անձին ձեռքով, որ այնքան կորովի կերպով պաշտպանուած էր Կայսեր առջեւ։

Այս խրողութիւնը մէջ կը բերեմ պարզապէս ցոյց տալու համար վարձկանութիւնը այն դաւաճաններուն, որոնցմով շրջապատուիլ կը սիրէր Ալեքսանդրա Թէոտորովնա։ Կասկած չկայ որ ապագային մարդիկ պիտի ջանան Ռոմանոֆներու Տան յիշատակը մաքուր եւ անաղարտ ցոյց տալ. ո՛չ ո՛ք սակայն պիտի կրնայ սրբել այն ամօթապարտ բիծը որով Հէսի Դքսութեան այս շառաւիղը արատաւորեց կայսերական խորհրդանշանը։

Պիրիլէֆի կողմէ անվարան ի գործ դրուած ձախողութիւնը Վէրա Պալցի խնդրին մէջ, ունեցաւ իր հետեւանքը, որ եթէ զիս չի զարմացուց բնաւ, ամենամեծ ապշութեան մատնեց Օքրանայի դժբախտ փոխ-տնօրէնը որ երբեք ալ չկրցաւ հասկնալ թէ ինչո՞ւ համար անմիջապէս պաշտօնազուրկ եղաւ, երբ այնքան մեծ կորովով կատարած էր իր պարտականութիւնը, եւ իր ցոյց տուած իմաստութիւնը այնքան ջերմագին շնորհաւորութեանց արժանացած էր Զարուհիին կողմէ։ Բայց ան պէտք էր ճանչցած ըլլար Նորին Վեհափառութեան պաղարիւն եւ նենգամիտ իմացականութիւնը, գիտնալու համար թէ երբ ան որոշած էր վրէժ լուծել մէկէն, որ իր զայրոյթը հրաւիրելու դժբախտութիւնն ունեցած էր, ճիշդ այն պահուն՝ երբ կ'որոշէր զայն զրկել Շլիսսելպուրկի ահաւոր բանտերը, հոն դանդաղ փճացման մը դատապարտելու համար; եւ կամ զրկել՝ Սիպերիոյ ձիւ-

ներուն տակ տախտակաշէն խշտեակի մը մէջ, այդ վայրկեանի՛ն է որ ամենաազնիւ եւ սիրալիր վերաբերումը ցոյց կ'ուտար իր զոհին հանդէպ, զայն ենթարկելով իր փաղաքուշ ժպիտներուն առթած խաբէպատիր ապահովութեան եւ զայն քնացնելով ցնորական միամտութեան մը մէջ։ Իր վրէժխնդրութիւնը կրնար մերթ յապաղիլ, որովհետեւ մեծ համբերութեամբ կ'սպասէր պատեհ առիթին, եւ սակայն տարիներով ուշացած ըլլալը պատճառ մը չէր որ իր քինախնդրութիւնը նուազ վճռական եւ անողոք ըլլար։

Սթօլիփինի եւ անոր կնոջ հանդէպ նիւթուած այս մեքենայութիւնը մանրամասնօրէն պատմեցի անո՛ր համար որ անոր վախճանը ոչ միայն ի դերեւ հանեց Կայսրուհիին գաղտնի ծրագիրները այլ եւ իր եւ Կայսերական Տան վրայ ունեցաւ այն տեսակ ազդեցութիւն մը զոր չէր կրցած նախագուշակել։ Եւ այդ հետեւանքը եղաւ այնքան եղերական որ աւելի լաւ էր ան ապրած չըլլար այդ օրը յորում ձեռք վերցուց նախարարապետին վրայ։

Վէրա Պալց բնականաբար ազատ արձակուեցաւ։ Հէրման Հարթ անկասկած զինքը տեղեակ պահեց Նորին Վեհափառութեան ի գործ դրած միջամտութեան, ինչպէս նաեւ աւստրիացի Ալցշիլլէրի ի նպաստ իրեն ունեցած կորովի գործունէութեան, եւ իր կացութեան մասին հարկաւոր ապահովութիւնները տուաւ։ Զարուհիին տուած հրահանգներուն համաձայն, իր թշուառական գործակալը Հարթ անհրաժեշտ բոլոր փաստաթուղթերը ժողովեց. արդարութեան յանձնելու համար։ Եւ Ալիքս առաջուընէ սկսաւ հրճուիլ իր յաղթանակին համար այն հեռապատկերով զոր պիտի ներկայացնէր Սթօլիփին, դատաւորին առջեւն ելլելով, ժողովուրդի ծաղր ու ծանակին ենթարկուած, եւ «բարեպաշտն» Տիկին Սթօլիփին, ի մեծ անպատուութիւն իրեն, պիտի տեսնէր իր «առաքինազարդ» ամուսնոյն խայտառակուիլը։

Մօտ երեք շաբաթ անցած էր երբ արիւնալից մահափորձի մը սարսափը պատեց Ռուսիան։ Անխղճանա-

կիները յանկարծ հոգւով-մարմնով նետուած էին անողոք պայքարի մը մէջ զոր Սթօլիփին բացած էր ամբողջ ազգին դէմ: Գործը այն աստիճանին հասած էր որ կը բաւէր ըմբոստութեան ակնարկին փոխան պարզ խօսք մը, որպէսզի հանդիպող մարդը բանտարկուէր անմիջապէս եւ առանց դատավարութեան Սիպերիա աքսորուէր: Ոչ ոք երեկոյին կրնար վստահ ըլլալ թէ յաջորդ օրը չպիտի բանտարկուէր:

Անիշխանականները միանգամ ընդ միշտ որոշած էին դիմել ծայրայեղ միջոցներու: Անոնք կ'ատէին Սթօլիփինը իր սառն անգթութեան եւ անողոք վերաբերումին համար, որով կը հրամայէր զանգուածային ձերբակալութիւններ ընել եւ աքսոր ղրկել կատարելապէս անմեղ մարդիկ:

Սթօլիփին, որուն դէմ աւստրիացի փաստաբան Ալցհէլլէր դատական ամէն տեսակ փաստաթուղթեր պատրաստած էր դատարան քաշելու համար զայն, «Ափօթիքէրներու Կղզի» անունով ծանօթ կղզիներէն միոյն մէջ, Բեթրօկրատի մօտիկ, գիւղակ մ'ունէր ուր ամառը կ'անցընէր իր կնոջ, զաւկին եւ աղջկան հետ: Շրջապատուած բազմաթիւ ոստիկանական գործակալներէ՝ որոնք գիշեր ցերեկ հսկողութիւն կը կատարէին գիւղակին վրայ, նախարարապետը ամէն պատճառ ունէր ինքզինքը կատարեալ ապահովութեան մէջ կարծելու:

Ան չէր գիտեր, ինչպէս ամէնքը, եւ նոյնիսկ Կայսրուհին ինքը, թէ՝ Վէրա Պալց սկսած էր տարուիլ անիշխանական գաղափարներէ, եւ որոշած էր սպաննել իր թշնամին, փոխանակ զայն քաշելու դատարանի առջեւ: Աւելորդ կը համարեմ աւելցնել այս մասին թէ նոյնիսկ ան չէր սպասած մինչեւ այդ բոպէն, իր այս որոշումը առնելու համար, որովհետեւ իսկապէս հեղինակն էր եղած ի գերեւ հանուած դաւադրութեան, եւ Պիրիլէֆ, որ բնաւ սխալած չէր այս կինը ձերբակալելով, հետեւած էր իր խղճին:

Երկրորդ մահափորձը շատ աւելի մեծ խնամքով

կազմակերպուեցաւ քան առաջինը: Դաւադիրները միջոցը գտած էին նախարարապետի գիւղակին գետնափոր շտեմարաններուն մէջ ռումբ մը տեղաւորելու, որ ահաւոր պայթուցիկ մը կը պարունակէր, եւ որուն կրակ պիտի տար ժամացուցաւոր մեքենայ մը: Պայթումը տեղի ունեցաւ կէս գիշերին, եւ անոր յաջորդեց ահաւոր փլուզում մը, որ գրեթէ ամբողջութեամբ քարուքանդ ըրաւ շէնքը, ծանրապէս վնասելով շրջակայ բազմաթիւ տուները: Քառասունը հինգ հոգի մեռան եւ նախարարապետին երկու զաւակները վիրաւորուեցան, իսկ ինքը՝ Նորին Վսեմութիւնը՝ տարօրինակ հրաշքով մը ազատեցաւ, առանց երբեք փոքր նշան մը կրելու իր մարմնին վրայ:

Սթօլիփին այս ահաւոր մահափորձին առջեւ պահեց իր ամբողջ պաղարիւնութիւնը: Իր զաւակներուն նախնական խնամքը տանելէ, եւ վստահ ըլլալէ վերջ թէ անոնց վէրքը անմիջական վտանգ մը չէր ներկայացներ, ափպաղաբար Բեթրօկրատ մեկնեցաւ, ուր կը գտնուէինք, եւ անմիջապէս ալ ընդունուեցաւ Զարին կողմէ:

Շատ լաւ կը յիշեմ այն բոլոր դէպքերը որ տեղի ունեցան այդ գիշեր:

— Խե՜ղճ արարածներ, մրմնջեց Զարուհին, երբ իրեն հաղորդեցի սպաննուածներուն թիւը:

Յետոյ անմիջապէս յարեց պաղարիւնութեամբ:

— Շատ աւելի լաւ պիտի ըլլար եթէ երբեք Սթօլիփին մեռնողներուն մէջ գտնուէր: Այս մարդը շատ վտանգաւոր է մեզի համար, Ջէնէֆա: Ան կ'ատէ Վիլհէլմ Կայսրը:

Նորին Վեհ. Զարին կողմէ տրուած ունկնդրութեան միջոցին, նախարարապետը Վեհապետին ներկայացուց ահաւոր պատկերը այն վտանգի դաւադրութեանց եւ մահափորձերուն, որ ի գործ դրուեցան իր եւ իր ընտանիքին դէմ, եւ իր բովանդակ կորովով անհրաժեշտութիւնը շեշտեց անողոք ընթացք մը ցոյց տալու այն թշուառականներուն հանդէպ, որ այս տեսակ միջոցներով կը փորձէին խախտել կայսրութեան հիմերը:

Նորին Վեհ. Զարը կատարեալ խրատատուութիւն տուաւ իր սիրական նախարարապետին, որ կասկածելով թէ Վէրա Պալց վարիչն է այդ մահափորձին, մեծ փութկոտութեամբ զայն փնտռել տուաւ ամենուրեք, բայց իր ջանքերը ապարդիւն անցան որովհետեւ Կայսրուհին Հարթի միջոցաւ Տանձիկ փոխադրել տուաւ զայն, ուր պիտի մնար սպասելով դէպքերու ընթացքին:

Մինչ այդ, անիշխանականները անգործունեայ չէին: Նոր դաւադրութիւն մը կազմակերպուեցաւ Սթօլիփինի դէմ, ղեկավարութեամբ Պակրօվ անուն հրեայի մը: Այս մարդը նախկին գաղտնի ոստիկանն էր նախարարապետին որ զինքը գործածած էր իբր հսկիչ Վէրայի վրայ, երբ այս վերջինը Բեթրօկրատ հասած էր, բայց ան բուռըն կերպով սիրահարած էր գեղանի երիտասարդուհիին:

Երբ 1911 ի աշնան արքունիքը փոխադրուեցաւ Ղրիմ, որոշուեցաւ որ մենք առժամապէս Քիէվի մէջ մնանք, որպէսզի Ն. Վեհ. Կայսրը ներկայ գտնուի զինուորական այն մեծ ռազմափորձերուն որ տեղի պիտի ունենային այդ քաղաքին շրջակայքը: Սթօլիփին, որ Նորին Վեհափառութեան կարեւորագոյն հետեւորդն էր, միասին կը ճամբորդէր:

Երեկոյեան երբ Քիէվ հասանք, արտակարգ ներկայացում մը տրուեցաւ Թատրոնին մէջ, ուր բոլորս ներկայ գտնուեցանք: Գաղտնի գործակալ Պակրօվ միջոցը գտած ըլլալով կատարուած հսկողութեննէն խուսափելու, շնորհիւ նոյնինքն Սթօլիփինի կողմէ ստորագրուած տոմսակի մը, յաջողեցաւ ներս սողալ իր պետին օթեակէն, և ատրճանակի բազմաթիւ հարուածներ արձակեց անոր վրայ:

Տեսայ թէ ինչպէս Սթօլիփին թաւալգլոր վար ինկաւ իր թիկնաթոռէն, յետոյ պահ մը անօրինակ խառնաշփոթութիւն մը տիրեց Թատրոնին մէջ, ու ես Նորին Վեհ. Զարուհիին հետեւեցայ երբ ան անմիջապէս տեղէն ելաւ ու մեկնեցաւ:

Նախարարապետը, որ մահացու վէրքեր ստացած

էր, երեք օր տառապելէ վերջ մեռաւ: Բայց հարուածը այնքան յանդուգն եղած էր, ու զոհը այն աստիճան բարձր անձնաւորութիւն մըն էր որ, բովանդակ Ռուսիա սահմռկած մնաց, և նոյն իսկ Նորին Վսեմութեան հակառակորդները սարսափահար եղան, բացի Ալիքսէն՝ որուն վրէժխնդիր սիրտը գաղտնօրէն հրճուանքով լեցուեցաւ այն գաղափարին առջեւ թէ՝ այս եղերական մահը Գերմանիոյ թշնամիներէն մէկ կը պակսեցնէր:

Ասիկա բաւական չէր: Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա ազդեցութիւն ի գործ դրաւ նաեւ Նիքօլայի ակար մտքին վրայ, և յաջողեցաւ արգելք հանդիսանալ անոր մասնակցութեան՝ իր հաւատարիմ պաշտօնէին յուղարկաւորութեան: Եւ բոլորս նոյն օրն իսկ մեկնեցանք Ղրիմ: Ասիկա անհաւատալիօրէն նրբամիտ վրէժխնդրութիւն մըն էր, զոր երեւակայած էր Զարուհին, ցոյց տալու համար թէ ինչ աստիճան արհամարհանքով կ՚ընդունէր Սթօլիփինի մահը և կը բարձրացնէր իր յաղթանակը:

Գարունն եկած էր և մենք վերադարձած էինք Զարսքօյէ-Սէլօ, երբ օր մը, նախաճաշի միջոցին, Նորին Վեհ. Զարը, որ բոլորովին արտակարգ զուարթ տրամադրութեան մը մէջ էր, առաջարկեց կայսերական զբօսանաւով Պալթիկի մէջ պտոյտ մը կատարել և այդ առթիւ այցելել Տանիմարքայի պալատը, Քօփէնհակի մէջ:

Առաջարկութիւնը բաւական հաճոյ թուեցաւ Ալիքսի, որ սակայն անմիջապէս ուզեց գիտնալ թէ դեռատի Զարեվիչը միասին պիտի ըլլա՞ր թէ ոչ: Նորին Վեհափառութիւնը պաշտելու աստիճան կը սիրէր իր տղան և չէր կրնար հաշտուիլ անկէ բաժնուելու գաղափարին հետ, նոյն իսկ եթէ կարճ միջոցի մը համար եղած ըլլար: Զարը անհամարձակ կերպով գաղափար յայտնեց թէ կարելի էր արքունիք թողուլ զայն, բայց, ինչպէս միշտ, Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա յաղթանակը տարաւ, և որոշեց միասին տանիլ դեռատի Գահաժառանգ Իշխանը:

— Այդ պարագային, ըսաւ Նիքօլա, Իվան Բանօֆին յանձնենք պզտիկը, որ երկաթուղիով Քօփէնհակ տանի, ուր իրեն կը միանանք։ Կը խորհիմ թէ ասիկա լաւագոյն կարգադրութիւնը պիտի ըլլայ։

— Իվան Բանօֆ բարձրահասակ, առնական հուժկու դէմքով և արծուեռունգն foqաf մըն էր որուն դէմքը յորդառատ մօրուքով մը շրջանակուած էր, սքանչելի տիպար մը գեղեցկութեան և ֆիզիքական ուժի, որ յատկապէս ընտրուած էր, փոքրիկ Գահաժառանգ Իշխանին ճշմարիտ «մանկակալ» մ՚ըլլալու համար. և արդարեւ, ան շան մը պէս հաւատարմօրէն կը կատարէր իր պարտականութիւնը։

— Ո՛չ, պատասխանեց Զարուհին այն տեսակ շեշտով մը որ ոեւէ դիմադարձութիւն չէր ընդունէր։ Ալեքսիս Նիքօլայեվիչ մեզի հետ պիտի ճամբորդէ, ըսաւ, օդը շատ գեղեցիկ է և օդափոխութիւնը իրեն շատ օգտակար պիտի ըլլայ։

— Քանի որ կը փափաքիք, թող այդպէս ըլլայ. ըսաւ Զարը, տեղի տալով, ինչպէս միշտ, իր սովորական անհոգութեամբ և մեղկութեամբ՝ որով ամէն ատեն առանց հակաճառութեան կը զիջէր իր կնոջ ամենաաննշան քմայքներուն առջեւ, անհատական թէ քաղաքական խնդիրներու մէջ։ Այս բանը, աւա՛ղ իր բովանդակ կեանքին մէջ իր դժբաղդութիւնը պիտի կազմէր, տրուած ըլլալով որ, իր յեղակարծ և վարանոտ նկարագիրը դատապարտուած էր իր կնոջ զօրաւոր կամքին ազդեցութեան ենթարկուելու, ինչպէս իր կեանքին ամենափոքր արարքներուն, նոյնպէս և իր քաղաքական ամենակարեւոր գործերուն մէջ։

Ռուս մեծ գրողներէն մին, 1912ին, դէպքեր մը տեղեկագրած է, որոնք աւելի քան ճշմարտութիւններ են, որոնց մէջ յստակատես միտք մը պիտի նշմարէր մարգարէական սպառնալիք մը, պատմութեան ճակտին վրայ հրեղէն տառերով գրուած, նման Պաղտասարի «Մանէ, Թէկէլ, Փարէս» պատգամագրութեան,

որ հրաշագործ ձեռք մը արձանագրեց պատին վրայ, Բաբելոնի մէջ, իր վերջին գինարբուքի միջոցին։ Այդ գրագէտը իր գրքին մէջ յայտարարած է թէ ամէն տեսակ դժբախտութիւն Նիքօլա Բ.ի գլխուն եկած էր, ու եթէ ան կրցած ըլլար հասկնալ անոնց կարեւորութիւնը՝ ամենադժբախտ մարդը պիտի ըլլար իր հսկայ կայսրութեան։

Պատերազմը ամենայոռի նուաստացումներ պարտադրած էր երկրին. յեղափոխութիւնը հիմնայատակ կործանած էր անոր ուժերը. յոռի և ամօթապարտ քաղաքականութիւն մը զայն անպատուած էր. յումպէտս թափուած հազարաւորներու արիւնը վրէժ կ՚աղաղակէր. ուրիշ հազարաւոր անմեղներու արտասուքը յուսահատ աղերս մը կ՚ուղղէր դէպի Երկինք, խնդրելով արդար պատիժը անոնց՝ որոնց անտրակելի անգթութիւնը զինքը դատապարտած էր յամրօրէն մեռնելու ահաւոր բանտերու մէջ, անլուր բարբարոսութեան մը հնարած տանջանքներով։

Դժբախտ Զարը ապրած է յաւերժական սպառնալիքի մը տակ, որ Դամոկլեան ահեղ սուրի մը պէս կախուած էր գլխուն վերեւ։ Մտածութիւնը քայլ առ քայլ հետեւած է իրեն, տարիներին մէջէն։ Իր ժողովուրդը զինքը զրկելէ վերջ իր վստահութենէն, իր բովանդակ ատելութիւնը թափած էր անոր վրայ։ Իր ընտանիքը իրեն թշնամի էր։ Իր միակ եղբայրը աքսոր ղրկուած էր։ Իր հարազատ մայրը երես դարձուցած էր իրմէ։ Իր ընտրած կեանքի ընկերը տարօրինակ խորհրդաւոր հիւանդութեամբ մը վարակուած էր։ Իր միակ մանչ զաւակը, իր գահուն ժառանգորդը, անբուժելի հիւանդութեան մը բռնուած էր։ Ո՛չ բարեկամ, ո՛չ անշահախնդիր խորհրդական ունեցաւ և ո՛չ ալ նախարար մը՝ որուն ժողովրդականութիւնը կարենար բան մ՚աւելցնել իրենին վրայ։ Մէկ խօսքով, ինք մեն մինակ մնացած էր զինքը շրջապատող լեռնակուտակ աւերակներուն մէջտեղ, ամէնքէն լքուած, այնքան ահաւոր պատկեր մը՝

որուն առջեւ ան չէր կարող ըմբռնել իր ճակատագրին բովանդակ եղերականութիւնը։

Մինչդ այն օրը, երբ Կայսրն ու Կայսրուհին՝ իրենց ծրագրած ճամբորդութեան մէջ հաճոյք մը վայելելու մանկական ուրախութեամբ յափշտակուած էին, ահաւորագոյն և նախորդներէն աւելի մեծ խնամքով պատրաստուած դաւադրութիւն մը նիւթուելու վրայ էր Կայսերական Տան դէմ։ Ո՛չ ոք կրցած էր սակայն հոտն առնել այդ դաւադրութեան, ո՛չ իսկ Օքրանան, այն ամենակարող ահաւոր կազմակերպութիւնը, որ ամենուրեք աչք ու ականջ ունէր՝ իր շուրջը կատարուող անցուդարձերը լրտեսելու համար, և այդ կազմակերպութիւնը տարեկան կէս միլիոն ոսկեդրամ ռուբլի կ'արժէր կայսերական պիւտճէին համար։

Այս դաւադրութեան սիրտը նոյնինքն այն գեղանի ու վայրագ յեղափոխականուհին էր, Վէրա Պալցը, զոր Սթավրոփոլէն բերել տուած էր Նորին Վեհ. Զարուհին։

Յաջորդ գլխուն մէջ պիտի պատմեմ այն դէպքերը որ տեղի ունեցան կայսերական զբօսանաւուն մէջ ա՛յն յետ միջօրէին որուն յիշատակը յաւէտ անմոռանալի պիտի մնայ մտքիս մէջ։ Պիտի խօսիմ Վէրա Պալցի կազմակերպած այն սոսկալի ու անարգ մահափորձի մասին, որ եթէ չհասաւ իր էական նպատակին, պատճառ եղաւ որ Ռոմանոֆներու Գահաժառանգ Իշխանը հիւանդոտ ու ապիկար ողորմելի արարած մը ըլլայ իր ամբողջ կեանքին մէջ։

Արդարեւ, Աստուծոյ ձեռքը սկսած էր կամաց կամաց իյնալ Ալեքսանդրա Ֆէոտորովնայի վրայ, իր գործած չարիքներուն փոխարէն պատժելու համար ա՛յն որ ամենաթանկագին հարստութիւնն էր իրեն համար։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Սթօլիփին մեռնելով Ռուսիոյ ժառանգ ձգած էր Սազանոֆը, որուն անունը այդ շրջանին յաճախ և համակրանքով կը յիշուէր Անգլիոյ մէջ։

Սազանոֆ յոյժ մտացի և հնարագէտ անձնաւորութիւն մըն էր, ամենաշողոքորթ ու դաւադիր պալատականի մը յատուկ բոլոր յատկութիւններով օժտուած։ Բաց աստի, Սազանոֆ Սթօլիփինի տիկնոջ քեռայրն ըլլալու իր բաղդաւորութեան շնորհիւ, առիթէն օգտուած էր հանգուցեալ նախարարապետին ձեռքով բարձր ասպարէզներու և պաշտօնական աչքառու դիրքի մը տիրանալու համար։

Արտաքուստ խեղճ ու կրակ մարդուն մէկն էր Սազանոֆ, ողորմելի երեւոյթով մը՝ որ շատ բան չէր ըսեր։ Երբ պալատ մտաւ, երկար ժամանակ «պոչ ըլլալէ վերջ», ինչպէս կ'ըսէր Զարուհին, այնքա՛ն գոհ էր որ փութկոտութեամբ աջ ու ձախ երկարող ձեռքերը կը սեղմէր իրենին մէջ որ միշտ խոնաւ էր պաղ արտաշնչութեամբ մը։

Վերջապէս ամբողջացնելու համար պատկերը, ըսեմ թէ՝ Սազանոֆ անձնուիրութեան հասնող իր նկարագրով խորունկ հիացող մըն էր Անգլիոյ, միևնոյն ժամանակ մտերիմ բարեկամը՝ Պիրքպէք անուն մէկուն, որ շատոնց մեռած էր, և կը բնակէր Նորֆոլքի Սթրաթօն Սթրավլէսի մէջ, և որուն յաճախակի այցելութիւններ կ'ուտար Սազանոֆ։

Այս վերջինը պատերազմէն առաջ յաճախ յայտարարած էր ինձ թէ Ռուսիա բնաւ չպիտի միջամտէր Պալքաններու խռովութեանց։ Դէպի Անգլիա կատարած իր ճամբորդութիւնները միշտ ալ ողբալի արդիւնքներ տուած էին իրեն համար, և երբ 1914ին Բարիզ և Պալմօրալ այցելելէ վերջ Ռուսիա կը վերադառնար, ռուս ժողովուրդը ծաղր ու ծանակի առարկայ կ'ընէր զինքը և Բեթրօկրատի մէկ թերթն ալ զինքը կ'անուանէր «պըսակազարդ գլխով բառաչող ոչխարը»։ Բովանդակ Ռու-

սխա ծիծաղեցաւ իր վրայ, որովհետեւ Զարուհիին դա-ւաճանութիւններէն բոլորովին անտեղեակ, ան կը հաւա-տէր թէ իր համբերութիւնը նպատակ և արդիւնք ու-նէր խաղաղութեան ամրապնդումը, ա՛յն պահուն իսկ երբ երկու օր յետոյ պատերազմ կը հրատարակուէր:

Այդ վայրկեանէն սկսեալ, Ռուսիա, շատ բնական-օրէն ոեւէ վստահութիւն չունեցաւ Սթօլիփինի պաշտ-պանեալ այս անհեռատես մարդուն վրայ:

Այս շեղումը կատարելու համար պիտի արդարա-նամ, որովհետեւ եթէ հեռացայ նիւթէս՝ պատճառը այն էր որ պարտք համարեցի ինծ՝ հաւատարիմ գտնուելու համար ճշմարտութեան, դէպքերը իրենց իսկութեանը մէջ ներկայացնել, ցոյց տալու համար անգլիացի ըն-թերցողներուս թէ, Սազանոֆ, որուն քաղցրութեամբ շպարուած դէմքէն և փաղաքուշ արտայայտութիւններէն յափշտակուած էին, չունէր բնաւ այն կարեւորութիւնը զոր իրեն կը վերագրէին: Արդարեւ անգլիացիք կը կար-ծէին թէ Սազանոֆ բովանդակ Ռուսիոյ և Գահուն վըս-տահութիւնը կը վայելէր, բան մը՝ զոր ունեցած չէ բնաւ: Իրականութեան մէջ, Սազանոֆ անգիտակից «հետեւակ» (pion) մըն էր որ Գերմանիոյ կողմէ ճատ-րակի տախտակին վրայ քշուած էր այն խաղին մէջ ո-րուն բոլոր մանրամասնութիւնները հաշուած էին գաղտնօրէն:

Յարմար առիթը կը նկատեմ հոս , յանուն բազ-մամիլիոն Ռուսերու, որոնց թարգմանը կ'ըլլամ այս պահուս, յայտարարելու թէ՝ ոչինչ պիտի կրնայ խախ-տել մեր այն գաղափարը թէ՝ Ալեքսանդր Գ. Կայսրը բնական մահուամբ չէր որ մեռաւ: Մենք բոլորս ալ համոզուած ենք թէ մեր ծերունազարդ սիրելի Զարը ինկաւ թագուն ազդեցութեանը տակ թոյնի մը որ հան-ճարամտօրէն պատրաստուած էր Ֆրանքֆորթի մէկ տարրալանին կողմէ, —որուն անունը ծանօթ է, — և ո՛չ թէ մեռաւ երիկամունքի հիւանդութեամբ, ինչ-պէս որ յայտարարեցին բժիշկները: Բոլոր անոնք որ

ռուս սիրտ մը կը կրեն իրենց կուրծքին տակ, Պալ-թիկէն մինչեւ Խաղաղական, ամենադոյզն տարակոյս մ'անգամ չունին այս մասին, և պիտի աւելցնեմ նաեւ թէ ինծի ծանօթ զանազան դէպքերու մէջ բազմաթիւ փաս-տեր կան այս անարգ ոճրին մասին: Փոցտա՛մն է որ, կը հաստատեմ, թունաւորած է մեր մեծ զօրավարը Սքօպելէֆ, որ արգելք մըն էր գերմանական ծրագիր-ներու իրականացման համար: Դարձեալ Փոցտա՛մն էր որ թունաւորեց Ալեքսանդր Գ. Զարը: Ալեքսանդր Բ. սպաննուած էր ոճրապարտ ձեռքերու կողմէ նետուած ռումբով մը, և ոճրագործները ահագին գումար մ'ստա-ցած էին Պերլինէն, զարտուղի ճամբաներով: Անոր յա-ջորդը եւս սպաննուեցաւ միեւնոյն անորակելի և անըմ-բռնելի միջոցներով: Սերպիացին, որ Աւստրիոյ Գահա-ժառանգ Իշխանն սպաննեց Սէրայէվօյի մէջ, դարձեալ կաշառուած էր Փոցտամի լրտեսական գործակալութեան կողմէ:

Չեմ կարծեր որ Ալիքս տեղեակ էր իսկութեանը այս այնքան ստորին մահափորձերուն աղբիւրին, երբ ամուսնացաւ Նիքօլայի հետ: Ես կը բաւականանամ հան-րութեան յանձնելով միայն իրողութիւնները, որոնք ին-ծի մօտէն ծանօթ են, դիւրացնելու համար այն մեծ օրուան քննութիւնը, որ պիտի հաստատէ վաւերակա-նութիւնը այս ըսածներուս:

Ռոմանոֆներու Տան անկման պատճառներուն մա-սին կարելի է տարակուսիլ: Կարելի է այդ անկման պատասխանատու բռնել անհաւատալի անգործունէու-թիւնը անգլիական դիւանագիտութեան, որ վերջին տա-րիներուն ինկած էր «ինչո՞ւս պէտք է»ի քաղաքականու-թեան հետեւող մարդոց ձեռքը: Գիտեմ թէ աշխարհի պատմութեան վրայ կրնայ մեծ ազդեցութիւն ունեցած ըլլալ այս ողբալի մտայնութիւնը ձեր արտաքին գործոց պաշտօնատան, որուն գրասենեակներուն մէջ բոլոր դի-ւանագէտները իրենց փորձարկութեան շրջանը կ'անցը-նեն՝ դեսպանական պաշտօնի մը կարենալ կարգուելու համար:

Բոլոր անոնք որ կը պատկանէին օտար պաշտօնատարներու շրջանակին, մեծէն մինչեւ պզտիկը, թեթեւօրէն վերաբերուած են այս վերջին քսան տարիներու տեւողութեան։ Այսուհանդերձ անկարելի է ինձ լռութեամբ անցնիլ այն իրողութեան վրայէն թէ՝ Ռուսիա, Կայսեր գահազրկութենէն առաջ, շնորհիւ Զարուհիին, ոտքով-ձեռքով ինկած էր Փօցտամի ճանկին մէջ, և այս վերջինը անսպառ հեգնանքի առարկայ կ՚ընէր պետութեանց այս ինքնահաւան դիւանագէտները։

Դեսպանական դասական միակնոցը (monocle), դիւանագիտական ձեւակերպութիւնները, հացկերոյթներու մէջ գործածուող արծաթ սպասները, ընդունելութեանց յատուկ մեծամեծ թոշակները, որ դաշնակից ժողովուրդներու գրպանէն կ՚ելլէին, երբեք ալ կարեւորութիւն ունեցած չեն Բրուսիացիներուն համար։ Գունագեղ պատուանշաններն ու զարդակոճակները, երփներանգ ժապաւէններն ու դիւանագիտական ոչնչութիւններու կուրծքին վրայ հանգչող աստղանշանները միշտ ալ գերմանացի գծագրիչներուն անվերջ նիւթ հայթայթած են ծաղրանկարի։ Միւս կողմէ, Բրուսիա միջոցը կը գտնէր ամենամեծ խնամքով կարգադրելու որ պետութիւնները որքան կարելի է քիչ անգամ Ռուսիա զրկեն կարող ներկայացուցիչներ, ուխտած ըլլալով հիմնայատակ կործանել Ռուսիոյ ընկերային կեանքը և Ռոմանօֆներու Հարստութիւնը։

Այս կէտը բացատրելէ վերջ, թող ներուի ինձ դառնալ այս հատուածին գլխաւոր նիւթին։ Չեմ կարծեր որ բովանդակ աշխարհի պատմութեան մէջ, կազմակերպուած է դաւադրութիւն մը աւելի յանդուգն ու յաջողապէս պատրաստուած՝ քան այն որ գործադրութեան դրուեցաւ կայսերական զբօսանաւուն մէջ, Բրօնշթատի առջեւ, և որ գործն էր դարձեալ Վէրա Պալցի։ Արդար պատիժը ճակատագրին...։ Սթօլիփինի դէմ նիւթուած բոլոր մեքենայութիւնները այժմ դարձած էին անոնց հեղինակին՝ նոյնինքն Զարուհիին դէմ։ Նորին Վե-

հափառութիւնն էր որ այնքան համբերատարութեամբ փնտռած էր Վէրան, ինչպէս յայտնի է արդէն, զայն իբր գործիք ծառայեցնելու համար իր անձնական վրէժխնդրութեան, ու հիմայ այդ միեւնոյն կինը անիշխանական մը դարձած էր կատաղի և յանդուգն, որուն նմանը տեսած չէ բնաւ Ռուսիա։

Ամէն պատրաստութիւն տեսնուած էր մեր տալիք այցելութեան համար ի Քօփէնհակ, ուր Նորին Վեհ. Զարը հանդիպում մը պիտի ունենար Սպանիոյ և Նորվեկիոյ Թագաւորներուն հետ։ Օդը շատ նպաստաւոր էր Պալթիկի մէջ ճամբորդելու համար, ու բոլորս առանց ոեւէ դժուարութեան հանդիպելու մտանք կայսերական զբօսանաւը։ Զարուհին շատ մտահոգ կը թուէր դեռատի Զարեվիչի մասին, որ ժամանակէ մ՚ի վեր անհանգիստ էր։ Արքունի բժիշկը որ խորհրդակցութեան կանչուած էր, յայտարարած էր թէ պզտիկը օդափոխութեան պէտք ունէր, և թէ ծովու ճամբորդութիւնը շատ օգտակար պիտի ըլլար։

Անմիջապէս որ նաւ մտանք, նախաճաշի նստանք ընդարձակ սրահին մէջ, որ գեղեցկութեան նմոյշ մըն էր, և ժամը երեքին տեղաւորուեցանք մեր յարկաբաժիններուն մէջ։ Զարեվիչին սենեակը, ուր կը բնակէր իր հաւատարիմ foqüfը, Իվան Բանօֆ, իմ յարկաբաժնիս քովիկն էր։ Որոշուած էր որ ժամը 4ին պիտի մեկնէինք։ Նորին Վեհ. Զարը Սազանօֆի և Ս. Սինօդի պրօկուրօրին հետ իր աշխատանոցին մէջ զբաղած էր պետական ստիպողական գործերով։ Ես իմ կարգիս խօսակցութեան բռնուած էի Տիկին Վիրուպօվայի հետ, անոր սենեակին մէջ, մինչ Նորին Վեհ. Զարուհին, ըստ սովորութեան, հանգչելու վրայ էր կէսօրուան ճաշէն վերջը։

Յանկարծ Զարեվիչին յարկաբաժնէն սրտապատառ աղաղակներ լսուեցան։

Անմիջապէս վազեցի դէպի ներբանցք, և հազիւ թէ ժամանակ ունեցայ կռնակէն տեսնելու բարձրահասակ մարդ մը, որ հապճեպով սանդուխէն վար կ՚իջնէր նաւամատոյց, ուր աներեւոյթ եղաւ։

Ես ու Տիկին Վիրուպովա փոքրիկ Գահաժառանգին սենեակէն ներս խոյացանք, ուր պզտիկը տախտակամածին վրայ նստած՝ ցաւէն կը գալարուէր և կը շարունակէր սրտապատառ ճիչեր արձակել, իր ձեռքերով ջանալով կասեցնել կուրծքէն հոսող արիւնը։ Անոր քովը երկար դանակ մը գետին նետուած էր։

Անմիջապէս օգնութիւն աղաղակեցինք, որուն վրայ ուրիշներ հասան, ի մէջ այլոց բժիշկը, որ անմիջապէս քննեց փոքրիկին վիճակը և նախնական խնամքներ տարաւ։ Դէպքէն քառորդ ժամ մը վերջ միայն լուր տրուեցաւ Կայսեր և Կայսրուհիին։

Անմիջապէս յայտնի եղաւ թէ ահաւոր մահափորձ մըն էր կատարուածը, որուն նպատակն էր սպաննել Ռոմանոֆներու Գահաժառանգ Իշխանը, իբր փոխ-վրէժ Կայսրուհիին դէմ՝ որուն խանդագին սէրը իր զաւկին հանդէպ ծանօթ էր։ Սակայն երկու շաբաթ վերջը միայն երեւան հանուեցաւ թէ ոճրագործին գործածած դանակը թունաւորուած էր զարհուրելի հիւանդութեան մը սերմերով, որոնց ազդեցութեան տակ խեղճ տղան ո՛չ միայն իր ամբողջ կեանքին մէջ վիրաւոր կը մնար, այլ նաև իր արիւնը պատուաստուած էր այն տարօրինակ ահաւոր հիւանդութեամբ, որով տառապեցաւ մինչև վերջը։

Այն անձը, որուն Վէրա Պալց պաշտօն յանձնած էր գործադրելու ծրագրուած մահափորձը, անշուշտ շնորհիւ կարգ մը կարեւոր մեղսակիցներու, զորս կարելի չեղաւ երեւան հանել՝ յաջողած էր պահուըտիլ կայսերական զբօսանաւուն մէջ, օր մը և թերեւս աւելի ալ առաջ, և կրցած էր փախչիլ՝ առանց իր վրայ հրաւիրելու պահակներու ուշադրութիւնը, տակաւին իրարանցումի ու աղաղակը չսկսած զբօսանաւուն մէջ։

Գաղտնի ոստիկանութեան քաղած տեղեկութեանց համաձայն, Իվան Վուաչին անունով սափրիչ մըն էր ոճրագործը, որ սակայն յաջողեցաւ իր օձիքն ազատել կատարուած բոլոր խուզարկութիւններէն և փնտռտուք-

ներէն, և կ'ենթադրուի թէ Հարաւային Ամերիկա փախաւ, ուր կը գտնուի մինչև հիմայ։ Գալով Վէրա Պալցին՝ ան միջոց մը Ցիւրիխ բնակեցաւ, ուր ղեկավարն էր անիշխանականներու կարեւոր ընկերակցութեան մը։ Հոն է որ զինքը գտաւ նշանաւոր լրտես Ազէֆ, բայց կինը պէտք եղածէն աւելի խորամանկ էր չխաբուելու համար անոր բարեկամական արտայայտութիւններէն, և անմիջապէս որ պատերազմը հռչակուեցաւ, գեղանի անիշխանականուհին աներեւոյթ եղաւ, առանց ոեւէ հետք մը ձգելու։

Ռասփութին անմիջապէս սկսաւ օգտագործել դեռատի խեղճ Գահաժառանգին վրայ ի գործ դրուած մահափորձն ու անոր հետեւանքները, իր սովորական կեղծաւորութեամբ ոգեկոչելու համար «աստուածային ոյժը», և առաւել քան երբեք իր ազդեցութեան տակ պահելու Կայսրուհին։

Կայսերական զբօսանաւուն մէջ տեղի ունեցող այս ողբերգութիւնը բնականաբար վերջ դրաւ մեր կատարելիք ճամբորդութեան, և վերադարձանք Բեթերհօֆ, ուր ռուս լաւագոյն բժիշկները՝ Բարիզէն նիւթական մեծ վարձատրութեամբ հրաւիրուած Բրօֆ. Վէրբիէյի թանկագին աջակցութեամբ խնամեցին Զարեվիչը, որ երկու ամիսէն կատարելապէս ազատեցաւ վտանգէն և գրեթէ աղեկցաւ։

Տակաւին յիշողութեանս մէջ է, օր մը ինծի հետ թէյ խմած միջոցին ըսած խօսքերը Վիրաբուժապետ Վէրբիէի, բարձր իմացականութեան տէր այս պատուական ծերունիին, որուն իմաստուն աչքերը կը շողային իր ակնոցներուն ետեւէն։

— Ո՛հ, սիրելի Օրիորդ, ըսաւ Բրօֆէսէօրը, ինչ որ ալ ընենք՝ Գահաժառանգ Իշխանը չպիտի կրնանք առողջացնել։ Ան երբեք չպիտի վերստանայ իր նախկին վիճակը, և հակառակ ամէն հաւանականութեան՝ եթէ նոյնիսկ գտնէ իր առողջութիւնը, հաւանաբար կէս մը յիմար պիտի մնայ։ Անոնք որ, աւելցուց բժշկապետը,

այս մահափորձը կատարած են, գիտակ են եղեր գիտութեան նորագոյն ստեղծագործութեանց, և գերման մանրէաբաններուն ըրած վերջին գիւտերուն։

Ցարգևլի խօսակիցս շատ ճիշդ կ՚ըսէր, ինչպէս որ ապագան կատարելապէս հաստատեց իր ըսածները։

Այն չարաշուք օրէն ի վեր, յորում դեռատի դըժբախտ Իշխանը, ստացաւ մահացու հարուածը, մէկ ոտքը գերեզմանին մէջն էր։ Իր մասին զանազան շշուկներ լսուեցան. ոմանք ըսին թէ թոքախտէ բռնուած է, ուրիշներ՝ թէ մարմնոյն անդամները քաշուած էին. ոմանք ըսին թէ ոսկորները հիւանդոտ էին, ուրիշներ՝ թէ ծնած ժամանակ այնքան տկար էր եղած որ հազիւ թէ կը շնչէր։ Սակայն ես կը հաստատեմ թէ, մինչև Բըռնշթայնի մահափորձը, ընդհակառակը, ան գեղեցիկ մանչ մըն էր, միջակէն վեր առողջութեամբ և կայտառութեամբ։

Այս ըսածներուս ոչ ոք կրցած է վերահասու ըլլալ մինչև հիմայ, որովհետև մեծ հոգածութիւն ցոյց տուած են իրողութիւնը ծածկելու համար։ Նորին Վեհ. Ցարը այս մասին ամենախիստ հրամաններ տուած էր, և օր մը լսեցի որ իմ ներկայութեանս ըսաւ Սազանօֆին.

— Այս ահռելի մահափորձին շուրջ բառ մ՚անգամ պէտք չէ լսուի։ Ուստի հրահանգ տուէք մամուլի, նամակատան և հեռագրատան գրաքննիչներուն որ ջնջեն ամէն ինչ որ կրնայ դոյզն տեղեկութիւն մը հաղորդել հասարակութեան, և ծայրայեղ խստութեամբ հետապընդեցէք անոնք որ կը համարձակին այս մասին բառ մը խօսիլ կամ գրել։ Այս խնդիրը միայն մե՛զ կը հետաքրքրէ և ոեւէ աղերս չունի ուրիշներու հետ։

Այդ օրէն սկսեալ բոլոր ըսի-ըսաները դադրեցան արքունի պալատին մէջ, և ոչ ոք համարձակեցաւ խօսիլ այս իրողութեանց մասին։

Բայց Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա, որ իր ամենանուիրական զգացումներուն մէջ վիրաւորուած էր, ռուս ժողովուրդին դէմ լարուեցաւ աւելի եւս կատաղի վըրէժխնդրութեամբ մը։ Նորին Վեհափառութիւնը իր մտերմական շրջանակին մէջ կը յայտարարէր թէ պիտի ուզէր որ յեղափոխականները սպաննած ըլլային իր սիրական զաւակը, քան թէ զայն դատապարտած ըլլային իր այս ցաւագար վիճակին, որ պիտի տևէր իր ամբողջ կեանքի ընթացքին։ Ուրեմն, Գահաժառանգ Իշխանին վրայ գործադրուած այս ստորին մահափո՛րձն էր որ, անկասկած, ամէն բանէ աւելի պատճառ դարձաւ այն անօրինակ դաւաճանութեան, զոր ան ի գործ դրաւ հանդէպ Ռուսիոյ, և զայն վերջնականապէս յանձնեց Գերմանիոյ, յագեցնելու համար իր անձնական վրէժխնդրութիւնը, որ ոչ մէկ բանի առջև կ՚ընկրկէր։

Այն պայմանները որոնց մէջ նիւթուեցաւ նոր դաւադրութիւնը որ ամենաաղետալի հետեւանքներ պիտի ունենար պատերազմին վրայ, կատարեալ գաղտնիք մըն է, զոր կ՚ուզեմ քօղազերծել։

1913ի աշնան, երբ Ռասփութին՝ «աստուածային շնորհք»ներով ներշնչուած ըլլալու իր սրբապիղծ յաւակնութիւններով և Աննա Վիրուպօվայի մեղսակցութեամբ հասած էր Զարուհիին վրայ իր ունեցած ազդեցութեան գագաթնակէտին, օր մը Նորին Վեհափառութիւնը նամակ մ՚ստացաւ Քայզէրէն, որ Ռօմէնթէնի իր որսորդական տաղաւարին մէջ կը գտնուէր գերմանական սահմանագլուխին վրայ։ Այս նամակով գերման կայսրը կը հրաւիրէր Զարուհին, որ տասը-տասնըհինգ օր մը իր և իր կնոջ հետ անցնելու համար Ռօմէնթէն երթայ, ծըպտեալ վիճակի մէջ։

Ալեքսանդրա ընդունեց եղած հրաւէրը, և անմիջապէս նամակով մը հաղորդեց իր որոշումը և չորս օր վերջն ալ մեկնեցաւ Գերմանիա, իրեն հետ տանելով միայն զիս, Աննա Վիրուպօվան և Տիկին Նարիշքինը, ծնեալ Կոմսուհի Թօլ։ Իր մեկնման նախընթօրը, Նորին Վեհափառութիւնը ունկնդրութիւն մը շնորհեց Պօրիս Շթիւրմէրի և գերմանացի լրտես Հարթի։ Չեմ գիտեր թէ ինչ խօսուեցաւ այդ գաղտնի տեսակցութեանց մէջ,

սակայն ապագայ դէպքերը այն գաղափարը ներշնչեցին ինծ թէ նոր մեքենայութիւն մը դարբնուելու վրայ էր մութին մէջ։

Մինչև գերմանական սահմանագլուխը սովորական գնացքով ճամբորդեցինք, ու յետոյ ինքնաշարժով հասանք Ռօմէնթէն, ուր Քայզէրը իր որսորդի կանանչ-մոխրագոյն զգեստով մեզ դիմաւորեց և ամենաջերմ ընդունելութիւն մ'ըրաւ։ Ան չափազանց ուրախ տրամադրութեան մը մէջ էր, և իր վեհափառ հիւրին թեւը մտած զղեակ առաջնորդեց մեզ, և յարատև զուարթութեամբ մը խօսեցաւ ու խնդաց չարունակ։

Ռօմէնթէն, որ կը բաղկանայ փայտաշէն երկու մեծ շէնքերէ, կառուցուած է եղեւնիներու 90,000 արտավար անտառի մը մէջ, որ ձմեռը հարուստ է իր գայլերով։ Երկու շէնքերը իրարու միացած են փայտաշէն պատըշգամով մը, որ կը բարձրանայ եղեւիններու մեծազանգուած կոճղերու վրայ, որ սիւներու տեղ կը ծառայեն։

Շէնքին ներքին մասերը ներկուած եղեւնափայտէ շինուած են, և զուրկ արուեստագիտական ամէն շնորհքէ։

Յարկաբաժինները կուտրօնի բարկ հոտով մը լեցուած էին և պատերը զարդարուած որսորդութեան յատուկ խորհրդանշաններով և աւարներով։ Ամենուրեք կը տիրէր լքումի և մելամաղձութեան մթնոլորտ մը, որ առաջին վայրկեանէն իսկ արտակարգ թախծութիւն մը ներշնչեց ինծ։

Պարտիմ սակայն մատնանշել բացառութիւն մը, որ ինծի յատկացուած յարկաբաժինն էր, փոքրիկ սենեակ մը՝ այնքան փայլուն տախտակամածով մը, զոր կարելի էր իբր հայելի գործածել, և որուն պատուհանները սքանչելի տեսարան մը կ'ընծայէին հսկայ անտառին վրայ որ լրթագոյն կանանչով մը կը տարածուէր հեռուները։

Այն պատճառով որ ընտանեկան հաւաքոյթ մըն էր եղածը, մէկ կողմ դրուեցան պաշտօնական բոլոր ձեւա-

կերպութիւնները և առաջին անգամ ըլլալով կրցայ տեսնել Քայզէրը իր ընական վիճակին մէջ։

Կայսրը ինծի հանդէպ յոյժ համակրալիր վերաբերում մը ցոյց տուաւ, և ինծի ներշնչեց կատարեալ համարձակութիւն։ Գիշերը, ճաշի ժամանակ, Ն. Վեհափառութիւնը բազմաթիւ զուարճալի պատմութիւններ ըրաւ, որոնք հրախաղութեան մը պէս իրարու յաջորդեցին, և որոնց համար ինքը ուրիշներէն աւելի խնդաց ու զուարճացաւ։

Կը յիշեմ այդ պատմութիւններէն մին, զոր Նորին Վեհափառութիւնն ըրաւ, դառնալով մէկէն Զարուհիին կողմը։

— Պերլինի ոստիկանութեան տնօրէնը՝ Սիէպէր՝ անցած օր գեղեցիկ անէքթօտ մը պատմեց ինծ։ Պավարիացի զինուոր մը, երբ օր մը կ'անցնի եղեր ոստիկանատան մ'առջեւէն, որ կը գտնուի Շթեթինի կայարանին դիմացը, իր ուշադրութիւնը գրաւած է յայտարարութիւն մը, որ քանի մարք կը խոստանայ եղեր անոր՝ որ այդ շրջակայքին մէջ կորսուած ամուսնական մատանի մը կը գտնէ։ Այս յայտարարութիւնը կարդալէ վերջ, երբ մարդը Ֆրիտրիխշթրասէ կ'իջնէ եղեր, ցնցոտիազգեստ մարդ մը իրեն կը մօտենայ, և անոր ցոյց տալով ոսկի մատանի մը կ'ըսէ թէ ճամբան գտած էր և տասը մարքի կ'ուզէր ծախել։ Աւելորդ է ըսել թէ զինուորը փութաց գնել մատանին, և անմիջապէս ոստիկանատուն տարաւ և պահանջեց խոստացուած վարձատրութիւնը որ իրեն պիտի շահեցնէր տասը մարք։ Սակայն մեծապէս տխրեցաւ երբ իրեն պատասխանուեցաւ թէ իր բերածը ամուսնական մատանի մը չէր և ոչ ալ ոսկի, այլ հասարակ տուպլէ մատանի մը, որ չատ չատ երկու մարք կ'արժէր։ Աւելորդ է ըսել թէ, եզրակացուց Կայսրը, այս աղուոր խեղկատակութեան հեղինակն եղող խեղճուկ լակոտը տեսած էր որ զինուորը մեծ ուշադրութեամբ կը կարդար ոստիկանատան յայտարարութիւնը, և կռահելով անոր մտքէն անցածը, անոր հետեւած էր, բոլո-

բովին վստահ որ պիտի կրնար անկէ փրցնել իր ուզածը։ Ան հոգեբան մըն էր, աւելցուց Կայսրը։

— Աղէկ, ըսաւ Ալեքսանդրա Ֆէոտորովնա, որ խնդալէն կը մարէր, ահա՛ մէկը որ այլեւս մատանի չպիտի գնէ իրեն անծանօթ անձէ մը։

— Ո՛չ, Պատասխանեց Կայսրուհին, բայց այսուհանդերձ ձեր ցնցոտիապատ մարդուկը շատ խորամանկ է եղեր։

Ճաշի ամբողջ տեւողութեան Կայսրը զմեզ խնդացուց իր զուարճախօսութիւններով, երբեմն չարադիտօրէն մատի փաթթոց ընելով իր հետեւորդները։ Այսպէս, Փաշուրթն հեգնանքի նիւթ ըրաւ մեծ դրամատէր Կլլինները, Ֆիւրսթէնպէրկի ելեքտրական հաստատութեան տնօրէն Ռաթէնաուն եւ էսսէնի հզօրագոյն անձնաւորութիւնը Քրուփ Ֆոն Պօհլէնը։ Մէկ խօսքով գայթակղալից քրոնիկի մը նիւթ ըրաւ ամէնքը, անոնցմէ իւրաքանչիւրին տալով իր բաժինը։ Բայց ան այնքան ալ խորապէս նկատի չէր առներ խնդիրը, եւ սրամտութեանց հաճոյքը հեռու կը պահէր զինքը իր լաւագոյն բարեկամներուն արժանապատուութիւնը վիրաւորելու մտահոգութենէն։

Չեմ գիտեր թէ ինչպէս եղաւ որ Ռասփութինի անունը յիշուեցաւ, երբ Կայսրը գոչեց.

— Ո՜հ, սիրելի Ալիքս, թոյլ տուէք ըսեմ թէ որքա՜ն ուրախ եմ որ ձեզ հետ միասին բերած չէք ձեր սիրական վանականը։ Տարի մ'առաջները իրեն ունկընդրութիւն մը տուի հոս։ Այս մարդուն աչքերը անօրինակ սոսկում մը կ'առթէին ինձ, գերմարդկային բան մ'ունէին իրենց մէջ։ Եւ վստահ եմ որ անոր մէկ նայուածքը բաւական է դժբախտութիւն բերելու մարդուս գլխուն։ Որոշած եմ արդէն որ անգամ մըն ալ չտեսնեմ այդ մարդը։

Քայզէրի այս խօսքերը որ այսօր միտքս կ'ուգան արտակարգ ուժգնութեամբ մը, ողբագին մարգարէութիւն մը կը պարունակէին իրենց մէջ, առանց որ ինքը՝

այդ խօսքերն արտասանողը՝ կասկածէր այդ մասին։ Կըրբէկուա Ռասփութին չար ոգին եղած էր Ալեքսանդրա Ֆէոտորովնայի, եւ իսկապէս ալ պատճառ դարձած անոր դժբախտութեան։

Եթէ երբեք մինչեւ հիմայ այս մասին չխօսեցայ, պատճառը այն էր որ չէի գիտեր թէ Վիլհելմ Կայսրը եւ Ռասփութին տարի մը առաջ հանդիպում մ'ունեցած էին իրարու հետ, այս ժամադրավայրին մէջ, ուր բոլորը, եւ մինչեւ անգամ կանանչ-մոխրագոյն համազգեստով ծառաները, կը մասնակցէին գերմանական լրտեսութեան գործին։ Այս միեւնոյն յարկին տակ, բազմաթիւ օտար պետական անձնաւորութիւններ յաղթահարուած էին Վիլհելմի նենգաւոր շոյանքներէն, եւ շատ շատեր դաւաճաններ դարձած էին իրենց հայրենիքին, երբ պատերազմը ծագեցաւ 1914 Օգոստոսին։

Հազիւ թէ քանի մ'օրէ ի վեր Բոմէնիթէն հասած էինք, երբ արդէն սկսած էի կասկածիլ՝ մեր այս այցելութիւնը գաղտնի պահուած ըլլալու պատճառներուն վրայ։ Ռուսական թերթերը հասարակութեան ծանուցած էին թէ մենք Եալթա գացած էինք, մինչ Զարը այդ պահուն Բօսթրոմա կը գտնուէր։ Մեր ճամբորդութիւնը առանց հանդիսաւորութեան տեղի ունեցած էր, սովորական շոգեկառքով, մինչ կայսերական գնացքը պարապ վիճակի մէջ Եալթա գացած էր, կարծել տալու համար թէ մենք Ռուսիոյ մէջ էինք միշտ։

Մեր ժամանման յաջորդող երկու օրուան ընթացքին Քայզէրն ու Զարուհին վայրկեան մ'անգամ իրարմէ չի զատուեցան, եւ անընդհատ խօսակցութեան մէջ էին խնդիրներու շուրջ, որ լուրջ եւ խորհրդապահական հանգամանք մը ունենալու էին, տրուած ըլլալով որ անոնք հոգ կը տանէին մեզմէ բաւական հեռու մնալու որպէսզի իրենց խօսակցութիւնը մեզի անլսելի ըլլար։ Օր մը, երբ կը շրջագայէի անտառին մէջ, Ժակտ-Շլօսէն ոչ շատ հեռու վայր մը հանդիպեցայ իրենց։ Անոնք իմ առջեւէս կը քալէին եւ ես առանց նշմարուելու կրցայ

իրենց մօտենալ, լսելու ստոյգն իրենց խօսակցութիւնը։ Վիլհելմ Կայսրը արագ արագ կը խօսէր, կարծես գերագոյն յուզման մը անձնատուր եղած ըլլար, այն տեսակ ղայրացած մարդու մը պէս՝ որ կը տեսնէր ձախողումը իրեն համար մեծ կարեւորութիւն ունեցող ծրագրի մը։

— Անխոհեմութիւն է, Սլիքս, մեծ անխոհեմութիւն, կ'ըսէր Վիլհէլմ, յանդիմանական շեշտով մը։ Ուշադրութիւն ըրէք, ամէն կողմէ լրտեսներով շրջապատուած էք։

— Հայրը բնաւ երբեք չի դաւաճաներ ինձ, պատասխանեց Զարուհին, խօսելով Ռասփուտինի մասին։

— Վստա՞հ էք այդ մասին, գիտել տուաւ Քայզէրը։ Երբ այս անպիտանը հոս եկաւ, պէտք չունեցայ երկու անգամ նայելու իրեն, հասկնալու համար թէ ո՛րու հետ էր գործս։ Ցորչափ լաւ կերպով կը վճարենք, ամենաանձնուէր սպասաւորը կ'ըլլայ Գերմանիոյ։ Բայց ձեզ կ'ազդարարեմ որ ես պէտք եղածէն աւելի կը ճանչնամ այս դասակարգի մարդիկը, և բնաւ չեմ կասկածիր որ ան կրնայ օր մը մեր ամենաոխերիմ թշնամին դառնալ։

— Ո՛հ, գոչեց Զարուհին բուռն կերպով։ Ինչպէ՞ս կարող կ'ըլլաք այս տեսակ խօսքեր ընելու։ Դուք շատ սխալ կերպով կը դատէք զինքը։ Ան չափազանց հաւատարիմ է, ու անշահախնդիր նուիրումով մը կապուած ինծի և Նիքքիին։

— Ուրիշներու, ըսաւ Քայզէրը, անհամբերութեամբ ուսերը թօթուելով։ Սլի՛քս, թոյլ տուէք որ ձեզ ըսեմ թէ դուք չափազանց մեծ վստահութիւն կ'ընծայէք այս թշուառական վանականին և իր կարծեցեալ հեղինակութեան։ Իմ գործակալներս, որ մօտէն հսկած են անոր վրայ, Պետրոկրատի մէջ, ինծի տեղեկագրած են թէ ան մշտական յարաբերութեան մէջ է Պաթմայէֆ անուն քիմիագէտի մը հետ, որ միանգամայն նշանաւոր մասնագէտ մըն է թոյներու պատրաստութեան։ Լա՛ւ, ո՞վ

կ'ըսէ թէ ձեր զաւկին խորհրդաւոր հիւանդութիւնը, որուն նոպաները այնքան յաճախակի կը կրկնուին, արդիւնքը չէ թունաւոր դեղի մը գործածութեան, այնքան հնարագիտօրէն պատրաստուած որ ոեւէ հետք չի թողուր։

— Ո՛չ, պատասխանեց Զարուհին բողոքի շեշտով մը։ Խայտառակ սուտ մըն է այդ, և դո՛ւք խակ չէք հաւատար անոր։ Չեմ ուզեր մտիկ ընել այդքան ստորին ամբաստանութիւն մը որ ուղղուած է Հայր Ռասփուտինի։ Ան՝ թունաւորիչ մը... Աստուա՛ծ իմ, երբ ամէն ոք գիտէ թէ այս սուրբ մարդը հրաշագործ բժիշկ մըն է, Երկինքէն ղրկուած, ամոքելու համար մեր թշուառութիւնները...։

Սակայն Քայզէրը ճշմարտութի՛ւնն է որ կը խօսէր, և Ռասփուտինի մահէն վերջ հաստատուեցաւ թէ Զարեվիչի ունեցած տարօրինակ նոպաները հետեւա՛նք էին թոյնի մը որ կը մատակարարուէր Տիկին Վիրուպօվայի կողմէ։

— Դո՛ւք գիտէք, պատասխանեց Կայսրը ուսերը թօթուելով։ Այսուհանդերձ միշտ ալ պիտի կրկնեմ թէ ձեր կողմէ մեծ անխոհեմութիւն է վստահիլ այդ տեսակ մարդու մը, մանաւանդ որ Հայր Կաբօնի փորձն ալ մէջտեղն է։ Սպազան պիտի հաստատէ ըսածներս։ Աւելին չեմ ըսեր, միայն թախանձագին կը խնդրեմ որ չափազանց խոհեմ ըլլաք։ Անգլիացիք և Ֆրանսացիք մէկ վայրկեանէն միւսը կրնան կասկածներ ունենալ։ Անոնք ամենուրեք աչք ու ականջ ունին։ Ասկէ զատ ձեր Ռասփուտինը գինովին մէկն է. օր մը, ալքօլի ազդեցութեան տակ կրնայ իր լեզուն թող տալ և մեզ մատնել։

— Շթիւրմէր անոր բերանը գոցելու միջոցը գիտէ։

— Եթէ կարելի ըլլար միանգամ ընդ միշտ փակել անոր բերանը, լաւագոյն պիտի ըլլար, կտրուկ կերպով պատասխանեց Քայզէրը։ Ան պէտք եղածէն աւելի բան գիտէ, և որքան ատեն որ ապրի, մշտնջենական վը-

տանգ մը պիտի ըլլայ մեզ համար։ Ա՛հ, եթէ զինքը կարենայի ունենալ Գերմանիոյ մէջ, կ'երդնում որ իր գործը շատ շուտ կը կարգադրուէր։

Եւ Վիլհելմ այս յայտարարութիւնը ըրաւ շնական ժպիտով մը որ վեր էր ամէն մեկնաբանութենէ։

Ինչ որ կը լսէի բաւական էին զիս համոզելու թէ իմ կասկածներս շատ հիմնական էին։ Աւելին ըլլալով, բացայայտօրէն տեսայ թէ Կայսրը՝ գործածելով հանդերձ Ռասփութինը իբր զէնք մը, որուն շնորհիւ՝ նախ կարծած էր թէ ամէն ինչ կրնար ընել, այժմ կը տեսնէր թէ իր երեւակայածէն շատ աւելի դժուար էր զայն կառավարելը և այս պատճառով վերջին ծայր դժգոհ էր դէպքերու ստացած ուղղութենէն։

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Տուրջ բոլորս, մութին մէջ նիւթուելու վրայ եղող մեքենայութեան նոր ապացոյց մը երեւան եկաւ, չորս օր վերջը, երբ բոլորովին անակնկալ կերպով Ռօմէնթէն հասան երեք հոգի, Պօրիս Շթիւրմէր, պատերազմական նախարար Ջօր. Սուքօմլինօֆ և Մ. Փրօթօփօփօֆ, որ շատ չանցած ներքին գործոց նախարար պիտի կարգուէր։ Յոյժ զարմանալի էր որ այս ռուս պաշտօնատարները կեղծ անուններով ճամբորդած էին, ինքնաշարժով, և սահմանագլուխին վրայ մեծ պատիւներով ընդունուեցան Համաշխարհային Պատերազմի Հեղինակին կողմէ։

Ճշդելու համար թուականը, ըսեմ թէ Սեպտեմբեր 22 ին էր որ Ռուսիոյ այս երեք դաւաճանները իրենց Կայսրուհիին և Քայզէրին հետ գումարուած գաղտնի հաւաքոյթի մը մէջ որոշեցին կայսրութեան ճակատագիրը, երբ ընդհանուր պատերազմը հաշակուէր։

Շթիւրմէր՝ որուն արտաքոյ երկարաձեւ գլուխը մշտավառ օճախ մըն էր մեքենայութեանց, պատերազմական նախարար Ջօր. Սուքօմլինօֆ՝ իր յետասայզ ճա-

կատով որ ամբողջական ճաղատութեամբ մը լերկացած էր, և յարաշարժն Փրօթօփօփօֆ, — որ Սիմպիրսքի մէջ ասուեղինաց գործարանի մը սեփականատէրն էր, և չարաճճի զուարճարանի մը կողմէ «սիլինտր գըլխարկով սատանայ» անուանուած, յորջորջում մը՝ որ այլեւս ընդհանրացած էր, — իր գիրուկ պապղուն դէմքով և մեղրանոյշ խօսուածքով, երկարատեւ տեսակցութիւններ ունեցան Քայզէրի հետ, փոքրիկ սենեակի մը մէջ, որուն դրան առջեւ անտառապահ զինուոր մը պահակ կարգուած էր, և երկու ուրիշ պահակներ ալ նրբանցքին միւս ծայրը կանգնած էին, արգիլելու համար որ ոեւէ մարդ խօսակցութիւնը մտիկ ընէ։

Ամբողջ չորս օր մեզի հետ մնացին այս երեք դաւաճանները, որ ամէն ամօթխածութենէ և արժանապատուութեան զգացումէ զուրկ էին, և որոնք սակայն դաշնակից պետութեանց կողմէ ամէն վստահութեան արժանի համարուած էին։ Փրօթօփօփօֆ, որ նախարարական պաշտօն ընդունած էր Ալիքսի յամառ պնդումներուն վրայ և հակառակ Նիքօլայի կամքին, Լոնտոն գումարուած խորհրդաժողովի մը պատուիրակ ղրկուեցաւ, և յոյժ սիրալիր ընդունելութիւն մը գտաւ Լօրտ Քիչնէրի կողմէ, որ առանց ամենադոյն կասկածի, անոր ցոյց տուաւ բրիտանական բանակին վիճակը, թուանշաններով և մանրամասնութեամբ, հաղորդելով նաև բանակի սպառազինման համար գործադրուած բոլոր միջոցները, զայն տարաւ պտոյտի ռազմամթերքներու գործարանները և օդանաւերու աշխատանոցները. մէկ խօսքով, ամէն մանրամասնութիւն հաղորդեց իրեն Անգլիոյ կողմէ տրամադրուելիք ուժերու մասին։

Բայց, Անգլիոյ մէջ ոչ ոք կասկածեցաւ թէ Մ. Փրօթօփօփօֆի Լոնտոն և Բարիզ այցելութիւնը, գլուխն անցած Տումայի մէկ պատուիրակութեան, ուրիշ նպատակ չունէր բայց եթէ լրտեսական պտոյտ մը կատարել մանաւոր հրահանգին համաձայն անոնց որ Պերլինի մէջ կը վարձատրէին այս հայրենադաւ գործը։

Պատշաճ է սակայն լուսաբանել պարագայ մը, և կը յուսամ կը ներուի ինծ այստեղ յայտնել իմ անձնական կարծիքս այս մասին։ Թէև Շթիւրմէր, Փրօթօփօփօֆ պէս ամենատափակ և գծուծ պալատական մըն էր, չեմ կարծեր որ այս երկու անձնաւորութիւններն ալ իրենց բարեհաճ կամքո՛վ է որ կը կատարէին այս դաւաճանութիւնը։ Ո՛չ մին և ո՛չ միւսը չպիտի իջնէր ստորնութեան այդ աստիճանին, առանց նենգաւոր ազդեցութեանը Բէօնիկրէյցէրշթրասէի լրտեսական կազմակերպութեան։ Այս վերջինը որ կորովի գործունէութեամբ մը նուիրուած էր քրքրելու կեանքը այն մարդոց, զորս իր ազդեցութեան տակ առնել կը բաղձար, գտնելու համար խոցելի կէտեր, կրցած էր այս մարդոց անցեալին մէջ յոյժ վտանգաւոր գաղտնիքներ երևան հանել, և անոնց շնորհիւ յաջողած էր զանոնք հարկադրել, — ինչպէս շատ շատերու ըրած էր, — որ գործեն ի շահ Գերմանիոյ և ստանան մեծամեծ գումարներ, հակառակ պարագային՝ սպառնալով հրապարակել քօղազերծուած գաղտնիքները։

Ոչ ոքի զարմանք պիտի պատճառեմ երբ ըսեմ թէ այդ գործելակերպը շատ սովորական բան մըն էր գերմանական ընգղային (pieuvre) համար, որ իր գործունէութեան ցանցը տարածած էր աշխարհի չորս կողմը, հասնելու համար իր նպատակներուն. Անգլիոյ մէջ ոչ ոք պիտի կրնայ գիտնալ թէ քանի՜ քանի՜ մարդիկ և կիներ երևան հանուիլը տեսած են իրենց անցեալի գաղտնիքներուն, զորս այնքան խնամքով պահուած կը կարծէին և այս կերպով ինքզինքնին երկընտրանքի մը առջև գտան, անձնասպան ըլլալ և կամ գերմանական ծառայութեան մէջ մտնել։ Այս կերպո՛վ է որ վերջին տասը տարիներու ընթացքին Անգլիոյ մէջ տարածուող անձնասպանութեան համաճարակը, — իրական պատճառը անգիտանալնուն համար, — մտքի խանգարումներու կը վերագրէին մինչդեռ այդ անձնասպանութեանց մեծ մասը հետևանք էր Պերլինի անարգ մեքենայութեանց։

Շատ բան չունիմ ըսելիք Զօրավար Սուքօմլինօֆի մասին։ Ան վերջէն իր հրամանին տակ գտնուող կարգ մը մարդոց հետ դատարան հանուեցաւ և դատապարտուեցաւ։ Կը հաստատեմ սակայն թէ, — առանց ոեւէ երկիւղ ունենալու որ մէկը կրնայ հակառակն ըսել, — Ռօմէնթէնի մէջ գումարուած այս գաղտնի հաւաքոյթներու ընթացքին ան օժանդակած է այն ամօթապարտ ծրագիրներուն որ կոչուած էին ամբողջացնել ռուսական կայսրութեան քայքայումը։ Անոր մեղսակցութեա՛մբն էր որ որոշուեցաւ թէ պէտք էր պահել Ռասփութինը, որովհետև անոր դարշելի խաղերը կը դիւրացնէին Գերմանիոյ հետապնդած նպատակներուն իրականացումը, և որոշուեցաւ նաև որ, փոխանակ պատրաստութիւններ տեսնելու ծագելիք պատերազմին համար, որ չպիտի ուշանար, պէտք էր զեղչել Ռուսիոյ պատերազմական պիւտճէն և պակսեցնել՝ ցամաքային թէ ծովային ուժերը։

Ահա այս ոճրապարտ որոշման հետևանքով էր որ Ռուսիա 1914ին 800,000նոց բանակ մը ունէր միայն, որ թէև կը բաղկանար կորիճ զինուորներէ, սակայն առանց հրացանի մնացին պատերազմի սկզբնաւորութեան, ամբողջ չորս ամիս, ու թէև հերոսաբար բայց ի զուր տեղ զոհեցին իրենց կեանքը Զարին համար, որուն կուրօրէն յառած էին իրենց աչքերը և զոր կ'անուանէին իրենց «Հայրիկը»։ Ի՞նչ դառն հեգնանք։

Բանակը կատարելապէս զուրկ էր ռազմամթերքէ, և Անգլիա՛ է որ պարտաւորուեցաւ լրացնել անոր պէտքերը։

Մեր դժբախտ հայրենիքը զրկուած Գերմանիոյ դէմ ինքզինք պաշտպանելու ամէն միջոցներէն, դէպի կործանում կ'երթար, շնորհիւ այն ծրագրին՝ որ մանրամասնօրէն գծուած էր Բայզէրի և անոր ծախուած ռուս պետական անձնաւորութեանց միջև, հսկայ եղեռններու այս անտառին զօգը նետուած ժամադրավայրին խորհրդաւորութեան մէջ։ Ահա՛, արդարև, թէ ի՛նչ էին այս

գաղտնի խորհրդակցութեանց մէջ տրուած որոշումները որ առնուած էին նոյնինքն Զարուհիին առաջարկութեան վրայ, ինչպէս վերջէն տեղեկացայ Նուրին Վեհափառութեան բերնէն։

Անմիջապէս որ պատերազմը յայտարարուէր, Ռուսիա ակար յարձակողականի մը պիտի ձեռնարկէր, ու յետոյ առանց զօրաւոր դիմադրութեան մը՝ ծեծ ուտելէ վերջ, անջատաբար անժամանակ խաղաղութիւն պիտի կնքէր Գերմանիոյ հետ, որպէսզի այս վերջինը ազատ ըլլար բոլորովին իր ամբողջ ուժը կեդրոնացնելու Անգլիոյ և Ֆրանսայի դէմ, և զանոնք ջախջախէր մէկը միւսին ետեւէն, շնորհիւ իր ունեցած թուական առաւելութեան։ Ոեւէ նկատում, և ո՛չ իսկ ազգային արժանապատուութեան զգացումը, զոր արձակ համարձակ կ՚ընդոտնէին, չպիտի կրնար արգիլել այս դաւաճանական ծրագրին գործադրութիւնը։

Ալիքս մութին մէջ կատարած իր այս գործին համար այնքան գոհ էր, և յաջողութեան մասին ա՛յն աստիճան վստահ, որ այն օրը երբ թշնամութիւնները ծայր տըւին Պերլինի և Բեթրօկրատի միջեւ, սենեակս գալով ինձ հաղորդեց լուրը դիւրագոյն յուզումով մը։

— Բայց այդքան յուսաբեկ երեւոյթ մը մի՛ առնաք, Ջէնէիտ, ըսաւ խնդալէն մարելով։ Տխրելու պատճառ չկայ։ Պիտի տեսնէք որ ամէն ինչ յաջող պիտի ընթանայ։ Գերմանիա հսկայաքայլ պիտի յառաջանայ, տասնըհինգ օրէն պատերազմը վերջ պիտի գտնէ, և մենք խաղաղութիւն պիտի կնքենք։ Այս բոլորը կարգադրուեցաւ Վիլհելմ Կայսեր հետ, երբ Ռօմէնթէն կը գտնուէինք։

Յուսահատութենէս ու զգացած սարսափէս քարացած մնացի, տեսնելով որ Ալիքս նմանօրինակ խօսքեր կ՚ընէր այս տեսակ տագնապալի վայրկեանի մը մէջ, և այդքան ուրախութեամբ Ռուսիան կը զոհէր իր գերման հայրենիքին։

Անկէ ի վեր տարիներ անցած են և իմ ամբողջ էութիւնս տակաւին կ՚ըմբոստանայ այսքան անո-

զոք յիշողութեան մը առջեւ, զայրոյթի միեւնոյն թափով։

Բայց իմ յայտնութիւններս դէպքերու բնական կարգով ընելու համար, պէտք է ըսեմ թէ՝ այնքան ատեն որ Քայզէրը իրեն հիւր ունեցաւ Ռուսիոյ այս երեք դաւաճանները, անոնց հետ վարուեցաւ ճշմարտապէս արքայավայել եղանակով մը և զանոնք գրեթէ համահաւասար աստիճանի վրայ դրաւ իրեն հետ։ Ան Ռօմէնթէն կանչած էր լրտեսական կազմակերպութեան գանձապետը Ֆօն Վէտէլ, և անկասկած այս խորամանկ և ամէն բանի ընդունակ պալատականին միջոցաւ է որ վճարման առարկայ եղան և վերջնականապէս կարգադրուեցան դաւաճանական այս արարքին վարձատրութիւնները։

Չորրորդ օրը, այս տխրահռչա՛կ երրորդութիւնը անակնկալ կերպով մեկնեցաւ, այնպէս ինչպէս եկած էր, և Զարուհին երդում ընել տուաւ մեզ, իր հետեւորդներուս, որ բառ մ՚իսկ չպիտի արտասանէինք այս խորհրդաւոր այցելութեան մասին. զոր դաւաճանութեան այս երեք խորհրդականները տուին ի Ռօմէնթէն։ Գիտած էի որ Աննա Վիրիւպօվա Շթիւրմէրի և միւս պաշտօնատարներուն հետ միասին էր երբ անոնք կը խորհրդակցէին Քայզէրի հետ, և վստահ եմ թէ իր պաշտօնն էր Ռասփութինը ներկայացնել այս գաղտնի խորհրդաժողովին մէջ, որմէ ծնունդ պիտի առնէին այնքան չարիքներ։

Շթիւրմէրի, Փրօթօփօփօֆի և Սուքօմլինօֆի մեկնումէն երեք օր վերջը, Գնդապետ Միասօյէտօֆ անակնկալ կերպով երեւցաւ Ռօմէնթէնի մէջ, իր կարգին անցնելով ռուսական սահմանագլուխը։ Գնդապետը բարձրահասակ, գեղադէմ և նրբաճաշակ զինուորական մըն էր, որ յաճախ պալատ կ՚այցելէր։ Ոչ նուազ զարմացայ երբ Գնդապետը սենեակս մտաւ ըսելու որ իրեն համար ունկնդրութիւն մը խնդրեմ Նուրին Վեհ. Զարուհիէն։

Շատ լաւ գիտէի թէ Գնդապետ Միասոյէտօֆ կը վայելէր Նորին Վեհափառութեան համակրանքը։ Այսուհանդերձ տարօրինակ գտայ իր Ռօմէնթէն այցելութիւնը, Զարուհին տեսնելու նպատակով։

Ալիքս, Գնդապետին կողմէ՝ ինծի համար զարմանալի թուող անհամբերութեամբ մը խնդրուած ունկնդրութիւնը շնորհեց ու ամբողջ ժամ մը փակուած մնաց անոր հետ։ Միակ անձը որ ներկայ գտնուեցաւ իրենց այս գաղտնի խօսակցութեան, Թայգէրն էր։

Այն ատեն կ'անգիտանայի թէ այս նրբաճաշակ զինուորականը, որ քանի մը տարի ալ պահակազօրաց ծառայութեան մէջ գտնուած էր ի Բօլնօ, սահմանագլուխին մօտիկ, երկար ժամանակէ ի վեր Գերմանիոյ հաշւոյն լրտեսութիւն կ'ընէր, իրեն իբր գործակից ունենալով Բարիզի ռուս զինուորական կցորդին մէկ գործակալը։

Չէի գիտեր թէ ի՞նչ էր ճշմարիտ պատճառը Զարուհիին հետ ունեցած բարեկամութեանը այս զինուորականին, զոր Զօր. Սուքոմլինօֆ վերջերս ընտրած էր իբր իր աջ բազուկը պատերազմական նախարարութեան մէջ և այս հանգամանքով, ան տեղեակ կ'ըլլար մեր զինուորական կազմակերպութեան բոլոր գաղտնիքներուն։ Վերջէն կը հասկնայի թէ՝ ան ալ, ինչպէս ինքը Կայսրուհին, կ'աշխատէր ի նպաստ Գերմանիոյ և ի մեծ վնաս Ռուսիոյ։ Կը խոստովանիմ թէ չպիտի կասկածէի բնաւ որ Գնդապետին կինը ևս, գերմանացի հրէուհի մը, մեղսակից էր իր ամուսնոյն բոլոր ամօթապարտ արարքներուն։

Այս դաւաճանը իր ժամանած իրիկունն իսկ ճաշի հրաւիրուեցաւ կայսերական սեղանը, և Թայգէրը քաղաքավարութեամբ և վեհանձնութեամբ վարուեցաւ իրեն հետ, ինչպէս ըրած էր առաջին մտնիչներուն։

Իմ բոլոր տեսածներս ու լսածներս չափազանց տարօրինակ կը թուէին ինծի, սակայն չէի կրնար երեւակայել բնաւ որ Միասոյէտօֆ և Սուքոմլինօֆ կրնային ա՛յդ աստիճան ստորնանալ։

Սեղանին վրայ ոչ քաղաքականութեան մասին խօսուեցաւ և ոչ ալ աշխարհի խաղաղութեան դէմ նիւթուած դաւադրութեան շուրջ։ Թայգէրը նոյնիսկ զգուշացաւ իր սովորական զուարճախօսութիւններն ընել Անգլիոյ մասին։ Աւելին ըլլալով, Ալիքսի հետ քանի մը անգամ անգլիերէն խօսեցաւ, լեզու մը՝ զոր, ինչպէս ամէնքը գիտէին, այն աստիճան կ'ատէր, որ իր ներկայութեան ոչ ոք կրնար խօսիլ։ Այսպէս, Վիլհելմ յաջողեցաւ ճարտարօրէն թագցնել զինքը մտազբաղող ծանրակշիռ խնդիրը, որ հոն գտնուողներէն միմիայն Աննա Վիրուպօվայի ծանօթ էր։

Յաջորդ օրը, Ալիքս, վայրկեան մ'իսկ չբաժնուեցաւ Գնդապետ Միասոյէտօֆէն, որուն հետ երկար պտոյտներ կատարեց անտառին մէջ և իր մասնաւոր յարկաբաժնին մէջ ալ գաղտնի խորհրդակցութիւններ ունեցաւ, բոլորովին հեռու անխորհրդապահ լսողութիւններէ։ Հետզհետէ աւելի ու աւելի կը զարմանայի տեսնելով թէ պատերազմական նախարարին այս աշխատակիցը ի՛նչ աստիճան մտերմութեան մէջ էր Ալիքսի և Թայգէրի հետ։

Այժմ գիտեմ թէ այս խորհրդաւոր խորհրդակցութիւնները ուրիշ նպատակ չունէին, բայց եթէ գլուխ հանել դաւադրական գործը, որ այնքան լաւ կերպով սկսուած էր. անոր վրայ աւելցնելով նոր մանրամասնութիւններ, որոնք վճռական և անդարմանելի պիտի դարձնէին Ռուսիոյ աղէտը։ Շատ որոշ գիտեմ պատճառը այն անվերջ տեսակցութեանց որ տեղի ունեցան Գնդապետ Միասոյէտօֆի և Ֆօն Վէտէլի միջև, ինչպէս այն շահախնդրական դրդապատճառը, որով Վիլհելմ այնքան մտերմութիւն ցոյց կուտար այս մտնիչին հանդէպ։

Օր մը, երբ Գնդապետը մեկնած էր, և մենք ինքնաշարժով մեր հիւրընկալները դիմաւորել կ'երթայինք անտառը, ուր անոնք որսորդութեան ելած էին, համարձակութիւնն ունեցայ Ալիքսին ըսելու, փորձելու համար գետինը, ինչպէս կ'ըսեն։

— Արդարեւ յոյժ ցաւալի է որ տարի մը առաջ «Վէչէրնիօ Վրէմիա» արձագանգն եղած է տարօրինակ ամբաստանութեանց Գնդապետ Միասօյէտօֆի դէմ։

— Բացարձակապէս համակարծիք եմ ձեզ, պատասխանեց անմիջապէս Ալիքս։ Եղածը գարշելի զրպարտութիւն մըն է ուսի մը դէմ որուն նկարագիրը ամէն կասկածէ վեր է։ Գիտէ՞ք թէ ինչպէս վերջացաւ այս գայթակղութիւնը։

— Ո՛չ պատասխանեցի։

— Լա՛ւ, յարեց Կայսրուհին, Գնդապետ Միասօյէտօֆ, օր մը յիշեալ թերթին խմբագրապետին՝ Պօրիս Սուվօրինի հանդիպած է ձիարշաւարանի մը մէջ, եւ գաւազանի հարուածով մը թռցուցած է անոր գլխարկը։ Ասոր հետեւեցաւ մենամարտ մը, զոր շահեցաւ մեր բարեկամ Գնդապետը։

Տակաւին ժամ մը չկայ որ խնդրոյ առարկայ յօդուածը յանկարծ միտքս եկաւ, եւ կը յիշեմ թէ Տումայի ազդեցիկ անդամներէն մին, Մ. Կրէչքօֆ, ինչ մեծ կորովով հաստատած էր Սուվօրինի ամբաստանութիւնները, եւ Զօր. Սուքօմլինօֆ այնքա՜ն ջերմօրէն պաշտպանած էր իր բարեկամը եւ լռութիւն պարտադրած բոլորին։

Իմ բոլոր հայրենակիցներուս պէս, ես ալ այն կարծիքն ունէի թէ Զօր. Սուքօմլինօֆ ազնիւ իմացականութեան տէր, անկեղծ եւ հայրենասէր ռուս մըն էր, ըլլալով միաժամանակ սքանչելի կազմակերպիչ մը պատերազմական նախարարութեան մէջ։

Զօրավարը Նիքօլայի անվերապահ վստահութիւնը կը վայելէր, եւ զինքը մօտիկ եղողները բնաւ չէին կրնար կասկածիլ թէ աշխարհ պատերազմի մը նախօրեակին մէջ էր, եւ թէ Գերմանիա իր վերջնագոյն պատրաստութիւններն ալ լրացուցած ըլլալով, բոլորովին կազմ ու պատրաստ էր եւ ամենադոյզն պատրուակի մը կ'սպասէր զայն իբր միջազգային միջադէպ ծառայեցընելու համար շղթայազերծուելիք աղէտին։

Պէտք է աւելցնեմ նաեւ թէ, Զարուհին, իր հետզհե-

տէ աւելի խորհրդաւոր դարձող գործունէութեամբ իր բովանդակ կարելին ի գործ կը դնէր ժողովուրդը քնացնելու համար ապահովութեան վտանգաւոր զգացման մը մէջ։ Սրիկայ Վանականը, այն աղտոտ արարածը, որուն ձեռքը կը համբուրէին Բեթրօկրատի ամենաբարձր դասու տիկինները, մինչեւ անգամ այն պահուն երբ ան պնակ մը կամ մսի կտորներ կը բռնէր իր մատներով, — իրողութիւն մը՝ որուն չպիտի ուզէի հաւատալ եթէ երբեք իմ աչքերովս տեսած չըլլայի, — առաւել քան երբէք իր արտակարգ կախարդանքին տակ կը պահէր Նորին Վեհափառութիւնը։

Օր չէր անցներ որ ոգեհարցական խենդ ու խելար նիստեր տեղի չունենային գաղտնի կերպով, իրենց սովորական բոլոր ծիծաղելիութեամբ, ինչպէս նաեւ սեղանի խաղեր, առարկաներու տեղափոխութիւններ, անդրաշխարհային յայտնութիւններ, եւն։ Զարը շարունակ կը հարցափորձէր հանդիսաւորապէս հրաւիրուած իր նախնիքներուն ոգիները, որոնց տուած պատասխանները միշտ ալ թելադրուած էին մէտիօմներու կողմէ, որոնք մեծամեծ վարձատրութիւններ կ'ստանային շահագրգռուող անձերէն։

Ռասփութինի յիշատակը է եւ կը մնայ ընդհանուր անէծքի առարկայ ամբողջ Ռուսիոյ մէջ, բայց Միասօյէտօֆի անունն ալ ոչ նուազ ծանրակշիռ պատասխանատուութեան մը տակ է եւ դարեր շարունակ պժգանքով պիտի արտասանուի։ Արդարեւ, անո՛ր է որ կը պարտինք՝ Քայզէրի կողմէ նախ Ռուսիոյ եւ յետոյ ամբողջ աշխարհի դէմ նիւթուած մաքիավելական դաւադրութեան գործադրութիւնը։

Դատավարութիւնը այս դաւաճանին, որ այնքան մեծ համակրանքով ընդունուած էր Քայզէրէն եւ կորովի կերպով պաշտպանուեցաւ Ալիքսի եւ գերմանասէր պատերազմական նախարարին կողմէ, երեւան հանեց այն տեսակ իրողութիւններ որ կը գլեն կ'անցնին երեւակայութեան բոլոր սահմանները։ Իր ձերբակալու-

թեան առթիւ անձնական դրամարկղին մէջ կէս միլիոն ոսկեդրամ մարք գտնուեցաւ, և բազմաթիւ թուղթեր՝ որ երևան կը հանէին սահմանադրութեամբ ի գործ դըրուած իր չնական ապշեցուցիչ համարձակութիւնը, որով հայրենիքի թշնամիին յանձնած էր ռուսական զինուորական ծրագիրները։

Այս առթիւ կը յիշեմ ամենաողբերգական ժամ մը, որուն նմանը երբեք ապրած չեմ կեանքիս մէջ։ Պատերազմի հռչակումէն քանի մը ամիս վերջը, Զարսքոյէ Սէլօ կը գտնուէինք։ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա գթութեան քրոջ և ամենահամեստ հիւանդապահուհիի մը երևոյթն առած էր, ինչպէս որ հիւանդանոցի վիրաւորեալները խնամելու մէջ իր աղջիկներուն ցոյց տուած անձնուիրութիւնը ընդհանուր հիացման առարկայ կ՚ըլլար։ Նորին Վեհափառութեան օրինակին հետևած էին շատեր, և Զօր. Սուքոմլինօֆի կինը իր անձնական ծախքով մեծ դարմանատուն մը բացած էր, ուր կը խնամէր վիրաւորեալները մեծ փութկոտութեամբ, թէև ան վայրկեան մը իսկ չէ խորհած այս ա՛հաւոր պատերազմին դժբախտ զոհերուն թշուառութիւնն ամոքել։

Մէկ խօսքով ոչինչ անտեսուած էր փոշի ցանելու համար ոչ միայն Ռուսիոյ, այլ նաև Դաշնակիցներուն աչքը։

Օր մը, Ալիքս, արքունի սպասաւորի մը կողմէ բերուած Կայսեր մէկ նամակը կարդալէ վերջ, յանկարծ անօրինակ յուզման մը մատնուեցաւ ու իր դէմքը մահատիպ դալկութիւն մ՚զգեցաւ։

— Ի՛նչ ահռելի բան, Ջէնէի՛ա, թոթովեց Նորին Վեհափառութիւնը յուզումէն չնչասպառ ձայնով մը, անմիջապէս որ սպասաւորը դուրս ելաւ սենեակէն, Միասոյէտօֆի դատավարութիւնը վերջացած է։ Գնդապետը կախաղանի դատապարտուած է և կինն ալ Գերմանիա տարագրուած։

— Լրտես մ՚է, պատասխանեցի անտարբերութեամբ։

— Այո՛, ըսաւ Նորին Վեհափառութիւնը չար չեշ-

տով մը։ Ան յիմարութիւնն ունեցած է իր օձիքը ձեռք տալու և հիմայ իր կեանքին գնով է որ պիտի վճարէ իր այդ յիմարութիւնը։ Ան ուզած է չափէն աւելին ընել, և թերևս իր այդ համարձակութիւնը արդիւնք էր իր չատ բան գիտնալուն։ Ո՛վ գիտէ։ Գացէ՛ք հեռաձայնեցէք Հայր Ռասփութինի և ըսէք որ կը փափաքիմ իրեն հետ խօսիլ։ Ան մեզի լաւ խորհուրդ մը կրնայ տալ։

Ռասփութին, որ պալատին մէկ ծայրը հաստատուած իր յարկաբաժնին մէջն էր, փութով պատասխանեց եղած հրաւէրին։

— Ո՛վ կին, ըսաւ իր ցած և տարօրինակ կերպով հնչեղ ձայնով, չըլլա՛յ թէ վշտահարիս։ Ան անպէտ մարդիկը որ կը փորձեն կառավարել Ռուսիան, Սատանային սպասաւորներն են, և աշխարհ եկած՝ կատարելու համար Չարութեան Իշխանին հրամանները։ Այս անիրաւ աշխարհին կեղծ դատաւորները դատապարտած են մեր սիրելի եղբայր Միասոյէտօֆը։ Բայց վա՛յ անոնց, որովհետև անոր արիւնը պիտի թափի իրենց և իրենց զաւակներուն վրայ, մինչև երեք սերունդ, մինչդեռ ան, հզօր իր անմեղութեանը մէջ, մահուան պիտի դիմէ մաքուր խղճով և անվեհեր սրտով։

Այսքան ծիծաղելի կատակերգութեան մ՚իտես սիրտս պժգանքով լեցուեցաւ, ու կռնակս դարձուցի։ Առաջին վայրկեանին իսկ երբ այս գարշելի մարդը տեսած էի, բնազդաբար խորշած էի իրմէ, բայց այս պահուս իր գործածած լեզուին չնական լրբութիւնը զինքը հազար անգամ աւելի ատելի դարձուցին ինծի, եթէ կարելի էր ունեցած ատելութիւնս հազարապատկել։

Ինչպէ՛ս կը համարձակէր խօսիլ այդքան փաստացիօրէն յայտնաբերուած իրականութեան մ՚առջև, որուն կատարելապէս տեղեակ էր նաև ինքը, երբ դատապարտուած լրտեսին դրամարկղին մէջ քանի մարքնոց գերմանական ոսկեդրամի ահագին գումար մը գտնուած էր։

Երկար տարիներ շարունակ Միասոյէտօֆ Գերմա-

նիոյ վարձկանն էր եղած նման եւրոպական ուրիշ երկիրներու շատ մը պաշտօնական անձնաւորութեանց, ողորմելի խամաճիկներ՝ որոնց չուանը Պերլին'ն էր որ կը քաշէր, իր շահերուն լաւագոյնս ծառայեցնելու համար զանոնք, և դաւաճանութեամբ յարդարելու աշխարհին տիրապետելու ճամբան, երազ մը՝ զոր կը փայփայէր Քայզէր երկար ատենէ ի վեր։

Ու ես, անկեղծ հայրենասէր մը ըլլալով, մխիթարանք մ'զգացի տեսնելով որ այս Թշուառականը իր արժանաւոր պատիժը կը գտնէր, որովհետև հակառակ Զարուհիին կողմէ Նիքոլայի և արդարութեան նախարարին ուղղուած կրկնակի կոչերուն, Միասոյէտոֆ կախաղան բարձրացուեցաւ։

Արդարև, Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա երկինք-գետին իրար խառնեց դատապարտեալին կեանքը փրկելու համար, և սակայն չափազանց ողբալի և ամօթապարտ բան էր տեսնել կայսրուհի մը որ կը ճգնէր արժանաւոր պատիժէ մը ազատել այն անձը որ զազրելի ոճրագործութեամբ մը պատճառ կը դառնար իր ազգակիցներուն արեան հեղեղամման հոսումին։

Մահապատժին լուրը Զարուհիին կողմէ ինծի հաղորդուելէն օր մը վերջ, Նիքոլա լեհական ճակատ մեկնեցաւ։ Որքան որ իրողութիւնը մեծ խնամքով գաղտնի պահուեցաւ, 1915ին շատ քիչ զէնք ունէր մեր բանակը և գրեթէ ոչ մի ռազմանիւթ։ Ռոմէնթէնի մէջ Քայզէրի և Սուքօմլինոֆի միջև պատրաստուած ոճրապարտ ծրագիրը տուած էր իր արդիւնքը։ Մեր ունեցած ռումբին մեծ մասը չէր պայթեր, և լեհական ճակտին վրայ գունդագունդ դիզուած մեր բազմահազար զինուորները իբր ինքնապաշտպանութեան միջոց դաւազան մ'ունէին միայն իրենց ձեռքը։

Այսպէ՛ս տեղի ունեցաւ մեծ յարձակողականը մեր պատուական զինուորներուն կողմէ, որ ամէն բանէ զրկուած էին՝ ինչ որ պատճառ մը չեղաւ որ եւրոպական մամուլը, խանդավառուած գործուած հերոսութեան

առջև, հանդիսաւորապէս ռուսական բանակը չանուանէր «ճնշող գլանը» որ իր չանթահարող արշաւանքին մէջ պիտի ճզմէր ամէն բան։

Աւա՜ղ, սիրտս կ'արիւնոտի երբ կը կարդամ այս չողչողուն ներբողները, որոնք, մօտաւորապէս անկեղծ ըլլալով հանդերձ, ոչ-նուազ չնական հեգնանք մ'ունէին ինծ համար, ես՝ որ գիտէի թէ Ռօմանօֆներու Տան անկումը նախապէս կարգադրուած խնդիր մըն էր, նոյն իսկ գրեթէ կատարուած իրողութիւն մը։ Արդարև, եթէ երբեք մէկ կողմէ Վիլհելմ Զարուհիին հետ կարգադրած էր որ իր զօրքերը ռուսական բանակին վրայ տանէին ջախջախիչ յաղթանակ մը, միւս կողմէ ալ իր մեղսակցին դէմ ուրիշ խաղ մը խաղացած էր, որմէ այս վերջինը ոչինչ չէր հասկցած, որովհետև Գերմանիոյ Կայսրը միաժամանակ ծրագրած էր շղթայազերծուելիք փոթորիկին մէջ ընկլուզել նաև Կայսերական Տունը, և Ալիքս, թէև ծանօթ էր Վիլհելմի բոլոր չարաշահութեանց, չէր կրցած երբեք կասկածիլ անոր հետապնդած այդ ծրագրին մասին։

Քանի՜ քանի՜ անգամներ քաղաքական անցուդարձերու մասին մեր ունեցած խօսակցութեանց առթիւ լըսած եմ որ Նորին Վեհափառութիւնը Քայզէրը կոչած է «մեր սիրելի եղբայրը Վիլհէլմ», խանդաղատագին շեշտով մը։

Ռասփութին, իր կարգին, Զարուհիին վրայ ունեցած չնական հզօր ազդեցութեան զգացումէն կուրցած, բոլորովին հեռու մտածելէ թէ՝ Գերմանիոյ Կայսրը ուրիշ մտահոգութիւն չունէր բայց եթէ մէջտեղէն վերցնել զինքը, ընդհակառակը զայն կը նկատէր իբր իր ամենաջերմ պաշտպաններէն մին։

Առ այս իր աչքերը թանձր կապանքով մը կապուած էին, որովհետև, ինքը, Քայզէրն էր որ իր գաղտնի գործակալներուն միջոցաւ յաջողեցաւ զայն ըսպաննել տալ դաւաճանութեամբ, ինչպէս ուրիշ դաւաճանութեամբ մըն ալ խորխորատ պիտի նետէր Ալեքսանդ-

րա Ֆէօտորօվնան, Ռօմանօֆներու հնադարեան Հարըստութեան հետ միասին։

Ամբողջ աշխարհ տակաւին կ'անգիտանայ թէ Ռօմէնթէնի մէջ ի՛նչ գաղտնի խորհրդակցութիւններ տեղի ունեցան, որոնք աղէտալի հետեւանքներ պիտի տային, և հիմայ որ իմ ըսելիքներս ըսի, անոնք կը վերաբերին այլեւս պատմութեան։

Հէսի Դքսութեան Ալիքսը Ռուսիոյ ծարական գահին վրայ բարձրացնելուն մէջ Քայզէրի ունեցած միակ փափաքը եղած էր իրականացնել իր մեծ երազը, որ իր բովանդակ կեանքին մէջ զբաղեցուցած էր Պատերազմի Տիրոջ իր մեծամիտ ուղեղը, և այդ երազն էր՝ նուաճել մեր հսկայ կայսրութիւնը և զայն ամենանուաստ հարկատուն դարձնել Փօցտամի։

Ալիքս Վիլհէլմի բոլոր առաջարկութիւնները առանց վիճաբանութեան ընդունած էր, և Նորին Վեհափառութիւնը հիացիկ արտայայտութեամբ մը յայտարարեց ինծ օր մը թէ՝ Ռօմէնթէնի հսկայ եղեւնեաց կենսատու անուշահոտութեամբ լի անտառին հանդստաւէտ խաղաղութեան մէջ իր ապրած երկու շաբթուան միջոցը մեծապէս օգտակար եղած էր իր առողջութեան։

Հանդստաւէտ խաղաղութիւն...ի՛նչ տխուր հեգնանք այս բառերուն մէջ, ուր կը հնչէ կործեալ Կայսերական Տան մահազանգը։ Ալիքս թեթեւ սրտով կրակին հետ կը խաղար, բայց ան երբ անձնատուր եղած էր այսպէս իր ոճրապարտ ուրախութեան, շատ հեռու էր կասկածելէ թէ իր վեհափառ մեղսակիցը՝ Քայզեր՝ շատ չանցած իր կռնակը պիտի դարձնէր իրեն, և ճկո՛յթն անգամ չպիտի շարժէր բանտէն ու աքսորէն ազատելու համար զինքը։

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

Իմ անհատական կեանքիս մասին քանի մը խօսք միայն պիտի ըսեմ։

Այն քնքուշ զգացումը զոր ինծ ներշնչած էր Պարոն Պօրիս Ցանքօֆ, որ ժամանակին կցորդն էր Հռոմի ռուսական դեսպանատան, և անոր հետեւանք եղող ամուսնութիւնս, դժբախտութիւնն ունեցաւ անհաճոյ թուելու իմ Վեհափառ Տիրուհիիս։ Այս իսկ պատճառով ամուսինս որոշեց երթալ Լոնտոն բնակիլ, ու ես ընկերացայ իրեն, ի մեծ ուրախութիւն Աննա Վիրիւպօվայի։

Ալիքս մեծապէս ազդուած կ'երեւար իմ մեկնումէս, բայց ես ուրախ էի, որովհետեւ ո՛չ միայն ինծի համար սիրելի էր ամուսնոյս քովը գտնուիլ, այլ և գոհ էի որ կը հեռանայի անվերջ մեքենայութեանց աշխարհէն ու փոքրոգի նախանձոտութիւններէն, որ անբաժանելիօրէն կապուած են արքունի կեանքին։

Ամբողջ տարի մը հեշտաւէտ կեանք մ'անցուցինք Քէնսինկթընի մէջ, ուր բազմաթիւ բարեկամներ ունէինք դիւանագիտական շրջանակէն, հակառակ որ ամուսինս թողած էր իր պաշտօնը։

Այսքան մեծ երջանկութիւն մը սակայն երկար չէր պիտի տեւէր եւ ամենադաժան վիշտ մը վերապահուած էր ինծ։ Այն տեսակ ժամանակ մը, երբ առաւել քան երբեք լաւ էր իր առողջական վիճակը, Պօրիս յանկարծ կուրծքի իջուածք մ'ունեցաւ և քանի մը օրէն կնքեց իր մահկանացուն։ Երկու ամիս Բարիզ մնացի անմխիթար վշտիս ծանրութեան տակ կքած, չուզելով ոչ ոքի հետ յարաբերութիւն ունենալ։ Հաւանաբար աւելի երկար պիտի մնայի, եթէ երբեք օր մը Զարուհիէն նամակ մը չստանայի, որով Նորին Վեհափառութիւնը յոյժ սիրալիր ոճով մը ցաւակցութիւն կը յայտնէր և ստիպողաբար իր քով կը կանչէր զիս, վերստանձնելու համար նախկին պաշտօնս։

Հաճոյքով ընդունեցի եղած առաջարկութիւնը, որ կրնար վիշտս ամոքել՝ ուշադրութիւնս այլուր հրաւիրելով, և քանի մը օրէն մեկնեցայ Բարիզէն և ինքզինքս գտայ Զարսքօյէ-Սէլօ, որուն միջավայրը առաւել քան երբեք թունաւորուած էր Փրօթօփօփօֆի և Ռասփութինի կողմէ նիւթուած դաւերով, ի վնաս մեր խեղճ հայրենիքին։

Այս ամօթալի մեքենայութիւնները շուտով պիտի մարմնաւորուէին նոր դաւադրութեան մը մէջ, կազմակերպուած «Սեւ Ուժերուն» կողմէ, ինչպէս կ'ըսէր ժողովուրդը իրեն յատուկ պերճախօս բացատրութեամբ։

Զօրավար Սուքօմլինօֆ, որ այնքան սերտ բարեկամութեան մը մէջ եղած էր Գնդապետ Միասօյէտօֆի հետ, ինքն ալ իր կարգին կասկածի ենթարկուեցաւ, և հակառակ որ Զարուհին իր բովանդակ կարելին ի գործ դրաւ արգիլելու համար Թայլէրի այս տխրահռչակ մարդուն անկումը, Զարը հակառակ գտնուեցաւ իրեն, տեղի տալով հանրային կարծիքին, որ կը պահանջէր պաշտօնանկ ընել զայն։ Պատերազմական Նախարարը իր պաշտօնէն հեռացուեցաւ թէև, մնաց կայսեր հետեւորդներու կարգին և պահեց իր աթոռը բարձրագոյն ժողովին մէջ։

Ալիքս, Ռասփութինի և Շթիւրմէրի հետ համախորհուրդ երկինք-գետին իրար անցընելու վրայ էր վերահաստատել տալու համար Զօրավարը իր պաշտօնին մէջ, երբ յանկարծ բարձրագոյն հրաման մ'եկաւ քննութիւն բանալու անոր այն գործունէութեան մասին, որ կը վերաբերէր իր պատերազմական նախարարութեան շրջանին։

Այս լուրը մեծ վհատութիւն պատճառեց Նորին Վեհափառութեան, որ աննկարագրելի յուզման մ'անձնատուր, եկաւ անմիջապէս ինծի հաղորդեց խնդիրը։

— Զէնէի՛տ, գոչեց զայրոյթէն և մտահոգութենէն դողդոջուն ձայնով մը, Զօր. Սուքօմլինօֆը ձերբակալած են։ Կոպիտնե՛ր...։ Աշխատեցայ որ արգիլեմ, բայց չյա-

ջողեցայ։ Ա՜խ, եթէ միայն Նիքքի հոս եղած ըլլար։ Ի՞նչ կրնամ ընել...։

Եւ որովհետեւ ձերբակալման պատճառը փափաքեցայ իմանալ, Նորին Վեհափառութիւնն աւելցուց.

— Ոստիկանութիւնը խուզարկութիւն մը կատարած է այս առտու Զօրավարին բնակարանին մէջ և չորս խոշոր սնտուկ թղթակցութիւններ և թուղթեր տարած է։ Զօրավարն ու Տիկինը անմիջապէս հարցաքննութեան ենթարկուած են, որուն հետեւանքով Սուքօմլինօֆ փոխադրուած է Պօղոս-Պետրոսի ամրոցը։

— Ինչո՞վ կ'ամբաստանուի Զօրավարը, հարցուցի, թէև գիտէի թէ խնդիրը ինչի՛ մէջ կը կայանար։

— Որքան որ իմացայ, եղածը բան մը չէ։ Իրական ոեւէ փաստ չի կայ։ Եղած ամբաստանութիւնները պարզ կասկածներ են։ Հայր Ռասփութինը տեսայ, որ ինծ խորհուրդ տուաւ Նիքքիէն խնդրել որ անմիջապէս ազատ արձակել տայ մեր խեղճ Զօրավարը։ Ինծի հեռագրաթուղթ մը տուէք։

Անմիջապէս հեռագրաթուղթ մը բերի և իր փոքրիկ գիրքը ու Նորին Վեհափառութիւնը ծածկագիր հեռագիր մը խմբագրեց Զարին ուղղեալ, երբ այդ միջոցին ան Կալիցիոյ ճակատը կը գտնուէր։

Հեռագիրը ծածկագրութեան վերածելու աշխատանքին մէջ օգնած ըլլալով Նորին Վեհափառութեան, կըրցայ տեղեկանալ անոր բովանդակութեան, որ հետեւեալն է։

«Ցոյժ անհրաժեշտ է որ հրահանգ տաք անմիջապէս ազատ արձակելու Սուքոմլինոֆը եւ վերջ դնելու բացուած քննութեան: Մեր թշնամիները ամէն բան կ'ընեն մեզի եւ Ռուսիոյ դէմ: Վստահաբար, անոնք այս ձերբակալութիւնը պատրուակ պիտի բռնեն ձեզ ամբաստանելու համար իբր թոյլ եւ անզօրութեան, եւ ամենուրեք պիտի պոռչտան ըսելով թէ՝ Դուք ոեւէ կերպով չէք մտահոգուած երկրի ընդհանուր պաշտպանութեան խնդրով: Հետեւաբար կը պաղատիմ որ հրաման ընէք Զօրավարը ազատ արձակելու եւ իր թուղթերն ալ իրեն վերադարձնելու: Շրջանը զոր կ'ապրինք լի է վտանգներով:»

ԱԼԻՔՍ

Հեռագրին մելանը դեռ չչորցած հեռագրատուն վազեցի և վայրկենաբար տուի հեռագիրը:

Պատասխանը չուշացաւ: Երեք ժամ վերջը ինծի բերին Զարին հեռագիրը, որ հետեւեալն է.

«Այս միջոցիս Ս.ի ազատ արձակումը շատ մեծ անքաղաքագիտութիւն պիտի ըլլայ: Ամենահաւատալի աղբիւրէ տեղեկացած եմ թէ բացուած քննութեամբ զբաղող անձերը ճշմարիտ բարեկամներ են Ռուսիոյ եւ ո՛չ թէ թշնամիներ, ինչպէս ուզած են կարծել տալ Ձեզ: Կը վախնամ որ շատ կարեւորութիւն կ՚ընծայէք այս խնդրին: Վաղը պիտի վերադառնամ:» Ն·Ի·Բ·Բ·Ի

Երբոր հեռագիրը յանձնեցի Զարուհիին, բուռն սատում մը ըրաւ և անձնատուր եղաւ անօրինակ յուզման մը զոր կ՚առթէր իր ամուսնոյն այս բացարձակ մերժումը, որ բոլորովին անսպասելի էր:

— Ա՛հ, այսպէ՛ս է որ կը համարձակի պատասխանել ինծի, գոչեց զայրացած: Վաղը կը տեսնուինք երբ գալու ըլլայ...: Պէ՛տք է որ տեղի տայ, և կ՚երդնում որ տեղի պիտի տայ: Ո՛չ, հազար անգամ ո՛չ. չենք կրնար թոյլ տալ այս տեսակ դատավարութեան մը շարունակուիլը: Միասոյէտոֆի դատապարտութիւնը դատական ողբալի սխալ մը եղաւ. բայց Սուքոմլինոֆինը ահաւոր թերացում մը պիտի ըլլայ և պիտի ունենայ սոսկալի հետեւանքներ, որոնց մասին մտածե՛լ իսկ չեմ համարձակիր: Անհրաժեշտ է որ Հայրը տեսնեմ և խորհուրդ խնդրեմ իրմէ: Կանչեցէ՛ք զինքը: Քանի մը վայրկեան վերջ Ռասփութին, Աննա Վիրուպօվայի ընկերակցութեամբ ներս մտաւ Զարուհիին սենեակէն և շատ երկար խորհրդակցութիւն մ՚ունեցան իրարու հետ:

Նոյն օրը, կէս օրէն վերջ, բուռն յուզում մը կը տիրէր պալատին մէջ: Նորին Վեհափառութիւնը հեռախօսով ստիպողաբար իր քով կանչեց Շթիւրմէրն ու Փրոթօփոփոֆը, որոնք նոյնպէս երկարատեւ խորհրդակցութիւն մ՚ունեցան Զարուհիին հետ:

Այն միեւնոյն եռանդով զոր ի գործ դրած էր ազատելու համար Գնդապետ Միասոյէտոֆը, որ իբր լրտես

ու դաւաճան կախաղան հանուեցաւ, Նորին Վեհափառութիւնը հիմայ ամէն միջոցով կ՚աշխատէր արգիլել նախորդ պատերազմական նախարարին դատավարութիւնը: Անպատշաճ ոչինչ կար իրեն համար, ու ան առանց դոյզն վարանումի դիմեց զինքը շրջապատող բոլոր վարձկան պալատականներուն և իր ազդեցութեան բովանդակ թափով զանոնք գործի մղեց:

Նիքոլայի ճակատէն վերադարձին օրը ես ներկայ էի երբ Զարուհին ծայր աստիճան թախանձանքով ստիպեց իր ամուսինը որ Սուքոմլինոֆի ազատ արձակման հրամանագիրն ստորագրէ: Բայց Նորին Վեհափառութիւնը պատասխանեց բացարձակ մերժումով մը, ինչպէս ըրած էր առաջին պատեհութեամբ:

— Ալի՛քս, ես այս գործին չեմ կրնար միջամտել: Սուքոմլինոֆի դէմ եղած ամբաստանութիւնները այնքան ծանրակշիռ են որ կարելի չէ արգիլել դատավարութիւնը: Բաց աստի, եթէ ան իսկապէս անմեղ է, ինչպէս կը սիրեմ յուսալ, նոյնինքն ամբաստանեալի՛ն շահը կը պահանջէ որ խնդիրը լուսաբանուի իր ամբողջութեանը մէջ:

— Շա՛տ լաւ: Բայց մեր թշնամիները կը յաւակնին ըսել թէ Սուքոմլինոֆ ձեր հաւանութիւնն առած է ռազմամթերքի և պատերազմական նիւթերու առաքումը արգիլելու համար: Խորհա՞ծ էք թէ ինչ աղէտալի տպաւորութիւն պիտի գործէ այս զազրելի սուտը մեր Դաշնակիցներուն վրայ, եթէ երբեք անոնց ականջը հասնի: Միայն մէ՛կ միջոց կայ չարիքին առաջքն առնելու համար, քանի դեռ ժամանակը ուշ չէ, այն ալ այս չարախօսութեանց հեղինակները լռութեան դատապարտելն է, և կը յուսամ թէ գոնէ այս բանը անմիջապ
ի գործ պիտի դնէք: Սակայն ձեր պարտականութիւն

— Եւ սակայն, բուռն կերպով գոչեց Կայսր
կը հաւաստեն թէ Զօրավարը գիտումնաւոր
զանցառու եղած է բանակի ամենաստիպողակ
քերուն գոհացում տալու իր պարտականու

Ինքն է, և մի՛ միայն ինքը, Կալիցիոյ ճակտին վրայ մեր կրած պարտութեան և Լեհաստանի մէջ թշնամիին յառաջխաղացութեան պատասխանատուն։

— Է՜հ, ինչո՞ւ չեն հնարեր անոր դէմ։ Զըսի՞ն նոյնիսկ թէ մեր պատերազմական նախարարը կաշառուած է Գերմանիոյ կողմէ, և գիտակցաբար թոյլ տուած է իր արբանեակին՝ Միասոյէտոֆի որ քրքրէ մեր ազգային պաշտպանութեան յատուկ բոլոր գաղտնիքները, երթալ դաւաճանելու համար մեր հայրենիքին։ Շիտակը, ալ ասոր ըսելիք չկայ։ Ահա՛ թէ ինչո՞ւ կրնան ըսել մեր թշնամիները և շատ ուրիշներ, որովհետև մի՛ կարծէք թէ այսքան յաջողութենէ վերջ անոնք կանգ պիտի առնեն։ Անոնց իժի լեզուն կը վիրաւորէ այժմ ի՛մ անունս։ Անոնք կը յայտարարեն թէ Հայր Ռասփութին խաբեբայ մըն է և Աննա՝ թունաւորիչ մը։

Եւ, աչքերը արտասուքով լի, աղերսագին ձայնով մ՚աւելցուց Զարուհին.

— Մի՞թէ չէք ուզեր գոնէ ձեր մատը վերցնել զմեզ և ձեր անձը պաշտպանելու համար...։

Բայց Զարը, որ այդ օրը բնաւ տրամադիր չէր յուզուելու, և, իր խորաթափանց նայուածքը յառելով իր կնոջ վրայ՝ կարծես թէ կը փնտռէր ամենափոքր նշան մը որ զինքը մատնէր, իրեն յատուկ սառն շեշտով մը ըսաւ.

— Զիս կ՚զգուշացնեն Ռասփութինէն և Շթիւրմէրէն։ Ութ օր առաջ սեղանիս վրայ անստորագիր նամակ մը գտայ, որ բացայայտօրէն կ՚ամբաստանէ այս երկու մարդիկը, ըսելով թէ անոնք Պերլինի կողմէ կաշառուած գործակալներ են և կ՚աշխատին Գերմանիոյ հաշւոյն, և կ՚ամբաստանէ նաև զձեզ՝ իբր անոնց խաղերուն օժանդակ։

— Ե՞ս, գոչեց Զարուհին, ոստում մը ընելով իր տեղէն։ Բայց այդ տեսակ ամբաստանութեան մը ծիծաղելիութի՛ւնն իսկ լաւագոյն ապացոյցը չէ՞ իմ ըսածներուս ճշմարտութեան։ Մինթէ հոս, արքունեաց մէջ իսկ,

շրջապատուած չե՞նք թշնամիներէ, որոնց միակ նպատակն է Արքայական Գահը տապալել և Միապետութիւնը ջնջել։ Հայր Ռասփութին Բոքրովսկիի մէջ հեռու է մեզմէ։ Ոչ ո՛ք ունինք հոս որ կարենայ մեզ մխիթարել հոգեպէս, և ոչ մէկը՝ որուն կարենանք բանալ մեր ցաւերը։ Ինքզինքնիդ մեր տեղը դրէք անգամ մը, ահաւոր բան չէ՞ այս տեսակ երկիւղներով պաշարուած և այսքան անողոք լքման մը մէջ ապրիլ։

— Կատարելապէս կ՚ըմբռնեմ ձեր կացութեան դառնութիւնը, իմ սիրելի Ալիքս, պատասխանեց Զարը կակղնալով և շատոնց ի վեր մարած գլանիկը նետելով։ Բայց դուք ալ իմ տեղս դրէք ինքզինքնիդ։ Կը կարծէ՞ք թէ սա ըրածէս տարբեր բան մը կրնամ ընել։ Եթէ երբեք հրաման տայի Զօրավարին ազատ արձակելու, չպիտի՞ նշմարէր որ ես, Ռուսիոյ Կայսրը, լռելեայն աչք կը գոցեմ անոր վարչական խաղքութեանց։

Քանի մը վայրկեան Ալիքս լուռ մնաց, խորունկ խորհրդածութեանց մէջ թաղուած։ Յետոյ յանկարծ ըսաւ.

— Ուրեմն, քանի որ չէք համարձակիր ազատ արձակել տալ Զօրավարը, թերևս կրնաք գոնէ դատավարութիւնը յետաձգել մինչև պատերազմին վերջը։

— Լա՛ւ, քանի որ այդքան կը պնդէք, չեմ ուզեր հակառակիլ։

Ու Նորին Վեհափառութիւնը արագ քայլերով անցաւ աշխատութեան սենեակին առջևը, հրամանագիր մը գրեց ու անմիջապէս հաղորդեց Փրոթօփոփոֆի։ Արդարև դատավարութիւնը յետաձգուեցաւ և տեղի ունեցաւ կայսերական ամոլին ձերբակալութենէն ու աքսորուելէն վերջ միայն։ Դատարանին ներկայացուած ջախջախիչ վկայութիւնները և անոնց հետևանքով տրուած դատապարտութեան որոշումը ոևէ կասկած չի ձըգեցին հանրութեան մտքին մէջ Զօրավարի յանցապարտութեան մասին։

Սուքոմլինոֆի պաշտօնանկութեամբ պատերազմա-

կան նախարար կարգուած էր Զօր. Փոլիվանոֆ, ընդհանուր սպայակոյտի պետը։ Այս վերջինը ուժիմ և կորովի անձնաւորութիւն մըն էր, փորձուած հայրենասէր մը՝ որ սոսկումով դիտած էր իր պետին դաւաճանութիւնը և նախարարութեան պաշտօնին կոչուած չկոչուած գործի լծուեցաւ այն տեսակ եռանդով մը, զոր ոչինչ կրնար կասեցնել։ Ամենուրեք հաստատեց ռազմանիւթի գործարաններ որոնք ոչ մի պակասութիւն ունէին, և առաւելագոյն չափը կուտային իրենց արտադրութեան, շնորհիւ օրավարձքի յաւելումով խթանուած գործաւորներու արտակարգ եռանդին։ Փոլիվանոֆ առաջին օրէն իսկ որոշած կը թուէր ամէն ինչ ընել պատերազմը շահելու համար։ Լորտ Քիչնէրի, ինչպէս նաև Ֆրանսայի և Իտալիոյ պատերազմական նախարարներուն հետ փոխանակած թղթակցութիւնները ապացոյց են իր այն ըզգացմանց, որոնց անկեղծութիւնը ամէն տեսակ կասկածէ վեր կը մնայ։ Պատերազմական նախարարը յստակ կերպով կը տեսնէր աշխարհի սպառնացող գերմանական վտանգը, և հաստատապէս որոշած էր պայքարիլ անոր դէմ իր բոլոր ուժով։

Գիշեր մը, իր կնոջ կողմէ տրուած ընդունելութեան մ՚առթիւ, Ռասփութին առանց հրաւիրուած ըլլալու, հոն գացած ըլլալով, Փոլիվանոֆ իր ծառաներուն հրամայեց որ դուրս հանեն վանականը, ըսելով.

— Չե՛մ ուզեր տանս մէջ տեսնել Գերմանիոյ լրտեսը։

Այս խօսքերը սակայն իր կորստեան պատճառ դարձան։ Ռասփութին փութաց Զարուհիին պատմել նախարարին տան մէջ իր կրած այս ահռելի անուանարկութիւնը, և Նորին Վեհափառութեան դրդումով, Շթիւրմէր և Փրոթոփոփով, որ այն ատեն իրենց զօրութեան գագաթնակէտին հասած էին, գաղտնօրէն գործի լծուեցան փութացնելու համար պատերազմական նախարարին անկումը, վախնալով որ մի գուցէ իրենց խաղքութիւններն ալ երևան հանէ օր մը։

Այս միջոցին Տումայի նոր նստաշրջանը բացուեցաւ, որուն մէջ Փոլիվանոֆ՝ բոլորովին անտեղեակ իր գլխուն վրայ պտուտքող փոթորիկին, ճառ մը խօսեցաւ, որուն բովանդակութիւնը արքունիքին կարծել տուաւ թէ պատերազմական նախարարը հետամուտ էր ժողովուրդին վստահութիւնը գրաւելու։ Ասիկա վերջին կաթիլն եղաւ որ յորդեց բաժակը և այդ օրէն վճռեց Փոլիվանոֆի բաղդը։ Զարուհին որ նախարարի անձին մէջ գտած էր փորձաքար մը գերմանասէր պալատականներու թագուն ծրագիրներուն համար, գաղտնօրէն թունաւորեց իր ամուսնոյն միտքը անոր դէմ, զայն ներկայացնելով իբր հլու հպատակ կամակատարը Տումայի, որ անոր կը թելադրէր շղթայազերծուած պայքարին յատուկ ծրագիրները, և նախարարը Տումայի հանդէպ ցոյց կուտար ամենաստորին շողոքորթութիւն։

— Փոլիվանոֆ մեր բարեկամը չէ՛, յայտարարեց Զարուհին ընթրիքի ատեն, երբ օր մը սեղան նստած էինք մտերմական շրջանակի մը մէջ ի Փեթերհօֆ։ Ամէն կողմէ ինձ կը տեղեկացնեն թէ ան ամենամեծ արհամարհանքով կ՚արտայայտուի ձեզի դէմ։ Օ՜ն, ձեր ձեռքին տակ ունիք Շուվայիէֆը, պարենաւորման նաւատորմին պետը, ինչո՞ւ համար զինքը նախարար չէք անուաներ։

— Կայսրը իր սովորական տկարամտութեամբ և անվճռականութեամբ պահ մը վարանեցաւ։

— Զարուհին նշմարեց իր ամուսնոյն շփոթութիւնը և օգտուեցաւ առիթէն նոր թափով մը իյնալու համար խնդրին վրայ։

— Ան սքանչելապէս աշխատակցած է Ալեքսիէֆի, ձեր ընդհանուր սպայակոյտի պետին, յարեց Նորին Վեհափառութիւնը։ Ան լիովին արժանի է պաշտօնի բարձրացման մը հարաւ-արևմտեան բանակի հրամանատար Զօր. Իվանոֆի հետ։ Եթէ Շուվայիէֆը պատերազմական նախարար կարգէք, մեր Դաշնակիցները շատ գոհ պիտի մնան։

— Կը մտածեմ, պատասխանեց Զարը, և որովհետև աղանդերին սպասարկութիւնը վերջացած էր, սեղանէն ելաւ և Մեծ-Դուքս Նիքօլայի հետ անցաւ ծխարանը։

Շաբաթ մը վերջ, Զօրավար Փօլիվանօֆ կ'ինար Գերմանիոյ տուած դաղտնի հարուածին տակ։ Նորին Վեհ. Զարը ընդհանուր բանակատեղին կը գտնուէր, երբ պատերազմական նախարարը ս.որ ղրկեց իր չաբաթական տեղեկագիրը, կարգ մը պաշտօնաթուղթերու հետ միասին, որ յետ վաւերացման պիտի ստորագրուէին ընդհանուր հրամանատարութեան կողմէ։

Երբ կայսերական թղթատարը պատերազմական նախարարին պաշտօնատունը բերաւ այս թուղթերը, նախարարը անոնց կարգին Նորին Վեհափառութեան ինքնագիր մէկ յուշագիրը գտաւ, որ հետեւեալն էր.

Պատրաստեցէ՛ք սա երկու «ուէազ»ները եւ ընդհ. բանակատեղին ղրկեցէք որ ստորագրուին.

Ա.— Զօր. Շուվայիեֆը պատերազմական նախարար կը կարգեմ։

Բ.— Զօրավար Փօլիվանօֆը իր պատերազմական նախարարի պաշտօնէն ազատ կը կացուցանեմ եւ շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ իր անպարտելի կարողին համար որով ծառայեց Կայսրութեան շահերուն։

Այսպէս, աւելորդ անգա՛մ մը եւս Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա անգթօրէն կը հարուածէր լաւագոյն հայրենասէրներէն մին, այն միակ պատճառով որ ան կ'ատէր Գերմանիան։

Բայց այսքանը բաւական չէր։ Նորին Վեհափառութիւնը կ'ուզէր ամէն գնով ազատիլ այն անձերէն որ միենոյն զգացումները կը կրէին։ Այսպէս, գրեթէ անմիջապէս յետոյ, Ռասփութինի և Ներքին գործոց Նախարար գերմանական լրտես Փրօթօփօփօֆի աջակցութեամբ բուռն պայքար մը բացաւ Զօր. Պրուսիլօֆի դէմ, չէզոքացնելու համար այս վերջինը, որ պատերազմէն առաջ հրամանատարն եղած էր զօրաբանակի մը, Օտեսայի շրջանին մէջ։

Պրուսիլօֆ Զարի սպայակոյտին ամենաբարձր աստիճանին հասած զինուորական մըն էր, և իր այդ անվերապահ վստահութիւնը կը վայելէր Վեհապետին։ Ան սքանչելի գործունէութիւն մ'ունեցած էր աւստրիական ճակատին վրայ զոր խորտակած էր և բազմահազար գերիներ առած։ Այն ամրութիւնները զորս կառուցանելու համար Աւստրիացիք ամիսներով աշխատած էին և անառիկ կը համարէին, յարդի շիւղերու պէս աւլուած սրբուած էին ռուսական թնդանօթներու ամեհի կրակին տակ։ Չերնօվիցի, Բօլօմեա, Ռօմնօ, ինչպէս նաև նուաղ կարեւոր բազմաթիւ ամրութիւններ անձնատուր եղած էին ռուսական բանակին, որ յաղթականօրէն անցած էր Սթիրը։

Այս շանթահարող յաջողութիւնները այնքան անըսպասելի էին որ յուզեցին Փօցտամը, և Հարթ, որ Զարուհիէն ունկնդրութիւն մը խնդրած էր, Թայգէրի մէկ խորհրդապահական նամակը յանձնեց, որով կը յանձնարարէր ամէն գնով և ստիպողաբար կասեցնել Պրուսիլօֆի յառաջխաղացումը։ Աւստրիացիք ահաւոր աղէտի մը սեմին վրայ կը գտնուէին, և պէտք էր զանոնք ազատել՝ Զօր. Պրուսիլօֆի դէմ այն տեսակ դաւթակղութիւն մը յայտնաբերելով, որ անկարելի դարձնէր բանակի հրամանատարութեան պաշտօնին մէջ անոր մնալը։ Անհրաժեշտ էր այդ տեսակ դաւթակղութիւն մը երեւան հանել և ի հարկին հնարել զայն։

Ինչպէս միշտ, այս անգամ ալ Զարուհին դիմեց թշուառական Շթիւրմէրի և Փրօթօփօփօֆի, և անոնց յանձնեց այս կարեւոր գործը։ Անոնց հետ երկարատեւ գաղտնի խորհրդակցութիւն մ'ունեցաւ, որուն մէջ հանճարեղ ծրագիր մը պատրաստուեցաւ դաւաճանօրէն հարուածելու համար Զօրավարը ա՛յն պահուն իսկ՝ երբ ան իր յաղթանակին փառքովը պսակուած էր հերոսաբար։ Պրուսիլօֆ անվերականգնելիօրէն պիտի ջախջախուէր իր ստացած այդ աներեւակայելի հարուածին տակ, զոր կուտար գերմանական թաթը։

Ամէն ոք գիտէ այսօր թէ ինչպէ՛ս մեր ազգային այս փառաւոր հերոսին փայլուն ասպարէզը ջախջախուեցաւ նենգութեամբ, Նորին Վեհափառութիւն Զարուհին շրջապատող ստորին աստիճանի մեծ ու պզտիկ վարձկան արարածներու մեքենայութիւններով, որոնց հետեւանքով Ռօմանօֆներու Տունը դէպի անդունդ կը դիմէր ցնորեցուցիչ արագութեամբ մը։

Զօր. Պրուսիլօֆի դէմ ի գործ դրուած այս ստորին դաւադրութիւնը կ'սպասէր նաեւ Զօր. Իվանօֆի եւ մեր ամենափայլուն զօրավարներէն շատերուն։ Մինչդեռ անիծեալն Ռասփութին իր սրբապիղծ խաղերը կը շարունակէր Բեթրօկրատի բարձր շրջանակներուն մէջ, միւս կողմէ, Զարուհին՝ Շթիւրմէր եւ Փրօթօփօփօֆ նախարարներուն հետ գործակցաբար կ'աշխատէր իր ոճրապարտ շահերուն ի նպաստ ուղղել Զարին մեղկութեամբ թըրծուած հոգին։ Ո՜րքա՜ն կամազուրկ Վեհապետ՝ որուն յիշատակը նողկանքէ աւելի արգահատանքի արժանի է ապահովաբար։

Արդարեւ, իմ արքունիք վերադարձէս ի վեր, Բըրուսիոյ նենգաւոր ձեռքը կատարելապէս տիրացած էր ամբողջ Ռուսիոյ։

Նախկին աւազակ գիւղացին, որ վանականի սքեմին տակ ծպտուած էր, այժմ Զարուհիին վրայ իր ունեցած ազդեցութեան չափ հզօր տիրապետութեամբ մը իրեն կապած էր նաեւ Զարին աղջիկները։

Երկա՜ր տարիներէ ի վեր Գերմանիոյ երազած ու ծրագրած աշխարհի տիրապետութիւնը այլեւս կատարուած իրողութիւն մըն էր։ Շաբաթ առ շաբաթ, օր քան զօր կը տեսնէի թէ ինչպէս մեր սիրեցեալ հայրենիքը ճակատագրականօրէն կ'իյնար թշնամիին գիշատիչ ճանկերուն մէջ, որոնցմէ չպիտի կրնար ձերբազատուիլ այլեւս։ Արեան ու յափշտակութեանց ծարաւի գերմանական հեծելազօրաց հորդաները ճիշդ է թէ չէին կարող աւելի խորը թափանցել մեր հսկայ կայսրութեան, այսուհանդերձ կը յառաջանային, նահանջել

տալով՝ մեր կտրիճ զօրքերուն, որ շատ յաճախ անզէն էին, եւ ժողովուրդին ճաշակել տալով՝ գերմանական տիրապետութիւնը եւ այս նոր Հոներուն բարբարոսութիւնը։

Մօտալուտ վտանգը եւ կացութեան ծանրակշռութիւնը չէր վրիպեր ռուս ժողովուրդին տեսողութենէն։ Աշխարհի վրայ ոեւէ մարդ աւելի յստակատես չէ քան ռուս մուժիկը, թէեւ ան՝ անկիրթ կերպով ամենասահմանափակ իմացականութեան տէր ժողովուրդը համարուած է իտալացի կօնթատինօներուն (գիւղացի) հետ։ Ասկէ աւելի սխալ դատաստան կարելի չէ երեւակայել, որովհետեւ իր կոշտ ու կոպիտ եւ անհոգ երեւոյթին տակ ուշիմութեան ու սրամտութեան տեսակէտով ան կրնայ դաս տալ ամենախորամանկ մարդուն։ Շատ քիչ բան պէտք է իր կասկածը շարժելու եւ նախազգացնել տալու համար դաւաճանութիւնը, որքան որ ալ լաւ կազմակերպուած ու քօղարկուած ըլլայ ան։ Արդարեւ, հակառակ անոր որ միլիոնաւոր ռուսեր իրենց «Հայրիկը» կ'անուանէին եւ կը սիրէին Զարը, կը կարդային ամէն տեսակ լուրեր որ կը նկարագրէին Զարուհիին եւ իր աղջիկներուն անօրինակ անձնուիրութիւնը, եւ բազմագունակ պատկերներ ամէն օր ցոյց կուտային անոնց ընծայած սրտագին խնամքը վիրաւորեալներուն, ռուս ժողովուրդը քարացած անվստահութիւն մը կը տածէր անոնց հանդէպ եւ կարծես կը գուշակէր Ալիքսի դաւադրական գործունէութիւնը, որ կը շարունակուէր ըստ Ռօմէնթէնի համաձայնութեան, որուն գործադրութեան հետեւանքով Ռուսիա՝ երեք շաբթուան պատերազմէ մը վերջ անձնատուր պիտի ըլլար եւ անջատ հաշտութիւն պիտի կնքէր։

Բայց Վիլհելմ եւ Զարուհին իրենց մեղսակիցներով միասին նկատի առած չէին Կայսերական Գահուն հանդէպ ռուս ժողովուրդին ունեցած անդրդուելի հաւատարմութիւնը։ Անոնք ռուս ժողովուրդի մտայնութեան մասին սխալ կարծիք ունէին, աւելի ճիշդ պիտի ըլլար ըսել չէին ճանչնար այդ մտայնութիւնը, եւ շատ հեռու

էին կասկածելէ որ Տուման պիտի պահանջէր պատերազմին շարունակութիւնը մինչեւ վերջը, հակառակ ամէն տեսակ դժուարութեանց եւ ձախորդութիւններու։

Տեսնելով որ դէպքերը դէշ հանգամանք մը կ՚առնան Աւստրիոյ եւ Գերմանիոյ համար, Վիլհելմ սկսաւ մտահոգութիւններով պաշարուիլ։

Ռուսական բարձր դասու գրեթէ բոլոր տիկինները՝ հետեւելով իրենց Կայսրուհիին տուած օրինակին, նուիրուած էին պատերազմի աղէտները դարմանելու մարդասիրական գործին։ Ամենուրեք անհատական հիւանդանոցներ բացուած էին եւ ամէն կողմ հետզհետէ կը զօրանար պատերազմը յաղթանակով վերջացնելու վճռական որոշումը, հակառակ Ռասփութինի գերմանասիրական մեքենայութեանց, Փրօթօփօփօֆի եւ դաւաճաններու լէգէոնին տենդոտ գործունէութեան։

Օր մը, գերման լրտես Հարթ, զոր երկու տարիէ ի վեր տեսած չէի, անակնկալ կերպով պալատ այցելեց եւ ունկնդրութիւն մը խնդրեց Զարուհիէն։

Հարթ շատ յոգնած երեւոյթ մը ունէր եւ կարծես երկար ճամբորդութենէ մը դարձած էր։ Իրեն ըսի թէ շատոնց էր որ իրարու հանդիպած չէինք։

— Այս վայրկեանիս Սթօքհօլմէն հոս հասայ, պատասխանեց խօսակիցս։ Հինգ օր առաջ Պերլինէն մեկնեցայ եւ Քօփէնհակէն անցնելով հոս եկայ։

—Պերլինէ՞ն, կրկնեցի. եւ ծածկելու համար զգացած զարմանքս, բազմաթիւ հարցումներ ըրի իրեն գերմանական մայրաքաղաքի կացութեան մասին։

Երբ տասը վայրկեան վերջ գերմանացի լրտեսը Զարուհիին սենեակն առաջնորդեցի, ան Նորին Վեհափառութեան յանձնեց Քայզէրի մէկ ինքնագիր նամակը, ըսելով.

— Կայսրը այս նամակը ինծի յանձնեց ընդհանուր բանակետղին մէջ եւ հրամայեց որ ուղղակի բերեմ Ձերդ Վեհափառութեան։

Ալիքս նամակը բացաւ եւ երկու անգամ կարդաց,

նստաւ եւ լուռ մնաց քանի մը վայրկեան, յօնքերը պըռըստած եւ խորունկ մտածումներու մէջ թաղուած։

— Եթէ վաղը երեկոյ հոս գալու ըլլաք, պատասխանը կուտամ, ըսաւ վերջապէս։

Քայզէրի պատգամաբերը յարգալիր խոնարհութիւն մ՚ըրաւ ի նշան համակերպութեան, եւ հեռացաւ։

— Ջէնէյ՛ա, ըսաւ Նորին Վեհափառութիւնը, երբ Հարթ մեկնեցաւ, Շթիւրմէրը տեսնել կ՚ուզեմ։ Ան կէս ժամ առաջ Զարին հետ կը տեսակցէր, հրահանգ տուէք որ անմիջապէս գտնեն եւ ըսեն թէ զինքը տեսնել կ՚ուզեմ ստիպողաբար։

Դուրս ելլելու վրայ էի, տրուած հրահանգը գործադրելու մտօք, երբ մէկ կողմ քաշուեցայ ճամբայ տալու համար Ռասփութինի, որ Կայսրուհիին սենեակէն ներս կը մտնէր։ Այդ միջոցին լսեցի Նորին Վեհափառութեան ձայնը որ անակնկալ ուրախութեամբ լի էր։

— Ա՜հ, Հա՛յր, ի՜նչ երջանիկ զուգադիպութիւն որ հոս կուգաք այս պահուս։ Կը կարծէի թէ այս առտու Բեթրօկրատ մեկնած էք։ Երբե՛ք այսքան կարօտը ունեցած չեմ ձեր խորհուրդներուն։

Դուռը ետեւէս գոցուած ըլլալով ուրիշ ոչինչ կըրցայ իմանալ։

Տասը վայրկեան վերջ ներս առաջնորդեցի Շթիւրմէրը որ վարչապետութենէն զատ կը վարէր նաեւ արտաքին գործոց նախարարութիւնը։

— Դուռը գոցեցէ՛ք Ջէնէյ՛ա, հրամայեց Զարուհին որ նստած էր Ռասփութինի քովը։ Կրնաք հոս մնալ։

Ցետոյ նախարարին դառնալով, անոր յանձնեց Քայզէրի գաղտնի նամակը։

— Է՛հ, ի՞նչ կ՚ըսէք, հարցուց Նորին Վեհափառութիւնը, երբ նախարարը վերջացուց նամակին ընթերցումը։

Շթիւրմէր ուսերը թօթուեց։

— Չեմ գիտեր թէ՝ յաջողելու պարագային ո՞ւր կը տանի մեզ այն տեսակ ձեռնարկ մը զոր կը յանձնարա-

րէ Վիլհելմ, ըսաւ նախարարապետը: Ինչո՞ւ համար կը փափաքի որ ճնշում բանեցնենք Ռումանիոյ վրայ, որ միանայ Դաշնակիցներուն:

— Բայց պատճառը շատ ակներեւ է, կարծեմ, ըսաւ Ռասփութին: Որքան ատեն որ Ռումանիա չէզոք կը մնայ, Գերմանիա չի կրնար յարձակում գործել անոր վրայ: Մինչ, ընդհակառակը, երբ պատերազմ յայտարարէ կեդրոնական պետութեանց դէմ, անմիջապէս կը գրաւուի; և իր արմտեաց ու քարիւղի մթերքները կ'իյնան Գերմանիոյ ձեռքը:

— Ատոր կասկած չկայ, աւելցուց Նորին Վեհափառութիւնը:

— Ո՛չ, պատասխանեց նախարարը, բայց շատ դժուար է անմիջական գործողութեան մը մղել Ռումանիան, քանի որ ի վիճակի չէ պատերազմ յայտարարելու: Երեկ Ռումանիոյ դեսպանն ընդունեցի, և բուռն կերպով ստիպեցի որ պնդէ իր կառավարութեան մօտ արագ որոշում մը առնելու մասին:

— Շատ լաւ ըրած էք, ըսաւ Ալիքս, սակայն պէտք եղածին չափ վճռականութիւն ցոյց տուած չէք: Մեզի շատ չի հետաքրքրեր Ռումանիոյ պատրաստ ըլլալը կամ չըլլալը: Էականը այն է որ գործադրենք Քայզէրի փափաքները: Ուրեմն վերջնագիր մը ղրկեցէք Ռումանիոյ և երեք օր պայմանաժամ տուէք որ ընելիքը որոշէ: Եթէ երբեք մերժէ Դաշնակիցներուս միանալ՝ անմիջապէս կը յարձակինք անոր վրայ:

— Ձեր Վեհափառութեան հրամանին տակն եմ, պատասխանեց նախարարապետը, յարգալից խոնարհութիւն մ'ընելով:

Բայց այս նոր դաւադրութեան յանձնառութիւնն ստանձնած վայրկեանին խղճմտանքի խայթ մ'ունեցաւ, որովհետեւ պարտք համարեց կրկնել.

— Ռումանիա բոլորովին անպատրաստ է պատերազմի մտնելու համար:

— Աւելի լաւ, դիտել տուաւ Զարուհին. ուրեմն

մէկ շաբթուան մէջ պիտի ջախջախուի և իր պարտութիւնը պիտի փրկէ Գերմանիոյ կացութիւնը: Յիշեցէ՛ք թէ ի՛նչ որոշուեցաւ Ռոմէնթէնի մէջ:

— Մոռցած չեմ բնաւ, Ձերդ Վեհափառութիւն: Անմիջապէս վերջնագիր մը պիտի ղրկեմ հիմայ Ռումանիոյ:

— Եւ այս ըսելով մեկնեցաւ:

Այսպէ՛ս է որ անհամ մահացու որոգայթը լարուեցաւ, որուն մէջ ինկաւ, աւելի ճիշդը՝ Ռոմանոֆներու Տան ետին կանգնած անազնիւ ձեռքը բռնի ուժով փոքրիկ կտրիճ ազգ մը անոր ցանցին մէջ նետեց, և այն՝ որ պարտ էր ամէն բանէ առաջ Ռուսիոյ շահերը պաշտպանել, իր ոճրապարտ նպատակներուն հետեւանքով մերժեց տալ այն անհրաժեշտ միջոցը որուն պէտք ունէր Ռումանիա՝ իր մեծ Դաշնակիցներուն հանդէպ ստանձնած պարտքը օգտակարապէս և հաւատարմօրէն կարենալ կատարելու համար:

Ինչպէս այժմ ամբողջ աշխարհ գիտէ, Ռումանիա՝ Շթիւրմէրի կողմէ ի գործ դրուած ճնշման տակ, հարկադրուեցաւ զէնք բարձրացնել Կեդրոնական Պետութեանց դէմ, և, ինչպէս Զարուհին մարգարէացած էր, ութ օրուան մէջ գրաւուեցաւ և կողոպտուեցաւ թշնամիներուն կողմէ, որոնց ձեռքն ինկան իր արմտիքի անսպառ մթերքները և քարիւղի հորերը:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Այս դէպքերէն քիչ վերջը, Մեծ-Դքսուհի Վիքթօրիա Թէօտորօվնա, որ Եաշի մէջ այցելած էր իր քրոջը Ռումանիոյ Մարի Թագուհիին, Բեթրօկրատէն անցաւ և Ցարսքօյէ-Սէլօ գալով ունկնդրութիւն մը խնդրեց Նորին Վեհ. Զարէն, որ հաճեցաւ զինքն ընդունիլ: Տեսակցութենէն վերջը Մեծ-Դքսուհին մտերմաբար ինձ պատմեց թէ համարձակած էր ակնարկութիւն մ'ընել բանակին և նաւատորմին առջեւ Զարուհիին ունեցած ան-

ժողովրդականութեան մասին, կեղծ Սուրբին հետ ունեցած իր յարաբերութեանց պատճառով և այն զօրաւոր կասկածով թէ՝ Ռուսիոյ Կայսրուհին գերմանասէր քաղաքականութիւն մը կը հետապնդէր։

Առաջին բառին իսկ, ըսաւ Մեծ-Դքսուհին, Կայսրը ամենաբուռն ցասումով լեցուեցաւ, և հարցուց թէ ի՞նչ իրաւունքով կը համարձակէր քննադատել Զարուհիին ընթացքը։ Ու իր զգացած զայրոյթէն կաս-կարմիր կտրած Զարը անզուսպ յուզումով մը գոչեց.

— Արդարև ալ չափը կ'անցնի, և համբերութիւնս սպառած է։ Ալիքս ի՞նչ գործ ունի քաղաքականութեան կամ մեր արտաքին գործերուն հետ, կը հարցնեմ ձեզ։ Ան նոյնիսկ չզբաղիր այդ տեսակ խնդիրներով։ Ան ոեւէ ատեն իմ վրաս ազդեցութիւն գործել ուզած չէ, բացի այն պարագաներէն երբ արդարութեան կամ մարդասիրական խնդիր մը կայ։ Մի՞թէ ճշմարիտ գթութեան քոյր մը չէ, և հիանալի անձնուիրութեամբ մը չի՞ խնամեր մեր վիրաւորեալները իր սեփական ձեռքերով։

Կը տեսնեմ թէ ոեւէ լուր չունիք այն անհամար նամակներէն զորս ամէն օր կ'ստանայ Ալիքս, և որոնցմով անսահման երախտագիտութիւն կը յայտնեն այն անթիւ վիրաւորեալները որոնց թշուառութիւնն ամոքած է Զարուհին։ Ո՛չ, Վիքթօրիա, դուք կատարելապէս կը սխալիք, ինչպէս շատ շատեր, և կը ցաւիմ որ այդքան զզուելի չարախօսութեանց ականջ կախած էք։ Հաւատացէ՛ք ինձ թէ բոլոր անոնք որ զինքը գործի մէջ տեսած են, միաբերան կը գրուատեն Ալիքսի և աղջիկներուս ցոյց տուած անձնուիրութիւնն ու սրտցաւ բարեսիրութիւնը։

Նորին Վեհափառութիւն Զարին այս խօսքերը, զորս ինձ կը հաղորդէր նոյն ինքն Մեծ-Դքսուհին, ցոյց կուտային թէ ո՛ր աստիճանին հասած էր Կայսեր կուրութիւնը՝ իր կնոջ կողմէ ի գործ դրուած խաղերուն մասին, որոնցմէ ոչինչ հասկցած էր։

Այսուհանդերձ առիթներ չէին պակսեր, երբ կայսերական ընտանիքին մերձաւոր անդամները, որ սերտ յարաբերութիւններ ունէին Զարին հետ, կը յորդորէին զգուշանալ ի գործ դրուած խաղերէն, և այս յորդորները պէտք էր որ բանային իր աչքը։

Վիքթօրիա Թէօտորօվնայի ունեցած այս տեսակցութենէն տասն օր վերջը, Մեծ-Դուքս Նիքօլա Միխայլօվիչ այցելութիւն մը տուաւ Զարին, և բացայայտօրէն ամբաստանեց Զարուհին, ըսելով թէ ան կը դաւաճանէ Ռուսիոյ՝ ի նպաստ Գերմանիոյ։

— Հիմայ որ պարտականութիւնս կատարած եմ իմ խորհելակերպս ձեզ հաղորդելով, եզրակացուց Մեծ-Դուքսը, հին զինուորականի իր անսեթևեթ անկեղծութեամբ, կրնաք զիս հրացանազարկ ընել տալ և հաւատարիմ շան մը պէս թաղել ձեր արքունեաց պարտէզին մէջ։

Նիքօլա մտիկ ըրաւ Մեծ-Դուքսին խօսքերը պաղ աչքերով, որոնք զուրկ էին ոեւէ արտայայտութենէ, և իբր պատասխան անոր ըսածներուն՝ վառած լուցկի մը հրամցուց զլանիկին համար։ Յետոյ երբ տեսակցութիւնը վերջ գտաւ, իր սովորական սիրալիր արտայայտութեամբ սեղմեց անոր ձեռքերը, կարծես թէ ոչինչ տեղի ունեցած ըլլար իրենց մէջ։

Սակայն Մեծ-Դուքսը անյաջողութեան առջև յուսալքուող մարդ չէր։ Ան կրկին անդրադարձաւ այդ խնդրին, և նամակ մը գրեց Զարին, որուն մէջ շատ աւելի բուռն լեզուով մը կրկնեց իր ծանրակշիռ ամբաստանութիւնները Զարուհիին դէմ։

Նորին Վեհափառութեան քովն էր, երբ Զարը ներս մտաւ և սկսաւ կարդալ Մեծ-Դուքսին նամակը։ Առաջին բառին իսկ, Զարուհին կատաղի զայրոյթով մը լեցուեցաւ, իր ամուսնոյն ձեռքէն խլեց չարաղէտ նամակը և զայն կտոր կտոր ընելով գետին նետեց մոլեգնութեամբ։

— Ահա՛ թէ ինչպէս կը վարուիմ իմ թշնամիներուս հետ, Նիքօլա՛, ըսաւ այն տեսակ զայրագին ձայնով մը

որ աւելի շատ մանչունի կը նմանէր: Ահա՛, թէ ինչպէս պարտէիք վարուիլ դո՛ւք ևս ձեր թշնամիներուն հետ, եթէ երբեք քաջութիւն ըսուած բանն ունենայիք: Բայց դուք էրիկ-մարդ չէք որ...:

Մեծ-Դուքսը իր սեփական կալուածները աքսորուեցաւ, և այս եղաւ այն միակ պատիժը զոր համարձակեցան ի գործ դնել անոր դէմ:

Շատ չանցած տեղի ունեցաւ Ռասփութինի սպանութիւնը, որուն մանրամասնութիւնները հրապարակութեան յանձնուած ըլլալուն համար՝ աւելորդ կը նկատեմ հոս կրկնել: Վերջապէս արար-աշխարհ բարեբախտութիւնն ունեցած էր ազատուելու ամենազարշելի ճիւաղէ մը, որուն նմանը տեսած չէ պատմութիւնը:

Ինծի վիճակուեցաւ ցաւալի պաշտօնը Նորին Վեհափառութիւն Զարուհիին հաղորդելու Ռասփութինի անյայտացումը:

— Անյայտացա՜ծ, գոչեց Զարուհին տեղէն ցատկելով, աչքերը մոլեգնութեամբ լեցուն ու դէմքը մահասփիւռ դալկութիւն մ՚զգեցած: Յանուն Աստուծոյ, ըսէք, ի՞նչ պատահած է, ինձմէ մի՛ պահէք ճշմարտութիւնը:

— Իմ ամբողջ գիտցածս ա՛յս է, զոր ինձ հեռախօսով հաղորդեց Փրօթօփօփօֆ նախարարական պաշտօնատունէն: Ասկէ աւելի ոչինչ գիտեմ, պատասխանեցի:

Տասը վայրկեան վերջ Զարուհին հեռախօսով յարաբերութեան մէջ մտաւ ներքին գործոց նախարարին հետ, այն թշուառական դաւաճանին՝ որ արգիլած էր պարէնամթերքին առաքումը, բանակը անօթութեան դատապարտելու ոճրապարտ դիտաւորութեամբ, որպէսզի Ռուսիա հարկադրուէր անջատ հաշտութիւն կնքելու իր թշնամիներուն հետ:

Երբ խօսակցութիւնը վերջացաւ, Նորին Վեհափառութիւնը քովս եկաւ դէմքը բոլորովին տժգոյն և անօրինակ յուզման մ՚անձնատուր:

— Հաղորդած լուրդ աւելի քան ճիշդ է, գոչեց, ճըշմարիտ յուսահատութեամբ մը իյնալով աթոռի մը վըրայ, ոտքերը յուզումէն դողահար...: Հայր Ռասփութին անյայտացա՜ծ է: Գուցէ այժմ մեռած է արդէն...: Ո՛չ ոք գիտէ թէ ի՛նչ պատահած է իրեն վերջին գիշերը: Միայն սա՛ յայտնի է թէ իր բնակարանէն դուրս հանած են այցելութեան մը պատրուակին տակ, և չգիտցուիր թէ ի՛նչ էր այդ այցելութեան նպատակը: Սա որոշ է թէ Հայրը այլևս վերադարձած չէ: Պէտք է անմիջապէս հեռագրել Նիքոլին:

Ու առանց վայրկեան մը կորսնցնելու, ծածկագիր հեռագիր մը տուաւ Զարին որ այդ միջոցին ճակատ կը գտնուէր և սրտակեղէք բառերով հաղորդեց լուրը:

Այս պատգամագիրը որուն հետևեցան ուրիշ շատեր, ի վերջոյ յեղափոխականներուն ձեռքն անցաւ, երբ պալատը գրաւեցին, և հրապարակութեան տուին զայն:

Ամբողջ երկու օր ահուդողի մէջ ապրեցաւ Ալիքս, կատարելապէս անգիտակ իր չար ոգիին վիճակուած բաղդին, մինչև այն վայրկեանը՝ երբ Աննայէն իմանալով եղելութիւնը, գացի հաղորդեցի Նորին Վեհափառութեան:

Երբ իրեն կը պատմէի պատահածը, Ալիքս սրտակեղէք ճիչ մ՚արձակեց և ուշաթափուեցաւ: Ամբողջ շաբաթ մը Նորին Վեհափառութիւնը անմխիթար վիճակ մ՚ապրեցաւ, իր սենեակէն դուրս չելաւ ու ոչ ոքի հետ տեսակցեցաւ: Ռուսիոյ հանդէպ իր զգացած ատելութիւնը աւելի ևս մեծցած, գլեց անցաւ ամէն չափ ու սահման:

Աւելին ըլլալով, Նորին Վեհափառութիւնը սնապաշտական երկիւղէ մը բռնուեցաւ Զարեվիչի մասին, որովհետև Կեղծ Սուրբը անզգամ խորամանկութեամբ մը, և զինքը իր ազդեցութեան լուսադրոյն ենթարկելու դիտաւորութեամբ, Զարուհիին ըսած էր որ, եթէ դըժբախտութիւն մը պատահէր իրեն՝ տղան կը մեռնէր իրմէ քառասուն օր յետոյ: Այս սպառնալիքը, ինչպէս ուրիշ շատ մը խնդիրներ, Աննա Վիրուպօվայի համագործակցութեան պէտք է վերագրել:

Արդարեւ, վերջէն հաստատուեցաւ թէ այս կինը բազմաթիւ անգամներ դեռատի Գահաժառանգին թոյն մատակարարած էր, առիթ ընծայելու համար Ռասփութինի որ զայն առողջացնելու իր կարողութիւնը ցոյց տայ։

Ինչ որ ալ ըլլայ սակայն, Ռասփութինի գուշակութիւններէն շատերը կէտ առ կէտ իրականացած ըլլալուն համար, Ալիքս, մշտական անդոհանքի մը սպառնալիքին տակ դժնդակօրէն տառապեցաւ, մինչեւ որ քառամօրեայ չարաղէտ պայմանաժամը լրացաւ, եւ, հակառակ իր երկիւղներուն, աւելորդ է ըսել, ոեւէ ցաւալի բան չպատահեցաւ Գահաժառանգ Իշխանին։

Ծանրակշիռ դէպք մը, որուն մասին շատ քիչեր տեղեկութիւն ունին, եւ որ մեծ խնամքով գաղտնի պահուեցաւ, տեղի ունեցաւ 1916 Դեկտեմբեր 26ին, առանց սակայն կարենալ վար առնելու այն թանձր քօղը որ Զարին տեսողութենէն կը ծածկէր ամէն բան։

Զարուհին իր այցելութեամբ պէտք էր պատուեր արքունի հիւանդանոցը զոր ինքը հիմնած էր Զարսքօյէ-Սէլօյի մէջ սպաներուն համար, եւ հոն պիտի բաշխէր Ծնունդի աւանդական նուէրները։ Հիւանդանոց երթալէ առաջ ինծի գանգատեցաւ որ այդ պարտականութիւնը ահաւոր մղձաւանջի մը պէս կը ճնշէր իր վրան։

— Այս հիւանդանոցին պէտքերը շատ տաժանելի դարձած են, Ջէնէի՛տ, յարեց Զարուհին։ Չէ՞ք կրնար երեւակայել թէ հիմայ որքա՜ն կը զզջամ զայն հիմնած ըլլալուս համար։

Եւ ծիծաղով մը՝ որուն անողոք հեգնանքը սիրտս ծակեց, Նորին Վեհափառութիւնը աւելցուց.

— Բայց ի՞նչ ընել. պէտք է այս միամիտ մարդոց ցոյց տամ թէ ի՛նչ անկեղծ ռուս մըն եմ...։

Աննա Վիրուպօվայի հետ ընկերացայ Նորին Վեհափառութեան, որ հիւանդանոց հասնելով սեղանի մը ետին կանգնած պիտի բաժնէր նուէրները, որոնք դիզուած էին սեղանին վրայ, ժապաւէններով կապուած։ Աննա Զարուհիին աջ կողմը կեցած էր, ես ձախ կողմը, իսկ

կոմս Ֆրէտէրիքս, որ մեզի ընկերացած էր, քիչ մը հեռուն հրահանգներ տալով զբաղած էր հիւանդանոցի հրամանատարին։

Սպաները կարգով կ'անցնէին սեղանին առջեւէն, Նորին Վեհափառութեան ձեռքէն կ'առնային իրենց նուէրը եւ յարգալիր խոնարհութեամբ մը իրենց շնորհակալութիւնը յայտնելէ վերջ, տեղերնին կուտային յաջորդներուն։

Ցանկարծ սպայ մը քովնտի դռնէն ներս մտնելով իր կարգին եկաւ բարեւեց Նորին Վեհափառութիւնը, ու յետոյ կայծակի արագութեամբ մը գրպանէն ատրճանակ մը հանեց ու կրակ բացաւ անոր վրայ։

Գնդակը վրիպեցաւ Նորին Վեհափառութենէն, բայց հանդիպեցաւ Աննա Վիրուպօվայի ձեռքին ու զայն ծակելով գնաց դպաւ մեր ետեւի պատին։

Ալիքս անմիջապէս օգնութեան փութաց իր վիրաւոր բարեկամուհիին, ու իմ օժանդակութեամբս շուտ մը դուրս հանեց զայն սրահէն, ուր անօրինակ խառնաշփոթութիւն մը կը տիրէր։

Կոմս Ֆրէտէրիքս դիւրըմբռնելի յուզումով մը հրամաններ կ'արձակէր ոճրագործը ձերբակալելու, եւ տասը հուժկու ձեռքեր անմիջապէս կ'իյնային անոր վրայ։

Մինչ այդ, Աննան փոխադրած էինք քովի սրահը ուր նոյնհետայն երկու բժիշկներ նախնական խնամքը կը տանէին անոր վէրքերուն եւ Նորին Վեհափառութիւնը հիւանդապահուհիի դերը կը կատարէր անձամբ։ Ի վերջոյ կայսերական ինքնաշարժով աճապարանօք պալատ վերադարձանք։ Ամբողջ ճամբու ընթացքին Ալիքս հազիւ թէ երկու բառ արտասանեց։

Կարծես Նորին Վեհափառութեան լեզուն կապուած էր ազդեցութեանը տակ այն սարսափին զոր կ'առթէր իրեն վերյիշումը այս մահափորձին, որմէ ազատած էր հրաշքով, որովհետեւ չէր կրնար մոռնալ թէ իր բարեկամուհին վիրաւորող գնդակը զինքը մեռցնելու սահմանուած էր։

Մահափորձին իրիկունը, Փրօթօփօփօֆ՝ ներքին գործոց Նախարարի իր հանգամանքով ունկնդրութիւն մը խնդրեց Զարուհիէն, անոր հաղորդելու համար արդիւնքը կատարուած այն քննութեան որուն ձեռնարկած էր Նորին Վեհափառութեան հրամանին համաձայն։

Անմիջապէս որ, ըսաւ ներքին գործոց Նախարարը, ոստիկանութեան հաղորդեցի ոճրապարտ մահափորձը, որմէ ազատուեցաւ Ձերդ Վեհափառութիւնը, ոստիկանութեան լաւագոյն լրտեսները գործի լծուեցան ամէն ուղղութեամբ, և շատ չանցած երևան ելաւ թէ այդ թշուառական ոճրագործին անունն էր Վօլքօվսքի, զինուոր մը, որ պատերազմած էր լեհական ճակատին վրայ։ Հոն վիրաւորուելէ վերջ, Վօլքօվսկի իր մեղսակիցներուն օժանդակութեամբ կրցած է կեղծ թուղթեր հայթայթել և իբր սպայ զրկուիլ արքունի հիւանդանոցը, Ձեր Վեհափառութիւնը սպաննելու ոճրապարտ դիտաւորութեամբ։ Բայց ատի կրցանք նաև երևան հանել թէ ոճրագործը յարաբերութեան մէջ էր Վէրա Պալց անուն հանրածանօթ յեղափոխականուհիի մը հետ։

Ալիքս շրթունքները խածաւ առանց պատասխան մը տալու։ Այս կնոջ անունը շատ դառն յիշատակներ կ'արթնցնէր իր մէջ։

— Ո՞ւր է այս Վօլքօվսքին հարցուց վերջապէս։

— Պօղոս-Պետրոսի ամրոցը զրկեցի։ Վաղը Շլիսելպուրկ պիտի մեկնի։

— Դատավարութիւն տեղի պիտի ունենա՞յ։

— Կը վախնամ որ ուրիշ կերպ անկարելի կ'ըլլայ։ Ամբողջ Զարսքօյէ Սէլօ և Բեթրօկրատ լսած է տեղի ունեցած դէպքը։ Ներկայ յուզումնալից կացութեան մէջ վտանգաւոր պիտի ըլլար ոճրագործը բանտ զրկել պարզ վարչական հրամանով մը։

— Այդ պարագային պէտք է զայն ազատ արձակել, ըսաւ Զարուհին, այն տեսակ շեշտով մը որ ոեւէ դիմադրութիւն չէր ընդունէր։ Չենք կրնար թոյլ տալ որ դատավարութեան միջոցին տեւեան դան ոճրապարտին ի նպաստ արտայայտուող վկաներ, որոնց յայտարարութիւնները՝ վտանգաւոր խռովութիւններ յայտնաբերելու բնոյթը կրնան ունենալ։

Եւ տխրօրէն իմաստուն նայուածքով մը յարեց Նորին Վեհափառութիւնը։

— Շատ լաւ գիտեմ թէ ինչո՞ւ համար ոճրագործը ուխտած է զիս սպաննել, և Ձերդ Վսեմութիւնն ալ ինծի չափ լաւ գիտէ այդ պատճառը։

Փրօթօփօփօֆ հաստատեց Նորին Վեհափառութեան խօսքերը գլխու հաստատական շարժումով մը։

Բայց, գիտել տուաւ Նախարարը, ո՞վ ազատ պիտի արձակէ զայն։ Կրնա՞ք համոզել Նորին Վեհափառութիւն Զարը որ ազատ արձակման հրամանագիրն ստորագրէ։ Ես իմ մասիս շատ կը կասկածիմ թէ պիտի հաւանի։

— Կրնայ ըլլալ։ Բայց խնդիրը կարգադրելու ուրիշ միջոց մը ցոյց պիտի տամ ձեզ։ Սակայն պէտք է որ ոչ ոք, ո՛չ իսկ Աննան, կասկածի այդ մասին։ Ըսելիքս պարզ է. ամէն տեսակ դիւրութիւններ տուէք բանտարկեալին որ փախչի։ Անոր ձեռքի տակէ զգեստ հայթայթել տուէք և հազար ռուպլի մը տրամադրեցէք, ու երբ բանտարկեալը փախուստ տայ՝ աղմուկ յարուցէք և երդում-պատառ եղէք, որ ոճրագործը յաջողած է ոստիկանութեան ձեռքէն փախուստ տալ գերմանասէրներու հետ ունեցած յարաբերութեանց շնորհիւ։

Ալիքս, ինչպէս կը տեսնուի, միշտ ալ մեծ հնարամտութիւն և արտակարգ երեւակայութիւն ցոյց կուտար ամենադժուարին վայրկեաններու մէջ իսկ շփոթութեան չի մատնուելու և կացութիւնը փրկելու համար։ Միեւնոյն պարագաներուն մէջ, իրեն պէս ամենակարող անձ մը պիտի փութար իր վրէժխնդրութիւնը յագեցնել զինքը սպաննել փորձող մարդը պատուհասելով։ Բայց Ալիքս պէտք եղածէն աւելի նրբամիտ էր այդ տեսակ գոհացում մը չհետապնդելու համար, բան մը՝ զոր չափազանց ծանրակշիռ ձախաւերութիւն մը կ'ընկատէր։ Ան շատ հեռատես իմացականութեամբ մ'օժտուած էր,

իր անհատական վրէժխնդրութիւնները ստորադասելու համար ուրիշ նկատումներու՝ որ շատ աւելի կենսական կարեւորութիւն ունէին։

Կարելի եղածին չափ արագ կերպով խեղդել գործը, ահա՛ թէ ի՛նչ բանն էր իրեն համար էականը։ Ու Ալիքս կատարելապէս յաջողեցաւ իր այդ նպատակին մէջ, ինչ որ կը հաստատեն հետեւեալ երկու դէպքերը։ Նախ, յաջորդ առտուն երբ բանտապահներս մտաւ Վոլքովըսկիի խուցը, տեսաւ թէ բանտարկեալը անյայտացած էր։ Յետ այնու ոչ ոք կրցաւ զայն տեսնել Ռուսիոյ մէջ, ու ինչպէս վերջէն իմացայ, ոճրագործը Լոնտոն կը գտնուի այժմ։ Երկրորդ, կատարուած մահափորձին գաղտնիքը կարելի եղաւ այնքան յաջողապէս ծածկել, որ ես առաջին անձն եմ զայն յայտնաբերող։

Իմ այս յիշատակներուս մէջ փորձած եմ խօսիլ միմիայն Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնայի թագուն կեանքին մասին եւ լռութեամբ անցած եմ այն իրողութեանց վրայ որ արդէն ծանօթ են բոլորին։ Անհաշուելի գումարներ ծախսուած եւ բազմահազար անձեր մահուամբ պատժուած կամ բանտարկուած են Դաշնակիցներէն ծածկելու համար կարգ մը իրողութիւններ, զորս պատմեցի, վախնալով որ Լոնտոնի Դաշնագիրը կրնայ ջընջուիլ եւ դաշնակից պետութիւնք կը դադրեցնեն ռազմամթերքի առաքումը։

1916 Փետրուարի տխուր դէպքերուն վրայ չպիտի խօսիմ։ Պիտի ըսեմ միայն թէ՝ արքայական պալատան մթնոլորտը ելեքտրականացած էր, եւ կայսրութեան երկինքին վրայ կուտակուած ամպերը իրենց չարաշուք ստուերները կը ձգէին Ռոմանոֆներու Տան վրայ։ Ամենուրեք, մէկ վայրկեանէն միւսը կ՚սպասուէր որ փոթորիկը պիտի պայթէր եւ հեղեղանման տարափի մը մէջ պիտի քշէր տանէր անոր ծոցին մէջ պահուած բոլոր վատութիւններն ու դաւաճանութիւնները։

Զարը աւելի քան երբէք անզգայ խամաճիկ մը դարձած էր, դէպքերու հոսանքին քմահաճոյքին յանձնուած։

Փրօթօփօփօֆ, որ իր ուսին նետած էր Ռասփութինի կեղծաւորական վերարկուն, եւ որուն դարձուցած էր այժմ Ալիքս իր աչքը եւ անոր վրայ դրած իր ամբողջ յոյսը, բովանդակ կորովով կը շարունակէր իր նենգաւոր գործունէութիւնը, ի վնաս Ռուսիոյ շահերուն եւ ամէն օր սրտաճմլիկ պարտութեանց ու նուաստացումներու լուրեր կը բերէր Նորին Վեհափառութեան։

Ափսո՜ս, Ռուսիա պարտէր ըմպել դառնութեան բաժակը ցմրուր։ Եւ այդ անդոհանքի օրերուն արքունի պալատին մէջ ոչ ո՛ք սիրտ ունէր հրճուելու, բացի իրենց դաւաճանութեան մէջ ծախուած Գերմանիոյ անարգ գործակալներէն։

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Աղէտը տեղի ունեցաւ 1917 Մարտ 1ին, ճակատագրական թուականը Ռոմանոֆներու Տան համար, որովհետեւ Մարտ մէկի մըն էր որ Ալեքսանդր Բ. սպաննուեցաւ ռումբի հարուածով մը զոր ստացաւ Ռիսաքօֆ փողոցին մէջ։

Ալիքսի հետ Զարսքօյէ-Սէլօ կը գտնուէի, մինչ Կայսրը Փետրուար 28ին ճակատէն մեկնելով ստիպողաբար պալատ կը վերադառնար։ Բեթրօկրատի մէջ Յեղափոխութիւնը ծագած էր։ Զարուհին մահացու երկիւղներու մէջ կը տուայտէր տեղի ունեցող ծանրակշիռ դէպքերուն հետեւանքով, որոնց կը հետեւէր ժամէ ժամ հեռախօսի միջոցաւ։

Նորին Վեհափառութիւնը դառն յուսահատութեամբ մը կը տեսնէր թէ իր բոլոր ծրագիրները անէացած, ոչ միայն իր ամենածածուկ արարքները քօղազերծուած էին այլ եւ ամէնքը միաբերան կ՚ամբաստանէին «Գերմանուհին», որ անամօթաբար դաւաճանած էր Ռուսիոյ։

Ալիքս Կայսեր հեռագրած էր եւ խնդրած որ առանց վայրկեան մը կորսնցնելու ստիպողաբար պալատ վերադառնայ, եւ խեղճ Զարը, միշտ ալ մոլորուն եւ պատրաստ խոնարհաբար հպատակելու իր կնոջ փափաքներուն, ա-

ռանց ռեւէ տեղ կանգ առնելու արքայական գնացքով Զարսքօյէ-Սէլօ կը վերադառնար, ընկերակցութեամբ Կոմս Ֆրետէրիքսի, Զօր. Վօյէքօֆի, Ծովակալ Նիլօֆի, Զօր. Նարիշքինի, Գնդապետ Մօրտվինօֆի եւ ուրիշ հետեւորդներու:

Սակայն, ի մեծ զարմացումն Զարին, ճեպընթացը մէկէն գլխաւոր գծէն շեղեցաւ եւ փոխանակ Զարսքօյէ-Սէլօ երթալու, գնաց Փսքօֆի կայարանը: Հոն, Զօր. Ռուզքի իրեն կ'սպասէր Տումայի անդամ Մ. Կէչքօֆի եւ Շիւլկէնի հետ, որոնք մասնաւոր ունկնդրութեան մը միջոցին, զոր իրենց շնորհեց Նորին Վեհափառութիւնը, յայտարարեցին թէ կացութիւնը փրկելու միակ միջոցն էր Գահէն հրաժարիլ ի նպաստ Զարեվիչ Ալեքսիսի, խնամակալ կարգելով Մեծ-Դուքս Միշէլը:

Նորին Վեհափառութիւնը անմիջապէս հեռախօսով յարաբերութեան մտաւ Զարուհիին հետ, եւ մեծ զարմանքով տեղեկացաւ թէ Ալիքս ամէն բանի հաւանած էր բացի իր զաւկին վերաբերեալ խնդրէն:

Ալիքս ամէն գնով կը մերժէր զատուիլ իր զաւկէն: Այն անօրինակ տագնապին ազդեցութեան տակ որուն ենթարկուած էր, Զարուհին կատարելապէս յուսահատ եւ խորտակուած խեղճ կին մըն էր այլեւս, պայքարելու խապառ անընդունակ եւ սարսափէն շլմորած, բոլորովին տարբեր այն հպարտ եւ ամենազօր Կայսրուհիէն որ տակաւին տարի մ'առաջ էր:

— Հրաժարեցէ՛ք Նիքքի, պատասխանեց Ալիքս: Այո՛, հրաժարեցէ՛ք, բայց ի նպաստ Միշէլի: Ամէն ինչ յետոյ կարգին կը դրուի: Գերմանիոյ Վիլհելմ Կայսրը մեզ չպիտի լքէ: Վստահ եղէ՛ք ատոր եւ մանաւանդ քաջ եղէք եւ մի յուսալքուիք:

Զարը հետեւեցաւ Ալիքսի խորհուրդներուն եւ ժամ մը վերջ իր պլօճնօրէն փրցուած թուղթերու վրայ գրեց եւ ստորագրեց հետեւեալ յայտարարութիւնը.

ՆԻՔՕԼԱ Բ. ԶԱՐԻՆ ՀՐԱԺԱՐՄԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Շնորհիւն Աստուծոյ, մենք, Նիքօլա Բ. Կայսր բո-
վանդակ Ռուսիոյ, Զար Լեհաստանի, Մեծ-Դուքս Ֆին-
լանտայի, եւն. հետեւեալը կը ծանուցանենք մեր բոլոր
հաւատարիմ հպատակներուն:

Երեք տարիէ ի վեր մեր հայրենիքը նուաճել փոր-
ձող արտաքին թշնամիին դէմ մղուած պայքարի այս
ծանրակշիռ օրերուն, Աստուած Ռուսիոյ ղրկած է նոր
եւ տաժանագին փորձութիւն մը:

Ներքին խռովութիւնները կ'սպառնան իրենց ճակա-
տագրական անդրադարձումն ունենալ այս դժուարին
պատերազմին ընթացքին վրայ:

Ռուսիոյ բաղդը, մեր հերոսական բանակին պատի-
ւը, ժողովուրդին երջանկութիւնը եւ մեր սիրեցեալ հայ-
րենիքին ամբողջ ապագան կը պահանջեն որ պատերազ-
մը ամէն գնով առաջ տարուի, մինչեւ որ վերջնական
յաղթանակը ձեռք բերուի:

Մեր անողոք թշնամին իր վերջին ճիգը կը թափէ,
եւ մօտ է վայրկեանը երբ մեր քաջամարտիկ բանակը,
մեր փառաւոր Դաշնակիցներուն հետ ձեռք ձեռքի, վերջ-
նական պարտութեան պիտի մատնէ թշնամին:

Ռուսիոյ ապագային համար վճռական նշանակու-
թիւն ունեցող այս օրերուն, խղճի պարտք մը համարե-
ցինք դիւրացնել մեր ժողովուրդին ամրապինդ միութիւնը
եւ կազմակերպումը իր բոլոր ուժերուն, որոնց շնորհիւ
կարելի պիտի ըլլայ արագօրէն իրականացնել մեր հետա-
պնդած յաղթանակը:

Ահա՛ թէ ինչու համար Կայսերական Տումային հետ
համախորհուրդ յարմար նկատեցինք Պետական Գահէն
հրաժարիլ եւ թողուլ գերագոյն իշխանութիւնը:

Զուզելով զատուիլ մեր սիրեցեալ զաւկէն, մեր
ժառանգութիւնը կը թողունք մեր եղբօրը, Մեծ-Դուքս
Միշէլ Ալեքսանդրօվիչի, օրհնելով անոր ռուսական գահ
բարձրացումը:

Կը յանձնարարենք մեր եղբօրը որ երկիրը կառավա-
րէ Օրէնսդրական Ժողովի ներկայացուցիչներուն հետ կա-

տարեալ միաբանութեամբ և յանուն մեր սիրեցեալ հայրենիքին կատարէ իր անզրժելի երդումը։

Կոչ կ'ընենք հայրենիքի բոլոր հաւատարիմ զաւակներուն, որ իրենց հայրենասիրական նուիրական պարտքը կատարեն, հնազանդելով Զարին, ազգային փորձութեան այս տագնապալի օրերուն և օժանդակեն անոր, որպէսզի ան ազգին ներկայացուցիչներուն հետ գործակցաբար պետութիւնն առաջնորդէ դէպի բարօրութիւն և փառքի ճանապարհ։

Թող ամենակարողն Աստուած օգնէ Ռուսիոյ։

Ստոր. ՆԻՔՕԼԱ

Փսքօֆ, 15 Մարտ (Մարտ 2) 1917 ժամը 15ը 3 վայրկեան անցած։

Առ ի վկայութիւն՝ այս Յայտարարութեան տակ ըստորագրած է կայսերական պալատին նախարարը կոմս Ֆրէտէրիքս։

Երբ Նիքօլա պալատ հասաւ, Զարուհին անոր թեւերուն մէջ նետուեցաւ և գլուխը դնելով ամուսնոյն ուսին վրայ, դառնօրէն արտասուեց։

—Նիքքի՛, անողոք ատելութեամբ մը ձեզ կը հալածեն, ըսաւ լալագին ձայնով մը։ Բոլորս Անգլիա երթանք և սպասենք պատերազմի լմննալուն։ Վիլհելմ չպիտի լքէ մեզ։ Ան կրկին մեր գահուն վրայ պիտի բարձրացնէ զմեզ, երբ վերջնականապէս ջախջախէ Ռուսիան, ինչ որ անխուսափելիօրէն տեղի պիտի ունենայ։

—Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, հարցուց Զարը, լայն լայն բանալով աչքերը, որոնց մէջ տխուր զարմանք մը կը նկատուէր։ Ի՞նչ կայ լեզուիդ տակը։ Եւ ինչո՞ւ համար մեր ոխերիմ թշնամին իր պաշտպանութիւնը պիտի ընծայէ մեզ։ Անգլիա կրնա՛յ մեզ օգնել, բայց Վիլհելմ՝ բնա՛ւ երբեք։

Զարուհին անդրադարձաւ անմիջապէս թէ իր յուզման ազդեցութեան տակ անխորհրդաբար մատնած էր իր մեղսակցութիւնը Գերմանիոյ ոճրագործութեանց, և

իր սովորական հնարամտութեամբ յաջողեցաւ դուրս ելլել կրած չփոթութենէն, արտայայտ քաղցրութեամբ թաթաւուն ժպիտով մը պատասխանելով իր ամուսնոյն։

— Օ՜, ի հարկէ, առանց հասկնալու կը խօսիմ։ Ըսել ուզածս այն է որ, կը յուսամ թէ թոյլ պիտի տան որ Անգլիա քաշուինք, ուր կրնանք մեր զաւակներուն հետ խաղաղութեամբ ապրիլ մինչեւ պատերազմին վախճանը։

Արդարեւ, ա՛յս եղաւ կայսերական ամոլին տուած որոշումը, և Ալիքս Լոնտոնի ռուսական դեսպանին հաղորդել տուաւ որ Տըվօնշայրի շրջանին մէջ յարմար կալուած մը գտնէ, հոն անցնելու համար այս տխուր շըրջանը Յեղափոխութեան, որուն ծագման համար ամէն ինչ ըրած էր, սարկական հպատակութեամբ մը հնազանդելով Պերլինի նենգաւոր հրամաններուն և կէտ առ կէտ գործադրելով փափաքները Պատերազմի Մեծ Հեղինակին։

Յանուն արդարութեան պէտք է աւելցնեմ նաեւ որ եթէ այս գիրքիս մէջ Հէսի Դքսութեան Ալիքսը ցոյց տուի իբր պատասխանատու Ռոմանոֆներու Տան անկման, այս խնդրին մէջ ան պարզ գործիք մը եղած է այն մարդուն ձեռքը, որուն չար ոգին յոյժ աղետալի ազդեցութիւն մը գործած է իր կեանքին վրայ։ Եւ արդէն իսկ, Ալիքս՝ իր ջղախտաւոր խառնուածքով, ծայրայեղօրէն աւելորդապաշտ նկարագրով, խորհրդաւոր բաներու հանդէպ տածած իր ջերմ հաւատքով և իր արտակարգ դաւադրասէր հոգիով նախասահմանուած էր այդ անպատուաբեր հրաժարման, ի չահ իր ժողովուրդի թշնամիներուն։ Մէկ խօսքով, Ալիքս ոեւէ կերպով արժանի չէ այն կարեկցութեան, զոր ապագայ սերունդը պիտի ընծայէ Ռոմանոֆներու Տան վերջին վեհապետին։

Տումայի նպատակն էր Նիքօլան զատել իր կնոջմէն, զինքը պահել Ռուսիա, իսկ Զարուհին և արքայական ընտանիքը ղրկել Անգլիա կամ Ամերիկա, և կամ ոեւէ երկիր։ Սակայն անոնք մերժեցին իրարմէ բաժնուիլ, և այս մերժումին հետեւանքով, իբր փոխ-վրէժ, խիստ մի-

ջոցներ ձեռք առնուեցան անոնց դէմ։ Կայսերական ամոլը միս-մինակ թողուեցաւ։ Բոլոր անոնք որ ոեւէ պաշտօնի կոչուած էին արքունի պալատան մէջ ձերբակալուեցան, և անոնց մէջ ես միա՛կ բացառութիւնն եղայ որ արտօնուեցայ մնալ Ռուսիոյ մէջ և կամ մեկնիլ արտասահման, եթէ կ'ուզէի։

Միւս կողմէ յեղափոխական բարձրաստիճան պաշտօնատարի մը միջոցաւ, որուն առաջին անգամ կը հանդիպէի, ինձ հաղորդուեցաւ թէ Ալիքս այլեւս պէտք չունէր իմ ծառայութեանս, և թէ Վեհապետուհին Կայսեր և իր զաւակներուն հետ պիտի մեկնէր Թօպօլսք, ուր կը ղրկուէր նոր կառավարութեան հրահանգով։

Այդ օրը վերջին տեսակցութիւն մ'ունեցայ իմ Վեհափառ Տիրուհիիս հետ ի ներկայութեան Մ. Կօռնէֆի, որ ի վերջոյ կառավարական քօմիսէր կարգուեցաւ, և պարտիմ խոստովանիլ թէ, հակառակ որ ձեռքիս մէջ ունէի անոր՝ Ռուսիոյ և Ռումանիոյ դէմ գործած դաւաճանութեան բոլոր փաստերը և զինքը կը նկատեմ պատասխանատուն այն աղէտին որուն մէջ կը չքանար իմ սիրեցեալ հայրենիքս, չկրցայ ինքզինքս արգիլել յուզուելէ և արտասուելէ երբ կը բաժնուէի իրմէ։

Զարսքօյէ-Սէլօյի իմ փոքրիկ շքեղ յարկաբաժնիս մէջ հրաժեշտ տուինք իրարու, հոն, այդ գեղեցկօրէն զարդարուած բնակարանիս մէջ, ուր անցուցած էի այնքա՜ն երջանիկ պահեր, սպիտակափառ ոսկեզօծ կարասիներու այդ զուարթ համադրանքին և սաքսոնական կապտագեղ որմանկարներուն շքեղութեան մէջ։ Ու, վիրաւոր սրտով և հոգիս մահացու դառնութեամբ մը լեցուած՝ մեկնեցայ Փրանսա։

Ամէն ինչ վերջացած էր...։ Ճակատագրական բաղէն հնչած էր...։ Ալեքսանդրա Ֆէօտորօվնա առաջին զոհն էր իր շղթայազերծած փոթորիկին, զոր կասեցնել անհնար էր այլեւս, և որ անդունդ կ'առաջնորդէր Ռուսիան ու իր Զարերուն ահեղազօր Գահը։

Ու այն վայրկեանէն սկսեալ որ բաժնուեցանք իրարմէ, այլեւս չտեսայ Ալիքսը, բայց իրմէ բազմաթիւ նամակներ ստացայ։

Վերջին նամակը գրուած էր Թօպօլսքի (Սիպերիա) կառավարչին բնակարանէն, և ամէն անգամ որ կը դիտեմ նամակին կցուած լուսանկարը՝ սարսուռ մը կանցնի հոգիէս, տեսնելով այն ողորմելի մռայլ շէնքերը որ տարագրուած Վեհապետներուն բնակութեան յատկացուած են, կամ աւելի պարզ խօսելով իբր բանտ կը ծառայեն անոնց։

Սիպերիա՜, ճակատագրի ի՜նչ անողոք հեգնանք...։

Այն պահուն երբ այս տողերը կը գրեմ, Հէսի Մեծ-Դքսութեան Ալիքսը, զրկուած Ռուսաց կայսրուհիի իր տիտղոսէն, որով այնքան հպարտ կ'զգար ինքզինքը, կը գտնուի այն ահաւոր առանձնութեան մէջ, ուր, անցեալին մէջ, իր բռնակալ կամքը նետած էր անթիւ անհամար անմեղ թշուառներ, երկու սեռին պատկանող, որոնք անգթօրէն խլուած էին իրենց պերճաշուք երջանիկ կեանքէն, օր մը յանկարծ Ռուսիոյ այս հեռաւոր անկիւնները բանալու համար իրենց աչքը, անյոյս թշուառութեան մը դժոխքին մէջ նետուած...։

Ու այժմ, նոյն ինքն Կայսրուհին, այդ զարհուրելի թշուառութեանց հեղինակը, ենթարկուած էր այդ միենոյն սարսափներուն։

Այն անհամար դժբախտները զորս անգթօրէն դատապարտած էր դանդաղ մահացումի մը, և որոնք վրէժ կը խնդրէին երկինքէն. տարիներէ ի վեր, պէտք էր գոհացում գտնէին իրենց սառն զնդաններուն ծոցին մէջ ուր ողջ ողջ արգելափակել տուած էր։ Այդ անմեղ թշուառներուն պաղատագին խնդրանքը վերջապէս լսուած էր և իրենց անգութ Կայսրուհին արժանացած էր այն տեսակ պատուհասի մը, որ վեր էր ամէն երեւակայութենէ։

Այս պարագան լիովին կը հաստատէ հետեւեալ նամակը, որ նոր տարուան (հին տոմարով) թուականը կը կրէ և որմէ կ'արտագրեմ քանի մը մասեր։

«Ա՛հ Ջէնէի՛ս, չէք կրնար երեւակայել այն նուաստացումները, ո-
րոնց ենթարկուած ենք ամէն օր, ժողովուրդին ձեռքը գերի բռնուած
ըլլալով:

«Աննա, Շթիւրմէր, Փրօթօփօփօվ, Հայր Ռասփութին եւ իր ազ-
նիւ քարտուղարը Թէօտօր Ռաժէվսկի այլեւս չկան, որպէսզի սփոփեն
մեր տառապանքը: Անոնցմէ մէկ մասը բանտարկուած է, ուրիշներ մե-
ռած են: Ա՜խ, երանի թէ Նիքքի պատասխանած ըլլար Տումայի նա-
խագահին Մարտ 21 թուակիր հեռագրին, որ կը խնդրէր զոհացում տալ
ժողովուրդի պահանջներուն: Ինչպէս գիտէք, թախանձագին խնդրեցի
որ Նիքքի պատասխանէ, բայց ան մերժեց: Եթէ այդպէս ըրած չըլլար,
այս բոլորը տեղի չպիտի ունենար: Ապագան հետզհետէ աւելի մռայլ
եւ անյոյս կ'երեւայ մեզ:

«Օլկա եւ Տատիանա սկսած են գորգագործութեամբ պարապիլ,
ժամանակ անցընելու համար: Անաստասիա կը շարունակէ գեղեցիկ
ջրանկարներ պատրաստել: Ալեքսիս լաւ է, շատ աւելի լաւ քան վերջին
երկու տարիները: Բայց աւա՜ղ, այլեւս գահաժառանգ չէ ան: Ներո-
ղամիտ գտնուեցէք, սիրելի՛ Ջէնէիս, որ չեմ կարող աւելին ըսել, չեմ
կարող գրել ինչ որ կը փափաքիմ, որովհետեւ նամակներս դրկուելէ
առաջ կը կարդացուին Զօր. Թրօմիցքիի կողմէ:

«Կը յուսամ թէ պիտի արտօնեն զիս որ Անգլիա կամ Ամերիկա
մեկնիմ զաւակներովս միասին: Գալով Ֆրանսայի՝ պէտք չէ բնաւ այդ
մասին մտածել: Եթէ Լոնտոն երթամ, հարկաւ պիտի գաք եւ ինծի միա-
նաք. այնպէս չէ՞: Անգլիոյ մէկ անկիւնը պիտի կրնանք խաղաղ ու
երջանիկ կեանք մ'անցնել, մինչեւ որ պատերազմը վերջանայ եւ Գեր-
մանիա վերահաստատէ մեր Տունը»:

Այս վերջին նախադասութիւնը ցոյց կուտար Նորին Վեհափառութեան այն յամառ յոյսը թէ՝ Քայզերը, Ռոմէնթէնի մէջ գծուած ծրագրին համաձայն ջախջախելէ վերջ Ռուսիան և զայն շնորհ խնդրելու վիճակին հասցնելէ յետոյ, Ռոմանոֆներու Տունը պիտի վերահաստատէր իր Կայսերական Գահին վրայ, զայն գործածելու համար իր քաղաքական շահերուն:

Վերոյիշեալ նամակէն վերջ այլեւս իր աքսորավայրէն ոեւէ նամակ չստացայ նախկին Կայսրուհիէն, և տեղի ունեցող քաղաքական իրադարձութիւններէն հետեւցնելով կը վախնամ որ այլեւս չպիտի ստանամ բնաւ:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ Ռուսիոյ ապագան, մեր սիրեցեալ հայրենիքին՝ որ իր հարազատ զաւակներուն և Վեհապետուհիին ձեռքով մատնուելէ վերջ՝ այժմ բզիկ բզիկ

եղած է ներքին երկպառակութիւններով: Ահա՛ խնդիր մը որուն պատասխանը ոչ ոք պիտի կրնայ տալ: Այդ ապագան ոչ ո՛ք պիտի կրնայ նախատեսել:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ ապագան նոյն ինքն Ալեքսանդրա Ֆէօտօրօվնայի: Այդ մասին մտածե՛լ անգամ չեմ համարձակիր:

Այս գիրքը գրելուս նպատակը մարդկութեան ծառայութիւն մը մատուցանել է: Եւ այս ուզեցի իմ անգլիացի ընթերցողներուս և մեր Դաշնակիցներուն պարզել այն թագուն իրադարձութիւնները որոնց ես տեղեակ եմ և զորս պատմեցի իրենց թուական կարգով և կարելի հարազատութեամբ, քօղազերծելու համար՝ Պերլինի չարաղէտ ազդեցութիւնը ժամանակակից դէպքերու վրայ, և ամբողջ աշխարհը զգուշացնելու՝ գերմանական ընդզայէն (pieuvre) *որ յամրօրէն ու նենգամտօրէն իր բազկեղջիւրները* (tentacules) *տարածած էր աշխարհի չորս կողմերը:*

Ու այն վայրկեանին երբ Յիշատակներուս այս վերջին տողերը կը գրեմ, կը յիշեմ Սէօմի սա խօսքերը. «Աշխարհիս վրայ, արքայութիւնն ու դժոխքը միակ բառի մը մէջ կը բովանդակուին, որ է՝ կին»:

ՎԵՐՋ

ՃՇԴԵԼԻ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

ՍԽԱԼԸ	ՃԻՇԴԸ	ԷՋ	ՏՈՂ
1. — խնամող	խնամով	13	6
2. — արքունիքը	արքունիքները	26	27
3. — կը մրցէին	կը մրցէր	42	23
4. — ըրած է	ըրած էր	46	7
5. — ի գերեւ եղաւ	ի գերեւ ելաւ	51	29
6. — պայմաններուն	պայմաններու	75	21
7. — ձեռքին մէջ՝ առած	ձեռքին մէջ առած՝	118	15
8. — կ'ըլար	կ'ըլլար	146	31
9. — արտայայտութիւնները , երկրէն	արտայայտութիւնները, բայց երկրէն	152	8
10. — ոուր	սուր	167	20
11. — իր պատիւն ու	անոր պատիւն ու	213	31
12. — գտան, անձնապան ըլլալ և կամ	գտան, — անձնապան ըլլալ և կամ	240	29
13. — ատլ	տալ	251	34

Ծանօթ. — 176րդ էջին երրորդ հատուածին վրայ մոռցուած է դնել՝ ԳԼՈՒԽ ԺԲ.:

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0168670